

П. Ю. ТОДОРОВ
СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
ТОМ ПЪРВИ. ИДИЛИИ

chitanka.info

ИДИЛИИ

ПЕТКО ТОДОРОВ ОРИСНИЦИ

Едвам на чукаря тинтявата приведе стрък да размива свенлива момина сълза, а зад трънката кукуряка подмигна на сгушена теменужка и върлия присмехулко месец подаде рог. Цяло горско присое плахо се смърлуши, докле не излезе от пещера стара вещица да прочете през басма дните му. Тогава доде ред и за него, за превалия късмет месечко, и той пребледня, стъписа се, като че го налетя да се повърне, отдето е дошел. Взеха преднина звездите — срамежливи, спогледат, усмихнат се като току-що промомени девойки. Докато блещукат, трептят, виж — премигнали, — полетят чак вдън-земя провалени. Кръсти се, като ги зарне тогази и овчар, и друмник из друма, защото видиш ли да се откъсва звезда — някоя грешна душа отива на онзи свят.

Най-добре вещаят и прокобяват орисниците по тях, по звездите. Те беряха китки тази вечер татък въз тилилейско горье, кога една посочи с костелив пръст: на край небото трепна нова звездица — родил се е отрок. Тозчас се емнаха три орисници да дирят люлката му — всяка да го полюшне и ориса. Превалиха падините, хукнаха по реката надолу, там сред ведри клисури се свива селото. Как е всичко задрямало околоръст! Горе на хълма, в сенчестия сумрак на сливака, угледна къщичка се белей и дим като бял стълб се вие из комина. Род е подновен днес и беловласия свекър е заклал курбан на свои и роднини. Вред къщи виси опъната цедилка, а в нея първина момчана рожба, първи сън заспала.

— Дай му, боже — спря се запъхтяна над люлката орисница, — ум и сръки. Дай му ширина в душата, цял свят в нея да вмести. И небо, и земя от край до край с ум да обходи.

— Дай му — пресече втората, — дай му крепки крила на духа: в миналото да се връща, в бъдещето да прехвърква — над всичко възмогат да влада и реди...

— Нека! — прекъсна трета припряно. — Но едно сал да не може: вън от себе да излезе. В кожата се да се пражичи. И на небото да сеца

пак земята. Кожата му дори да загние, пропука и се покрие в струпье, в нея да си остане пак и пак ветрове да гони.

Сякаш досетил насън, отрока се сепна, разплака. Стара баба се отдели от трапезата, прекръсти го и пак се повърна при гостите да приказва своите разправи. А орисниците вече хукнаха през коминя и отново полетяха през ялната нощ.

Под сребърното було на месеца се мъдрят дървесата около кощи. Но ей ветрец полъхна от реката и ниско приведе листа прясната малина, отвъд през сплетени храстье се лъсна златна ябълка — и безмълвно се спотаиха пак, и задрямаха.

ПЕТКО ТОДОРОВ

РАДОСТ

Три години блян бленува витата лоза; три години как е оживял на сърце ѝ дъбът и по него мир не знай. Стволест, левент е дъбът — кой ще го погледне, да не му останат очите? — Зиме-лете в шума все: като пролет, докато овехтей ланшната премяна, току виж го пак в нова се закътал. Няма в цяло пригорье тъдява равен нему.

Досети лозина копнеж дъбът и колкото бе висок, още по се издигна. Уж с върхове иска небото да мери, пък по цял ден свожда клоне към нея и щом нататък зад вършините слънце се заразтапя във вечерна зара, той подкача равна песен. Трепне от думите му изведнъж лозата, зашепне с тъмни листи, сепне се, послуша се — и отново пак поднови спрепната реч. „Един за друг родени“ — си думат цветя и рошави шубърци и ублажават ги. Нали едно е запитанье и милувки от този живот, дето остават! Ала стара приказка има: не питай само видяло, ами патило... Виж как поклаща насам-нататък върше тънката борика, явора намусен отстрани мълчи, а белостволата трепетлика таме в мрътвината с вятър и без вятър плещи своите прокоби, като махалинска клюкарка.

Трепетликина прокоба ли се сбъдна, или магия старата тинтява стори — скоро додеяха на дъбът ноци тихи и потаен шепот. Вирна той върше и нищо с поглед не можеше да го стигне. Лозата се съсухри: не смей дума да продума, ни вейки към него да вдигне. Струваше ѝ се: кукуряк ли из валог надзърне, ней се присмива, червена кокона през ръжта ли отдолу изнича, нея дири да види. Не иска да знай дъбът, изправи стан, разпери клони — кой глава от валог или падини издигне, най-напред него да види. Като същински цар — щом в зори над гори изгрее слънцето, първом на негов връх слага златна корона, а отскочи ли остен-два към пладне — мантия от свилени лучи се сдипли по стройния му стан; денем и нощем орляк птички, избран хор, веселят все него.

Отдавна в песни и веселба дъбът забрави витата лоза, що кълнеше дните си под него. Корен забил в сърце на земята, той разпери

клони, разкърши грани и затули ѝ последния слънчев зрак, бял свят вече да не види: крея, съхна лозата и сянка от нея вече не остана. Докато през тъмна нощ, прокуден харамия се свря под дъбът огнище да стъкне, та прекоси до корен лозата. С бистри едри сълзи заплака тя и занарежда клетва по клетва към дъбът. Червей сърце му да изгложде, лист по лист по гранки сред лято да повехне, като на стар калугер да се съсухрят мощите му, със земята равен да стане!...

Люта клетва — не дай боже от измамена първина! Още същото лято гръм от небо се откърти върху дъба. Ошмулиха се грани, зинаха хралупи и птичка, и песен край него заглъхна. Сегиз-тогиз угрижен гълъб само прилетява на един клон; въздъхне няколко пъти и като че и той се убоява от тая пустош, отлита си пак.

Но веднъж във ведро утро, кога с леки крила полъхна през Балкана цветната пролет и събуди и цветя, и треви под дъбът — тя загали и стария корен на лозата и тънка лозина поднови коляното ѝ. Още лучите нестоплили лозата, и същинска майчичка, тя изви кръшен стан, усмихна се на слънцето и замаяна от радост, хвърли се да обвие снага о почернелия дъб, че в празника на пролетта се лесно забравят минали обиди и злосторства.

Зашушнаха пак мили думи; страстни прегръдки застискаха посърналия дъб; загали го, замилва го тя — с галене и милувки песен и радост отново в него да пробуди. Ала той гледа с изсъхнали клоне — ни на привет отвръща, ни на милувка се усмихва.

ПЕТКО ТОДОРОВ ОВЧАРИ

През белоснежни облаци денят процеждаше зари и в бистра утринна се проясняха рудините, които като вълни приливат нататък, чак до бреговете на Тунджа. Под стръмния рид из пътя заскрибуцаха колата на подранил селяк. Зад рида се обадиха хлопатарите на стада и татък откъм село, а след малко отвиха и брегове мъглива покривка, която се смъкна и повлече надолу по долът. И ей сякаш се запали небото от едната страна, далечни вършини пламват. Над тях бавно се надигна слънцето и в лека позлата обля крайбрежния рид, дето се възйема чевръсто стадото. Късайки отсам-оттатък росната трева, овцете се спреварят нагоре, а след тях, повдигнал по-висока от себе гега, бърза и овчаря да го не превари овчарката отвъд.

— Тръч! — тупна той гега до овцата, лакомо задърпала влажни стъркове отстрана. Тя се затири нагоре и звънчето ѝ припряно зазвънтя да я чакат другите, що бяха преваляли край шипките зад ридът.

Овчаря се изстъпи на върхът. Под него — преляла брегове — мъкне плавакът си Тунджа и като змия в дупката си се вие и губи надолу край надвесения върбалак. Отвъд полето още тъне в призорна мъгла, из нея тук-там се мяркат върхове на купи сено и тополата, щръкнала на брега. Самотен като топола се бе изправил отсам овчаря. Вятъра мята и развява късата му абичка; вперило в него очи, кучето сякаш го чака да му каже какво търси. Той рее поглед в дрезгавината и нехай.

— Няма я — изви най-подир глава. — Къде току се мае тези дни. Хем снощи се прехвърли чак там на раки така, в сред Тунджа, да ѝ извика по-отблизо дано го чуе. Тя може пак да го е чула и да не е рачила да дойде; отвъдянки са големливи. Рекла е, ще си поиграй с него, подире да има да се хвали на другарки и те да се смеят на умът му... Да не е този вир под раки така, той ще прегази и пак би минал отвъд бари веднъж. А вирът е дълбок, не току-тъй го зоват синия вир, и въртоп има...

Слънцето хвана бързо да се възйема по небото. То надзърта и през ридът и той вече прибира сянка от дола. Тунджа мята бранове въз бродът, раздрана от камъни и ракитак, хвърля се във вирът и оттам повлича пак водите си надолу. На овците е леко — съблекли вълнясти руна, надварят се една по друга, където има по-крехка трева.

— Пък де на друго място ще напои овците си! Ще не ще, на пладня тя пак ще завърне насам — и той ще западнува под дивечката и ще я чака... Повлече мълчаливо гега овчаря, наведе глава и погледа му го поведе из цветята. — И синчец — колко много теменужки разцъфтели! — Но изведнъж се стъписа.

— Ягода, пляскуница! — извика с глас овчаря и очите му светнаха. Тук имало ягоди, пък той да не знае — толкози дена се щура тъдява! И той се наведе и задебна из ягодовите шуми. Насам-нататък една вирнала главица разсмяна, други се склонили под шума, сякаш си шепнат нещо — той всички ще намери! Докато откъсне една, друга ей оттатък... не сети кога зави цяла китка в ръка. Изправи се, па вдигна китката. Сякаш във всяка ягодка се руменей лицето на овчарката: и тя също тъй му кима усмихната, също тъй свежда очи и го поглежда дяволито. А може и думите й да са тъй благи. Може — той никога не я е чувал!...

— Отвъд дали има ягоди? — И да има, там е ниско, мрътвина: те най-рано зреят по припеците. Чакай! — просветна нещо в паметта му. Той ще й покаже китката и ако му я поиска, ще я прехвърли. — Тц! Не — едно пачниче от лозина ще изплете, ще го напълни с ягоди и кога слезе на бродът, ще й го прехвърли по реката...

— Нататък има дрянови пръчки, а лозина надолу край върбалака колкото искаш!... — Той скокна по ридът, извади ножче и се погна да реже жилавите дряновини.

Кога по морави заклатиха глави конете и под пладнешкия зной глъхнаха дори скакалци околоръст, овчарката подкара овце към брода. От зарана тя търси сгода да се откъсне от другарки и едвам сега можа. Те слязоха надолу по лъките, а тя се одума: не иска уж овците й да си скубят вълната по глогинките нататък и се отдели сама.

Отпуснали дълги вратове, овците се бутат една друга на водопой; кучето въз една страна ту протегне предни крака и се прозей, ту пък навири опашка да се брани от мухи. — Той вчера беше западнувал

под дивечката — облегна рамо върх тополата тя и лека ведрина я полъхна от долината. Извлякла целия си плавак, Тунджа, сякаш морна вече, спада и напречните камъни по бродът тук-таме се показват над водите. Между камъните струят светливи потоци и бистрят гладката повърхност на вира. Като стена отвъд се изправя ридът, по който са разперили храсти няколко шипки — зад тях жива душа се не мярка.

Овцете се натрупаха надлъж, натописа муцуни във водата, жадно залоца кучето отгоре, а овчарката сведе очи и се замисли: — Може да му е додеяло да я чака и е подкарал овце въз друга страна. Другите овчарки, като тръгнаха след нея, сякаш че бе ги вързала у себе си... Тя се смръщи и застоя на мястото си. Изведнъж спрепнато подсвирване подплаши овцете, кучето наостри уши и овчаря — скрит зад рида нарочно да я дебне — се впусна надолу.

— Той се изтиря, сякаш Тунджа ще прегази! — трепна овчарката, като че издънка току-що поникнала до тополата.

— Ягоди, шипки! — викна той, като повдигна пачниче насреща ѝ. Но гласът му заглъхна всред дружния шум на потоците, наредени един до други по бродът като улеи.

Овчарката протегна ръка.

— А-а-а, да имаш да вземаш! — скри той шеговито китка отзад, па извърна очи. — Аз затуй ли съм ги брал... — Ала не сдържа — пръхна да се смее и кимна на овчарката.

— Ще ми ги прехвърли! — вдигна глава тя и цялото ѝ лице пламна срамежливо.

Той пристъпи по брегът, закрепил пачничето на гегата, надвеси се, додето му ръка стигаше, па го пусна сред реката. Овчарката прехапа устна. Китката червени шипки затрептя над ягодите и водата затласка пачничето по бродът. По тоз, по онзи бързей да слязат във вирът — не може. Овчаря взе няколко камъка и хвана да го замеря. — Ех, да би можал по бродът барим до ракитака да стигне, подире би се прехвърлил и отвъд, сам да ѝ го занесе!... Но леките вълни от камъните подемат пачничето, ей го то избиколи ракитака и по бързея скочи във вирът. Шипките се завъртяха всред въртопа, един цвят падна и се повлече надолу.

Докато овчаря вдигне камък да хвърли, зад ридът се отекна гласът на пьдаря, викнал, що сила му държало: стадото салмисва из

нивята. Хукна изплашен той и овчарката не го видя кога възрѣсти и прехвърли ридѣт.

Тя нищо не можа да разбере. Погледна веднѣж-дваж нататѣк, па се доближи до брегѣт да вземе пачничето, което все още се въртеше на пиригла всред вирѣт и шипките се огледваха засмени във водата. Овчарката не стигна; скочи връх високия камѣк, коленичи и протегна гега, додето ѣ стигаше ръка към вирѣт. — Снощи той без малко пак в този въртоп щеше да се удави, сега пък аз да не отида надолу с главата... — Едва достигна тя китката, и я запримѣква към себе.

Свита на сянка до една купа, стрѣк по стрѣк овчарката кити до вечерята.

Една до друга тя реди шипките, върже ги с трева и кошута, докато изви венец, сложи го на глава, па припна към брега.

— Хе, да дойде сега да я види не е ли съща русалия, отдѣн река излязла!

Като русалия се изправи и тя под тополата, по върхѣт на която току-що трепнаха сетните слѣнчеви лучи. Дѣлги сенки на купни и дървеса се повлякоха низ полето, на приспивка засвириха щурците; хвана вече да се смрачава. Кучето завръща отсам-оттатѣк овцете, те заобикалят овчарката, умолително протягайки дѣлги вратове. Едва се доближи до нея и хвана да ѣ ближе ръката.

— Все ѣ е то! Може и подир вечеря да се върне в къщи, пак ще го дочака. Той ще дойде — ще дойде да я види как се е стѣкнала... Пък може и да прижуми веднѣж и да прескочи. Снощи как слезе чак на ракитака...

Овчарят знаеше, тя го чака, и отдалеч беше подѣел със свирка. Песента му изведнѣж се изви и отекна по долината. Овчарката трепна. Щом от върхѣт я зарна той, разбута по-скоро овце и се втурна надолу. С венец шипки на глава овчарката не сети как песента я повлече: плесна с ръце, скочи, па лихом се завъртя по свирнята. Рипна насреща ѣ той, преплетоха и двамата крака, па се залюляха — тя оттатѣк, той отсам.

Глѣхне полето, прибулено от майски сумрак. Струпани стадата настрани, чакат овчарите си да трѣгнат, притайва се и Тунджа, вече спаднала между подмоли и ракитаци, само свирката вие и кърши глас, мятат се по него и двамата — и сякаш забравят, че трябва да си ходят.

Изправи се най-подир той, сне свирка и се спогледаха с овчарката. — Тя пак отсам, той пак оттатък! Тъй ли те само ще се гледат... А преди малко песента като че бе надсмогнала над реката и нейните мерни звукове като че ги бяха сбрали ведно...

— Да би имал криле, ех... — разпери ръце овчарят, па тръсна мишци — литнал би сега над вира...

— Ама пък... — сведе той поглед към Тунджа, която се бе вече прибрала в бреговете си и сънливо се влачеше надолу. Камъните като зъбци стърчат един до друг по бродът: ще скочи на този, ще се подйеме с гегата на другия — по леската, на ракитака...

И без да довърши, той скочи на камъка, подйе се на гега, прескочи бързея, по леската, ей го пак на ракитака. Той вдигна глава към овчарката, която се кикоти на другия бряг.

— Дотука лесно, ами по-насам!...

Но овчарят тази вечер няма да се върне като вчера. — Каквото ще да става! Той пак рипна, хепна се на гегата и се хвърли през бързея на плочата, която стоеше отгоре над вира. Изведнъж плочата се вдигна от едина край и овчарят полете надолу във вирът.

Овчарката викна изплашена: няма жив човек наоколо. Тя скочи на камъкът и протегна гега. Овчарят се боричка с въртопа: тук крак се мерне, там ръка усилено се повдига, за нищо не може да се хване. Щом допипа гегата, джасна я изведнъж и овчарката не видя как се цамбурна във вирът.

Въртопа завъртя и двамата.

Кучетата от бреговете се хвърлиха с навирени опашки към Тунджа, а двете геги плувнаха наспоред по водата надолу.

ПЕТКО ТОДОРОВ СЕНОКОС

От тъмни зори като отиде нагоре по ливадите, едвам за обед се прибра дядо Милко. И щом слънце слезе остен от икиндия — беше легнал уж да дремне — стана, не го свъртя в къщи, вдигна тояга и се запъти, пак към косачите. Мита, зарнала из мала градинка баща си, притули под престилка китка и се залута по лехата: невям цветето си ще плеви... Дивно чедо! Дядо Милко зави нагоре, край подкастрените тополи, като че нищо не видял; малката мома накичи китка и докато стареца изкачи валога, тя нарами кобилица и припна към кладенеца за вода.

Макар най-малка, глезена, научили са я и майци почит да има, и на баща път да не минува, че там де пред стари се не срамят и не познават роднини, няма и божи благослов. Селяни, до един познават честта на дядо Милка — той съсед без помощ в нужда не е оставил и досега никому вратата си не е затворил. Затуй както се приказва из село, напорил му господ и здрава челяд, и имот. Нивите му, ливади, лозя око ги не хваща, с кон се не обхождат. В три колена вече кръв му се е пробудила, три реда софри и по заговезни едва стигат да нареди рода си. И всички синове и зетьове настанил е през живота си, неволя да не познаят. Ката пролет, щом гората се развий, те изкарват конье и се погват по сборове и панаири. Всеки, дето е проведен и каквото му е отредено, да свърши. В къщи стои дядо Милко и нарежда. Той си знае — сега житото е още миличево, докато узрей, докато складат по ливади и сеното... виж подир някой ден драгоманина довел четата си. Мине ли гумното, напълнят ли се хамбарите, златист мамул ще се завие на леса, сушини и дворища застели щат се с хластина. Тлаки и хорища — да избелят царевицата, след тях пък като градени сълзи ще се изцъкли и налян грозд сред лозе. С нова радост берачки щат вдигна косери и пачници, яки мъже ще нагърбят хутии и в трема ще рукне от линовете обилна шира. Ей тогава, сбрали вересия, завръщат се оттук и оттам с пълни кемери синове и зетьове. — Излизайте на посрещи, свенливи невести, деца, излизай, стара майко, в дисаги за всекиго

армаган е донесен, и веселби, сватовства и кръщение ще оглашат широкия дом.

Тъй си е вървяло от памтивека тук. И докато в слога дядов Милков род свят светува, няма да вдигне господ ръка от него. Стар е той, но читав и здрав е още и както всички чада досега е настанил, надее се да му продължи бог дните и от най-малка щерка внуче да види.

Мита е още малка. Едвам сега майци отмяна на ръце да стане, прикя да си изтъче, а като се замоми, и момците ще вземат да обикалят край дядови Милкови. — Ей я, като пъдпъдък, що перперка с криле нататък из пожълтялата ръж, втурнала се, сякаш на земя не стъпва. Не рачи над валогата менци да пълни от чучура — баща ѝ нарочно е довел вода по-близо до къщи, — запъти се чак горе на главата да си налее — там е бистър извора като сълза. Пътеката лъкатуши под моравите, отсам-оттатък из тревата са накацали като леки пеперудки подрумче, карамфил, самакитка, я гледай... сякаш самодиви са ги разсели... Пък по току-що покосените ливади е несъбрано още сеното — един лек, пресен мирис от гороцвет разтваря и разширява гърдите ѝ. Заруменена, тя сложи менци до брега, изстъпи се над извора и се загледа в кръшната си снага, що трепна над водата, избистрена под кривата хралупа на върбата.

... Че тя порасла — мома вече станала! Леки къдри засенили лицето ѝ, под тънки вежди светнали модри очи, а шити пазви трептят — наистина мома! Тя се вслушва в подкършената песен на потока, в безмълвните думи на цветята, в тихите въздишки на перястите грани — досега тя нищо от тях не проумяваше.

— Ще се замоми. Ще спусне дълги поли, на чело ще забради ръченик и няма вече с първи поделки на хоро да се хваща.

Ведро лице заруменя още повече; тя ухапа долна устна и докато се сети да напълни менци, от другата страна край израсналата по брегът островърха кошута се изправи голобрад момък, дошел на косачи лъжиците за вечеря да умие.

— Сама ли си, Мито?

— Сама, Динко, менци пълня... — се заозърта тя като плашлива птичка.

Колко пъти е срещала Динка, колко пъти по лозята му се е молила за зелени орехи, пък сега какво се засрами — не смей очи към

него да вдигне. По нея и той като че се обърка и забрави какво щеше да рече...

Слънцето вече прибра златисти ресни от падините, из листата зашумя вечерника; разлюляха се сенки край тях, а по набръчканата вода под върбата се срещат игриво наведени им глави и гранки свиват отгоре им венец. И двамата, навели глави, мълчат.

Сепната, тя пръпна изведнъж и Динко загледа след нея засрамен. — Кой я гони, та си изплиска менците да бяга?...

Горе, откъм косачите, се показа дядо Милко, зад него татък скрибуцат колята през моравите, ала Мита бърза да слезе по валоба надолу — не смее назад да се обърне, страх я е да я не застигне баща й.

ПЕТКО ТОДОРОВ ЗМЕЙНО

Думаха му. — Нея вечер излезе майка му с пълно ведро мляко из кошарата и се спря на вратника отпреде му: — Стига, Косьо, стига свири... И месечко ще изгрей, не е на добро. Ще ти стане нещо да се разболееш, подир не можем те уварди от съседите.

Облегнал гръб о дирека на вратника, впил очи в срещния прозорец тамо горе, па подкършил песен на свирка — той не чува. — Какво ще му приказва майка му! Наведе тя мълчаливо глава, вдигна ведрото и зави към другите порти за вкъщи. Сетни ненакатранени кола проскърцаха татък зад плетищата; отсам-оттатък по тесния път залостят вече врати; — залости своите насреца и Недина майка.

Излезе буля му и тя, издоила, ще се прибира. — Хай, драгинко, хай, ела си. Виж как свети месечко, не личи да е нощя. Потайна доба е — всякакво броди наоколо.

Овчарчето снеме свирка, извърне глава: — прибрало се вече всичко из село. Само хлопатарите на овце се обаждат един други из кошари; отсреща край Недина плет промъждукват светулки, а прозорчето изнича горе изпод лозата, провесила тежки гроздове по бялата стена, и вътре се потайва сама Неда и не иска да го знае.

Застой се той, пак току го сепне кака му, изстъпана отдолу на портите, вика го.

— Ти си върви — сопне се Косьо и пак засвири.

Всичко се смърлушва.

Когато есенната нощ приспа наокол селото, чак към петляно време, откряна се прозорчето и през граните на къдравата лоза надникна усмихната Неда.

Песента замлъкна. Овчарчето вдигна глава и наблегна още по-силно гръб о дирека. — Ела, ела...

— При кого? Какво да правя? — смее се тя.

— Да ми кажеш защо се пусна от хорото. Както отидохме, тъй щяхме да се върнем наедно. Нали ми се врене, пък тръгна с онези! И се избръщахте да ме гледате, да се смейте с мен...

— Да те викаме, се избръщаме, бре! Ти защо не доде. Ганчо щеше да ти купи халва... — жигосва го тя, та на овчарчето се доплаква чак, но сълзи не му дойдоха да пророни.

— Аз не ги диря тях: ти слез да ми кажеш...

— Бре, защо съм ти аз... Какво да те правя, ще те бавя ли?... — отрязва най-сетне тя и хлопна прозореца.

Косьо процеди през зъби закана и стисна юмруци: — Играла си ме, на хорото за смях да ме сториш... — И зави надолу към портите, стъпките му заглъхнаха в ромона на капналите листа по двора.

Цяла есен мина, Косьо се крие и от другари, и от моми — кой дето го види, само го подкача. Зазими се. Тръгнаха сватове из село, вдигнаха се сватби; най-подир и Неда под венчило отиде... овчаря го виждаха само ранобудния клисар и епитропа, в тъмни зори тръгнал с шейната за дърва. А по Ивановден, на черкова, майка му взе да се оплаква пред жените, че онзи ден, като си дошел от корията, вечерта легнал и не можал да стане вече.

— Уроки ли е, какво е — вайка се тя — дойде си, тръшна се: ни става, ни отваря уста да продума...

— Змейно е то, ама току мълчи — прекоси я съседката Касърка. — Нали го гледам по цял ден през плета как се щура замаян из къщи. Също като попадийкина. Ще довлече и тоя някоя поразия да запали селото...

— Който овчар свири по месечина...

— От свирката му не можахме да заспим есенес... — погълчаха и други съседки.

Оттогава Косьо все крее, съхне и никой болката му не може да проумей. По него ни кокошка вкъщи заклаха, ни да перат посмяха — да не попарят болестта, че още по-зле. Остана и вълната невлачена тая зима, да ѝ не развалят леглото. Най-подир захванаха и гозба със запалена свещ да ѝ оставят в къта: дано се наяде и отпилей... Всички го гледат накриво, а нему се запуши душата все из къщи да стои — и заизнича през прозореца. Но и дървеса, и градини са глахнали в снежната си мразовита пустош; къде да се дене!

Зазори се. Денят простре върху потъмнели планински чалове влажния си ямурлук, па като морен пътник току виж, че се сврял под него и задреме. И един подир друг редят се тъй дни, все кални, влажни, докато веднъж слънцето надзърна топло през мъгли. Закапаха стрехи,

стекоха се бари по двора и по тях се заоглеждаха пътем белоснежни облаци, засновани по изведрялото небо. Ден-два — покривите на къщите се лъснаха на припек, зинаха навред врати и закнижени прозорци. Потегли нещо Кося; облъхна го пролетния дъх и душа му побѝ към слънцето нагоре, като полски знак.

— Буле, нали от копривена чорба кръвта се пречистя; — да ми свариш коприва, да стана и аз да се махна вече оттук...

— Да ти сваря, драгинко. — Къде ще вървиш? — го спогледа буля му.

А Косъо се изстъпи посред къщи, потъмнелите му очи светнаха и двете: — Кръв да се пречисти и всичко, каквото ми се е набрало — ще стана да си заведа овците в Балкана. Не ща да виждам никого...

Първа лястовица щом зачурулика под стряхата, татък през пътя, покрай Недина плет, едва разцъфнаха вошките и овчарчето наметна ямурлук и подкара овците.

Скри се като пущинак в Балкана, стои и досега там. Ни в празник слазя, ни на майчини заръки отвръща. Забравят ли да му занесат от село брашно, сяда на хромеля и сам си смила жълъд. Трето лято ще мине вече и никой не знае какво прави Косъо в гората. Едни разправят — ката вечер змеица със златна кочия го отвежда на нейде из пещери в сараите си, други — самодива го залюбила и по цели нощи карала на хоро да ѝ свири... Кой каквото му хрумне, отваря уста и разправя.

Приказки прокудиха овчаря; по тях той омрази селото, но сега нали е далеч от всички, не иска да ги знай. И сегиз-тогиз само по дървар или случайно зареян из гората момък провозда по присмех и закачка за някого. Пък кога някой урочаса, погват се да го дирят — ако го намерят, дава им змейско було да се кадят или чемерика. На молби лесно сърцето му омеква. — Тази пролет като беше прилошало на Касърката, затикоха се пак при Кося. Два дни и две нощи се лутали из планината да го търсят и едвам втората на призори го намерили въз самодивското хорище, билки да бере. Дал им няколко стръка трева да ѝ сварят и казал, че по Еремия, какъвто болен и да дойде тук, като преспи на хорището, оздравя. Здрав пък никаква болест вече не хваща. Нея нощ самодивите се къпели оттатък на вирът, под водопада, и после литват по хорища и рудини с жива вода да ръсят.

Като чуха селяни, още сред бял ден зарязаха работа — болни, здрави тръгнаха да търсят овчаря в Балкана. — През долчинки, по кози пътеки, които само той знае, поведе Косьо мало и голямо нагоре. Три години вече селяни не са го виждали, сега не могат да му се нагледат; туй ли е коритана, с когото Неда се подбиваше... Ни на почуди, ни на приказките им мари той. Като някой харамия развял ямурлук, вдигнал глава, само сегиз-тогиз вдига гега да им оправи пътя. А пътя е дълъг: все през гората, между сиви камънаци нагоре. Чак по тъмна вечер излязоха на самодивското хорище и се разведри небото над тях. Постарите, капнали от умора, насядоха долу под моравата, а по-младите плъпнаха след овчаря нагоре към разредените дървеса, през които се откряваше отвъд небото, обсипано със звезди. Вече месеца се бе надвесил отгоре и само гласът на водопада гърми отстрана в дола и сподавя тъмния ромон на гората, като зелено море, простряна под склона на хорището.

Овчарят се изстъпи отгоре, под него — обраслата околоръст с гора морава, почерняла от свят: и от тяхно село, и от околни колиби, всичко, що могло душа да носи, дошло тук като на сбор. Само Неда нийде се не мярка.

— Може и да е тук. Из пътя колко тумби настигаха, хора прииждаха от всяка долчина. Може да се е затуляла нейде — познава си вината пред него. Ще я намери той. Раздяна ямурлук овчаря, сложи го до буля си и сестра си, които що бяха приседнали да се отморят, и слезе из навалищата уж да ги разпореди. Селяни, селянки се сбираха на купчини по моравата, а той дебнешком заизнича край тях. — Тук-там... Я тази — досущ нейния стан! Не. Онази оттатък, дето се кани да приседне — тя сега може да е напълняла, — не е и тя. — От купчина на купчина той обреди навред — ту в тая се вира, ту оная изглежда отдалеч, а Неда нийде няма. Докато слезе долу в гората, разговорите заредяха — повечето от жените, морни от път, се простряха върху тревата; някои от мъжете, като че не им се още ляга, стояха седнали, заслушани в шумоленето на гората, що глухо се поддигаше по падините нагоре.

С оборена глава върху гърди, овчарят се върна пак при своите горе. Вече хорището заглъхваше и ромонът на листата се засилваше наокол. Подложили ръце вместо възглавье, кака му и буля му бяха се свили край ниските шубраци. Той се отмести малко настрана, постла

ямурлука и мълком се изтегна върху него. Отгоре месеца кротко гледаше хорището, заспало под леката му сърмена покривка. Шепота на гората, като потайна мълва, се предаваше от клон на клон и ту чезнеше татък далеко над ридовете, ту се повръщаше пак насам. Като че в морния си грохот се унесе и водопада. Само овчаря бореше неспокойна мисъл: като обжегнат, той се бѣхташе та на тая, ту въз оная страна, най-подир му дотегна да се обръща, надигна се и седна.

Сам-там, между натръшканите по хорището мъже и жени, някой прохъркваше в предутрен сън. Един отсам протегне крак или ръка, други се обърне, отвори очи, но вижда, зори още не са сорили — и пак се свие. Обърна се по едно време и буля му и като го зарна седнал, надигна се на лакът и зашепна едва чуто:

— Какво си седнал, драгинко... Цяло село доведе тук да спи, пък ти сам не склопяш очи...

— Ами Неда?... — отби той изведнѣж приказка, като се примъкна излека до буля си. — Защо не дойде тя...

— Как ще дойде, драгинко — тя, свекърва ѝ, не я пуца у майчини си сама до отиде! Тебе прокуди, ама и тя не хароса. Мъж ѝ все по гурбет — можеш ли на нейната свекърва угоди!...

Овчарят млъкна. Буля му се извърна, застоя се, погледна го и отново пак задряма.

— Свекърва ѝ не я пуснала — под свекърва най-подир преви врат — додаде в себе овчаря и склони рошава глава на гърди. Той ноци нямаше да ѝ рече, искаше само да я види, да я погледне веднѣж: мята ли пак поглед, от който губеше свят и сила овчарят. Или шетня и грижи вече са угасили ведри очи и като на улетял цвят подочници се вият под тях. Не я пуснала свекърва ѝ! А пък що ли му е била! Що ли му трябваше да подмамва цяло село: той и тъй е свикнал със своята. Самичък е бил, ще си остане самичък пак. Знае си самотията.

Високо зад облаци пребледня небото и пресен утренник полъхна над Балкана. Леки сенки се разрешиха горе край дървесата, трепнаха върхарите на гората, клонки се надигнаха, прошумоляха и мигом пак клюмнаха, сякаш искаха да си отспят. Но няма вече време за сън. Небото пребледня цяло, подушна утренника по-силно, дървесата отгърсиха мъгливи обвивки и водопада се пробуди в дола. Над легналата трева отстрана, дето ноцува овчаря, се изправиха неподвижни два мака — две изплакани, налети с кръв очи, и

безмълвно загледаха хорището надолу. Ей под склона, досам гората, се надигна старец, протегна ръка, прозя се и сочен дъх, напоен с чубрика и здравец, му изпълни широко разтворените гърди. До него стана друг и двамата закрачиха между налягалите по хорището, към водопада отгатак. Пробудени тук-там, отварят очи други; жени седнаха да оправят коси, затриха сънливи очи децата, които ги будеха майките им да вървят да се мият за здраве. Скоро зашумя цяло хорище; хора засноваха насам-нататак и разгъпкани от навалищата билки, здравец и чубрица с пресен и крепък лъх облъхнала отвред.

Но още преди да се събудят по моравата, когато първият селяк коленичи при канарите, под водопада — отвъд по рида му се мярна някой развял ямурлук. Докато плисне шепа вода и разведри лице, овчарят, понесен пак от своята несрета, изчезна в утренната дрезгавина из гората. Откъм хорището наваляха мъже, жени, деца — едни се нареждат отсам по брега, други прескачат по камъните и коленичат да се мият. А високо от черните скали, между които тук-таме клек провира немощни върхари, се мята водопада. Широките му влажни плещи позлати слънцето, опна струите му като свилена основа и запреплита сърмен вътък по тях.

ПЕТКО ТОДОРОВ

МЕЧКАР

Къщата на баба Цена е сред село, тъкмо срещу дюгеня на епитропа. Само куче кога ще побесней, заброжда из пициделките и свирчока, в които са глъхнали дворът и градинката. Над буренака чернеят сухи грани на крушата, зад тях се виждат керемиди, разредели по покрива, и щръкнал отгоре им комин. Цяло лято зоят продънени стени, дупки, сякаш в тях вампири се спотайват, а на есен, кога задухат ветровете, капациите, увиснали по прозорци, се заблъскаат насам-натам и хлопота им еква из пуциняка наоколо. Вътре вихри се гонят из одаята, в собата, въздръстят по тавана и цялата къща се търси от боричканията им. Здрачи се и млъкнат кръстопътища и дворове. — Кой от продънена стена, кой през прозорец, вихрите заискачат из полусрутената къща и се погват из село. Тук край плета, като пребит, заскимти един, друг се сдави таме с ръжаницата на някой покрив — хукнат всички отвред върху му, завъртят се, извият пак вкупом над селото и прязглава се втурнат нагоре по ридът.

На ридът е и нашата къща. Насядали край огъня, всички деца сме се смърлушили, ослушани във вихрите. Те фучат из вошките в градината, обикалят плевника, а току виж някой скочил през коминя и разпилей огъня. Пръпнем ний изплашени, баба по-скоро дотърчи, сбере главните пак, ще се намести в къта и... колко пъти тъй почне да ни разправя как е запустяла бабината Ценина къща!

Балкана развял рунтав плащ по бърда и рътлини, изглежда гордо из висини полите си, завязани вече със златокласи ниви. По ливади и мери припнал жребеца край хергелетата, стадата се разпръснали до пригори атак да пасат. И топло е — по бързеи булки дръстят козеци, нетърпеливи овчарчета обикалят вирищата, само тъй си е ред — докато се не окъпе мечката, никой не смей да потопа снага във водата. Кой знай пък защо окъсна толкози мечкаря! Мъже вече коват пред къщи косите за сенокос, децата забравиха скътаните за мечкаря от Великден червени яйца, а той все още не иде.

От всички го чакаше най-много бабината Ценина щерка, Калина. Всеки път щом дечурлига се разшаваха по пътя, тя вдигаше очи навън. — Лани сама си не хващаше вяра, понякога дори се присмиваше и тя на себе си, и пак сладка мъка суети сърцето ѝ цяла зима, щом ѝ се мерне пред очи циганина с обица на ухото. Легне ли си или сама остане и той изскача пред нея — засукал черни мустаци, пламнало мургаво лице — и мечката му се бои сякаш... А тя се не побоя от него — когато всички моми си тръгнаха от кладенеца нея вечер... Калина нарочно остана сама да го причака. Какво ѝ каза той под зелените купни на липите, тя не чу, само от приказките му като да се отвориха очите ѝ, и широк божи свят обзърна тя околвръст, незнаен от никого из село досега... Оттогава оживя ѝ мечкаря на сърце. Влезе в градинка, откъсне цвете, реди се, кичи се, а ума ѝ все по него. — Да би я зарнал отнейде! Да би дошел и той на кладенеца да ѝ грабне китката, стомните ѝ да напие! А пред Великден, седнала на трема, завъртяла тънък перваз, и сърце ѝ като птичка трепне, ще изскочи.

„... Той ще мине; ще ме иска...“ — забравя перваз тя. Ами майка ѝ? Как ще я даде на циганин, като е една за син, за дъщеря. Ами попът — цялото село ще стане... Ама кой каквото ще да вика, махне с ръка Калина. И той ако се побои да я иска, тя сама ще тръгне подир него! Стисва юмруци тя, сякаш сила да сбере и хорски думи да отмине и майчини тежки клетви...

И уж се сърди, като я задяват дружки, че си дала менците да ги напие мечкаря и той ѝ казал сдобром-силом ще я вземе догодина, пък някак сякаш сама задиря да ѝ подметнат за него. Още слънце не кимнало на заход, тя нарамила кобилца, бърза към кладенеца. — Избистрили се вече потоци, подмоли и ракигаци зашумяха; мечката се е окъпала в Балкана и момите от вечер се сговарят.

— Хай, утре на белянката, че време е...

— Хай, Калино, задява друга и бабината Ценина щерка; — мечкаря ще дойде, ти още не си избелила — и риза не можеш го дари.

— Той моя и без риза минава — вие му мислете! Процежда през зъби смях Калина, а устните ѝ се свиват и цялата ѝ снага потръпва.

На другия ден белянката кънна от песни и бухалки. Запретнали поли, опнали ризи на кръшни снаги, наредили се по бързеите момите — дръстят бели платна от зори. И цял ден ги белиха, простираха ги по ридът на слънце, пак ги топяха и пак ги простираха да съхнат. Повее

вечерника, потъна в сянка долът, зад него се отгйекна и блеят на стадата, мудно слязващи към село. Една по друга излязоха момите и за сетен път изнесоха платна из водата. Всички бяха приседнали край върбите да почакаат, докато се поизцедят платната, а Калина сгъваше на глава късани кърпи, кога отдолу викна една от дружките им: „Къпят във вира мечката!“

И момите по-скоро сбраха платна, па хукнаха нататък.

Момчета, момичета, цял орляк деца подскачат край копката, подскачат и пеят —

*Ой, мари мецо, мецано,
долго ти руно непрано;
ще го оперем за сбора,
ще го простреме на двора.*

Мечката със забита в носът желязна брънка, у която е закачена веригата ѝ, се гурка във водата, глади с предня лапа муцуната си и ту извъръща очи към децата, ту към мечкаря, приседнал на брегът.

Върви, мари Калино, върви си виж изгорника... разстъпиха се момите, а Калина се изправи вече от другата страна срещу него. Циганина вдигна рошава глава и щом я видя, пламна цял. Бабината Ценина щерка трепна; като че се съвзе изведнъж, стисна платната на рамо и припна към село. След нея се закискаха всички.

Селяните още бяха зареяни по полска работа и сам-там по дворища се мяркаха само малки деца, неможле и те да отидат да къпят мечката — когато Калина влезе в село. Тя нищо не виждаше. Като в сън префуча край вратници и плетища, зави по поляната, влезе у тях и чак тогаз се опомни.

Ами сега? Защо побягна... Цяла година да го мисли и чака, пък когато дойде — побягна. От що се страхува? Сега той ако не я потърси и отмине? Ой, този път няма да отмине. Пък ако отмине, тя ще го настигне и ще върви с него, дето ѝ очи видят! — Калина извърна плахо поглед към отворените прозорци, майка ѝ се не чуваше в къщи. Баба Цена беше слязла долу на реката да пои бостаня. Но тя не посмеи и да се доближи до стряхата, хвана се за баските и сама се задърпа като луда.

В това време, с вила на рамо и набити от кошрява крачоли, влезе оттатък епитропа и вдигна тежкия капак да отвори дюгения си. Към гняздото си, свито над покрива, прилетя щъркела и оттук-оттам запротягаха гласове агнетата. Наближи да се прибират стадата, но вместо звонът на хлопатарите, по поляната се вдигна шум, забръмча мечкарската гъдулка, съпроводвана от скокливата детска песен. Калина трепна. Под бяла риза се вдигнаха буйни гърди, огън изби лицето ѝ; тя заръфа устни.

„... Ще отmine ли? Без да ме подири? Ами мама...“, премина през умът ѝ, па прежумя, връцна се и изскочи навън. Няколко жени — коя с вила, коя с мотика, както се връщали от ливади и бостани, — а оттатък моми и деца се натрупали край мечката, тя, изправена на задни крака, подскача пред мечкаря и по глухата свирня на гъдулката му, вдига ту тоз, ту онзи крак, като да тъпче по нагорещена тава.

— Калина!... сбутаха се жените и впериха очи в нея.

Вирнала глава над кипри рамене, впила поглед в мечкаря, тя върви право към него и никого не иска да знай. Като я зарна той, закачи веригата на мечката у дирека пред дюгения, сложи гъдулка, посрещна я и забравиха се и двамата — прехвана я през кръст, хепна я на възбог и погледна заруменялото ѝ лице.

Никой очи не повярва.

— Дай едно гърне, бе! — викна Мечкаря и се приближи до дюгения.

— По цигански ще се венчават... спогледаха се плахо момите отстрана.

— Мари, ти луда ли си! — викнаха жените в един глас и размахаха вили и топоришки. — За един циганин ти вярата си лименяваш... Де е баба Цена?...

— Вървете я дирете, ако ви трябва — изюди уста да се усмихне Калина, та всички се слисаха. — Мен не ми трябва вече...

Мечкаря се повърна — вдигна гърнето, па викна: колкото парчета от гърнето, толкози години наедно живот! — Той хрянна от все сила гърнето в земята.

— Ха, сбери сега парчетата. — И тя се наведе. — Колко, единайсет ли са? Единайсет години един от друг няма раздяла.

После се извърна към една бабичка, извади от дълга засукана кесия пет лири и додаде: — На, дай тези жълтици на майка ѝ — туй е

буба хака... дето са я отгледали. Закона ни е тъй...

Пак вдигна даарето и гъдулката, подбра магарето, натоварено с два коша яйца, поведе мечката и хванаха пътя нагоре с Калина.

Бабичките се спогледаха и закръстиха мълчаливо.

— Да си мени вярата — се изстъпи една сред навалищата. — Тъй без поп, без кръстник, подир един циганин да се повлече. Господ или град ще пусне да ни избий, или мор да ни измори...

И цели три месеца капка дъжд не капна. Под слънчевия пек земята се пропука. Из пресъхнали, покрити с жабурняк вади, жабите закуркаха, ще измрат за вода; шугави овце забляха по прегорените мери, завиха из село и кучета на поразия.

Не стигаха на баба Цена жалби и вайкания по Калина, ами и съседите взеха да я погледват накриво. Грозни одумки отсам-оттатък, ядове и плач по дъщеря ѝ я сведоха без време в гроба. Ден-два ли пред свети Димитър намериха я една сутрина вкочанясала сама в къщи.

Калина се не чу, ни видя оттогава. През години срещнали я градинари, посърнала, сбръчкала се, щура се да продава кошници и вретена по Добруджа. Отколя са минали единайсет години, изстинало им сърце един от други — мечкаря отишел въз една страна, тя въз друга.

Запустяла бабината Ценина къща... Сред село е, тъкмо срещу дюгеня на епитропа, а като че се крие нататък из буренака сама и я е срам с всички наред да се покаже. Моми, кога се връщат от седенки, заобикалят отгоре, отбиват настрана и закъснели кираджии — нощем, никой покрай нея не смей да помине. — Кога баба Цена беряла душа, нямало кой да я пази, котката я прескочила и тя се овампири. Казват — и досега, склони ли месечко на заход, в потайно време някаква бабичка, подпряна на хурка без къделя, заброжда из пущияка.

ПЕТКО ТОДОРОВ НАД ЧЕРКОВА

Всички знаят — раздели ги черкова на младини. И кога склопиха очи в един ден ни поп, ни епитроп дадоха да ги закопаят наедно и там да се не смеси роднинска кръв! Че де се е чуло-видяло кръстник кумица да люби!

Милча заровиха надясно от черкова, Янка наляво: черкова разлъчи техните сърца, тя да ги дели и на онзи свят...

Но мина се малко, ни много, по чудо божие над Милчов гроб се извишил зелен бряст, над Янка — тънка топола.

И докато пролетес скришом едва надзъртаха през черковната стряха да си кимнат, сега бряста разпери волно клони над покривът и тополата извиши, сякаш с върхове небото ще стига. Сгуши се между тях старата селска черкова. Мирно задрямалите край нея кръстове и куглите се спогледаха: приживе що ги не оставиха да сторят, сега те, лудите млади, сами си чинат, без никого да дирят.

Нехае зелен бряст, протяга клони към тополини крехки грани. Като че не смее да го погледне тополата, а все кърши вейки и навожда върше свенливо по цял ден. — Черкова е помежду им! Лесно ли се вярва прежала, лесно ли махва ръка на стари завети...

Полъхва тиха нощ. Бледен месец се наведе замислен в небото, ето край него се сроиха звездици и селото се смълча надолу. Зашепна пак с невнятен ромон бряста и протегна клони към тополина тънка половина. Цяла трепна тополата — месеца ги гледа и звездни седенки от небото, как да се пресрами...

— Ще мине и тази нощ — колко нощи вече в мъка и притома минават. Първи петли вече пропяват, те пак няма да се досегнат един друг.

А на сгода сякаш неволник млад, някъде из село зареян, подкърши и той песен:

Опустели ми са, майно льо —

*опустели черкови,
онемели попове...
Дълбока вода брод няма,
хубава мома род няма!*

Вслушаха се те и въздъгнаха широките клони на бряста, наведе тополата върше...

Но перяст облак, докаран от емнатия в късни ноци вятър, засени нечакано месеца и буйно зашумя бряста. Разтрепера се тополата, като да ѝ притъмня, приви се и лудо брулна бряста. Докато се опомни, докато вдигне грани към тополина шия, тя сепнато се дръпна, изправи и цяла разтрепера.

През перястия облак се изправяше месеца и още по-пребледнял, сякаш себе си не вярва, застана срещу двамата. Из черковния двор по гробищата се подеха пак кръстове и кугли — отново да се възпрат да злословят... Виж, как впиват погледи към тях... и цяла нощ ги не снеха — Когато зора зори, хлътналия покрив на черковата, като стар запуснат гроб, бе облян с росни сълзи — сълзите на раздялата.

ПЕТКО ТОДОРОВ

ЕДНА

Хлопот от звънци на стадо заглъхна татък в далнината като набожен звън на клепало, отвеян от вечерника. Стъмниха се към запад обкичени с цвят дървеса и сякаш се притаиха пред непритворените още двери на храма на денят, дето гаснеше сетнята зара. И Вечерта, сторила вече късата си молитва, смирено тръгна да затваря една по друга вратите. Затвори първом отсам в планинския пролом едните, след тях — другите оттатък, най-сетне сбра двете канати на средните и излека прихлупи и тях.

Смрачи се. Всичко, пръснато по полето, тръгна да се прибира. Далечно над дъбравите като лек облак се емна орляк гълъби. Ето отдолу бърза към шубърката и гъргорицата, морна, едвам си носи душата, а все пак по пътя видяла фандъче вълна и го не отминала. Донесе го, шибна се под хроста, разперил гранки над гнездото ѝ, и щом го настани, пак си намери работа да изскочи и да се защура навън.

Същинска грижовна стопанка! Цял ден са се бъртали с гъргорикът из полето, едвам едина ще се откъсне от работа да донесе сламка в гнездото и пак ще бърза да настигне другия: доде е овреме да насмогнат. Сега трябва тя да обиколи край гнездото, да види и прегледа наоколо, да го причака пред хроста, докато си дойде, и двама наедно да се приберат в гнездото. — Но къде остана той? Гъргорицата вече обиколи шубърката, прегледа и разцъфналите пред гнездото теменужки, а той се още бави и не прибира... Тя се поде, кацна на връх шубърката и загледа надолу в полето: птичките се бяха разпилели по гнездата си, татък към дъбравите бързаше закъснел гривек — кога над нея нечакано се обади глумлив глас: „Ку-ку!“ Какво от това?! — Загрижената къщовница вдигна плахо поглед към клонака, а кукувицата подхвъркна на сухата вейка и поде да я задява: — Ходила си цял ден — защо? Гнездо да свиеш, да има где да причакваш гъргорикът си! За какво ти е? Какво от това?!

— Какво — едва отдели поглед да ѝ отвърне гъргорицата. — И ти ела, сестро — ела само! Ако искаш съседки ще сме. Свий наред с

всички гнездо: те сами грижите ще ти кажат какво...

— Там долу — пресече я кукувицата — наред с тебе да се разклопам яйца да мътя? Пфу! — плювна тя и гордо вирна глава.

Отдавна тя бе познала своята несретна орисия и вече за нищо нехаеше. Когато първи път се обади из дървесата, пъпки още трептяха нетърпеливо, по припеци злакове едва побиваха връх, навън от себе да излезе копнееше всичко. Като прокоба се оттегна гласът ѝ над полето, сепнаха се птички и цветя, никой не знаеше какво да ѝ отвърне. Доволна, че смутила първите пролетни мечти, заглуми се тя над радости и надежди отвисоко. Но скоро пак цялото поле се унесе в залиси: всеки ред се покри от цветя, ечна от песни на работните птички всяка шубърка, и тя остана една-едничка да се лута, като че на място я не свърта. Не можеше да се суети като другите, ни грижата да им проумей. — Какво от туй?! — кукуваше от сутрин до вечер из дъбравите сама. — Да тръгна сламки да събирам? Само от свое гнездо да срещна пролетта! Да се вържа о една трънка, да отпусна криле — защо?...

Никой не можеше вече с нея да срещне приказка. Затуй и гъргорицата не рачи сега да ѝ отвърща. Какво ще се наддумват двете! Отдолу разперил криле, се показа гъргорикът, изви над шубърката и кацна до нея. Дружно загугуцаха и двамата: забравиха и людски присмивки, труд и грижи. — Ха-ха, дотук им е всичко! — ги погледна отгоре кукувицата. Да си се съберат и двама, да си загугуцат в гнездото: какво ще му берат грижа за друго. Както всички — ще си снесат и те яйца, ще ги излупят — подире и техните гъргоричета ще хванат този ред, който върви от памтивека. Нито на едно ще мине някога през ум да се вдигне от гнездото си на възбог и да види колко още е широк божия свят околоръст... Ой, своята волност и ширине за най-топлото гнездо не би променила! — Тя не помни родно гнездо, нито е видяла майчина грижа над себе, затуй людски завети не ѝ тежат на вратът и от вятъра е по-волна...

Възможната над суетни, занемарила всичко отдолу, тя вдигна пак глава и не забеляза дори кога кукувикът се беше отзовал насреща в клонака. Случайно от вятъра ли подвян насам или подмамен от жадена мечта да наиде сърце и неговото да стопли, той заизнича мълком кукувицата отстрана. В леката си сива перушина, тук-там само отзад попъстрена с бели капки, тя бе и с тез еднички накити по-хубава и

напета от всички разклопани пилци наокол... Закопня, трепна странника: не щастие ли му се усмихна в този край? Завареник, на мащеха, роден взор не е срещал досега — и той не посмеи да доближи до нея. А щом тя се извърна да го погледне, кукувикът наведе очи и не може да ги повдигне... Нима! Той се срами от нея! Кой е той? Отде е дошел, тя да го не види?... И без да му мисли повече, тя подхвъркна и сама го доближи.

Една плаха среща на погледи, смутолевени няколко думи и сърца сключени се откриха. Как мълком се поглеждат един друг! Как трепетно се с криле милват! И често-често се повдигат въздишки, тъгите, заседнали в души им, сякаш къртят... Горди несретници, незнали ни синор ни бряг, немарили за нищо в този свят, и двамата се смириха в своя блян и кротко замечтаха. В самот и прилуки изтощават млади сили; доста немили-недраги се реят по света... Виж гъргориците отдолу — впили човки една в друга, теглят се насамнататък. Зараснали в една шубърка, свързали у нея криле — нищо не им трябва повече. Изкараха до едина край по шубърката, дръпнаха се пак назад и наедно влязоха в гняздото си: честити и благи да отпочиват до зори. — А тях не щастие — несрети сбра на клонът тази вечер, затуй обориха глави замислени и двамата...

„Но и те не могат ли едно гняздо сви?“

— Нима кекавата гъргорица е по-вредна от мен, запъна се кукувицата. И аз не мога ли да си свия гняздо: веднъж да се видя наедно с всички... Чакай — утре щом пукне зора и ще тръгна за сламки.

— Ти само ще виеш гняздо, аз ще нося сламките... — прибърза да добави кукувикът.

И той, и тя сещаха каква тежка грижа си вържат на вратът и не искаха повече да я мислят. — Каквото ще да става! Той първи път видя отворени прегръдки, тя себе позна и всичко забрави... Нали е само един живот — как да е ще го прекарат и те, и ще си отидат за реда, гдето всичко е отишло и върви. Нима все като чужди ще гледат на всичко отдалеч, няма ли и те да сетят радост на света...

Ноцта бе разперила широки тъмни грани, под тях трептяха хиляди звезди. Те и двамата се унесоха, без да мислят повече утрешния ден. — Една нощ щастие, в сключени прегръдки една нощ; малко ли е, макар за цял живот! А тази нощ небото е тъй високо и като

че още по-високо се вдига над звездите. Сегиз-тогиз като моминска мечта, облаче се мерне над полето, сбутат се грани, надигнат се цветя и едва сдържана мътва прошумоли, пак млъкне и всичко задреме. Нека дреме, да им не бърка. Жадни гърди до болка се притискат една от друга, накипяла сила гори и се разкалява — всичко те искат да стопят! Морни от милване вече, той склони до нея глава, тя закри очи — само да заспят един до друг, нищо да не слушат, нищо да не мислят. Но дрямка ги не бори. Миг — и те пак отварят очи, като че не могат да се нагледат сами, като че се боят да не изтърват щастието си. Нощта преваля, те не са изпитали сладостта ѝ докрай. Тъмнее наоколо, в присънка тук-таме издигат върше дървесата — а томи се още неспокоен дух и една към друга рват се пак гърди... Призорна сладка дрямка... чакай тъй! Сега нека и слънце ги свари, те повече нищо не щат...

Предсетили първа забяла, облаците се сбраха нататък, към източни далнини, сякаш да прибулят румения лик на слънцето, да не разваля още сетнята дрямка на влюбените. По-отсам край брези и трепетлики задими леката мъгла по долът, орляк патици припнаха из нея, а след тях вредом по шубърки зацъркаха врабци, залюшнаха се лястовици и поля и долини се пробудиха отново. Докато слънцето се вземе над снежната планина от облаци, изхвъркна на връх шубърката гъргорицата, след нея и гъргорикът: поде се, зави над валоба, сякаш още един път да огледа гнездото и дружката си, па и двамата се емнаха и полетяха.

Кукувиците се спогледаха мълком и извиха морни погледи настрани.

— Какво хилаво дърво сме избрали — промълви кукувикът, без да я погледне.

— Че аз снощи не забелязах... — отвърна кукувицата и се озърна плахо.

— От всяка пукнатина текъл и тези хралупи зинали: ще ме глътнат сякаш...

Че... че ако искаш пък на друго.

— Всички дървеса са таквиз — махна нехайно кукувика.

Тя наведе глава и го загледа изпод вежди... Нима! Че за толкова ли бе всичко? — Но той е още все същия, такъвзи, какъвто първи път го срещна. Тяхната първа среща!

— Ами нали щяхме гнездо да вием? — не можа да стърпи тя.

— Гнездо да вием... Вий, щом се съберете с някого, и най-напред за гнездо ви иде на ум...

— Както кажеш — аз само рекох да те подсетя, че... — смутолеви тя.

— Аз не мога. Как да ти кажа: не мога да зарасна в едно миризливо гнездо, от сутрин до вечер за него да мисля.

Кукувицата посегна да отвърне, но нему бяха додеяли вече приказки. — Какво ще я слуша, какво да ѝ приказва: сама няма ли очи да види! — Кривна врат, и той полетя да се не върне.

Укуми се сама-саминка несретницата: не викна тя да го повръща назад, нито дума продума да възроптай срещу него. За още една таквази нощ тя би и душа дала. Само какво да прави сама тук? Макар да я ропаше и тъй нехайно да ѝ обърна гръб, тя спомен по него, докато е жива, ще гали в душа. И с този спомен ще живеят... Ами де ще отиде яйцето си да снесе?... То е вече у нея, тя сеца трепета му и потайна радост я обхваща. На пътя ли тя ще го снесе и там ще легне да го мъти или... Но пък малко ли са чужди гнезда — какво ще му бере грижата отсега?... Когато дойде — ей там шубърката на гърлицата. Тя затуй е родена — яйца да мъти и пилца да храни само...

ПЕТКО ТОДОРОВ РАЙСКИЯ КЛЮЧАР

Като вощеница, оставена сама да гасне, мъждукаше тя тая есен из къщи. Ката вечер, щом девойки нарамят кобилци към извора, виждаха я седнала на прага пред самото езеро, като да се вслушва в дремливия шепот на вълните. Мудно, сякаш насън, в тези вечери се редеше нейния живот в потъмнялата ѝ памет. — С неволя и блъскане не позна тя младост, па не можа и на стари години да отдъхне. Мъж ѝ я остави със седем деца, едно от друго по-дребни. Не си доеде, не си доспа докато ги отгледа... Най-големия ѝ син, Петър, подрасте и тъкмо да си вземе хляб на ръката, кривна по чужбина — не можа да види от първенец помощ. Па като взеха да ги гонят, не сети мира да го крие и да му бере страха. Не ѝ стигаше туй, ами и роднини, и съседи вървяха на кръчмата да ѝ натякват всеки ден:

— Непрокопсан син си родила — думаха едни.

— Дошел свят да размирява, царство да обръща — коряха го други.

Невям да се отърве от погони и закани вдигна се той — без да ѝ се обади, без да го види, — забягна далеч, да се не връща вече. Тогава уж да я оставят и нея, да ѝ поолекне колко-годе бари... А то като напук, след него тръгнаха една по друга мълви: тоз чул, погнали ги тук с камъни, щели да го притрепят, онзи разправя: кърджии го срещнали еди-де, скитал се немил-недраг — докато в полунощ непознат пътник се отби на кръчмата и с грозна вест ѝ прекоси сърцето. В далечна латинска земя царски хора хванали Петра и наред с всички му другари ги живи разпнали на кръст.

— Какво разбра от живота си той, като ни можа да се прибере, ни покой видя?... — въздъхваше тя, па отплеснеше поглед по тъмносинята шир на водите, набриждени от есенния вятър.

Завръщаха се от вода девойки, вечерни сенки никнеха покрай брега на езерото, горе откъм Ерусалим се протачаше керван катъри, а тя, унесена в размисли, като че забравяше да стане. И не един

керванджия спира катърите си и се отбива да почине при нея на прага и тихом я раздумваше:

— Тия, които на живината му го гониха и клеха, виж, измряха и помен от тях не остана; а син ти светец прозваха тук и господ на небото ключовете от рая му дал...

— Дано барим на онзи свят смогне да се нареди и познае нещо...
— отдъхваше тя.

И чак кога рибари с високо запретнати крачоли завият през глава дългите си мрежи и тръгнат към къщи, майката на Петра ставаше от прага, притваряше врати и се прибираще. Хладен дъжд заръми из нощта, вятъра като сляп просяк забута по прозорци и врати, тя се свие до огнището и с едно сал утешение топлеше сиротната си душа. Син й, като е на таквози място в рая, все и тя няма да остане непрегледана... Дори понякога, като се размисляше, думаше сама: да я вземе господ, да се прибере по-скоро при сина си...

Ала една зимна нощ, кога сети последния си час и смъртна хладина полази костеливите й ръце, домиляха й пак земни теглила, закръсти се, замоли се — да й продължи бог дните, поне Пасха да дочака. Дълго старицата трепера, отваря широко очи, гърчи се, мята се въз тази, въз онази страна — дано задържи душа в съсухрените си мощи. Не би — изтръпнаха ръце, помътиха се очи и... рано преди тъмни зори тя се озова пред райските врати.

Като манастирска ограда изправили се високи старинни стени, през тях и птичка да не прелети. Наоколо глухо, само някъде отвътре се чува сребърното бълбление на поток и тъне wśród сенките и тишината на райските градини.

Тя се послуша.

— Заспали дълбоко, ама да прощава: не мога изтърпя до разсъмване... Ще го събудя! — И се хвана за мандалото.

Хлопотя й едва прокънтя по ръждясалите порти и без да се оттегне, смъкна се и като че си остана там. Тя се спря — наоколо още по-глухо, извърна глава, без малко щу не падна на гръб — вишината на стените с око се не стига.

... Той пък не е людски, я! Син й е най-подир! Нека си развали един път съня за нея!... Как тя толкози пъти е разваляла своя за него — и малък когато беше, и когато подрасти...

И тя заудря с мандалото от все сила.

„Пъй че нетърпелив гост иде. Какво се е разхлопал! Сякаш не може да потрай малко“... Надигна се най-подир от одъра си свети Петър и както си беше в бозявото расо, затегна жълта петелка на яката и бос слезе да отваря.

— Кой се е накарал по това време? — запъхна ключ в портата той.

— Не се сърди, Петре! Аз съм, аз... Не ме ли познаваш? Майка ти!... — додаде запъхтяна отвън тя и се склони към портите.

— Ти ли си, майко? — просия лицето на светеца — тъй отколе не бе той чувал благ майчин глас! — Но изведнъж очите му потъмняха, склочи се вежди, краищата на устата му се врязаха още по-дълбоко в рядката му брада. Макар и майка му да е... родната майка... Затуй го господ остави вардач на рая: ни родни, ни близки да знае!

— Няма, няма място при господ!? — отвърна с несвой глас той.

— Какво? Няма ли място за мене? — се стъписа зачудена майката, като че не повярва ушите си.

— Каквото правиш долу, таквоще намериш и на небото! Много си прогневила господ. Колко клетници от врати си върнала, колко близки заминала — нищо не ти се е откъсвало от сърце на сиромас да помогнеш...

— И тука ли ти пак захвана за сиромасите! — го пресече тя, сякаш готова стара свада да поднови.

Светеца твърдо продължи: — Когато кръчма на кръстопътя държахме, базиргяни ли дойдеха: ти с пълна ока ги черпеше, сиромаси ли искаха масло да си купят: ексик им го продаваше. Из цяло село харчеше червения пипер, размесен с керемидата: в брашното пепел, в млякото — вода. По чужди леси нощем прибираше рибата и пак все мърмореше...

— Туй ли са ми тежките грехове, за които не искаш да ме пуснеш, Петре? Туй ли са? — стъписа се тя, метна една върху друга ръка на гърди и горда усмивка разшири сухите ѝ устни. — Аз мислех, като те е оставил господ на таквози място, барим тука умът ти е дошел, пък то... — Седна да ми нареждаш греховете... Че отхрани ли едно дете ти, свъртя ли къща, да знаеш как се гледат и подрастват дребни деца?... Доде ли веднъж да ми донесеш клечка дърва или в нещо да ми отмениш ръцете... да ми остане и мен време от залиси да помисля за душата си! Като скиташе таквъзи несретен, прибра ли те някой, пак на

моя врат увисваше... Даваше и риза от гърба си на другите — защото аз предях и те обличах. — Ама срещнала ли съм аз някога приказка на земята с теб, че сега на небото ще ти доказвам... Като не ме пущаш, аз не се натискам! Хо, не се натискам! На тегло барим съм научена — махна ръка тя и бързо се дръпна към тъмната нощ на преизподнята, която клокочеше татък среду пустошта.

Петър, както беше сврял дебелия ключ във вратите, опря се на него, обвеси глава и дългите му уши сякаш клепнаха. — И тук ли грозни изпитания готви за него господ? — Той се отмести и преви подкосени крака да седне в широкия пезул, вгълбнат отвътре в стената до самите порти. — Едвам помни той баща си, кога с лодка го водеше да обикалят таляните за риба. Майка му го отхрани и отгледа и все на него се надяваше: като подрасне, да помага и на по-малките. И когато един ден взе да стяга бащината си лодка и из къщи пак се размириша на смола, кога седна в къта и взе да преплита тук-таме изгнилите рибарски мрежи — рече бащин занаят ще поднови, на всички светна пред очи. — Ала нали тогава учителят дойде в тяхното село и взе да прави чудеса! — Тръгнаха подире му млади и стари. Прежали се и той: защото в него беше правдата и светлината.

— И аз умиравм — викаше майка му. — Хо-о, мислиш, толкоз ми се свиди свят. Де е само едно умирање! Ами я: тези деца на кого да ги оставя? Кой ще ги погледне...

Петър не искаше да чуй. Словото на учителя тръгна да проповядва той и за него търпеше вредом и присмивки, и неволя. Колко пъти изподран — месата му се виждат, гладен се завръщаше при майка си и тя, като го погледнеше, разплакваше се и пак го прибираще. Тогава неговото сърце се смекчаваше, дожеляваше му за майка му и много пъти го е налитало да остане в къщи... Вместо да се скита на людски да помага и те да му не рачат помощта, да го гонят... на, на майка си да помогне! Но нали учителят със своята тънка уверена усмивка казваше често — който обича баща си и майка си, да не тръгва подир мене...

Далече оттатък зад стволястите дървеса побледня. През сплетените грани отсам-оттатък се промъкнаха румени зори и заблестяха по дънерите, обвити с пепеляво-зеленикави лишей, сякаш ризи на дебели големи змии. Слепи и сакати, немощни и бледни — един на кокили оттук, таме други опипом — тръгнаха да се мият по

потока, завил край гората нататък. Докато първите ранобудници запретнат ръкави, докато плиснат шепа вода връз очи, разнесе се набожната утрenna молитва и горе покрай стената, през гората, по двама, по трима показаха се праведните. Набраха се около светеца и мълчаливо се запулиха един други в очи — какво го е смутило, та е отпуснал като грешник глава?

„Че тук сам господ му е отредил най-първото място. Може ли такова нещо...“

— „За какво грижа ще бере?... Тука бари не е като долу“ — зашепнаха настрана дрипавия овчар с епитропа.

— Ами — изкриви се като змия усмивка на устата на Петра и той изви очи да ги погледне — ако господ те е пуснал веднъж тук, всички те знаят и познават и чак тогаз сетиш, че си грешен?... — Но — махна ръка той — не могат го те проумя! — Наведе очи, сякаш да прикрий всичко в себе, да не смуцава духът на блажените. Всички наоколо се спогледаха, пак свиха рамена и никой нищо не разбираше.

— Майка си повърнах аз тая ноц от райските врати... — не можа да надвие на себе той и додаде замислен: — Тя цял живот за мен се е бъртала и си е цедила очите, аз да бъда тук, пък тя...

Но докато довърши, отпреде му се изстъпи гола циганка, разгърна улията си и бързо-бързо взе да бърчка дрипите си из нея.

— Аз да те науча, свети Петре. Чакай! На майка ти едно време се примолех да ми даде едно поясмо. Ха, де беше то? — Ето го. „На, каза тя, син имам по гурбет, за негово здраве.“ Вземни го сега и иди я извлечи с него от пъкъла. Ако не й се е досвидяло, когато ми го даде, то няма да се скъса...

И светеца взе поясмото, погледна го и с наведена глава и сякаш клепнали уши, се запъти към преизподнята. Там още отдалеч ечаха гръмливите речи на знахари и старей, буйни препирни кипяха между учени и мъдреци и някакви сдавени викове се оттекваха между звънът на брадви и мечове...

ПЕТКО ТОДОРОВ

ДРЯМКА

Плахо се спогледваха в потъмнени небеса звездици; месеца, пребродил дол и бърдо цяла нощ, клюмва на заход; едва-едва лъкатушат край брега и се разливат морски вълни. Далечно там сред морето Денят самин къпи левент снага — ту се протегне над водата, отпусне се и вълните го полюшнат към брега, изведнъж пак се повърне, гурне глава в глъбини и дебнешком полека заизнича с закръвавени очи из ширинето, като че не му се ще да се издаде нанавън. От брега му кимат с вейки приведените върби, цветята, насъбрани тук-таме, му се усмихват либаво и от привети ли полъган или го сепна лих утреник, той се надигна, излезе на пясъка и мълком тръгна да гони далечния си път. Тъй се заплесва неволник по гурбет, нает на един дъх сила и младост като чаша руйно вино да изпие...

Още рохли крайморски скали не превалил, едвам нататък в долината зарнал комините на селото — насреща му с ковани менци от вода рано ранила свилокоса Сутрина. Денят притаи дъх на мястото си, вцепенен. Едва пристъпва по меката трева младата гиздавица и свенливо озърта насам-нататък очи като плашлива сърна...

Захапа устни странника... Разтупа се в гърди сърце, ще тресне, и сякаш от свян се загуби, дума не може да продума. Щом се извърна да го зарна тя, стисна кобилца на рамо, па хукна като изплашена от все сила да бяга. Трепнаха дървеса и листи, замятаха се цветята, птички пръпнаха и от всички страни на селото занаизлизаха мъже, жени, деца. Кой вила вдигнал, кой лопата, някои пък и бръскалка, тичат. — Денят ли сабор ще струват? Късно е... Докато настигнат те от село, Сутринта изплиска менци по ливади, мярна се и изчезна в далнината нататък.

Кога се опомни Денят да се озърне, вече слънцето го настигнало отгоре и пред него широко добруджанско поле се простряло, доде очи стигат. Овреме се проголили стърнища, поля прегорели; ни сянка се мярка, ни птичка се обажда някъде. Тук-таме край мочури се праметне само бял щъркел, но сякаш и нему дотегнат криле, отпусне ги и пак кацне.

Жалба падна несретнику на сърце — наведе глава, па се запъти, където вече го крака понесоха.

Никого не познава и нищо го не спира. Ни в Румъня жетварки, ни витата песен на кавала, нито дори тучните зелени губери, които гостолобивия Балкан бе растлал под сенките си, нарочно сякаш за него, да отдъхне той сред пладнешкия зной на хладовина. — В душата му оживя тя: трепетно с менци пристъпва и утрянника излеком развява свилените ѝ поли: — да би я зарнал още веднъж само!...

Бързаха с него всички, че натежалий клас вече угрижено се привежда над браздите, като че не може да дотрай сърпа да го пожъне. Оттук-оттам, извили дълга постат, жетварки надпреварят се една друга: като паметници на селският труд и мъка след жетварките се вдигат вече високи кръстци, а нататък по тесния друм се съзират белите комини, накъм където се е повлякъл цял керван коля със снопе към равните хармани.

И скоро натежалата от плод и труд земя вдигна сънливата си мараня, в която се вплете църтенето на скакалците и приспа полята. Слънцето се стъписа сред висини, пекна и като заковано, вече от мястото си не помръдва. Край сенките из полугари, овците завряха една до друга глави да пладнуват, а по ливади запасени коне заклатиха глави, сякаш и тям додея и трева, и широко поле.

Прашен, потънал в пот, Денят забрави призорния си блян. Едвам пристъпил, олюля се, ще полети, и току грохна в немощ надлъж по припуканите канари. Разголил изгорели от слънцето гърди, простря се той възник и тежко задиша. Надолу из скалите се спотаи потокът, отсам-оттатък по долът върби отпуснаха гранки и заклюмаха.

Унесе се той връх голите канари — вече да не стане сякаш; и що бяха непожънати ниви околоръст, поля, глъхнаха като че на всички всичко се отця.

Но прегаря ли някому нива! — и сред такъва зной и жега той пак не отстъпва от постат. Едвам се извиха сенки от пладня, ветрец понесе немощно разперил криле щъркел към долът и стар драгоманин забради бял ръченик, след него тръгнаха пак жетварите. Над стърнища се повдигна жетварската песен, обади се под канарите потока из долът и мало и голямо се хвана отново за работа.

Само Денят сладък блян суети още в присънка: — Тя е, боже мили! Нейните ромони слуша той... Гали го, милва го — призорни

ромони, призорни милувки, — хвана ли най-подир и несретника бляновете си в ръка! Сега оставете го да склони глава на нейните гърди, повече той няма за какво да мисли, какво да желай... Слънце зад баири ще залезе — на половин път ще го остави... Нека. Че какво? Ала кога най-милно го галеше, най-сладки думи кога му хортува — отрони се от ветка пожълтяла круша, тупна над канарата и сепна Денят.

Огледа се насам-нататък той — насън либе беше, наяве пак самот! Вдигна се от канарите, слезе да разкваси уста в долът и мудно — още сънлив — хвана пътя си по възлазите на Рила.

Разведрят се широки поля; пробудиха се песни и шеги, обич и закачки. Овчаря разтири пак стадо по паша и наду кавала. Скоро всичко ще се прибира към село. Немил-недраг, Денят само преваля баири и падини, гори и поля, отсам-оттатък пулят очи, споглеждат го прашни подрумчета и шушкат със съседните цветя, че из здрача вече се подема вечерница и ще свари друмника на път.

ПЕТКО ТОДОРОВ НЕХРАНИМАЙКА

Тук-таме по вратници погълчаха още жените, сетни окъснели селяни се разминаха като привидения из мъглата и скоро селото се сгуши в заснежената котловина, сякаш уморено от песни и веселби на току-що изминалите коледни празници. На кръчмата беше останал дядо Милан, само той се потриваше още и като че не му се щеше да се прибере. Механджията излезе, за да спуща капаци: нямаше вече що — стана и дядо Милан и мълчаливо зави по обсипаната с плява пъртина да си върви.

Отдавна в къщи го чакаше Стоян, приседнал като никога самин до огнището. Тази вечер той не излезе ни с родни да се разпрости, ни на кръстника си ръка да целуне — накрай, съвсем напokon, му домиля за бащина стряха: подрина на кравата, стъкна огън да опече две пити хляб и се спря да чака баща си. Дощя му се — и те като всички хора да седнат двамата да си поприказват човешки. — Утре вече тръгва тригодишна войнишка служба да отбива. Ще си изплати там всички грехове.

— Ще върви ли някой с тебе? — додаде вместо добър вечер дядо Милан и се застоя прав сред къщи, като че не му се искаше да превие крак да седне.

— Тц! — вдигна глава Стоян — другите всички са в пехотата. — И без да погледне баща си, само се смести малко, сякаш с това искаше да го покани да седне.

— За по две години... — добави дядо Милан и преглътна наполовин приказка — сега вече все то... и да му разправя, и да го гълчи...

Стоян наведе глава, той като че захвана да си познава вината. — Да не беше се заядал с кмета, да си гледаше работата, можеше съвсем да се отърве да не служи, че е един на баща... И той изви очи да погледне изпод вежди стареца: лицето му с отесани сякаш от сълзи ябълки, с небръсната рядка брада, прихлюпваше вълнест калпак и сгъстяваше още повече бръчките по него. — На старини той ще

изплаща синови грехове. Кой ще се сети да го погледне, като го остави утре? Бари веднъж камината му някой да замаже...

— Нейсе — въздъхна дядо Милан, като се отпусна до пънът, — дано барим там ти сберат ума в главата...

— Моят ум си е на място... — поде натъртено по стар навик Стоян. — Аз три години като три ще ги изкарам, ама пак няма да преклоня пред кмета.

— Ще му накривиш! — отвърна глава настрана стареца. Беше му додеяло да се наддумва със сина си.

А Стоян сви пестници — щяха да видят и кмета, и помощника му, да не бяха такива баби селяните!

И спомените за недавнашните крамоли се затълипиха пак през ума му. — Крил ли е той! Докато нямаше кмета на кръчмата, и старците, и по-младите държаха до един със Стояна: вадата си тече, откато се е село заселило край селската мера, кмета няма една педа свое оттатък. Щом се окашля отвън кмета, влязоха двамата с писаря вътре и всеки се дръпна до стената, сякаш онемяха всички. И още преди да си тръгне Стоян, отсам-оттатък взеха да се присламчват край кмета, само така — да завъртят приказка с него. А след малко, като помина с кравата, той, вече всички бяха забравили какво приказваха — бяха се наредили отвън пред кръчмата на лавицата и всеки зяпаше кмета в устата, като че от нея мед ще му капне. „Тази ли пустала крава няма де да пасеш, че толкоз залиташ за мерата!“ — го подзе още отдалеч кмета. И като пръхнаха всички в един глас, сякаш кеф им стана. — „Ами! додаде и писаря — отгледал човека стада овце, навъдили му се гнойни крави — тясна му станала мерата.“

— Нехранимайковци ще ни управят селските работи! — отсече кмета. — Я вместо да разправя цял ден на кръчмата, да е подринал, да е очесал тази крава, че като няма де да я пасе, да дойде: аз самичък сено ще му дам!... — Стоян побутна само кравата и без да извърне очи, си отмина към реката.

— Когато кадия ти е даваджия, господ да ти е на помощ... — промълви пак, сякаш на себе си, дядо Милан...

— Ба, ба — то още не се е минало... Чакай да видим, като дойде съдията!... — вдигна отново глава Стоян.

... Той няма като началника да слезе у кметови. За началника Стоян ходи чак в града да го вика. Селяните всички му се вереха — с

кмета няма да се разправят, ама на началника ще си кажат поплака направо. А прихвуча началника на кон със стражарите си през село, слязоха у кметови, какво ги гощава, замайва кмета — отидоха при вадата, събраха се и селяните, да покажат кое е селско, кое кметово — пък току един се дърпа насам, други се затуля нататък, докато си остана сам-саминичък Стоян срещу кмета. Дори епитропа, стар човек, знае всеки камък в село и никога не си е за нищо кривил душата: взе и той да се почесва по тила. Пита го началника, а той:

— Че знам ли, кмета вика, негово било — иска да си гради...

Тогази кипна Стоян и на цяло село се разсърди.

— Гарван гарвану око не вади, синко... — смекчи се най-подир закоравяло в гняв бащинско сърце и додаде, — ами язък ти за младините! Теб ли остана да се разправяш?

— Като се теглят до един настрана! Аз излязох — барим един да се застъпи за селото!...

— Че кой те кара да се застъпваш — впери очи дядо Милан в Стояна. — Кой те кара? Не видиш ли, те сами те не рачат. За кого се застъпваш ти.

Кротките слова на стареца като че го притиснаха до стената и той не можа нищо да отвърне, само се ропна по старому, както той си знаеше:

— Ех, ай тъй!... Да им покажа на всички...

А прави бяха думите на баща му. — От неговата крамола нищо не излезе, само кмета го взе на око и не го остави да мръдне. Кой от връстниците му за по година, кой за по две ги взеха войници, пък него, вместо съвсем да го не закачат — тикнаха го в топчиите, да си изкарат всичката мъст. Зарадваха се душмани, зарадваха се и тия, дето го слушаха, че дори и жените в село. — Да миряса. Стига все той врява е вдигал и разбърквал главите на хората... Стига все него сме слушали... викаха зад гърба му те. Стоян нямаше що да стори, ропаше се сам в себе си или се усмихваше горчиво.

— Ех — додаде най-подир той, колкото така да заглади, че макар да не слушаше и да се ропаше на стареца, пак го болеше сърце за него, — като се отели кравата, ти виж да отгледаш телето, пък здраве да е само — аз пак ще се върна...

— Не било в тикви, че в кратуни — отвърна дядо Милан и се усмихна сякаш сам в себе си, — не ще те дочакам вече на този свят аз

— на онзи, белки...

— Гледай си работата — като да не вярваше сам на приказката си той. — Дай боже само утре да се изясни... Дип често вълци взеха да слязат по пътя — пък аз нищо няма да нося в ръце...

На другия ден мъглите бяха се спуснали и закрили чак до пояс планинските чалове наоколо. Небото бе цяло покрито от облаци; през тях се показваше дискът на слънцето — блед, студен, и пак чезнеше.

Преметнали торби на рамо и със стърк здравец на калпак, още на ранина оттук-оттаме се завикаха момците.

Стояна никой не дойде да повика. Той излезе из къщи, озърна се — едната мършава крава преживяше под стряхата и с големите си очи го гледаше кротко, сякаш и за майка, и за сестра тя го изпращаше. След него излезе и дядо Милан и двамата тръгнаха наспоред по широката пъртина.

Когато стигнаха на кръстопътя пред високата варосана къща на кмета, те се спряха мълчаливо. Оттатък сред село писна гайда, обади се тъпан — от вратници, край плетища се показаха деца, момичета, след тях мъже, стари майки — всички бързаха да изпращат новобранците. Стоян с баща си се бяха стъписали сред пътя, като че премисляха какво още да си кажат, а ни на едина, ни на другия му идеше нещо на ум. През разтрогите на вратника се виждаше в кметовия двор накокошинен пуяк: с бавни мерни крачки той се издигаше до купището, слизаше и ту отпущаше над клъвката си дълъг червен синджир, ту пак го прибираше. Покрай ниската подграда на купището се бяха стълпили с провлачени по земя кореми гъските, те бяха източили вратове и надали ухо в тъпана и гайдата оттатък и непрекъснато им вторяха съгласно: па-па па. Стоян се беше загледал в надутия пуяк — „туй ти кмета — си мислеше той, — туй и селяните му“. И да беше други път, би си го троснал на глас и би пръхнал от смях, но сега съвсем вече не му бе ни до селяни, ни до присмивки.

— Хайде прощавай... — промълви най-подир той и посегна да целуне бащината си корава космата ръка. — Аз ще вървя отгоре.

— Много ти здраве... Аз ще ида да видя гайдите. Там цяло село се събрало...

И Стоян се запъти нагоре по неутъпканата пъртина. От мраза земята се беше стегнала, снега хрустеше под цървулите, сякаш нещо

вътре в самия него се трошеше, той още по-твърдо стъпваше и още по-ясно се чуваше хрускането на снега.

ПЕТКО ТОДОРОВ ПЛЕННИКА НА КАЛИПСО

Калипсо

Пак тъга ли забуля твоя поглед, Одисей! Дълбок въздъх подема гърди ти... Нима искрометното вино, що тъй обилно ти поднасях до късни полунощи, не можа да разтопи скръбта ти — или малко беше благовонна амброзия с нектар? Малко ти беше цяла нощ с мен в покоите! Остана още по нещо да копнее твоето сърце тази сутрин!

Одисей

Нам, подвластните на съдбата люде, тъй е писано — след всеки подем падение чакаме — скръб след всяка радост.

Калипсо

Одисей не е подвластен на людска съдба. Докато тук, Огигия, обитаваш, ти си наравно с мен — безсмъртие и вечно цъфтяща младост ти дарих... Но никога ти не вдигна глава от гърди божествената си мощ да сетиш, един път не поде младежка радост духът ти — в притома от сутрин до вечер все към Итака да впиваш взор от брегът. Кажу, дали по-кръшни тополи се вишат около твоите двори там, от двете страни на чертога ти, по-стройни купни кипариси ли благоухаят? Или небото е по-ведро, вечерния лъх по-кротък? — Наоколо, чак до чукарите горе, стволести кедри и дървеса на живота — чуй, в гъстолистните им грани нататък кърши глас славея, допява сетня песен... Оттук четири лихи потока подемат бяг надолу по обвитите в кадифени теменуги ридове, като че се надпреварят кой по-скоро ще се гурне в морето. По ридовете ред по редом къдрави лози се вият чак до брегът, а под перястите шуми на лозите висят и греят на слънцето кехлибарени гроздове — кого не биха слисали, само да ги погледне! — Хубостта и изобилюето, с които боговете са обдали тъй щедро моята обител, не биха оставили никога тъга да залегне в сърцето ти, както зефирите не оставят чепка мъгла да дочака зори върху някой чукар на този остров... ако ти не тъжеше по друго. —

Пенелопа, дъщерята на стареца Икария, владей твоите помисли... Всички унижения, които и твоя последен тит се би отказал да понесе, аз бих претърпяла и бръчки не би помрачила лицето ми дори. Но смъртна жена да се мери с мен, една богиня! По-страстни ли са нейните устни, погледа ли ѝ е по-лучезарен или — виж под хитона ми: тез стройни форми, съчетани в най-висша хармония. Нима и пред тази красота ти има още за нещо да мислиш и жаднееш?...

Одисей

Не е ахеец онзи, който пред красота не благоговей! Да бях в Итака, аз сам бих съзвал всички мъже от Аргос и Елада да издигна храм на твоята красота, по-величествен от храма на Афродита. — Тук, мърцина, мога ли аз твоята красота да прославя и да съзерцавам? Вече седем години от онзи ден, в който морските вълни ме изхвърлиха на този остров. От твоя чертог аз гледам все ненагледните хубости на Огигия и при тебе мъча се да забравя болките, що ми гнетят душата. Не една нощ скланях глава на благовонните ти гърди в забрава, изпил до дъно чашата на избраника. Но трепнеш ли зората над чукарите на Огигия, аз ставах от постелята — по-съкрушен в самотията и неволята си. Невнятен бе за мен спрепнатия ромон на кедровите листи и никога говорът на потоците не разведри тъгата на сърцето ми. Само трелите на славея — и той като мене страник, чезне в песента си за другаде... Аз не зная що е станало в Итака от чертозите, дето някога Одисей прекарваше дните на своя честит живот с Пенелопа и Телемах, палаво чедо, радост на баща си. Като спретната весталка в храмът на Зевса редеше всичко там Пенелопа: наглеждаше прилежно да работят робините, работеше и тя с тях, а след нея припка Телемах, звънливия му глас кънти из покоите и оглуша с радост целия дом. Паметната дъщеря на Икария — не, нейната хубост не може да се мери с тая на една безсмъртна; но кроткия дух, с който тя изпълва жилището ми, тихите и безметежни дни, преживени с нея, дали ще се някога повърнат пак или ми е писано... никога вече да не стъпя в моя дом и да не видя Елада и Аргоса!... Може друг, достоен ахеец, там се е настанил на мястото ми... може в дворът на Пенелопа неканени гости се сбират сега и насядали върху волски кожи, на кости играят, разпилявайки по воля моето имане. Непечелено ни по ратни полета, ни с труд и мъка, чуждо се лесно пилее. — Да биха само отнейде чули те:

Одисей си иде! В миг един с един няма да се видят. Сега знаят — няма го, и безгрижно се разполагат с всичко негово, както със свое!

Калипсо

Имането на цяла Итака и Илион, тъй безжалостно разсипан от войските ти, не може се равни с туй, което аз съм ти дала тук.

Одисей

По-добре тит на последния роб в Итака, отколкото безсмъртен властелин в обителта на Калипсо! Титът, който се е бъртал цял ден, вечер най-подир ще хване в ръка плодът на своите помисли и мъки, ще го занесе на господарят си и ще се прибере с жена и деца да се радва, че е извършил и той нещо днес, премисляйки пък утре какво го още чака. Тъй ден след ден доживява той своите години — знае там мястото си и своите наокол. — Какво ще извърша аз днес и какво ме чака утре? Тез ръце, корави и здрави, висят сега безпомощно ненужни на тялото, в което дреме сила цял свят да превърне! А моите? — Дали поне още спомнят постоянния в бедите или — Пенелопа, силом принудена от досадни сватове, се е омъжила за друго, а Телемах, насипал гроб и сторил юнашка тризна по баща си, отдавна го е забравил!? И само Фений, чутовния певец, кога на някой празник или сбор запее за печалното връщане на ахейците от Троя — припомнят си те за делата и несретите на Одисея и песента му подига в тъмна скръб сърца им...

Калипсо

Лаврите и славата, с които те увенчах на Огигия, ти не сети — томиш се да се върнеш в роден край да дириш слава, от която едвам един спомен е останал — спомен за приказ и песни само!

Одисей

Макар един спомен от минала слава — той е по-драг, отколкото всички почести на безсмъртен в чужбина. С него там стареца грохнал въздиша край камината самин, младежи копнеят юнашки подвизи да повторят и над детинска люлка майка го в песен припява. Тоя спомен, тия песни с утеха и вяра топлят те сърцата на всички и в тях юнака юнашки живеят навеки...

Калипсо

Раб — нему само в умиление е дадено да се просълзява... За да сети радост, той под мъка непосилна трябва да се превий — на младост се радва, само кога живота превали... Не, наслушах се седем години на въздишки, нагледах се на съкрушено лице! — Медни топори има много в чертогът, Одисей, влез и си избери какъвто на ръка ти най допада. Иди в крайбрежната гора, там съхнат на слънчевия зной черни тополи, елхи и орехи, сглоби си от тях члун, по-леко ще се носи той по вълните. Сърце като те тегли към роден край, върви — защо ще дразня боговете да те държа силом тук! Докато свършиш члунът си, аз ще ти приготвя пища и всичко нужно за път. Безсмъртните и най-жестоката обида забравят от тогава, когото любят...

Одисей

... Двайсет греди. Словени с шипове един друг, ето и дъно широко да побере и най-тежките денкове на финикийските търговци... Дойде пак време Одисей кроежи да крои, да развърне мъжка сила по воля. Макар рошава коса вече да побелява, много беди и премеждия е минал той, но сърце е младо оц и хвана-щат сили за борба с вълни и стихии пак — упорита борба! Плет от ракитак ще изплета отвътре члунът. Всред, висока мачта за платното — тая борова върлина. И още — кормило за път през безбрежната морска пустиня...

Калипсо

Слънце от пладня едвам е клюмнало и твоя члун е вече готов, Одисей! Майстор с най-ударни ръце не би могъл да сглоби такъва здрав члун. — За мачтата аз ти донесох яко платно и върви. Ето още хитон и три мяха пълни — едина с вкусна гозба, другия с пурпурно вино, третия — със сладка изворна вода. Всичко е готово. И попътен вятър ще пусна сега да гони мачтата ти. Но пак ти казвам — Одисей, мъж богоподобен, ако ти един миг само можеш да сетиш като те чака в дългия ти път, колко изпитни и премеждия — махнал би ръка на всичко и останал би при мен, на вечна младост да се радваш.

Одисей

По вълни като планини високи и върли да знам, члунът ми ще трябва да се възмогва; да знам, бездни непроходими под него ще се разгърват, не бих се отвърнал пак от пътя си сега, свилокоса богиньо, напразно ще хабиш думи да ме увещаваш. Толкоз странствал, толкоз претърпял за родния си край, нека и на път към него да умра. На път — трепна ми сърцето, като се поклати под нозете ми члунът. Тази ръка откога не е хващала кормило... Юнашки ме посрещна и подвлича вече среброгривата вълна. Крайбрежни цветя кимат отподир. Вълните няма да ме повърнат. Прощавай, Калипсо!

Калипсо

Лек път, Одисей. Нека безсмъртните се грижат за теб...

Вятъра вече наду платното, пак се опна връх левент снага хитонът и запращя — но той не иска и да се обърне дори... Впил взор жаден над вълните, копнее само по-скоро да зарне родни брегове. Може би тозчас също чакат там самотни жена и момък, вслушвайки се в мерните приливи на морето, дано доловят за него вест. Техните думи са издумани отдавна, изплакани сълзите: те пристъпват мълчаливо и двамата и с изцъклени очи гледат само в далнината. — Мачтата вече засени члунът... Пенелопа и Телемах ще го дочакат! И няма да има в цяла Елада по-щастливи от тези, които са надсмогнали изпитни и съмнения и са доживели часът да се прегърнат. Сълзи на сладко умиление, думи спрепнати, невнятни и недоизказани слова и кротък блян, който не копнее, ни желей. В туй тихо, безмятежно щастие отдъхва на старини смъртния, като чулноря след корабокрушение на завет... Към него е затворен за нас пътя. — Да бъдеш безсмъртен в своята самота, на всичко отвисоко да гледаш — и на всяко щастие дори!...

ПЕТКО ТОДОРОВ НЕГОВА СИН

Тая сутрин зоряха още тъмни зори, когато захлопаха на портите и го вдигнаха от сън. Дойдоха пак най-първите селяни, насядаха на лавицата пред къщи и почнаха да го придумват да се не дели от селото. Като че не им додея все тези приказки да повтарят, няколко дена вече — ред по редом зачете всеки отново своето.

Дядов Митров син е. Баща му цял живот под зелена бука е спал и за род и вяра костите си в Диарбекир занесе. Неговата дружина сянка държа на цяло пригорье тъдява и нивга неверник на тукашни води не посмя намаз да вземе, а ако някой се престащаваше да надникне над техните колиби, не е виждал как се е повръщал от половин път назад. Дядовото Митрово юначество, дядовата Митрова паметност са за приказ между хората. Затуй ката година по Димитровден мало и голямо отива с бръшлян и здравец на черкова да обкичи иконата му, на този ден тя нарочно се снема и изправя до самата врата редом с иконата на св. Димитрия, като на същински божи човек.

Един несвършил — захваща други и завръща реч:

— Не е бранил дядо Митро толкози години селото от чужди, сега наши нехранимайковци да го съсипват. Няма да слушат кмет, големци — ще се опрат и на началник, и на войска, ако дойде. Пък най-накрай ако не могат — храната, както си е на нивата, ще я подпалят и пак нему няма да ги оставят да снемат!

Той все мълчеше.

— Ако от тебе кръв ще тече, от нас вода ли? — се ропна и най-стария и замаха с ръце.

— Я ставай, докато е време! Ти да не беше дядов Митров син — и нямаше да те дирим бия, ама бива ли хич ти да се отлъчиш от нас! Да беше жив дядо Митро, той пръв щеше да ни поведе.

Изстъпи се той най-подир пред селските първенци и отсече:

— Да ви кажа. Както цели петстотин години ошур на турци всички са плащали, тъй и аз една година на българи ще платя, пък подире ще му търся колая. Не ме придумвайте само да крейвам глава

на чужди ред и управа да се опирам. Ходил съм аз с майка си на беглишка чешма вода да пия и знам сладостта ѝ. Ако някой иска тепърва да я опитва — да върви...

Свъсиха вежди всички, станаха, най-стария махна с ръка и без да се сбогуват дори, излязоха си мълчаливо. Остана той самичък в къщи. Уж щеше да се хваща за някаква работа, пък завъртя се насам-нататък из двора, спря се и като че поде пред себе си да се оправя:

Досега като все те най-много са се грижили за общото, затуй из село кои нива закупили, кои къща издигнали, пък дядови Митрови до вчера не могат да си заградят двора. — Разправят мъже, разправят жени за баща му сега, ала по приказка го знаят само. — Него да попитат! — Тръгнал баща му свят да реди и преражда, а къщата си и своите не наредил. Нито някой го викал да му бере грижата, ни някой го зачиташе тогази. Пък колко чорбаджии им са заканяха ряпа на огнището им да посеят! Янаки епитропът, де ги срещнеше с майка му, все туй хокаше: крака на Митра да не стъпва тъдява, че по него цяло село на пепел ще стане... Да е жива майка му сега, та да рачи тя уста да отвори. Че що е видяла и патила от селяни наоколо, па и от самия си мъж! Син му е, няма да отиде да черни бащино име, няма дори на жена си да го каже, ала той си знае — една нощ баща му като разплака майка му, та цяла неделя тя не можа троха в уста да гуди.

Ранна слана беше попарила, студен дунавец проголяше гората и никой не искаше от огнището да се отдели. Баща му го търсеха под камък. Не смееше ни да слезе да се подслони нейде, нито хабер за хляб да прати. Цял ден Янаки с двамата чорбаджии тършуваха у тях, заканяха се на майка му и едва по късна вечеря се пръждосаха да ги оставят на мира. Щу задимиха тръпчиви сурови главни, олющеното гърне не бе се стоплило още и както с просълзени от димът очи духаха в огнището с майка си — току бутна врата баща му нарамил пушка, свъсил овлажнели вежди, малки му очи като въглени.

Майка му се вцепени. — „Не те ли видяха? Турнали са да те вардят край всеки завой“...

Дядо Митро махна ръка, па кръстоса крака сред къщи, като че сила и юначество и пред жена си искаше да показва.

„Я сложи, ако имате нещо гозба, че съм гладен. От техните тупурдии ще измрем от глад само“...

Наобиколиха малката паралия, залапа гладен той, а майка му ту вратата поглежда, ту него — и тръпне цяла.

„Пет хиляди гроша, пет хиляди е врекъл пашата за главата ти — знаеш ли?“

„Стига мърмори! — се сропа най-сетне баща му. — Като е врекъл пет хиляди гроша, иди при Янакя, та да вземеш бакшиша бари ти. Некин тъй слезе при жена си Дончо, тя го срещнала, нахранила, напоила, пък още първи сън щом го занесъл, потопила му пищовите във вода и сама отишла да отвори на турските сеймени. Омръзнало й, казва, денем порти да заключва, да отключва нощем — нито с жените — жена, нито с вдовиците — вдовица“...

Баба Митровица вдигна очи изпод вежди да погледне мъжа си, рукнаха й сълзи от очи, гъкна, дума не може да продума. Туй й бе отплата от баща му, дето тичаше и след къща, и след работа сама, дето му береше денем и нощем грижата и за него и родни, и съседи я хокаха отворед. А той не рачи да знай: изкриви уста да се усмихне, тикна кобури под възглавница, простря наспоред с легло пушка, па легна да спи.

Малък беше дядовия Митров син тогаз, но и досега тоз спомен като камък притиска сърцето му и ни въздишки ще го вдигнат, ни годините ще го отместят. — Майка си той никога не може забрави!...

Ни дядо Митро, ни някой друг — един само той познаваше и проумяваше нея. — Тъй я разплакваше баща му, тъй накриво я изглеждаше, като че и ней не вярва. Пък като го хванаха сеймени, заплака, затърси се баба Митровица, приживе оплака мъжа си... — Тогази вече цяло село залиташе за тях — че пак бяха тръгнали черкези да робят; връхлетели на съседен сбор, няколко техни моми да отвлекат. Като се научил дядо Митро, завардил ги още горе на припора и остави него заптии от сбора да хванат, но никой не посмя до момите ръка да допре... Затуй, кога рекоха ще го карат в Диарбекир, всичко по-млади дойдоха да раздумват майка му. Дискос на черкова за тях ще пуснели и пак нужда и неволя няма да ги оставят да сетят... Янаки епитропът беше вече умрял, вяха взели общите работи в ръце хора, що уж мило за драго даваха за народ. А и тяхната приказка трая ден до пладня, пуснаха два празника дискос и черкова; първом сбраха петнайсет гроша, повтором едвам седем, а кога на третия празник отиде дядовия Митров син при младия епитроп, той сви рамена:

„Какво да правя аз, като никой нищо не пуска — всекиму змия в кесията...“

Смислиха ли се за тях, или надникна някой през слетелия им плет да ги погледне на кой са ред! — Майка му бра грижа и на къща, и на него невръстен, па дори борч бащин му на механата изплаща. Чужди къдели вълна влачеше и няколко жетви наред чак на Румане ходи само името на мъжа си да не посрами...

И бял ден не видя майка му. Дядо Митро не се върна. Ала запази тя името му — с него днес и на самия дядов Митров син да натякват...

— Нека... — махна той с ръка. — Дядовия Митров син знае и юначество как се продава, знае какво струва слава на този свят. — Дето само към иконата на дяда Митро възвиват приказка! Помни той добре какво беше и него ден, като внесоха в черкова тази икона.

Мениха се времената, мениха се и хората с тях. Позна се за какво се е застъпвал баща му и като че на всички тежеше на душа отплата на паметта на дяда Митра да сторят. — Голяма отплата: поръчаха на зографи на икона да изпишат образът му, светец да го направят. — Навръх Димитровден изправиха иконата в черкова, събра се мало и голямо да я види и попа от олтаря се изстъпи патилата му да разправя. Че като се разплака баба Митровица! Всички помислиха — от радост не може да се удържи. Пък то, като ѝ се повдигна всичко, що ѝ се е набирало на душата през цял живот... и едничкия честит ден, който тя доживя да види, ѝ подгорчиха тежки спомени.

С тез жалби и спомени тя е вскръмила и него; той знае колко е права хорската приказка, дето казва: чуждото две педи далеч от мен. И ни сърце му вдава, ни сила има да отиде и той сега наедно с другите за общите работи да се застъпва.

Разчистил всичко пред себе си, дядовия Митров син вдигна глава, изстъпи се до плета и се загледа надолу из селото. Слънцето вече се вдигаше на пладня, а стадата навред стояха неизкарани от кошарите; ни по път, ни из дворове да се мерне някой. Пред затворената канцелария на кмета татък по поляната се сбират селските кучета само, душат се нещо и пак едно по едно се повличат край плетищата нататък... Сякаш всичко гузно се е смърлушило в ясният майски ден като пред някоя напаст.

ПЕТКО ТОДОРОВ ГУСЛАРЕВА МАЙКА

Ако снахи не могат ѝ пригоди, дъщеря ѝ я вика да отиде у тях. Стига е стояла да кукува сама в къщи при толкози синове, снахи и дъщеря! — Всички я имат — и снахи ѝ се срамуват, и синове я почитат. Ката пролет най-напред нейните ниви ще заорат, по жетва посевите ѝ не ще оставят да прегорят, ни да преплават. А зиме — заговезни ли дойдат, кумци ли ще посреща някой от синовете ѝ — баба Гена в горния кат до гостите първа ще седне, до нея един до друг ще се наредят синове, снахи, дъщеря, унуци — всеки на реда си.

Ядат, благославят, пият, ала стане време — и в най-голям студ тя ще вземе тояжката си и ще си отиде в къщи.

В тази къща баба Гена млада булка е дошла, шетала е на свекър и свекърва, деца родила и отгледала; оттук и мъж на онзи свят изпроводи. Най-малкия ѝ син божем снаха щеше да ѝ доведе — да има кой очи да ѝ затвори — ала, кривоврат делия, не рачи къща да храни. Сви гусла под мишца, крейна глава и пощуря гурбетчия по света. Жив ли е, умрял ли — не знае, нито пък той я знае... Сбере ли на дълга трапеза челяд, та сеца че го няма, потропа ли някой на врати, бързо надзърта — не е ли той. А щом насън долови кръшната му песен, и посред нощ се сепва, надигне глава, па погледне старата гусла, увиснала на стената с изпокъсани жици — и още по-тежко ѝ става.

— Не, няма да излезе тя от къщата си, да угасне при живота ѝ старо огнище! — Дадоха ѝ за другар най-голямата унука — колкото да има кой вода да ѝ донесе и с кого да се раздумва. И с нея баба Гена не оставя ни в къщи незамазано, ни двори непречистени. Надвили са я вече години и все пак фитариите ѝ пред прозорците от ранна пролет, като се зажълтеят с латинка, цяло лято цветя не прецъфтяват по тях до късна есен, докато снега засипе димитровчето. Види ли пък нейде се поизрутило или край плета татарско тръне поникнало, страх я съвзема. — На, днес-утре, разправя тя на унуката си, ще склопя очи и всичко ще запустей; къща ще се порути, двор ще обрасне в буренак — таласъми

ще вземат да се гнездят в нея... Па сякаш се бои да не остане бурена, втурва се бърже и го изтръгва.

Тъй реди и учи унуката си тя, къщовна стопанка да я направи. И за кладенец, за хоро не я никога оставя непрременена, ненатъкмена. А зиме сама я кара да кладе седенки у тях.

Моми и момци, като се сберат в одаята и буен огън лумне да се разгори на широкото огнище, баба Гена слазя на седянката да занесе орехи и сушени сливи.

— Сега — седне тя до огнището — да ми изпейте песента на Нена, дето сте я наредили.

Спогледнат се, поусмихнат се девойки, понаведат заруменени лица и от някой кът току проточи тънък глас подявка. Зареди по нея втора, третя, па отпуснат се девойки и скършат витата песен на безгрижния гуслар.

Захласне се в песента стара майка и сама, като да се забрави по синови прилуки и несрети.

Цял ден вик, закачки, врява. Цял ден никой не мирясал. Кой моми по хоро задириал, кой с руйно вино под зелени буки се черпил — в късна вечер всички момци пуцат конье към село. Гусларя е първи. Гусларя — навред в полето... По него се кършат и пръхтят конье вихрогони, волно се веят и мятат тъмни, черни гривви и далеч полето ечи от тропот и викове.

Всред полето цигани катунари са дрипави катуни разпънали.

„Всички днес сме късмет търсили, да идем да питаме циганката, кому що дял е на късмет!...“ викна млад делия и всички един през друг към катуната урнаха.

Загледа на боб гледачка и всекиму каза какво на късмет му е писано. Дойде най-подир Гусларя.

„Черна маганко, какво на мене ще кажеш?“ — опна Нено юздите, та кон му на задни крака се изправи.

„Какво ли на тебе е писано? — Първом, кажи, какви армагани за баща и майка, за сестри и братя носиш от сбора?“

„Армаган съм сам и веселба нося!“

„Желба да ти не остане — друг късмет теб е отреден. Всички ти ще веселиш, теб да няма кой да развесели; всеки ще тебе да слуша, ти няма кого да чуеш; край теб хоро ще вият, по твоя свирня ще хепат, ти

стожер насред ще стоиш, нивга хоро не ще люлееш — на себе да се порадваш...”

Пуснаха момци отново, кой на врачка ще вярва!... Гусларя е пак първи, Гусларя — напред. По него волно се кършат и пръхтят конье вихрогони, волно се веят и мятат тъмни, черни гриви.

А пък тя като че от божи уста да беше дозела прокоба. Сбъдна се кому не сбъдна, кой срети кой не срети — никой гусларева орис не проумя.

Вредом той е драг и чакан, всички му се радват, пък и той всекиму душа и сърце дава. Акраните му всички до един се прибраха, само той сърце не може да надвие.

„Нено, кривоврат делия, Нено, гуслар пощурял — стара го майка засъди, — стига едностърк стърча на света! Отмяна на ръце ми доведи.“

„Коя да ти доведа, майко — не зная. Кога са редом в хорото, като им свиря да хепат — червени като ябълки, вси ми допадат на сърце. Откъсна ли една от хоро, дома да я доведа — на жълта дюля ще мяза...”

И замлъкнат гласовити песнопойки, погледнат баба Гена, а тя едвам се съвземе в къта. Повдигне побеляла глава и блага усмивка разведри набръчканото ѝ лице. Отвори уста, като че иска да рече нещо, ала преглътне си приказката сама — тя с приказки не може изказа сладката скръб на песента, в която се топи нейното майчино сърце.

— Тъй си и застаря момък, Нено... — промълви някой всред млъкналата седянка.

— Орис, не можа на орисия да надвие — додава втори.

Ами през години, разправяха подолци, срещнали го край Узунджово — волен и млад си бил още. И де има сбор, по негова свирня ще се друсат пъстрополи моми, де веселба — неговата песен ще се чува. По сватби и мени за утеха на момина мама пак той свирел. Ала свърши се веселба, разотидат си всички, Гусларя се повлича сам-самичък да пропие всичко, що са го дар дарили. Седне в механата, обръща чаша след чаша, па току свие с гуслата си и подйеме сам своята песен —

— *Цигулар къща не гледа,*

*цигулар свои не храни!
Цигулар пита-разпитва
де има моми хубави
и върла бистра ракия...*

— Най-хубаво пак сам си наредил песен... Господ нека го закриля, дето е! Стане баба Гена и оставя младите сами да се смеят и задяват.

ПЕТКО ТОДОРОВ КАСАНДРА

Пада вечер. Под сянката на Ил настръхнаха пак срещу врагът високите стени. Смърлушиха се нататък в зеленината Приямови палати в трепетно очакване сетнята разправа с ахейците. Сам Приям, залутан из чертозите, оборил глава на гърди — когато вестник от бойното поле дотърча запъхтян и застана пред стария цар. — Свърши се! Паднали Ахил и Аякс, един от собствената си ръка, друг от ръката на Зевса, и залудо останали всички опитни насоки на Одисея, както и на Нестора мъдрия. Тази вечер троянците, щом изскочили из илионските врати и се втурнали към вражеския стан, на мястото, дето ахейците стануваха — димят в пламъци шатри и платната на последните кораби възвивали към Тенедос, татък зад буйните митри на острова. На брегът стърчи само една дървена грамада, прилична на кон, която кой знае какво значи. Едни искали да я внесат в града като трофей и поставят в Акропол, други, противни на това, настоявали да хвърлят в морето този непросен дар на данайците и с него да се заличи и сетния помен от тях в царството на Прияма...

Съкрушен от терзания, петдесет сина оплакал, само не можал да прежали Хектора, опора и защита на всички троянци, Приям вдигна старчески ръце да благодари боговете, че най-подир простряха своята закрила над Троя и не оставиха челядта и старините му на поругание на враговете. Като видя мъжа си, стана — възраждана от тази вест — и престарялата Хекуба, скочиха след нея на крака и всичките ѝ дъщери, дори потъналата в безутешна скръб Андромаха. Зевс, пред стъпките на когото стоят два съсъда — едина с горест пълен, другия с отрада, — проля най-сетне щастие и над тях. След десетгодишни кървави борби първа радост озарява широкия Пергам и шумни веселия се оттйекнаха из чертозите му, първи път подир толкози изпитни!

Незасегнатата от тази обща радост, само една Приямова дъщеря, Касандра, мълком като сянка се отдели през колонадите, зави край тъмните кедри и бързо изчезна навън.

— И в радост, и скръб робът е пак роб. В нищо той не е господар. Радост ли получи, трябва да вдигне ръце да благодари, скръб ли му дойде, ще наведе глава покорно за милост... — загръщаше тя широкия си хитон, чевръсто пристъпвайки към градът, сякаш кудена от шумът и веселбите, що ечаха след нея в Пергам.

Но едва тя приближи градът, весели викове я оглушиха отдалеч. В буен пир се люлей и цяла Троя тази нощ. Потоци от хора се стичат по кръстопътища и мегдани. Навалени по прозорци и врати, троянки радостно се оглеждат, час по час назъртайки надолу към Илион.

— Идат, идат те, хероите, що прокудиха чак зад вълни хелеспонтски кървавия враг! — викат всички в един глас.

Сред тях старец наставяше:

— Идете, невести, идете в градините, още тази нощ най-крехките грани на дафинът и на миртът, най-благоуханните клонки откършете. Венци свийте за победителите, спасили живота и честта на Троя. За тях са цъфтели лаври и мирти в Прямова град.

Крадешком сал извила поглед към стареца, Касандра пак сви между навалищата и горчива усмивка разряза бледните ѝ устни. Но сред общия метеж и тази усмивка, невидяна от никого, бързо се спотаи в сърцето ѝ — там, де сълзи окъпват всяка горест, та кога тя се покаже след време на свят, блясъка на сълзите да заслепи всички и никой да не познай...

Като заблудена тя се залута сама из тълпата и нийде я не свъртя. А веселбите се разгарят. Там се обаждат тръби, запремятаха се отгатык флейти и вихрен танц като да завъртява цяла Троя. Касандра едвам се промъква. И ей отдолу се показаха снажни воини — вдигнали горди погледи, пристъпват насам. Както морски вълни се втурват към високите гранити, за да се разбият и пак отново се възмогнат срещу тях, тълпите се отбиха във воините, стъписаха се, зашумяха и пак отново се втурнаха да ги обсипват с почести и цветя... С накипяла жажда за борба, в гърди с неизтощени сили се връщат храбрите троянци. Копията са скрити. Чак отзад отмахнати, мечовете се бият по бедрата. И прегръща наложницата си воин сега със замахът, с който може би е щял да върти меча на бранно поле.

— Вино, вино, хей! — реве един със запенени уста там.

— Троянци, туй не са жени, ни деца! — вика друг. Да не блъснат щитове и да обърнат гръб...

И поддѣмат се присмехи отвред.

Но сред туй общо опиянение Касандра озарява мощна промисъл. Божествено съзнание вълнува нейната гръд и страстен копнеж я влече към стъгдата. — „... Горко на победителя, който след като изтощи сили в пиршества и бой, пак ще превие врат над оралото, сред дребни грижи да влачи дните си...“

И тя отби поглед нататък, де по прагищата невести и беловласи жени извиваха очи нагоре, вече унесени в блянове за мирен живот. — Полята, десет години тъпкани и обливани с кърви, пак ще застелят буйнокласи ниви, пак ще оглашат стада бреговете на Симонс и Скамандър, чак до Хелеспонт. Под щедрата десница на боговете, които всякога са обсипвали с благодат техните покрайнини, пак всичко ще цъфне и ще се раззелени околоръст... Как тая благатка надежда ги лелее, как кротко се подемат гърди, сякаш отместили тежък камък от себе!

... Такава е човешката съдба! Както празника утре очакват делнични захласи и суети, тъй падение глупаво чака всеки горд поддѣм на смяна... — и сви се сърцето на Касандра, вдигна вдъхновено чело тя, но на устни ѝ замлъкнаха пророчески слова тоз път. — Кому ще говори сега и за какво? Тя махна ръка. Слезе от стъгдата, зави отстрана и се запъти навън. — Далеч от суетната врява! По-скоро — из тия стръмни улици. Нагоре към Ил!... Там, де се съчетава песента на боговете с вечните блянове и копнежи на земята. Във всеки звук от тази хармония тя долавяше откровение ново да извести. Уви, остаха глухи към нейната реч ония, чиято орис трови живота ѝ ден и ноц. — Еднъж ли тя се поддѣма да вещай бъдните дни на Троя и колко пъти словата ѝ сбираха нехайниците със зяпнали уста край нея. Тъкмо кога в забрава се мъчи да долови най-спотаените ромони на сърцето си, кога сегне да хване неуловимите образи на своите блянове, там някой се зачеше по тила:

— Хубави думи приказва дъщерята на Прияма...

— Аполон, светлоликия, я надари с дарба на всеки блян образ да дава и нечувани-невиждани неща да прокоби.

— Но хубави думи тя всякога говори — с думи ли само ще се залъгват троянци... — сепва се от опиянението на нейната реч и други и цялата тълпа се повръща пак към своето щастливо доволство, изглеждайки я с присмех на уста.

И туй бе нейната мъка — нейното най-висше доволство. Тя сякаш е крилата: бързо се поддържа по хълма все по-нагоре и по-нагоре, да избяга от всичко — от врявата и от себе си. Ето и върхът. Касандра разгърна шир от хитон и приседна да отдъхне на меката трева. Но томления невнятни и тук ѝ не дават покой! Сбъдва се жестоката прокоба, що нявга Аполон ѝ прокоби в свещената гора — когато тя сети огъня на божествено вдъхновение да разгаря гърдите ѝ първи път, а отмина гордия Олимпиец! — За да сдобие нейната любов, той нищо не пожали, дори божествения си дар да предвещава съдбите човешки... Но и когато почна да разбира тайнствения ромон на горите, да чете в пламъците на огъня и слуша шепота на звездите — пак не пристана тя послушница на Аполона да бъде...

— Богиня съм и сама като богиня ще живея. Прощавай! — и отмина го хладно Касандра.

— Горко ти, дъще Приямова, която съблазнява венецът на ясновидеца — трънен венец е той. Твоите слова, необгорени от любов, никой няма да повярва, твоята реч, непрекършена от въздишки и неслъкатушена от смехът — ще прозвучи без отгъек през пустинята на людските души!... — И дълго гледа след нея Аполон, докато тя се изгуби нататък по своя път...

Нощта облъхваше върхът, милваше моравата и с кроткия си лъх като че разведряше и душата на Касандра. Спи морна от веселби вече долу Троя, спят нататък и крепки стени, и полята ратни. Само Скамандър се блъска в бреговете, ехти в нощта и прегракнал, отлива към задрямалите вълни на Хелеспонт. — Водите му ту тайнствено притихват край ракиците, ту в присмех кипнат над леската: каква ли орис предвещават пак за утрешния ден, какви ли прилуки и несрети?

Касандра дълго се прислушва сред тишината на нощта и в грозно предчувствие спотаи дъх. Тя вдигна потъмнял поглед. В туй време нататък по брега, палеха вече да горят телата на падналите през денят воини. И ей шумът на водите сякаш трепна в пламъка над мъртвите тела. Мигом се сплитат червено-синкави пламъци, спотайват се, побледняват и пак избиват като тайнствени слова. Вещателката скочи поразена. — Камък на камък от Троя няма да остане!...

Тя праметна широкия хитон, но непристъпила още крачка надолу, стъписа и отпусна десница:

— Аз предсказах преди седем години Хекторовата смърт. Никой не чу. — Няма кой да чуе и за утрешния ден...

ПЕТКО ТОДОРОВ НЕСРЕТНИК

Години откак загореца-керванджия изпя своята песен край Стърмен, поведе биволи — и сухи листи засипаха стъпките му в есенната нощ. А и досега през майски нощи полъхне ли утренник и една по една хване да гаси звездите, таме долу откъм реката сякаш се поддига глас на свирка, заплаче, зачезне, занарежда и в нейния напев се униса заспалото село.

Сепнати в дрямката си, закичат дървеса с върхари, клоне се сбукат един други, листата подземат смътната песен. Край изтаяли огньовете по седенките някой извие очи към побледнялото небо и промълви:

— Засвири вече...

— Скоро ще сипва зора. Хайде — додава други.

Из утренната дрезгавина си разотидат моми и момци. След тях се разщъкват селяни с газеничета по оборите, татък по пътя заскрибуцат коля, стотици хлопатарии на стадата прелеят от всички страни и в пробуденото село пак заглъхва песента.

Стане от сън и Койка — деца, години и грижи вече съвсем са омаломощили и нейната крехка снага; — тя едвам се доближи до гераня, разведри подпухнало като гъба лице, поглади проредели коси и пак се впрегне в работа.

В шетня и тичане по полска работа тя отдавна забрави и себе си, и загореца.

Но и тогази и Койка, и всички из село го гледаха — него, тънкия, висок керванджия, ником привел глава, с кротки като на сърна очи — и знаеше ли някой от какво балканско гняздо е пръпнал той, да е вцепенил криле тук, над равно Румане? Замахна, сви... само една песен остана, плахо да се прислушват в нея моми и момци по късни седенки.

Така докрай си с е сбъднаха бащините му думи; той на живота си още му беше предрекъл:

— Не се ли спрещ, не пуснеш ли корени на едно място — ни ти ще познаеш нещо от света, нито пък някой тебе ще познае. Тъй да знаеш от мене. Човек е като дърво: дето е покарал издънка, там ще да си никне. Сърцевината и червей ще му подяжда, и хала ще му чупи клонете зиме, ама на пролет ще се развие, на лято да се счекне от плод. Не е той вятър стиховит, кога му скимне да повей — не е: дето го свара свари да легне, да стане...

Не искаше да слуша Бойко, дръпне се и нехайно отвърща: Като ми оставиш биволите!... Навред аз свои ще намеря и ще стъкна огнище. На него и през ум не минаваше от тези думи колко тежко става на стареца.

На негови ръце майка му сирак на година го остави; баща му го къпа сам, приспива до възглавницата си сам и от край време още все си по залита към него. Преди да затвори очи, искаше му се да го види и той влязъл в пътя.

Не беше пък крив и Бойко, кога сърце му го теглеше нататък към ширинето — като се понесе като жерав, ни синор, ни бряг да го спира. Каменистите чукари около село сякаш го отделяха от свят и от воля, тегнеха му и понякога като му се запуши душата, изкара биволи, тръгне и по месеци баща му го не виждаше. След смъртта на стареца той едвам до третини дотрая и оттогава като му ритна сърце от бащин дом и от братя...

Него ден — на бащините си третини — видя той до де лакомията може да заслепи и изюди хората: вече и най-близки да се не познаят.

Отструваха. По двора стояха още неразтребени дългите софри, някои от по-старите и не бяха си дояли още, като се изстъпа горе от чардака най-старата му буля да викна колкото й сила държеше. — Снахите разграбват на яма свекровата си покъщнина. — Една дръпнала котле, друга сито, трета пък впила ръце в котлето и ситото, тегли се и с двете и крещи. Изведнъж по крамолата стекоха се мъжете им и вместо всеки да дръпне жена си настрана, както стори най-големия им брат — поведоха се сами по женски ум. Скопчиха ръце, сблъскаха се, запринасяха едни през други кой каквото допипа и отмъкна.

Само най-големия, макар на него да беше оставена къщата и от покъщнината първи пай да му припадаше, той се бе дръпнал настрана и със скръстени ръце гледеше как всичко, що баща му и майка му и той

са сбирали едно по едно през цял живот — сбирали и пастрили с таквази грижа! — в миг се разпиля, сякаш кърджалии минаха тук... Докато най-подир и на него му преля.

Сестра им — вдовица, — като не могла и два тануря да се вреди да вземе, слязла в обора, вързала телето с коланя си и без да се обади, рекла да го откара. Тъкмо отваряше вратника, зарна я брат ѝ и хукна от чардака. Много вече бе му се набрало за всичко. Дръпна ѝ от ръце коланя, тласна я през вратника, тя що не поора по очи. Пък като се извърна, да отвори уста да ревна срещу него и тя, кънна наоколо.

Тогази, от немай-къде, рече и Бойко да се вмеси.

— И ти ли пък! — задави го изведнъж брат му.

Бойко млъкна.

— Ти какво искаш? Върви, прибори, ако нещо е останало от онези — пръждосвайте се всички, да ви не виждам!

Колкото и тежко да паднаха Бойку на сърце тези думи, той в живота си досега никому на приказка не бе отвърщал — наведе глава и мълчаливо ги преглътна. Само опустя му наоколо в къщи, людськ беше той тука — дотолкова, че не посмеи да влезе в плевника да извади слама за биволите си.

Още надвечер отиде при дъскаря да вземе от него кирия и макар другите керванджии да бяха отишле от бичкията в Балкана да товарят, Бойко си сметна: утре рано, като натовари той оттука, до вечерта ще догони кервана отвъд.

Но сякаш не бивало от толкова само да отмине бащина къща — трябало още да види...

Рано в тъмни зори още, току-що беше изкарал колата из дола, пред погледа му се задиплиха ридовете, един зад други нанатък до Балкана чак. Зад балкански вършини се разгарят зарите на пролетния ден и багрят краищата на белите облаци, пръпнали насам-натам в небото. По ридове прилива в къдрави вълни разцъфналата ръж; някъде от храстите се емна орляк гълъби и се зави над нивите. Нагоре пътят е стръмен, Бойко бърза да изкара кола още по хладовина, докато мухи не са налегнали биволите. Той повдига остен, побутва едина, другия бивол, те мятат крака въз стръмнината, замахвайки пред хомотя насам-нататък димящи ноздри. На завоя да неостанат биволите сами, той откачи синджири и ги поведе; току-що прихлопаха тежките му кола по моста, да закриви, и Бойко се стъписа слисан. — През сипея отвъд, на

връх рида, изстъпила се гола жена сред братовата му нива. Той притаи дъх, не искаше сам да повярва очи си. — Сестра му, кръстосала ръце над гърди, косата ѝ се разпиляла по рамена...

— Како! — викна той и като че от гласа си се опомни.

Тя се връцна, трепна, дръпна по-скоро два класа — докато да продума Бойко, — наведе се, грабна дрехите си и хукна зад рида.

Като не може инак, тя пък с магия ще си изкара на брата му! — сведе очи той и вдигна ръка да се хване за теглича на хомотя.

... Чувал беше го туй — от сестра си трябаше да го види. — Докато още не е узрял класа, дошла на призори да краде берекетя от братовата си нива за своята.

И нему отново дожаля за баща му, мина му през ум вчерашната крамола, той махна с ръка: — Да прави кой каквото иска, като не ги е ни грях, ни срам...

Беше вече към обяд, кога Бойко прехвърли Балкана, покрай него се разрешиха дървесата и той се изстъпа на отвъдните плешиви чукари да погледна пред себе: надлъж и нашир доде очи стигат равна Румъня. Долу под склоновете гюловите долини — през май тъкмо е беритбата им и всяка утрина те се пълнят с благоуханието на цветовете и със сребристите смехове и песни на момите. От гюловите долини нататък, равни, избуяли човешки бой, нивя: днес-утре и жътва тука ще се захване. И воля, и простор — на всяка страна път се открива; по който и да се понесеш, ни спомен ще те спре, ни свой някъде задържи... Лека сянка покри лицето на керванджията и изведнъж се мярна над канарата, ето я на по-оттатъшната — той вдигна глава, — в небото над него царствено се ширеше орел, също тъй хванал по воля незнаен път...

А и керванджиите, сякаш са знаели, че Бойко ги гони, мудро се спущаха по склоновете на Стара планина. На пладня слязоха в полето, разпрегнаха кола край Тунджа да пладнуват, каляха биволите и пак полека хванаха път надолу. Бойко нито пладнува, нито каля биволите си и вечерта, кога рекоха да отбият от пътя керванджии, да завъртят на колело колята, и той, настигнал, току слови отдолу края на кервана.

— Пак мъжки си карал!

— Като ни застигна, преди да спрем...

Посрещнаха го отсам-оттатък другари; всички разпрегнаха биволите си и се разщъкаха наокол да стъкват огън и за вечеря да

приготвят.

Бяха вече загаснали зад плешивите бърда на Средня гора и сетните прашни зари. Полето безмълвно и глухо се тъмнееше нататък в далнини; ни нейде зад рудина да запуши комин на селска колиба, ни дъбрава да залъже око наблизо. Под пътя отдолу само една река бълби по долът и отсам-оттатък по бреговете и са клюмнали върби.

Докато пръснатите керванджии се сберат, сякаш плах рояк светулки, звездици пръхнаха в небеса и топла лятна нощ легна над полето.

Всред кервана се изви тънък ствол дим. Отсам оттатък, през процепите на колята, захванаха да прескачат керванджиите — един съчки за огъня носи, други гърнето за боба плакне, а трети с Бойка хванали няколко мрени и раци по долът, ще ги пекат на жаравата. — Запращяха съчките, сложиха гърнето с боба въз една страна и всички заобиколиха огъня, който разпръсна лихите им сенки по канати и колела на колята, извити на търкало зад тях.

— Де, пък огън ли накладохме да лумне! — скочи от радост Бойко и протегна ръце към високите пламъци, що се кършеха според боя му нагоре.

— На Бойка му е душа и свят в полето! — извърна се усмихнат към другите най-стария и се поотмести, че грейката на огъня припичаше вече и не можеше да се търпи.

— Право, душа ми е и свят! — подйе Бойко, сякаш отърсил от себе и забравил ежби и приказки, що го прокудиха от бащин дом. — И цял живот тъй в полето ще си прекарам!

— Ще те видим...

— Недей се отсега врича, че поглеж утре, като извием към Стърмен, да те не оставим там... Полянките на много наши загорци са завили ума. И ти, гледам — не сме минали оттук, да се не отбиеш или на хоро, или на седенки... Онази, Койка ли я викат — ще те доведе тя да забиеш кол в полето...

— Ха, каква е тая, Бойко? — спогледнаха се керванджиите и всеки на свой ред захвана да подкача нехайника.

И цяла вечер, докато изядоха рибата и изсърбаха боба, де на шега, де наистина, все него подмятаха всички.

Когато чак се разгоря жаравата и сънливи пламъци се снишиха над нея, млъкнаха шеги и закачки. Един насам, вкруги нататък се

заотместяха керванджиите; по-настрана под новия си ямурлук се изтегна Бойко, който едничък не можеше да заспи и дълго още се прислушва в свирнята на щурците, трепнала далеко из полето околоръст.

— Туй дете го викаха те, да ме не оставят край Стърмен, да не излезе най-подир наистина... — Хвана се самичък в помислите си керванджията, но като че не можа де се удържи, отплесна се по своя блян пак. — Утре вечер ще си засвири той край Стърмен и пак ще отиде на седенките да я види. — Как поглежда изпод вежди свенливо, а на устните ѝ трепнала блага усмивка... Пък може, като си тръгне и на седене да останат сами, тогази те и двамата ще си доизкажат всичко, което мълчаливо с погледи едвам са си загатвали...

Унесен в своите блянове, той полека заклюма и не сети как го обори дрямка.

Ала когато на другата вечер галения блян наяве стана: — зад тях в мрачината заглъхна смехът на съседките моми и те се затулиха под сенчестия свод на дървесата — Бойко обори мълчаливо глава.

Такъва си е бил той всякога! — Докато е самичък, реди и бленува — замайва се в бляновете си сам, — а когато се изправи пред нея, свършват му се думите и навожда глава.

По него и Койка като че се свени, не знай какво да приказва. — Пък той е чужд, мине-замине със свирката си, колкото да повдигне ядовете на тукашните момци. — Техните подмятания да заглади, Койка най-напред се сприказва с него на извора, после баща ѝ го покани един ден в къщи да посвири и след туй като че людските погледи ги отделиха и сближиха и двамата.

— Ей и нашата къща — спря се Койка.

Те се изправиха пред високия дядов Добрев вратник, през разтрогите на когото се белей широкия двор нататък.

— Ще си вървиш ли? — вдигна най-подир глава керванджията. — Хай много здраве. И на дяда Добря много здраве, аз пак може да намина на връщане.

И като че искаха още да си кажат нещо, спогледаха се един други, но не им дойде нищо на ум.

— И ти много здраве си носи — прошепна Койка и като се изправи до вратника, обърна се и додаде: Намини, на връщане пак

намини — нашите момци не ги слушай какво приказват по седенките...

Открехна се тежкия вратник, притвори се и тихо заглъхнаха по двора леките ѝ стъпки. Бойко тръгна към реката, дето стануваше заспалия керван.

В небето се бяха разрешили и спрели звездите, като да очакват месечината, спотаена татък зад равнината. Сред кервана тлей още из пепелта будната жарава и керванджиите, протегнати под колята си, хъркат. Наоколо из полето се тъмнеят биволите и като да се обаждат един на други с лениви махания.

На Бойка се не спи. Той възви край кервана и отиде да приседне оттатък въз рида, под който бълбеше реката. Да си постои самичък.

— Да рачи — въздъхна невнятно той. — Те нека си викат каквото щат, полянските момци по седенките. Тя да рачи да дойде тъй с мене. — Да седне в колата — аз да поведеа биволите. Като замръкнем, ще стъкнем огън, като сипне зора, пак ще тръгнем. Ни ще за нещо грижа да бере, нито ще слуша хорски приказки...

Татък, на края на небото, се надигна закъснялата месечина и златиста пътека се изви пряко обляната с роса равнина. Над село и полени лъхнаха тихи майски полунощи и в кротка дрямка се притаи шепота на листите. Един керванджията само се суетеше още в своите блянове. — Нему беше и леко, и сладко да бленува самичък сред нощта, че с тъмни зори още той пак ще се понесе пряко поля и гори. Ала тя?

Не ще е затуляла Койкина майка дупките на кросното, кога е присноавала, затуй като отвориха уста да одумват Койка от нея вечер, няколко дена не ги затвориша. — От по-напред още всички знаеха Бойка и имали са го, и радваха му се като на свой. Издалеч само се зачуе свирката му, мало и голямо ще наизкача по вратници. Спират го, закачат го и във всяка къща му отварят врати да влезе. И никому нищо от туй. Пък Койка я е страх да надникне през плет да го види и пак — защото баща ѝ първи го поканил в къщи — всички я гледаха изпод вежди, като че всеки бозна какво знаеше за нея... А като се отделиха след седенките да я доведе до тях — вече пред никого не можеше да се разправи.

Най-тръпнеше Койка, че тези приказки и одумки ще достигнат до ухото на дяда Добря, подире да не може да погледне в очи баща си.

И тия дни всяка вечер, щом дядо Добри се прибере, Койка плахо надаваше ухо да чуе какво приказват с майка ѝ, ту пък ником изглеждаше баща си: дали и той вече е дозел нещо.

Тя не се сещаше, че и дядо Добри е бил млад, отзел си е дял от младини и немареше той на хорски приказки. От толкози челяд един син и една дъщеря са им останали всичко и той, и баба Добровица трепереха над тях. По-миналата година задохна сина си, който пролетес замина за чужбина, подмамен от големи печалби. Тази — ако излезе късмет, и Койка ще омъжат. Не са богати и имотни кой знай колко, но не се и лакомят на богатство. Нали са само син и дъщеря — има за тях, дори има и зет на привод да си доведат.

Загорецът допаднаше на старите. Ни родът му знаеха те, нито откъде е, ала който веднъж бе срещнал кроткия Бойков поглед и чул свирката, що хортува вместо сърцето му — не му трябваше повече... И Дядо Добри, като срещна Бойка на връщане, самичък го повика да остане у тях, за жетва да помага.

Керванджията беше самичък останал... Другите, щом разтовариха гредите, и удариха пряко през Балкана, по-скоро да се върнат, че идеше вече работно време. Пък Бойко потегли право по пътя, извит между нивята нататък към Стърмен. Загарката вече грееше узряла по цялото поле, отсам-оттатък по пътя привеждаха овошките клоне, счекнати от плод, и спокойно ожидание лежеше навред, сякаш майката земя едвам удържа благодатта над хлебородните си бразди.

Полъхна вечерник, зашумяха нивите — керванджията току-що възвиваше край лъките към село, и някой му извика:

— Добра среща, Бойко.

Той извърна глава и по тясната пътека, която прекосяваше между високото гръсте, се показа насреща му Дядо Добри.

— Какво си ударил тъй самичък, мълком — де ти кервана? — го подзе Койкина баща и тръгна насперед с него.

— Не можах да намеря кирия — смутолеви Бойко. — Другите си разотидоха — коситба е вече по нас.

— Ох — подйе дядо Добри, — ние покосихме, ами да видим жетва как ще изкараме. Не се върна син ми да ме отмени — пък трябва пипане, тичане... Я, ти като си сега парапет, да рачиш да останеш.

— Че...

— За десетина дена — поясни стареца. — По нас сега никому не можеш се примоли н'ам колко да дадеш.

— Като е за десетина дена, да остана — кимна керванджията и изведнъж мисълта му го отплесна. — Сега барим от зори до тъмна вечеря... Сам баща й го вика. Няма ни с полянци да се наддумва, ни някой ще го задява...

И на сутринта керван облаци едвам се подйе от източните вършини нанадолу, Бойко и всички дядови Добреви се изправиха на междата на нивата. Навред на тумби, на тумби се натлъчват румънки. Слънцето бавно върви по ясното небо, сякаш се помайва към тъмна вечеря, дано насмогнат само работни жетвари. И в слога под ударни ръце дружно зазвънтят сърпове и паламарки; въз проголени стърнища лягат ръкойка след ръкойка, а по тях пристъпват замашни вързачи и вържат тежките снопи.

Наедно с всички жънат дядови Добреви. Тяхната нива не е голяма; тям стига един помощник. Баба Добревица, снаха й, Койка сръчно въртят сърпове, подир тях сбират ръкойките дядо Добри и Бойко, а настрана сладко е заспала унука в цедилка, свързана на сливата край синора. С божи благослов — тройно и четворно е дало зърното, хвърлено напролет в ровките бразди. Само Бойко пристъпва някак без сърце.

— Не спори, — кивна глава загореца.

— Хе, чакай де, кой ти каза, че не спори! — изсмя се дядо Добри. Не е то туй, като да сбуташ биволите, да забиеш на която страна искаш — я гледай!...

Бойко се извърна, погледна натръшканите по стърнището снопове, като че отсечени дънери, и пак се наведе да сбира ръкойките. Далеч отнякъде гласовита жетварка изви, по нея подйеха и други и проточената песен се отгйекна над полето —

*Подуйна вятър, Стано море,
подуйна вятър,
де гиди, ашик Стано море,
по Вардарско поле.*

Но скоро жетварската песен притихна, сподавена сякаш от тежката мараня, която наблегна ниви и поля. Слънцето се спря сред небото, дружно църтение на скакалци оглуши навред и мълчаливо само жетварски постати настъпват напред. — Бойко като да се е залисал, като да са го свързали: таз ръкойка го дръпне отсам, онази оттатък и той немощен се клатушка между тях да ги сбира.

... И тъй, като мравка да пъпля по света? — изви глава той, та погледна дяда Добря. Стопанина и цялата му челяд сега бяха напрегнали всички сили да приберат класовете. Ризи им залепнали о гърба, кръста им ще се откъсне; капки пот се ронят от сбръчканото изгоряло чело на дяда Добря — и никой като че не ще да знай ни жега, ни умора.

По едно време детето се разплака в цедилката; майката едвам се откъсна от работа да го накърми.

Бойко наведе глава и додаде пак в себе си; как няма да пъплят като мравки, когато от работа очи не могат да повдигнат, а пък колкото остане хубост и сила, децата го изсмукват из гърди им... И майката, и бащата разкъсали се на няколко парчета — на една страна едно плаче, на друга друго болно — все едно да откъснеш насам ръка, нататък крак: речи да тръгнеш някъде, не можеш ги сглоби: пък остави ги, все те ще ти са в ума... — Керванджията кривна глава. Не може се той преве под ниска стряха: сутрин да излиза от къщи, вечер да се прибира с жена си; да орат, да женат и свят да въдят...

Невястата остави детето и пое пак сърп, по-скоро да настигне постагта. Вредом работата вървеше без отдих, без почив.

Работно време. Тъй жетвата дядови Добреви караха до вечерта и другите дни, докато си поженаха всичките посеви, превезоха си снопето и се прибраха да го вършат в село. Не утрая докрай с тях Бойко, На втория ден още нему се стегна душата, додея му тази не за него работа и рано на третия, без да се обади някому, извежда биволи и хванал пътя. Спогледаха се баба Добревица със снаха си: не му ли пригодиха нещо или някой от тях изтърва приказка да го докосна, та ги отмина и не ги зачете да им се обади бари. А дядо Добри свъси вежди, погълча, па го остави — и без людска помощ толкози години както е надсмогвал, пак няма да остави нивята си да прегорят...

Ни дума не пророни против загореца Койка само, нито посмеи пред буля си дори да отбие бащините си укори. — Макар такъвзи

нехайник да беше загореца и със своето нехайство той като че още повече да ѝ допадеше: тя не можеше лоша дума да чуе за него...

Той може пак да се върне, мислеше си тя, ще премине на баща ѝ, всичко ще се заглади, като че не е било. Тогава и тя сама ще му каже да остане у тях, стига е ходил горе-надолу несретен... И в нивята ли прибираха кръстците със снопи или из къщи разтребваше, тя час по час надаваше ухо, дано долови отнейде гласът на свирката му.

Напусто нейната притома, напусто галени блянове през тия ноци — дядо Добри вече си отзе от него и съвсем въз друга страна възви приказка, кога на втория врах дойде леля ѝ да ги навести.

— Ти загореца го остави. Той самичък най-добре знаел, не е за нас — и хубаво стори, че си отиде овреме оттука. Ако ще правиш работа за Койка, виж там етървения си момък. Баща му по оран пролетес ми загатваше. Защо я не отсякохме още тогази! Една дъщеря имаме — да я настаня искам в къща, дето и нази знаят, и ний тях знайме. Нямам време да вървя с човек, комуто пушката звездите мери...

Като приснемаха с майка си и буля си сред хармана, отпусна вила Койка, щу я не бутна диканята да мине през нея. — Тя знаеше, бащина воля не се прекърша и туй, което рече веднъж дядо Добри, на две не става. Какво ще прави? Може ли и дума направи тя за Бойка. На майка си тя сама би казала най-подир, ами на баща си? Пък и загореца, кой знае накъде е подкарал биволи, засвирил и... Боли ли го него сърцето за нея тъй? Досега ни веднъж той дума не оброни...

Койка немощно се озърна насам-нататък — кой да ѝ каже що да прави? Седнал с леля ѝ под купена на сянка, дядо Добри изглежда дебелия харман, майка ѝ, буля ѝ бъкат и приснемат с вилите, коньете обикалят край стожера, сякаш да бълдат из златно хлебно море.

Чак подир вършитба — захванали бяха да берат мисирите, и в късна вечер веднъж зачу се Бойковата свирка. Койка уж беше подвила врат пред бащина воля. Майка ѝ, леля ѝ наблегнаха и тя нямаше какво... Пък като се подие долу откъм реката свирката, както се бе привела да бели копани на харта у съседите, дядовата Добрева щерка скочи, що не полетя сама срещу керванджията. Моми и момци всички вдигнаха очи.

— Стой си, стой си, Койке, той ще те намери.

— Да дойде и на нас да посвири — смръщи се настрана момък.

Две моми в един глас пръхнаха срещу нея: уж леля ти ще те жени и дето го е избрала тя, ей го е, тръгнал е да те задява...

И Койка преви крака пак да седне на мястото си, а момците взеха да шушукат и двама се отделиха към вратника.

Гласът на свирката се оттйекна из дворищата на селото и млъкна. Всички на харта наостриха уши и ником загледаха Койка. Татък зад плета, по пътя, се чува леки стъпки, някой доближи до вратника и захлопа.

— Кой хлопа? — изправиха се скритите отвътре момци.

— Аз съм — обади се Бойко.

— Не те познавам. Кого търсиш?

— Никого. На харта ви и аз ида — смутолеви керванджията отвън.

— Чужди на нашта хар не щем!

— Отдето си дошел, там върви! — отрязаха му един през други момците отвътре.

— Бре, оставете загореца, какво ви прави човека... — обади се Койкина дружка, която беше събрала харта. Нека и той да дойде. Ще му дадем един варен мисир и ще ни посвири...

— Оставете го, какво искате от него... — се вмеси и Койка най-подир.

— То наша работа — повърнаха се при харта момците и никоя от момите не се нае страна на загореца да вземе. А той зави мълком и се запъти към колата си надолу. Няколко кучета се спогнаха след него и до край село лаеха подире му.

Но той и на тях не се извърна да махне с ръка дори.

— Белким ще взема на полянци да уйдисвам на ума, сега да се разправам с тях... — махна нехайно Бойко и като че го доядя сам на себе си, хвана да се одумва. — Хубаво цяло лято той си беше намерил кирия надолу, кой го караше да се връща насам! Тъй ще му се перчат и ще го и вземат на гавра пред момите. Пък и те моми ли са или Койка е помежду им бозна-що, кога едни поплювковци им съдят... Защо не послуша той полянския керван, да натовари с него овнешките кожи на каракачаните, чак до Одрин и Цариград свирката му щеше да се чуе. Като е тръгнал, бари да се знай... Какво пак възви към Стърмен, като че са го вързали към нещо тук...

Разсърди се керванджията този път и на селото, и на момците, па и на самата Койка и рано преди зори още дръпна синджирите на биволите и се запъти, да се не покаже вече насам.

В ядът си той забрави, че беше зарязал кервана и работата си да дойде да се оправи пред дядо Добря, защото беше му чоголоно, дето се измъкна тъй, и всеки път, като си спомнеше за тази жетва, червеше се самичък. — Защо дядо Добри да го смята въвн света и Койка да слуша одумки за него — мислеше си той. И стори нает да се върне, да му каже право — ай-такъвзи си е бил от малък, като се спре, стяга му се душата, не може!... Койкина баща не е човек неразбран, няма да му върже кусур, пък и да го посъди, да го погълчи — неговата дума е като бащинска... Разпрегнал биволи при реката, той беше се запътил към дядови Добреви, кога зарна оттатък у съседите събраната хар. — Може и тя да е там, му мина през ума и загореца рече да се отбие, да разбере по-напред от нея нещо.

Нали несрети всякога са носили загореца по света! Понесоха го и сега и не можеше вече нийде да се спре. Кога с кирия, кога пък само току тъй, да отиде някъде да напасе биволите, до късна есен той не остави път да го не изходи, село, край което да не е поминал. Не завърна само към Стърмен. И кога дори му се случеше път, той заобикаляше отдалеч, макар че все го теглеше нататък.

Така на път го свариха есенните мъгли. След мисиря полската работа е на привършване — с първа влага орачи угарисаха, и нивя, и ливади глъхнаха посърнали. Горняка проголи върхарите на дървесата, над полята завиха черни гарвани, ето захващат и проливни есенни дъждове. Потъмнели бърдата на Средня гора, дълги сиви мъгли се провлекли по тях, понякога от сутрин до вечер все ръми. Керванджията няма де да се подслони. Изви си самичък над канатите на колата няколко обръча, обтегна над тях една рогозка и се преви на завет под чергилото. Тук в колата, рече пък той, да нареди своя кът и постла чуловете на биволите, от една страна провеси торба със сечива, от друга с хляб, турна помежду им бъкела с вода — като на къща да замяза. И как му допадна на сърце тази наредба, как се радваше самичък като дете на покъщнината си.

— В колата лягам, в колата ставам и тук съм като дома! — викаше той на загорците керванджии, с които се връщаше веднъж от морето, дето бяха ходили да возят загарка и мисир.

— Дъжд-вятър, не искам да знам... Ела да се подслониш, дядо Благое, ела да видиш и най-скопосна булка може ли тъй угледно нареди...

— Чакай... — отърси пропит от мокрота ямурлук дядо Благой, качи се и преви крака сред колата му, а Бойко приседна между канатите отпред, да подканя биволите с остена.

Отвън ръмеше и сякаш ромонът на дъжда да се слива с дремливия шепот на капналите листи. По разкаляния път биволите едвам тътрузят колята, които хлопаха, клатейки се насам-нататък и керванджиите по тях се гушеха в дебелиите си ямурлуци.

— В такова време твоя ветреник за царски палат заслужава... — озърна се в колата усмихнат дядо Благой, натъпка чубучка и взе да цъка огниво да я запали.

Бойко се извърна и като видя късата чубучка, замъждукала в полумрачината под чергилото — светлика и димът, който се зави из колата, сякаш му стоплиха сърцето, нещо забравено го съживи: — Видиш ли, на... като си отидеш в Загорье, да разправиш, че в тая лапавица аз съм ти дал подслон. Се едно бил си у мене на гости, видял си ми къщата. Кажи им, таквази къща като Бойковата няма друга по света — където ходи той и тя с него върви...

— В Загорье... — поклати глава стария керванджия, потегли пак чубучка, която озари почернялото му от вятъра лице, па току изведнъж обърна приказка: — Я си ела ти с нас да те заведем, Бойко. Какво ще се рееш тъй несретник по света. Да нямаш ни село, ни свои — и празник, и делник да срещаш самичък. Живот ли е то тъй вьн-света, никой да те не познава и ти никого да не знаеш. Да няма нито кой да ти се радва, ни ти за кого да пожалиш. Било билото — върни се ти в село.

Сега захващат тъкмо сватби и сватоване. Най-хубавата мома, кажи ми, аз ще отида да ти поискам...

— Нали видиш, аз самичък се научих да си реда — що ми е мома, дядо Благое... — изкриви устни да се усмихна той и отби приказката на керванджията. Той като видя, че Бойко я обръща на смях, заклеци в уста чубучка и не рачи повече да му приказва за туй.

Тогава загореца не беше още сетил самост, не бе му опустяло пред очи и — в късна есен чак, привечер веднъж, той спомни пак думите на дядо Благоя.

— Думи прави бяха те! „Живот ли е то във-света... Да няма нито кой да ти се радва, нито ти за кого да...“ Еднъж не ги е чувал той, ама едвам сега взе да проумява що казват, когато една неделя се клати самичък с празни кола по царския друм, не знае ни де да отиде, нито какво да прави.

Още не е захванало да се смръква, а друмът запустял. Като сухи мощи се проголили дървеса, щръкнали отсам-оттатък над вадолиците. По нивя са наболи като зелени игли зимнини, нататък вдигат фанара купчини тор, а по купчините ровят орляци пискливи врабчета.

Изкривил рамо да затеглил синджири на биволите, Бойко мудро пристъпва въз припора нагоре и му се не ще да измъкне барим свирка от пояс, през нея толкоз дни е изпял.

Песен се пее не от празна душа... Сега от пръстя ли ще изсмучиш да надуеш свирка? — Пък и да надуеш сред тези посърнали поля, кой ще те чуе.

Като изкара биволите горе, керванджията за качи синджири на теглича и се качи в колата Макар вече да беше му омръзнало и под чергилото, пак често надвечер през тия дни той обичаше да присяда отпред и облегал рамо въз едната каната, да припомня как едно време се е изправял пред прага на бащината си къща и до късно причакваше овцете да се приберат. — От пролетес не беше се връщал в Загорье, пък струваше му се, че от години... Но и пролетешното Загорье не беше то онуй, що знаеше той и по което спомняше сега, спуснал крака над процепа, побутвайки с остен биволите, които лениво поклащат опашки. — Де баща му, със старините си от сутрин до вечер край къщи да радей! Самичък синовете си нарежда, всеки го слуша и къщата му забила здраво колове всред село, който мине ще познае честта на стопанина й. — Крамоли съсипаха и ред, и почит там; осрамирах къщата му пред людски и свои... Сега братята му се сдобрили, най-големия прибрал и сестра му — дори заръки-поръки от всички по другите загорци керванджии: да се върне Бойко, искали да го видят и да си вземе пая от бащино.

— Що ми е! — Забравил беше той бащиния, откогато се зави край Стърмен, и нямаше да спомня за нея и сега, да не беше тая негова орис. Мисълта му го отплесна от свои и Загорье — пак потъмняха модри очи, пак се напънаха широки гърди и несдържа го на колата, скочи и сбута биволите по-скоро да вървят.

... Къде ще върви? — Над потъмнялото в мъгла равнище вече захваща да се смрачава, опустелия път се протегнал пряко равнището, край се не вижда. Ако нямаш работа, хвани го и върви: колко ти сила държи, върви и днес, и утре не можеш го извървя... Да беше и той в реда на хората, сега, вместо да не знае къде — щеше да завие край дивечката таме, дето се отбива тесния път — право на Стърмен.

— С Койка ли не си допадаха един друг, у тях ли не го срещаха като свой или дядо Добри не му отвори самичък врата! — Ама крив ли му е някой? Подире тъй ще вземат връх над него момците и той ще обикаля самичък окол село — да не смее да се доближи...

— Ама... — стъписа се на раздруме той, склучи вежди, като че иска да спомни нещо. — Нали... нали снощи беше скроил да се върне в Стърмен и затуй удари насам?... Хем нощес на призори е заспал, да мисли какво ще каже на Койка и на дяда Добря, пък днес по пътя съвсем като че му щукна из ума.

... Ако от харта няколко поленски поплювковци го върнаха, чева не го е повърнала Койка, я дядо Добри! — Като възвий колата край дивечката сега, още с видело ще стигне до воденицата, оттам по лъките — колко е до селото... Тъкмо ще са седнали на параята за вечеря, когато ще зачуют свирката му. От поляната ще подкърши той своята още и всичко, що се е набрало в душата му, през свирка ще изкара. Срецу неговата песен не е устояло досега сърце...

Подийет от мисълта си, той не сети кога отби биволите от царския път и хвана тесния междуселски друм, обрасъл отсам-оттатък с трънки и глогини. Всеки завой, всеки камък по този път знае той. Колко пъти по него се е отделял от кервана самичък да отиде на седенки в село, колко пъти се е връщал, само туптяло ли е сърце някога тъй! Гледай — и биволите му се съживиха с него, как чевръсто запремятаха тежките си крака, като че ги подкара към дола...

... Всичко е докато рече един път човек! Да рече и да тръгне... И — толкози да обикаля той, а един път да му не дойде на ум да се спре, да каже... сякаш го беше страх и да помисли дори... Ала няма сега вече какво да го спъва.

Вечерен сумрак беше вече покрил полята, горняка съскаше из сухи бодили и буренаци, но Бойка сладък блян топлеше отвътре. Колкото той се приближаваше към Стърмен, толкози по му порасваше сърцето.

Ето вече се показа схлупения покрив на воденицата, глъхнала под пътя отдолу — той се не спря:

— Днес е неделя и воденичаря се е прибрал в село! — Други път като стигнеше дотука, смяташе вече е в Стърмен, пък сега докато отmine, докато изкара лъките, струва му се, няма край...

Най-подир загореца поведе биволи пряко поляната, над която се показаха ниските плетища на селото. Това си е то Стърмен — станал му беше той като роден. Наокол всичко се прибрало и само няколко одърпани гъски кретаха из реката на горе.

— Тъкмо в мрачината, си помисли той, ще влезе в село и право у дядови Добреви. Няма никой да го види, никой да го знай. Не рачи и свирка да извади — по-добре, тъй с думи каквото е намислил да каже на дяда Добря...

Но щу захващаше отново да припомня какво ще приказва, и откъм село се показва мъж. Бойко се втренчи в мрачината и го позна. Воденичаря с кучето си се връща към воденицата.

— Ти ли си бил, Бойко! — приближи го той. — Добра среща. Какво се помайваш — бързай и ти на сватба да тропнеш...

— Сватба? — сепна се керванджията.

Още преди да отвори уста воденичаря, той като че предсети някак думите му.

— Я чувай гайдите...

Бойко впери очи в него.

— У дядови Добреви. Дъщеря му женихме днес — додаде той, отминувайки надолу. — Със сватбарите, че и аз окъснях — ще ме яде вълка по лъките...

Загореца сам не повярва ушите си и като че всичко се завъртя пред него.

Както беше повел биволиите към село, пристъпа два пъти, обърна се бозна-защо, изгледа кучето след воденичаря — пък и на сватба ще отида! На сякаш нещо го поведе да отбие биволиите нататък към реката, дето лятос стануваше кервана.

Той извади жеглите, разпрегна. После обиколи веднъж колата, като че търси нещо и пак се спря. Краката му бяха се подкосили. Повъртя се тъй на едно място, помъчи се невям нещо да спомни и току се сложи на процепа.

Жени се... Друг го преварил...

И дълго, без да може да се опомни, стоя тъй на процепа.

Наокол се стъмняваше. Отгоре, през сливака, сам-там замъждука по къщите светлинка и още повече мрак се сбра в душата на Бойка.

По едно време гайдите пак писнаха татък из село. Той вдигна ниско приведена глава, но изведнъж сведе поглед и се загледа в огнището. Толкози пъти беше станувал тука с кервана! Сега и от него вятъра е раздухал пепелта и сред тревата угорената и набита с черни въглени земя сочеше като изприщен лишей.

А гайдите пищяха нататък. Хоро се люшка. Сам кума е станал от софра да го води. Отмери напред, дважд назад — не се сбират вече пред къщи — подйе се, чак сред двора го изви. Из трема пръпнали дружки подвличат и Койка да отиграят с нея сетньо хоро. Ето отдолу, те подйемат към кума да срещнат двата края... Срещнаха ги. Заситниха напред и изведнъж свиха, извиха пак над широки двори. — Бойко като че ги гледа пред очи. — Провиква се волно кумеца. Всички пак по него завръщат, само ником привела под було чело, Койка излеком подрусва шити поли, не смее да вдигне очи да погледне хорото...

Сипкави ручилки повдигнаха изведнъж гласове, отгйекнаха се в глушината и замлъкнаха.

Момкови и момини ще си тръгват. Разшаваха се по пътища сватбари. Татък се притварят порти, през сливака пък замъждуква светлинка; от дядови Добреви веселбата се изнася нанавън и заглъхва сам-там из нощта.

Пак тихо зареди и заплака реката по дола, закимаха над нея върбите, а след малко ето — студен вихър се подйе над село, изви над пътя горе, втурна се и размята цяла купчина сухи листи срещу колата.

Извърна се към биволите, легнали отпред до хомотя, Бойко, стана, взе ямурлук от колата и като се загърна, приседна пак на процепа. Зад него, оттатък дола, по равнината свиреше вихърът, но край колата беше тихо: чуваха се само биволите — сумтенето на широките им ноздри, чийто топъл дъх излеком той сецаше да достига до врата му.

ПЕТКО ТОДОРОВ ПРИКАЗКА

Тая приказка спомням си от невръстни години още. — Когато и сетното закъсняло куче се прибере татък в манастирските оградни и вечерен сумрак припадне над бостаните, баба сядаше пред колибата да стъкне огън. Орляк деца се разщъквахме из маносаните изсъхнали малини: по-малките берат съчки и ги носят на огъня, някой от поголемите разкопава с търнокоп гнездата, а другите сбират картофи в пачници. Скоро пламък човешки бой лумне пред натъпканата с пъпчиви тикви колиба — всички наобиколим огъня и почнем да си заравяме в жаравата картофите. Как спрепнато пращят съчките в провара, пламъка им облива с румен нашите глави и отхвърля сенките ни да си играе по проголените буци на бостаня... Полъхва студен вятър, засвистяват по синори трънки и глогини, хладни тръпки лазят по снаги ни — примъкваме се по-близо до огъня. — Далеч нататък са задрямали балкански вършини в тъмнотата, над манастирските кубета е щръкнал самотно кръста и само жабите крякат надолу по долчината.

— Вр-р-рякакака, вр-р-рякакака... сякаш и на тях им е студено на плиткото, та се препират — обажда се някой от нас...

Тогази баба ще подтикне съчките на огъня, ще се усмихне и ще вдигне глава:

— За друго се препират жабите...

Както всяко младо на тоз свят, кога тръгне по късмет, търси мома, що майка не я е раждала донине, станал отколе поп Кирчо да дири неродена мома. Млад и личен бил, попадията му пък още по-млада и по-лична: цяло село ги имало и почитало, докато той се радвал на жена си и на честта си държал. Скършил по крива пътя веднъж — бродил, скитал нагоре-надолу и една нощ си дохожда в село — върла срамота, — охукали му брадата... Вдига се мало и голямо срещу попа, проводили го там, в манастиря: умът си да сбере и в път да тръгне — както бива.

Нали си бил поп Кирчо волен и нехаен, и в манастиря не смогват ни епитимии да му подвият вратът, нито канони да смирят немирната

му кръв. Цял ден той стоял сам-самичък в килията си — запрян като вълк в кафез, — а нощем си разпаши пояса, свърже го на прозореца и кога всички задремели в манастиря, той се смъквал по пояса си. Под звездите едни горял змийска риза на юнашка пепел: магия, дано хване нейде неродената мома, която ходела сама през земя и вода, както се казва, да си търси лика-прилика...

Попадията все го милее и тегли й сърце към него: като не я пуцали денем в манастиря, нощем сама, да я не види никой, отивала под килията му. — Над балканските вършини грее ясен месец, звездици се роят по небото, а в полето не трепва лист, не шавва сянка. Кога приближава петляно време, тъкмо що отдалеч попадията зарва в прозореца на килията замъждялото кандило — и поп Кирчо се спуща по пояса си гологлав, разчорлен, развял расо насам към долчината. Като я било страх да му се обади, попадията тръгнала след него, да види какво ще си бае под звездите. Пък маха патерица, скуби брада попът, иска нещо и като че не може да намисли сам какво иска. Най-подир дохожда до долината, изправя се таме над канарата на ридът. Изправя се по-настрана и тя.

Колкото била хубава попадията, на оная месечина във водата сянката й още по-хубава трепнала. Като я вижда попът, обръща му се сърцето.

— Ей неродената мома, дето я диря аз!

— Какво ме дириш неродена? Цял живот с тебе под една стряха радеем: мен не виждаш, сянката ми ще гониш... — рекла да се затече към него попадията. Но попа вече и не слушал, хвърлил се във водата да лови неродената мома, там си и останал.

Вреклинали оттогава жабите в превара:

— Умр-р-ря попа, умр-р-ря попа! — обаждат се по-старите:

— Де да го р-р-ровим?

— Въз бр-р-род на бър-р-рзей, въз бр-р-род на бър-р-рзей.

И куркат те оттогава за попа, ще си куркат, додето свят светува.

Тук-там се прозее някой от нас, огънят се сниши, сънливи езици се залюлеят над будната жарави и ние вдигнем димящи главни да разравяме картофите.

А крякат жабите надолу из потъмнялата долчина...

ПЕТКО ТОДОРОВ НОЩЕН ВИХЪР

В ноемврийската влажна нощ, когато цялата земя е глъхнала и спи, той един вилнее над покриви и градини — нощният вятър. Вслушай се навън. Емнал се отгоре чак, пряко полята и града фучи насам. Смее ли се, или плаче — не можеш го разбра... Някъде оттатък изтрополи по керемидите, праметна се върху оголелите клони из градината, сбра върховете им... Чуй, разскрибуцаха се като мачти те на тежка гемия. От клоните изведнъж над почернелия връх на тополата се изправи, извири, сепнато, обви се около стъблото ѝ и се смъкна, окапалите листи да сбира по земята. От бакърени, вкотлени листи той дреха намята върху разголената си снага, изподраскана по тръне и камънаци — и като че се досети нещо, пак се погна през калната улица. Тъмно е. Той не гледа накъде тича. Блъсна се в насрещния дувар, таме на завоя развя дрипите си — кой знай какво го е подзело!... Не, чакай! Извърна се, сви пешове, ще се повърне насам... Чуй, цял настръхнал вече блъска твоята врата като бащина. И плаче, и къльне, и псува — чуй, той няма да отминне!

Ако ти си сам, приседнал край огнището, грееш уморени нозе и макар отколе е време да легнеш, все още не можеш да надвиеш безсъницата си, недей остава глух към поплаките на клетника — стани му отвори. Ще видиш — пред прага той ще свали своята кална измокрена дреха от осланени листа — по нея тук-там се чернеят кървави петна от раните му, — ще се втурне вътре и като псе ще се свие до камината. Ти се върни пак на мястото си, седни си и посъбери главните само. Най-напред той няма да се стърпи: ще стъкне огъня, ще го раздуха. Поглеж: цял рояк искри избили в очите ти чак — не му придирай. Дето влезе той, изведнъж ще помете, ще почисти, може в бързината си да капичне нещо и да счупи — то защото не му иде нищо отръки, пък много се припира. А сега виж трепере цял от студ, бърза да се разгори огъня, да съживи премръзналите си стави. Ти вече остави на него, той както се е свил в къта, често-често ще се избръща към

огъня, ще го подклажда, от очи му ще капят сълзи върху димящите главни и какъвто си е дърдолив, ще ти разправи де е бил и пребил.

Недей да му обръщаш глава, послушай го! — И за него се е пуквала някога пролет, по цели вечери и той е шепнал тихите си думи на цветята, а в полунощи се е притаявал да сбира сребристите трели, що славеят разсипва сред росните гори. Не мисли, че се хвали сам, ако ти каже, че няма по чукари цвете, което той да не е милувал, и няма дърво, което да не е обземал сладък трепет, кога той го е доближавал...

Ала много скоро той на всичко се е насищал — сам обрули и радости, и цветя и без жал ги затъпка в калта. Почна да се ропа, почна да се дърпа и веднъж надвечер, когато надлъж и нашир в полето щурците подеха да разправят приказката на морния жетварски ден, той се втурна по друме и раздруме да събира праха, за да засипва с него небото. Притихна всичко, потъмня навред, а той се изви над полята с праха-вихрушка танец да върти.

Оттогава така бездомен той се скита: всекиму се криви и присмива. — Гурбетчия, забързал към дома, той го пресреща, иска да го отбие от пътя, размята му скутовете, сякаш да го претърсва за печалбата му. Орачът, вдигнал благочестива ръка, засява угарите си — той отзад му бръска семето и му подсвирква насмешливо.

Той не се срамува от себе си. Би ти разправил всичките си погони и премеждия. Но тебе те обори дрямка и той вижда, че ти вече го не слушаш. През вратата ли, която си забравил добре да притвориш, или през коминя, той ще скочи пак гол навън, ще свие покрай къщи и ще търтят отново босите му крака по смразената улица. В присънка ти отваряш очи пред загасналата жаравя — всичко наоколо затихнало след него.

Недей сбира вежди, нито се гневи някому. — Ако от стария иконостас не са ти махнали кандилото, стани, запали го. Когато светлината облее прогложаната вече от червеите светогорска икона — ти се прекръсти за всички, които в тази дълга есенна нощ ги не съдържа край топло огнище, които ни на грижа, ни на радост марят.

ПЕТКО ТОДОРОВ
ОТ ПРОЗОРЕЦА

I

От рано овчари докараха от мандри стадата, от рано зареяни по вън кираджии се прибраха в село. Бъден празник ще срещат и сиромаси, и богати. Де Рале други път по туй време ще се свърти дома! Да се сети и свещи да донесе, и салтамарка да отърси — утре с първи богомолци да се кани на черква да рани... Цял ден ще обикаля с дружина от кръчма в кръчма из село; като се постъмни, ще ги помъкне към кладенеца, де кумудни девойки се стичат за вода. Що китки е от чела им дръпнал... Коя не е задирял, коя не е лъгал? И досега като го срещнат млади булки, ником навождат очи и лица им божур руменят. А като гледат Рале какъв прибран къщовник стана, кривят уста, цъкат по прагища баби: иди се надей и този развейпрах да влезе в пътя...

— Кой каквото ще да вика. Всеки знае своето... не иска да дири никого Рале. Остави вощениците в иконостаса, закачи на клечката салтамарка и се доближи да отвори прозореца, че в одаята беше се запушило от дим. Облегна се на лакти и надвеси навън.

Дворища и покриви засипал сняг до комини чак, лека синкава мъгла прибулила снега, а в мъглата едва-едва се долавя как се разгръща и стели вечерната тъма. Гъст чер дим се вие от всеки комин, татък през побелелите, сякаш разцъфтели дървеса, се чува топор на дръвник, потсам някой притваря врати и бърза да се прибере в къщи.

Едни нехайници млади, вчерашна Ралева вярна дружина, само не свърта при свои. Застегнали пояси до мишци, опнали високи ботуши, подкачат се и се смеят — същите пак, сякаш току-що ги е оставил.

Рале чакаше да го закачат, а вместо закачка някой подпусна шега и всички пръхнаха да се смеят. Той разбра, на него се присмиват те, на неговата домовитост и дето е присмирял... И, гледай, ги, отминаха, един не вдигна очи да го погледне...

— Като че до вчера не ги водеше той, сега подели глава и над него — пред него ще показват воля и нехайство... Подсмихна се в себе си Рале и загледа пак из прозореца клюмналите под снега дълги страхи.

Колко години наред кара той из тоя път и откога не е погледвал от топла одая през свой прозорец селото натагък! — От дете, хе-е, едвам-едвам си припомня той, вечер как с пръстчето си триеше копринените шевици на скрежа по джама, да гледа навън...

II

Тъкмо беше подрасъл млад момък, като повтори майка му да се омъжи. Тя слезе отвъд, в Румъния, той не рачи да отиде на прехрана у пастрока си — да си туря господар самичък. Остана. Ако не бе се намерил дядо му да го прибере, кой го знай де щеше да се дява... Но макар Рале да му ядеше хляба, той си караше своята и колкото да викаше и да го хокаше стареца, пак дохак не можеше да му доде. — На някоя мома на вратите една нощ момък обесил куче — на другата нощ Рале с дружината си вдигнали момъка и на същите врата го вързали надолу с главата, без малко щели да го утрепят... Друг път селския писар дошел с кехаите да развали една седянка — Рале извил на писаря ръцете пред кехаите, вързал го и им го дал да си го водят... Така умря дядо му, той нито присмирля, ни се научи да седне с всички заедно на софрата. Щом пое работите в къщи свако му — той с време още го погледваше накриво, — и даде път на Раля. На него не остана друго: — от баща му имаше една порутена къща сви се там в долнята одая и оттогава никой не го знаеше какво прави самичък. Понякога лете го виждаха сам да си пере ризата в реката, понякога поискваше игла от кръстница си да се закърпи, а най-често се навърташе около кръчмата срещу черкова и помагаше на бакалина.

На несгоди и сиротност още немареше той и никаква неволя нито можа да смръкне ведрите му големи очи, ни от устни му да пропъди веселия гласен смях. Затова момците го обичаха и било по седенки, било празник, докато всички се не сберат около него, той да ги поведе, не тръгват наникъде.

III

По-лани срещу Никулден събра дружината си пак Рале, изведе я от кръчмата и като я помъкна из село — шеги, подмятания, лудини, — нищо не оставиха на мира до тъмна вечеря.

Смрачи се. През деня беше полъхвал топъл вятър и с нощта заваляха едри парцали сняг. Първом снега се топеше, после взеха да побеляват покривите на къщи и плевници, тъмна влажна нощ се смъкна над селото, дружината вече не се виждаха един други. Този насам, онзи нататък — един по един, — разнищиха се; Рале остана пак самичък. Други път повръщаше се на кръчмата да се посгрее и навечеря, сега бакалина от рано затвори и се прибра и той никулденския рибник да яде. Да се върне дома, няма клечка дърва. Че няма и хляб... Хвана покрай този плет Рале, кривна към онзи завой, всеки си намерил мястото и седнал между своите — само той един цапа из локвите и меси калта с продраните си цървули. Я на какво е заприличал — бродник... същи бродник... Подире му, ако тръгне някой куче да се полута с него из снега, сподире го донякъде и пак се отбие настрана да си търси вратника — оставя го и то. — Сега да го срещне човек — както са му засипани и вежди, и мъха по лицето от сняг, — би се уплашил от него...

Объхтан, мокър и гладен, най-подир Рале се изстъпи сред село и тъй безсмислено му се видя и смеха му, и момците, и всичко наоколо. За какво ли досега е тъпкал грешната земя толкози години — само да хитрува, да приказва приказки нахалост и смях за другите да прави... И току нечаяно в потъмнения му ум взеха да се нижат глъчките на дяда му — че човек няма да стане, че две на едно няма да събере... Отде-накъде тъкмо пък сега за тях спомни? Едва да се отърве от одумките на стареца, току бръмнаха в ушите му други — и по-сърдити, и по-грозни, на свака му, когато го пъдеше от къщи. И всички укори и присмивки на людските — от които не е искал да знае до днес, изведнъж като да ги сети и сам се сепна от тях...

Клюмна глава Рале, обърна се насам-нататък, дойде му жив да се оплаче, само ухапа долня устна той и сълзи му не овлажниха очите.

След това като че се пречупи нещо у Раля. Ни му даваше сърце да се наддумва и да хитрува пред старите на кръчмата, нито пък да се шегува с момците по кладенци и хора. По-напред да дойде момък при него най-съкровена болка да му ввери, той ще го изпсува и ще обърне на смях. Сега сякаш някой го прекръсти: слушаше всекиго, кимаше му с добрите си очи, а понякога ще зашлеви момъка ласкаво по врата и без да каже нещо, току протегне ръце, въздъхне и горчива усмивка се разлее по устните му.

— Пък що ти е бе, Рале? — извъръщаха се другарите му към него.

Той или не отвърщаше, или махне с ръка и отбие приказка на друга страна.

IV

Скоро за всички стана ясно, не е вече онзи Рале с открито сърце: таи той нещо в себе си и не иска никому да се изкаже. След някой време стана още по-скрит и мълчалив. Отвори уста да рече уж нещо, а само подпитва, и думите си сякаш с конец ги мери — да не би да изтърве една повече, да се хване някак. Спре ли се пък някой да се сприкаже с него — който и да бил, — Рале така ще изкриви око да го изгледа, като че с поглед да го изпитва: — Кому ги продаваш ти тези?... Кого ще подиграваш?... Напусто един от момците се мъчеха да го разговорят, други се умилкваха около него — той си беше сложил своята за всекиго в ума и никому вяра не даде.

Вчерашен ли е той или чак толкоз глупав го смятат тези момчетии... Да се не преструват, Рале знае и бащите им, и майките им, цяло село го е взело на присмех и подигравка. Пък и как инак ще го гледат и какво ще хортуват по къщите за него: — несретен само се лута насам-нататък и все много знае, а то пази боже! Ето връстниците му по три-четири деца имат, тези, що настигнаха подире им, и те се наредиха, трета дружина повежда той — стар батю е на всички и — ще върви с тях моми да задирия! Рале не е сляп да не вижда, че не може да се отпусне както трябва пред тия, а също и те се срамят и някак свиват пред него, ами ввират се и се умилкват наоколо му само да откопчат някоя дума, подире зад гърба му да има какво да разправят и с кого да се смеят...

И колкото той премисляше това, толкова убеждаваше себе си, че другояче не може и да бъде. Понякога се сеца съвсем отпаднал, победен от всички, понякога пък свие гневно пестници, скръцне със зъби: чакай... ще им дам една, да ме познаят... Само и сам той не знае какво ще стори да си изпълни заканата. Ту му минава през ум да отиде да открадне най-богатата дъщеря в село, дето е една на майка и наоколо ѝ всички момци се увъртат — ту пък го помами друга мисъл, да тръгне по имане: из клисурските пещерни девет катъри злато има заровено. И макар да вижда много добре, ни от едното, ни от другото ще излезе нещо, вечер като се прибира от кръчмата или докато заспи,

някак сам си дава воля и се отпуща да си бленува. Повече го теглеше имането. От дяда си той е слушал още за него, пък и не един селянин в полунощи срещу Благовец е виждал сам-там по върхове из клисурата да играй огън.

V

Нали опак всички му работи са вървели, вместо да поръча на ковача железен шиш да тръгне по пещери да дупчи и опитва — така уж си беше скроил в ума, — кой знай как се обърна, та Рале отиде сам да заравя имане.

Освен къщата от баща му останаха и две ниви, дето ги работеше дядо му, докато беше жив. Откогато се отдели самичък, той нямаше как да ги оре и засява, затова ги остави ливади; ката година по Гергьовден продаваше сеното на някого да го покоси.

Както и лани след отпуск на черкова, селяните вкупом навлязоха в кръчмата и от първа дума още някои захванаха да го подкачат за ливадите. Този път той каза таквази цена, та купувачите опулиха очи: помислиха — подиграва се с тях. Вмесиха се и други в пазарлъка, взеха да го придумват, да го коткат — той като невъзсядан кон, стои на своята и не оставя никого да се доближи до него. А ливадите му бяха наистина избуяли, тучни, пък както тази година сеното се вдигна, мамеше комахай всекиго. Най-подир един му напълни цената, начете му още там парите. Когато той подложи едната си кривач под лавицата, а с другата захвана да бутта среброто, всички селяни, що бяха в кръчмата, спряха разговори и чакаха да развърти широката си ръка Рале, както той си знай.

Миналата година на същия този ден, като продаде пак сеното, закупи кръчмата, доведе зурлите от село, цял ден ги пои и весели, вечерта двајсет свещи налепи по лавици и прозорци — докато не прахоса туй, що беше взел, ни сам миряса, ни другите остави на мира.

Без да мари на ожиданията им, сега той си прибра парите, извади от пояс кърпа и взе да ги завързва в нея.

— Е, Рале — рече да си направи устата някой от къта, като подмигна и на другите, — толкози пари ти начетоха на ръката, тъй току без черпня ли ще оставиш да мине?

На всички устата бяха се напълнили със слюнка, зяпаха го право в очи.

— Да имате да вземате! — промърмори той и запъхна възела с парите в пояса си, без да ги погледне.

— А-а, не е ред! — подхвана важно като кмет от другата страна втори. — Не е ред, ти казвам, и не ти прилича.

— Ами — насърчи се и трети да рече — пари за какво са, като няма да си изкарам кефа с тях... Чева не ще ги правя калдъръм...

— Бе, вие, като намерихте, хамен че се забравихте! — извърна се Рале, та всички до един се слисаха от приказката му. — От баща ви ли съм останал аз, да ви собирам и да ви поя ката Гергьовден! Като ви се иска веселба, що не си развърже някой от вас кесията, ами все на мене, сиромаш, налитате? Утре да умра, няма да имам за попа да ме опей и гроб да ми изкопаят! Ще ме хвърлите таме на кръстопътя, кучетата да ме ядат!...

— Е-е, чак такваз като е била — остави я... Хайде — вдигна ръка и склучи разговора най-стария.

Селяните гледаха Раля и очите си като че не вярват.

Вечерта, като се прибра в къщи, той полека, сякаш се боеше да го не чуе някой, отмести одърчето си и тъкмо в къта, дето подтисва едина крак, закопа възела с парите. После пак бутна одърчето на мястото му и се тръшна върху него.

Едва да склопи очи, някой като че го подсети: ами ако додат да го обират, нали най-напред върху него ще налетят и одърчето му ще разнебитят?... Всеки знай — в една къща всичко се крие в къта. Не, не става! По-добре на друго място. В огнището! Кому може да му доде на ум, че под огън пари ще стоят?

Кой знай защо, туй хрумване: да си зарови парите в огнището, му много хареса. През коминя прогледваше една бледава светлина от луната — Рале поотрина пепелта настрана, изкопа с ножче наред дупка, зарина имането си, после със стомната поля над него кръстом вода, притъпка го с крак и го засипа с пепелта отгоре.

— Не му трябва ни заклеване, ни нищо! С не зная какво разковно да додат, тука не могат го намери. — Той се повърна и отново си прилегна. — Аслъ, в огнището, викаха старите, на една добротна къща змията се гнезди. Там като о стожер се върже всичко — и на имането мястото му е там... — като че доубеди себе си Рале — отпусна се и заспа.

VI

С пролетта започна и полската работа. Както никоя друга година, Рале не остана нито един ден парапет. Нивя ли да плеви, кукуруз ли да прекопава или на коситба — където го повикат, тичаше. Всяко нещо му идеше отръки, за каквото се хване, работи за трима.

Към изход на Петрови пости, сенокоса навред не се е привършил, току-що захваща жетвата. След залез-слънце вечерната зара дълго още се руменей зад леката дантела бели облаци, минават час и два и все се не стъмнява. Отсам-оттатък пътищата из полето се зеленяят, обвити от повет, бурени и трънаци, белите комахай еднакви цветове на бъзът и на равнеца са опрашени и завенали, между тях се мяркат жълтеникав млекоча и подрумчето — тъй зле прякоросано лайлайкучка — с изсъхнали и повечето улетели наоколо бели листица. Змейската хурка със своите жълти като кукурузени зърна цветове е избуяла вече до пояс; над нея е надхвърлила бой лугачката — с шест-седем колепа на стъблото и във фунийката ни на едно не се задържа вода. И по шипъка са улетели всички цветове и шипките все още не са се зачервили. Навред детелината е прецъфтяла, цветовете ѝ са изсъхнали и придават на непокосените ливади една тъмна ръждива основа, над която, като лека мъгла, се жълтей енювчето. На места, дето има повече кантарония и глухарчето не е прецъфтяло, тая мъгла се сгъстява и комахай нищо друго се не забелязва, на места пък, дето жълтите цветя не са струпани, се пъстрят синята метличина и винения камиляк, кървавите цветове на мака и сивото звънче. Из по-рано покосените ливади се вдигат само мъхови бели топки на прецъфтялото глухарче и от всяка страна пръпкат хиляди скакалци, като че играят на прескачаница.

Над клисурите се изправи ранила вечерница. Далечно негде в полето се показва Рале, повел тумба момичета, всяка със сърп и паламарка в ръка. Той завързал врат с дълъг червен пош, жетварките смъкнали бели тулпани и кръстосали краищата им над гърди. Лицата им, морни и обгорели от слънцето, приличат на печени ябълки. Пресен ветрец полъхва от клисурите, от назрели пожълтели ниви се носи

наситен хлебен мирис, примесен от мириса на мащерка и зелени треви. Коя боса, коя по чехли на прябош, те вървят по прашния друм, закачат се една друга, подпуцат си приказки и като пръхнат всички в един глас, спират се сред пътя.

Рале върви отстрана, изрядко се усмихва на шегите им, само ги подканя да се не бавят, че чак долу в полето са ходили да женат, а селото къде е по пригори нататък.

Някъде в бъзака промъждука светулка, две момичета с крясък и смях се хвърлиха и заприсягаха една през друга да я ловят. Едната я хвана и пак я изтърва, другата замахна с ръка, подскочи и я прихвана отново. Тази жетварка имаше къдрави бухкави коси — тя вдигна светулката и я запъхна в къдрите си, наред, тъкмо дето се разплитат косите ѝ. Момичетата извърнаха глави. Тя забележи и друга светулка и се погна и по нея. Сам-там по прашните буренаци край пътя замъждукаха още и жетварките, като че невиждали светулки, се пръснаха да ги ловят. Мушиците не се задържат в косите на другите, те ги задаваха на жетварката с къдравите коси, някои, да се не бавят, запъхват ѝ ги направо в къдриците. Накичиха я и сякаш орляк врабци се разчуруликаха около нея: всички пляскат с ръце, смеят се и викат една през друга:

— Кипро, да се видиш!

Кипра като че се бои да не орони накитите си, полека излезе напред да достигне Раля и го запита със сдържан дяволит глас:

— Какво ще кажеш, бай Рале — я ме виж! Хубава ли съм?

Ако неговото сърце не бе сключено за волности и радост да се спреше в този летен сумрак, изпълнен с тихото безбрежно румолене на златокласи ниви, и погледнеше жетварката, той би видял самата онази неродена мома, за която царски синове през девет земи в десета губят ума. Тъй кротко, свенливо светулките проблясват в тъмните ѝ къдрици със своята яснозеленикава светлинка... Това не са светулки — същински смарагди на някоя невидима корона.

Занесен бог знае къде, Рале бе оставил назад жетварките и съвсем не забелязваше тяхната забава, та едва подигна очи към Кипра и смотолели само:

— Хубава си... Мома, хе-е, като кратунка...

Цялата тумба момичета пръхна така с глас да се смее, че той както бе поел пътя си, спря се пак, извърна очи и взе да си премисля

думите.

— Всички сте хубави... — смънка Рале отново, като че искаше да се оправя.

Жетварките се кирнаха и запревиваха още повече.

— Като кратунка... баба също тъй вика!

— Като кратунка... — подйе задъхана и втора: — как не намери друга дума да рече...

Рале поизкриви малко зачудено уста: досега той не бе чувал на негова приказка мома да се присмее.

— Мари, той съвсем... — викна и Кипра. — Съвсем го няма вече... Пък и ний уж с момък сме тръгнали...

— Е, тъй да бъде... — додаде като че нехайно Рале и закрочи отстрана, само веждите му се сключиха, ноздрите взеха да сумтят и недоволно той повтори няколко пъти в ума си: — Сега и за вас приказките си ще захвана да отбирам, нали...

Някоя още пошепна на другарка, в темнотата, отподир други мълчаливо се изкискаха, трета се опита да заприкаже Раля и току-що притихнаха и забързаха по възлазите нагоре всички, далеко нататък зад заспали вършини, като презнощен блян, бавно изпъпла закъснялата месечина.

Сякаш по даден знак жетварките се спряха, извърнаха глави и изведнъж от уста в уста невнятно се понесе:

— Е-е-е-е.

И пак притихна.

— Ех, какво се лапнахте сега? — измърмори Рале, без да вдига глава.

Момите, загледани в продънената от месеца далнина, и не го слушаха. Месеца се подйе през един тънък теменужен облак и изгря над него още по-ясен.

На Раля му се беше посъбрало и само търсеше да си изкара сякаш:

— Не сте виждали месец — засумтя пак той. — Ката вечер изгрява...

— Слушайте го... — изкриви глава една.

— Ех-ех, Рале, и ти... — съжали го втора.

И без да искат да се разправят с него, жетварките завиха по пътя нагоре с още по-олекнали сърца, а Рале, мълчалив и навъсен, се

повлече като сянка след тях.

Той не знаеше на момите ли или на себе да натяква.

— ... Всичко с време и до време бива... Веднъж ли през тези летни вечери се е спирал и Рале тъдява по възлазите да гледа месеца как сребри и позлатява леката, едва доловима паяжина облаци. Стихнало полето, опустял друма, отблизо и далеко се понесла свирнята на щурците и приспала всичко. Сегиз-тогиз някъде се оброни глас от птица, като в просънка прошуми хлебната мътва на незрели ниви, а той сякаш не е на себе си — унесъл се в нощта и се забравил... Или ако не се е кичил със светулки — малко е драскал пръстите си с рогати бръмбари! Малко е гонил нощни пеперуди: онези, големите, що са закачили очи на крилата си и слепешком през нощите летят да си дирят късметя... И приказките им знае Рале, и с тях се е радвал на нощта и на месеца, когато сам имаше в сърце радост... Пък сега?...

VII

— Тя се видяла мойта що щяла... — рече си той и като да му се отця от всичко. Клюмна глава като кираджийски кон, а който и да бил, клюмне ли глава веднъж, то се знае, вече всеки ще си направи кефа да го подритне. Пък Рале не е какъв да е — доскоро не се излизаше насреща му и с това си лудо ходене, със своето много знаяне сума скрита злоба и завист бе подигнал срещу себе. При туй кого де е срещнал, никого не е пожалил, та сега всички само туй са чакали, сякаш и той да им падне, да си изкарат за присмехите му и за закачките. И как го не подмятаха. Празник към кръчмата ли излезе, ще го спре някой да му каже: ей таме, хе, видял децата му да се бият! По работа ли помине някъде из село, друг го запитва: тези дни всяка вечер се чува — някой вика през коминя, че хилядил — да не е той? И кикотене, и нахалост приказки край нямат.

Та дори и свако му, когото той за човек не смяташе и откогато е излязъл от дядовата си къща, не бяха се поглеждали и двамата — и той... Рале с години беше си взел навик, като тръгне сутрина от къщи, да се спре таме край слетелия плет, да помачка тучните стъбла на пелина. Неговия здрав и горчив мирис му много допадаше. Той нагорчаваше ръцете си със стъблата му и тъй, дълго възпрян, стоеше там да ги мирише. Свако му помина с колата покрай него и без да обърне очи, както бе повел воловете си, изкриви уста:

— Пестил от целина ли си правиш? Да си подслаждаш душицата зимъс...

По-рано да чуе таквази приказка и не от друго — от един ратай, дошел на привод в дядовата му къща, дал му би една, та събрал би цяло село тука. Ама сега изгледа го и него, той зави си колата надолу край пожълтелите градини, извърна се, изсмя се в очите му и Рале не помръдна от мястото си да му рече нещо.

Само от тези закачки и одумки скоро захвана да прилива на Раля, пък като се привърши и полската работа, като се завъртя пак около бакалина — няма какво да прави, та отвори уста да одумва и той де кой му попадне. Еди-де си тоз пресрещнал еди-коя си, пък еди-коя си на не

знам кого си пошушнала еди-какво си — всичко, от което по-рано от дън сърце се е отвърщал и не е искал да го слуша, сега едно по едно го сбира, сякаш на връв да го върви. Седне вечер в кръчмата, заобикалят го момците, па като захване — надали и най-благи гозби някога с такъвзи ищах е мляскал в уста както махленските клюки. А когато му падне да разправи нещо за някоя жена — тогази и тези, дето го слушат, се спогледват помежду си: насън ли Рале бълнува или наяве приказва. Никой не е чувал таквизи страхотии и причуди за дявола, каквито той разправя за жените. Всяка жена била жива невяра. И очите ѝ, и хубостта ѝ — само да вземе на мъжа ума. И не знам още що и не знам още как — не може вече сам да го изкаже, а очите му се разширяват, гласа му се сниша, сякаш и той вярва на приказките си и наистина се бои от жените.

VIII

Още не беше се запролетило, веднъж, дали защото му додея все в тъмното да си ляга или и той даде ухо на приказките на децата, че таласъми се криели из къщата му — поиска от бакалина едно кандило, наля в него малко вода, отгоре дървено масло и го занесе дома. Иконостаса беше в горнята, порутена одая — той сложи кандилото в пезуля над леглото си, запали го и когато кроткия светлик замижа, изведнъж той се усмихна самичък, някаква тиха детинска радост се пробуди в душата му. Тая вечер той беше се врекъл на дружината си да ги води по седенки, а той се загълвика с кандилото — толкова леко и драго му стана, че не му се искаше да излезе из къщи: развърза цървули и току прилегна на одърчето си.

От пезуля светлинката на кандилото трептеше по одимения кафяв таван, той гледаше белите остри гъби, поникнали като ръбци тук-таме по дъските, дете е капал дъжда, и мисли една след друга се затълпиха в ума му, не го оставяха да заспи.

Тая нощ спомени, затрупани някъде в паметта му, глъхнали и вече не зная откога не припомняни, припомни Рале.

... Ето есенна тъмна вечер, в иконостаса мъждука кандило, баща му и майка му си доядат на паралята, а той, дете гледа орфаната светогорска икона. На иконата е изписан дядо Господ с дълга брада, седнал на трон като владишкия в черкова, в ръцете си държи люлка, в люлката показват главички няколко дечица... Той знае вече, умре ли дете, дядо господ го взема, на онзи свят и люлее в своята люлка... Там е и недавна умрялото му сестриче...

— Той отколе не е спомнял за умрели — сега в главата му само те се редят... И макар нощем и самичък, Рале пак се не бои да си спомня за тях.

... Сред лято по двора около къщи складени снопе на купни чакат да се върхат, а отвън на чардака се прострял на носило баща му, майка му си къса косата и нарежда, вървят съседи и роднини, палят воценици и обкичват с китки и цветя мъртвеца... Дълго след това,

щом помиришеше трендафил, и пред очите му изпъкваше баща му, прострян на чардака, закрит с бяло платно, и попа над него чете...

— И каква мъка бе... — се обръща към стената Рале. Той не вярваше и майка му да оживей. А тръгнаха третини, деветини, парастас, тамян, отструване... Да се изпълни реда, както си е, и в този ред още тогава захвана да забелязва той — под черната забрадка майка му си надви, укрепи се и дойде пак на себе си... Рале ляга на очите си, не иска вече за нищо да спомня — да заспи, че втори петли отвън пропяват, — но тръгнали веднъж мислите му, диплят се една след друга и той не може да се отърве от тях.

... Ето майка му вдовица, бяхтат се и двамата по цял ден и не могат да надсмогнат. Хората, вместо да ги пожелаят, присмиват се, подкачат майка му и дори пред самия него разправят таквизи приказки за нея, че той свива пестници — ако би имал сила, премазал би всички... Тъкмо когато Рале е познал цял свят, когато се е отвърнал и намразил и тукашни, и людски, майка му отива да се омъжва за един полянец. — Да биха му казали, че тя сега ще умре, не би му докривяло тъй... Той беше забелязал как от няколко дена полянеца обикаля около тях и щом зарне майка му, почва да си усуква тънките мустаци, малките му очи бързо-бързо замигват — беше го намразил.

Маслото като че изгоря в кандилото; светлинката потъмня, допряло до водата, фитилото зацвърча, после пукна искра и замъждука пак. В морната памет на Рале също тъй беше потъмняло всичко — след сватбата на майка си той нищо не можеше да припомни. Тук-там смътен спомен заискреше и тъкмо да светне, угасваше.

Така и осъмна.

IX

Но оттогава Рале вече съвсем се смири и като че се изгуби от очите и на стари, и на млади. Някога по цял ден се щура из къщи самичък, някога пък измъкне се из село и никой не го знае къде е. Би Великден, биха хора и люлки, той се не показва никъде.

По едно време из село се понесе тъмна мълва — Рале отишел в манастиря да се калугери. Тоз чул и се обзалага, този пък с очи го видял с калимявка на глава в манастиря.

Току-що пред сенокос бакалина каза, Рале отишел да си вади вула, млада вдовица другоселка щял да доведе.

— Толкоз се надига, толкоз хвърка, че най-подир и на вдовица ли кандиса? — Изви пак глава и се зачуди на ума му и мало и голямо.

— Била мома, била вдовица, всеки с късмета си на този свят... Само да се прибере наред с хората и той... Вече беше си свършил в ума Рале, беше врекъл приказка и не даде ухо ни на една людска дума.

Людските знаеха ли що бе видял и патил тези години той? — Когато по Никулден през нощта се залута самин гладен и мокър из снега... Или като някой дърт калугер взема да си заравя парите в земята... Когато му се склучи сърцето, нищо не вижда, нищо не чува наоколо си освен глуми и задевки. Пък в ума му се тълпят само умрели... и денем, и нощем не може да си намери място. — И сега, като се извърне назад да погледне, страх го съвзема...

Не мина много и горе под бащината му дълга стряха погледнаха два прозореца като две тъмни очи на чевръстата и уредна домакиня. С парите, що бе турил настрана Рале, повикаха дюлгери да стегнат къщата; туй, що не доизкараха дюлгерите, свършиха си го сами двамата. Той насече вършина, наби коле и обгради двора. Тя пък се запърши, затули дупките, очисти гъбите от тавана, прибра, скъта и всяко нещо на мястото му тури. Дори и пелиня окърши, свърза го на една китка и го провеси отвън под стряхата да съхне — в една къща, дето хора стоят, всичко потрѣбва...

През есента Рале угариса и ливадите си. — Прибраха се и двамата и ето — вярно куче поклаща вече опаш пред къщния им праг.

Х

Вече беше глъхнал и пътя, и дворищата наоколо. Татък зад някой плет замъждука нисък прозорец, след него като рой светулки сам-там по къщите светнаха и други и нощта — студена, безветренна зимна нощ — се спусна и разстла над цялото село. Рале, облегнат на лакти върху прозореца, още рееше поглед над покриви и градини и тиха някаква радост го топлеше отвътре. От свой прозорец, като гледаше околобръст, сега той проумяваше и света, и реда му, и себе си в него... И най-затънтеното татък по края полузакнижено прозорче вече светеше в нощта, комините все повече задимяваха със своя черен блажен дим и сякаш радостта на бъдния празник, що трептеше във всеки прозорец, дружно се подемаше с димът от комини към потъмнялото небо.

— То се отдими... Затвори, че взе да става студено — обади се зад него жена му.

Той прихлупи дървения капак. Извърна се мълком и облегна гръб о стената до прозореца да изгледа покъщнината си.

Огънят се разгаряше в огнището, огрени от него, светеха котли и саханки, а там в кътца, в стария дървен иконостас, къщовницата оправяше фитиля на кандилото — оправя го, светлинката му обля кроткото ѝ лице и мигом на Раля се стори, някаква нова икона като да видя пред очи.

Той взе триножник, приседна до камината и унесен в тихата радост на къщата си, отвори пак сърце, забравил присмехи и ветрогонства по кръчми и кръстопътища.

ПЕТКО ТОДОРОВ СЕНКИ

Нека в тръне и буренак заглъхне великата слава на исляма! По бейлербеюви чардаци отдавна бухат бухали, също Маркови кули зоят тъмни обори, години наред из които са цвилели хранени коне... Глен с жабуняк ще покрият мраморни хаузи, там, де до вчера трепетно пристъпваха правоверните за намаз. Мрътвина ще лъхне из прозорци и врати като из кухините на оголен костник. И няма веч от минарето в ранни зори муезин да призовава божи благослов над техните огнища, нито вечер оракчии на тумби ще бързат към беюви юнаци, де правия мюсюлманин всекиму е приготвил отмерен хак. Кой знай дали в незнаен час нявга заблуден овчарски пес ще повий сред самотата, едни пуциняци да отвърнат на гласа му, та и самия него страх да съземе!... Само потокът ще търси може би своя път из съсипните и тихом ще тананика песента си — що берекет и слава са затиснали под себе тия камънаци, що весели веселби са глъхнали из запустели конаци, де ката вечер знатен в три нахин бей е кеф правил, седем бели гяурки са му прислужвали, а унесен ашик редил слава и благословия за беюви род-роднини, които чет нямат в този свят, за нивя и имот, дето с кон се не обхождат тъдява... Стара песен на доброчест, на безгрижие и воля! Кой ще слуша твоя напев — ту спретнат-поривен, като речта на добър юнак, ту плах и спотаен като шепота на двама влюбени! — Ще дойде ли в зори гиздавица млада да развие яшмак, бяло лице — слънце не виждало — със сълза вода да разкриви или вечер ще приседне на злачен бряг побелял мюсюлманин и унесен в нея, ще поглади брада и ще припомни времената, кога един е бил аллах на небото и падишаха на земята...

Благати времена и трижди благи прадеди мюсюлмански, само за кеф и повеля живели тогава. Робиха и плениха далече пряко Влашко и Богданско те и тежка беше ръката им и всякога правдив и жесток съдът над неверните. Не остана под небото сила да устои срещу тях. Нито твърдина да не потрепери от словото на пророка. Кога им омръзнаха победи, отседнаха вихрени коне, да се радват на

господството си и да добруват над имота си под сянката на стария Балкан! Нямаше за тях друга грижа освен богу да пригодят, нямаше друга работа, освен да изтриват силиахи, за да крепят царството на падишаха. Защото имот сам от себе си се множеше и приумножаваше, а благословения беше сам закрила над техните огнища. Колко сиромаси се прехраняха край тях, колко гурбетчии диреха работа по вратите им. — Още пролет непукнала, и от вси страни се стичат работни загорци да орат широките им ниви; настане жетва — ей драгомани водят цели дружини гяурки, у кои песен не секва и кръст се не прекършва нивга. А дойде ли есен, всеки повежда хрътки към гората...

Аллах, аллах, насън ли обърна ти всичко туй! Нима гяури днес ще редят и пререждат славното царство на падишаха, дето всеки от памтивека мястото си знаеше и думата на мюсюлманина бе закон за неверните? Какъв тежък грях изплащат, че от господари ги остави роби на чужди! Далеч от бащинската защита на падишаха, те трябва да уловят ралото и с пот на чело да изкарат хляб за децата си. Тежко, тежко на мюсюлманина и на децата му, които ще превият врат под ярема на неверникът!...

Харам е вече в таз земя петъчния намаз, харам са всички утренни и вечерни молитви. Тежък дял световен: — да изнесете мюсюлманския род от старите му огнища е отредил за вас аллах, нека бъде благословено името на пророка вовеки веков! — Мюсюлманина не е пророптал досега срещу късметя си, няма и в най-тежко изпитание да изкриви уста за ропот. Откъде е зора зазорила що кола до кола, що турчин до турчин са минали надолу — премина-щете всички през беди и неволи да стигнете земята на падишаха и нека веч там да доживейте земните си дни. Подканяйте се, стари и млади, бързайте, роднини и съседи, още таз нощ, щом двурог месец извий сърп над чамови гори, да ви съзре на път. Който умре на път, умрял е на път за рая, който оживей, в мир и любов ще живее с едновременците си. Впрягайте каносани волове, товарете жените и децата си и хващайте далечния път. Що ви е богатство и имот, що ви е къща и покъщнина? — В благословената земя на падишаха — там аллах още по-щедро е раздал имот и берекет. Зад всяка чимшир-порта зеленееят смокини и дафин, златисти лимони зреят из градини посред зима, а небото трепти

лазурно-бистро във висини, по-бистро и от газелевите очи на палава гяурка, що нехайно среща и отминава всекиго...

Както в проточения дълъг керван се изличва всяка кола, тъй ще се изличи всекиму жалбата във великата жалба на Исляма, за която няма сълзи и коя с думи се не издумва. Татък през плетища се подканят мъжете, ей и съседът, запрегнал кола, дръпва синджири — облегната въз едната каната кадъна вдига с каносани пръсти остен и воловете забързват към припора да стигнат кервана... Ала, чакай, поне за сетен път да пие вода от чучурът, който баща му за себап нявга издигна сред мегданя и сам с ръка посади над него да се зеленей стволяст дъб, та гурбетчия ли или работник заморен се спрат тук да отдъхнат на сянка, да разквасят уста и да се помолят за душата му. И памет бащина, и благосторено сякаш всичко е било нахалост правено, за да го отминат най-подир.

И заскрибуцват лениво въз припора коля, бавно запристъпват волове — тежки спомени изнасят те из тия покрайнини, та едва-едва кретат нагоре. Някъде по колята избръщат очи деца и ханъми към спотаеното в кичеста зеленина село — над което се издига, порутено от тежко гюле, минарето, като че иска да ги изгледа докрай... Но кервана преваля — в претоварените с дрипи, кошници и храна коля се окумват ханъми и деца; отсам-оттатък край пътя някой завръща овце или крава, а кучетата и хрътки, обвесили глави, подвили опашка между крака, вървят под колята. — Станете от гроба, прадеди мюсюлмански, и погледнете останало ли е сянка от гордия ви османски дух във вашите потомци, бледи, оръфани сега оставят земята, що наготово са наследили... Сенки, само едни сенки от вас ще се върнат в земята на падишаха!

Не се ломи с глава волята на седем краля! — Така е и казано в светата мюсюлманска книга... На друго място вече слънце ще ги огрей. Кротък ветрец полъхва из балкански клисури — време е вече сетни приливи на вечерната зара да изтаят по снеговити вършини, да глъхне друма и полето, всеки къщовен стопан да се прибере под стряха. Сам-там над нивите щъркели прехвъркват към гнездата си из село; по тясна пътека се прибра наметнал аба косач, отсреща в далнината веч запушил над селската хижа комин и димът му незабелязано се разтайва в летния сумрак. Останаха тук едни гяури, що ни аллаха знаят как да славят, ни словото на корана познават, в

слога над огнищата си да добруват, и не искат никого да кертят. — Широко зеленееят равни двори, спретнати къщи се угледно белеят отдалеч, над тях, пък, разперил ръце от високо черковно кубе, Христов кръст да ги закриля от беди и напаст невярна. — Който мюсюлманин отстъпва от родът и вярата си, който горда глава под несвястна гяурска управа може да преклони, нека остане тук да гледа синовете и унуките си да робуват на бащините му вчерашни аргати. Да ги гледа днес роби — утре изневерени, същи гяури, готови и ръка срещу своите и калифа да вдигнат...

Отпуснаха се сенки, задрямаха горите и полята, край пътя изкласилата ръж се люлей над нивята, подобно рой жетвари, които със своите свистения премрежват околвръст. Де ще вървите, мюсюлмани, из тъмите на нощта? Отбивайте отстрана, завийте на колело дълъг керван и разпрегнете волове да пасат! Утре аллах усмихне ли се в приветната зора, впрягайте пак и теглетете по правия си път...

Лумнаха огньовете, заобиколиха мъже на една страна, жени на друга, погнаха се деца между колята, а отблизо край драки и храсталаци нестройно се разпиляха бели волове. Гозба има ли, няма ли, благочестивия мюсюлманин благодари пак аллаха, но кафе и тютюн за всекиго и в изпитание ще се намери. Пиринчени джезвета кипят в разкалената жаравя, след малко бавно зафирцват из широки чаши мъжете, дълги лули се заредуваха с чашите и лека-полека затихнаха разговори. Небото, модро, високо изкоруби сводове, безброй набожни кандила замъждукаха под него и тиха лятна нощ зашепна с кроткия си лъх сладки сънища на всичко заспало. Натръшкани край огньовете и коля, морни от мисъл, заспиват и керванджиите.

Аллах, който бди от небесата, нека той да не оставя правоверните!

ПЕТКО ТОДОРОВ НА СТАРОТО ГНЯЗДО

Полъхна през валога долняка, едва се съвзе посърналата нива и две птички, драги гостенки от юг, прелетяха, кацнаха и викнаха волна песен от върха на оголения глог. Сякаш от тяхната песен се пробудиха осланени треви, напъпиха по синора трънки и храсталаци — ден-два и горе край нивата замъждукаха минзухари, същи вощеници, забодени връх гроба на изтаялата зима.

Хванаха се с присърце за работа птичките. Таз чепка вълна прибере от някой храст, там от кръстопътя вдигне перушина или сламка пък оназ — и двете по цял ден диплят и вият малкото си гнездо. Щом ранили звезди надникнат в небото, те се приберат на глога — едната морна се свие в гнездото, а другата се изстъпи на върха и запее.

И долу от падини, отсам-оттатък през нивата, се отзовават на нейната песен цветята. Ето от срещния синор пъхти като застаряла мома едностръката тинтява, по нея с наведени очи пристъпва момината сълза, а по-отсам цяла тумба теменужки кикотят се и снишат една зад друга, сякаш се подтикват коя първа хоро да поведе. Но току се изстъпи сам сред нивата кукурякът — той му немари, — дръпва тинтявата, подвлякоха момината сълза, една до друга се словиха теменужки и заситниха. Пее и умора не сеца влюбен певец, унесена в песента, зад него дреме морната му другарка, а цветята слъкатушат, повърнат, по току в един замах разгърнат и чак отвъд през синора на нивата се извий пъстрото им хоро... Гаснеят в небото вече звездни седенки, месец клюмва на заход, през нивата ветрец тих шушука: всеки нека се прибира, класът расте и се налива сега...

След много ни малко избуя нивата кон да я не гази. Не се виждат вече ни кукурякът, ни тинтявата — морни от работа цял ден, от рано хванаха и птичките да се прибират в гнездото си.

Под валога грейна като злато узрялата нива — в ранни зори се натлъчиха на нея жетварки, поеа по тях замашни вързачи и наред с всички зарадеха над гнездото си и птичките. Припича слънцето, тегне

над нивата задушна мараня: Я птичката не сеца ни жад, ни умора, дреме над гнездото си, а под нея лежат, невидели още свят, свидни рожби. Чак кога сърп сянка направи и жетвари седнат долу в падината да пладнуват, другарят ще ѝ дойде на смяна да легне на гнездото и птичката ще стане да дири зрънце или мушица...

С времето и грижите вървят: още не са събрали кръстците от оголялата нива и дъжделиви облаци взеха да засенят небото. Като огнен змей се изви сред тях трескавица и от нейния гръм се разтърси земята. Литнаха вихър срещу вихър, един се откопчи, търти насам, други се погна по него, трети пък с пречупени криле заперпели край глогът и като няма кому да си изкара, сдавя се с него. Огъва се, пращи — от корен ще се изскубне глогът, а сред вейките му, сгушени в гнездото си, и двете птички, притаили дъх, не смеят да шавнат...

Сипна зора, разведри се небото най-подир, дружно подскочиха и запяха и двете птички, па подеха след тях голички, още слаби рожби и целия глог обсипаха дружни чуруликания.

Радваха се птичките и нямаха край радости и песни около глогът, макар че ратаите прибраха от нивата храната и все по-рядко нейде между браздите се намерваше зрънце вече за тях. Скоро и ранна слана ослани листа и треви, сутрин стана студено и взеха да зъзнат всички. По черната угар повлече пак рало орачът, клюмнаха край синора и колкото бяха останали още цветя и рано една мъглива сутрин птичките цяло ядро се емнаха да гонят цветна пролет зад Балкана. Загълхна нивата, долу по падината се повлякоха влажни мъгли, земята се разтикви. Вихрите развяха сламки и перушината из гнездото, хлад и мраз се загнезди в него, както и във всичко наоколо. Не мина много и засея от потъмнели небеса със своето сито зимата и една сутрин трънката се събуди, огледа се: цяла обсипана с бели снежинки.

Нищо вече не вярваше да дочака светли дни, когато повея над нивата пак долнякът; като лека мъгла се зазелени над браздите зимнината, зашумяха край синора оголелите вейки и орляци птички полетяха от юг. Трепна глогът, поде нагоре крехки вейки: кога ще се покажат и неговите гостенки? — Надвечер зад валога нататък мудро пристъпваха овчари след стадата и прокудените птички налетяха като изневиделица върху глога.

Изведнъж вдигна се препирня, разправи — едни искат тука да останат, други не щат.

— Знайме го, знайме го туй старо гнездо! Омръзнало ни е от миналото лято!

— Хайде нататък! По-хубави глогинки ще намерим... Всяка да си свие свое гнездо!

— Тук сме ви отхранили, всичко наоколо тука знаем... Свийте си всички гнезда тука по синори — как ще си оставим ние старото гнездо!... — започнаха да ги увещават старите.

Никое не искаше да слуша. Емнаха се: едно насам — друго нататък, разпиляха се — никога да се не видят вече. Сами-саминки останаха старите птички, спогледаха се, налетя ги и тях да хвъркнат подире им. Окуми се едната над гнездото, другата подскочи на върха и тъкмо да разпери крила, погледна: от срещния синор ѝ кимна пак старата тинтява, пред нея се ухлебил кукурякът — ей и теменужките... Премаля им на сърца, спомниха и двете птички що радости и грижи са делили с тези пъстри цветя и не им хвана сила да отминат глогът със старото си гнездо...

ПЕТКО ТОДОРОВ СПОМЕНИ

Преди няколко години замръкнах в едно непознато полянско село. Беше късна есен, трябаше да намеря хан или кръчма да пренощувам. Като се лутах нагоре-надолу, видях един старец и се доближих да го попитам. Той беше се спрял самичък до вратите си, тъкмо наканен да се прибира. Изгледа ме мълчаливо, после отвори вратата, кимна ми с тояга и едва с половин уста додаде: „Ела у дома.“ Ний влязохме в широк, постлан с плочи двор, който беше цял покрит с жълти орехови листи. На една страна бъблеше стара схлупена чешма, край нея само два-три безмълвни кипариса: тъмнозелените им листа изглеждаха като че ръждясали от есенните влаги. Ний завихме нататък към високия чардак. Ни по двора, ни пред къщи ни срещна някой: сякаш влязохме в турска къща. Изкачихме се по стълбите, старецът ме введе в одаята: там намерихме само жена му. Една попрегърбена старица, със сбръчкано мургаво лице, очите ѝ — тъмни и будни, светеха още като на млада. Тя бе по-гостолюбива: вдигна възглавница, покани ме да седна и щом разбра, че ще остана у тях тая нощ, разтича се да приготви за вечеря.

После се научих — откакто се оженил и най-малкият им син, те били останали съвсем сами. Широка турска къща, дето по едно време не можела да ги побере всички, пак заглъхнала, както когато я откупили от турчина и влезли в нея. Нямало вече кой да им се пречи наоколо, нямамо кой да ги стеснява. Цял ден и двамата се въртели насам-нататък и сами не знаели за какво да се хванат.

По навик сутрин ще станат, още несъмнало — той излязвал малко да заобиколи из село, тя поразтребвала из къщи, нахрани пилета, патки и подир някой час един отсам, други оттатък, повръщали се, пак ще се съберат. Напред, докато не били захванали още да подрастят децата, не намервали време да си продумат. Той със зори излязвал на нивата, тя само тичала да разтребва из къщи и никога нищо не се виждало у тях на мястото си. Един по един синовете поели работата от ръцете на баща си, отделил се всеки, старите останали да се гледат

помежду си. — Не дошел още обед, не са гладни, но няма какво да правят — ще седнат да ядат. Подир пладня той се изстъпи на пътния праг, облегне се на рамо, или пък излезе и се залута нанякъде. Тя тръгне из къщи, повлече след нея опашка сивата котка, обикалят от одая в одая. Тук възглавница обърне наопаки да не вехтее, покривка там обтегне да завие някоя купчина дрехи, всичко скътано и прибрано — какво да го прави, кому да го показва? Само да има с какво на работа да се намира. — А пък сякаш мръкване няма... От училище с буквари под мишница дотърчи малко внуче, завърти се около баба си, колкото да ѝ залъже очи, и пак се втурне тичешком навън. Понякога съседка надзърне през вратата, да се допита за нещо, побъбрат туй-онуй, как било, що било из махалата — отиде си и тя. Сгърне ръце старата сред къщи, доде си и стария, изправят се и двамата и стоят. Прозее се тя, разчекне уста, прозее се и той: „Захваща насън да ме прибива...“ „Ами какво ще правиш пък нощес...“ — обадят се сякаш един на други и пак млъкнат.

Като чука черкова за вечерня, тогава ще турят тенджерата на огъня — по три дни топлели една и съща гозба и не можели да я изедат. — Седнат на едина край на параята, пощипне той с два пръста хляба, тя едвам преполви с вилица късче в саханката... не е то вече, както беше! Да се струпат на параята деца, не се побират. Това дърпа отсам, онова пресяга пред него, докато им подаде гозбата да потопят хапка с мъжа си, те очистят всичко и пак обръщат светнали очи към нея. Баща им хем му е драго, като ги гледа как сладко му ядат хляба, хем на ставане от параята все ще се престори да ги изхока: „Лапате като вълци, бре! Нищо ви не поспорява...“

Сега само си изваждал лулата, натъпквал я и се отдръпвал мълчаливо в къта. Тя ще вдигне параята, повърне се, пристисне сухи клоне в другия кът — тъй си и двамата стъкнали огнището, тъй си останали на старини да го вардят. Сивата котка ту се облизва покрай тях, ту пък се изправя сред къщи, събере четири крака, присвие тънък корем нагоре и се изкриви като кобилица.

— Слязохме с колата тук. Все ми е на ум... — зачовърквала понякога старата из спомени, прибивала приказка, погледвала мъжа си, като че ѝ се искало да го изпита за всичко, що е потулил в сърце от едно време. Но той, потопил дългнесто лице в тютюневия пушек,

гледал отпреде си късата луличка, понатисвал с палец огъня, сякаш да я не чува.

И тъй те си били вече навикнали всякога.

Тази вечер, според мене, като че беше се отворила по-голяма охота и на двамата. Наядоха се, извади пак мълчаливо лула старецът, примъкна се в къта — отдръпнах се, седнах насреща му и аз. Отвън есенните ветрове като нехайни момчетии се въртяха около къщи, подсвиркваха и един след друг се запиляваха бозна накъде. Помежду ни, тъкмо срещу огнището, се беше простряла сивата котка, а някъде край нас самотен щурец свистеше и като да захвана да унася и двама ни на сън.

Старицата разтреби тарелите, повърна се и седна до котката срещу огъня.

— Ти откъде си? — се обърна къмто мене тя.

— Не съм тъдявашен. Горе от Балкана.

— Аз го познах — извърна се тя към мъжа си. — Щом го доведе, и го познах, че е нашенец.

— Планинеца навред си личи — извади само лула из уста той и пак я турна.

— И ний сме горе от Балкана — прибърза да ми кимне като на свой старицата...

— То тука в полето, където се обърнеш, пълно с нашенци — додадох аз. — Вий отколя трябва да сте се преселили.

— Че още, казва се, млада булка бях — се оживи тя, тъмните й очи просветнаха и блага усмивка разпръсна бръчките по слабото й лице. Помълча, обърна се и зареди изведнъж, като че отдавна чакала някого да си открие сърцето. — Както бях си надиплила прикята у свежървини си, не бях я никак побутвала, тъй я нахвърлих през прозореца в колата... Като казаха: — турците идат, бягайте! — всеки дръпна каквото му попадна подръка и един с един не се видяхме из къщи. Мъж ми беше отишел при русите на моравата. Доде си запрегна изведнъж биволите — едвам го стигнах с две възглавници на вратника. Хвърлих ги в колата, подаде ми остена, дръпна той синджирите, тръгнахме през село: е-е, там до една чешма видяхме Светогореца, един беше се проседнал от живеница — само той останал... Доде завием навън, от другия край по покривите зачаткаха куршумите... Ти си млад, не ще да помниш. Ама този, който го е патил...

Над нашето село имаше една висока рътлина — забърза увлечена тя, като че се боеше да не би мъж ѝ да я не остави да си доизкара приказката. — Тъкмо да поемем въз рътлината, закандилкаха крака ония биволи: рекох, не можем убягна. Без калимявка един калугер прихвуча край нас на кон: „Разпрягайте колата, бързайте, ще ви настигнат!...“ Аз толкоз да се блъскам подир прикята си, всичко, каквото ми са дали мама и баба — да го оставя на пътя... Пък по ридове, по могили навалял свят — да ти се слиса главата! Оттука тези подкарали овце, те се плашат, пилят се, не могат да ги завърнат; оттам онези потеглили с кола право през нивата — класове избуяли, закриват ги, — те дърпат волове, вървят. Майка, изкачила рътлината, сетила се за детето си, повръща се и си скуби косата; там пък под някоя трънка оставено пеленаче вреци... Колкото вървим към клисурата, толкоз навалят хора отвред.

Възлязохме рътлината, хванахме кривините, зад тях имаше едни тепавици. Не бяхме дошли до тепавиците, като взеха да ни застигат пък ранените — няма накъде да се разминем. Нашето преселване, то е паметно. Цял свят тогази наопаки се обърна. Имала глава да пати — ех какво ще правиш!... На тепавиците намерихме нашите. То като се струпали хора, добитък, от тук до таме не се пристъпва. Дядо ми си разпрегнал колата до два воденични камъка, нашите насядали на процепа, викат и нас да останем при тях. — „Аз вече натоварих колата. Ако щеш, върви подире ми!“ — сропа ми се мъж ми и аз какво да правя. Целунах на мама и на дяда ръка, вдигнах пак остена и подбрах биволите след него. Сякаш му беше тогаз докривял света — намръщил се, напушил се, тръгнал... Аз само побутвам биволите изотзад и ме е страх да му продумам. — Вече беше захванало да се смръква. Притъмня, влязохме в клисурата. Едни, дете вървяха пред нас, спряха на тая воденица, други, отподире ни, намериха място по-нататък на втора, трети пък, забележат нейде по пътя полянка, ще завият коля на търкало и разпрегнат. Само ний вървим — той никъде не отбива и аз, като го виждам такъвзи, не смея да му кажа. Не се спряхме цяла нощ. На сутринта гледам: ни някой ни застига отподир, ни някой ни срещне. Останали сме само двама. Подзели сме се, къде ще ни изведе тоя път?... Докато вървахме из клисурата — балканския път, какъвто си е съдран от пороите, — тук в яма се бутурясат колата, таме колелетата заскрибучат по камънака: все нещо бари хлопа наоколо, обажда се —

като да те раздумва. Ама към пладня, като излязохме от клисурата да настана полето, млъкнаха онези кола и на мене сякаш ми се склучи сърцето. Пък като заплаках! Толкози ми мина през главата, дотам не ми се намокри окото, че там, защото млъкнаха колата!... Аз плача, пък той само още по-сърдито дърпа синджирите, не се избръща и попържа: „За камъните ти ли е домиляло?... Какво си се разплакала? Защо плачеш?...” — Хе, мина, като че не е било... Седим сега двама, разправям го на стария, той ай тъй мълчи и не продумва. Пък мене все ми е да си го спомня, да си го приговоря с някого. Мъка е, теглила съм я, ще я забравя ли?

И двамата извърнахме очи към планинеца. Този път, защото, види се, имаше и люцък помежду им, той се наведе, подаде лице през тютюневия пушек и като никога промърмори:

— Защо приказваш, като не знаеш какво ми е било на мене тука!

После си отърси лулата о дланта, извади кесия с тютюн, натъпка я и подхвана, без да погледва ни жена си, ни мене:

— Като ти причернее и пред очи веднъж, да ти стане тясно по света, ще вървиш не, ами — от Балкана, през Клисура, през полето — и няма никъде да те побере. — То аслъ, когато таквази изскуби човека с корените му да го подеме, може чак на другия край на света да го завлече. — Ще ми плачеш за камъните, че млъкнали колелетата: като хлопаха по-напред, проумя ли нещо? Пък аз ги слушах, на мене ми разправяха — ай тъй тромо, смотолевено, каквато си е била нашата от памтивека — от край до край ми го разправяха. Кога похлопват като пречупени криле канатите, лъоките, като се удрят с тях, или прискрипват колелета, не е то току-тъй. В полето не ги е чул. Какво има тук, че да разправят? Нагоре, нашата нататък е вървяла. Като моите кола: зарязвала е тук, подемала се там, струпаряла се е и все по този каменист път. Иска човек да е пребродил навред Балкана, да им разбира от приказката.

Старецът пак потегли от късата си луличка и замлъкна.

— Както квачка къта под криле пилците си, тъй сме тичали всички да се крием под тъмните дебри на Балкана — вмесих се и аз да продължа разговора. — Сега вече всичко се урна от върховете му презглава надолу. Запустяха старите заселища на планинците. А едно време, когато родът ни съвсем осиротял, не му останало нийде на никого да се надява, тогава един Балкана бил, който като свой го

приютит да го не заличат от лицето на земята. И цели векове не го оставил — вардил го от душмани в горите си, крепял го във вярата му, от безплодните му каменисти гърди сме се кърмили всички.

Не бях дорекъл още реч, и старецът бързо замахна насам-нататък с глава:

— Дето и да срещнеш планинеца, личи! И по стан, и по приказка. Като син в стопанска къща раждан. Майка и баща когото са отгледали. Той себе си познава. Познава и своите и все се държи на цената си. Врат няма да го видиш да преклони. Полянеца — всичко му е дошло наготово. Имотни са и по-богати. Ама гледай го: на хан порасъл. Загубил и себе си, и своите. Люцък, кой отде се показал, все него блъскал като ратай...

Той се отдръпна и потопи глава в пушек, облегна се о стената и тихо, като че на себе си, захвана. По него мигом замлъкналия щурец засвири отново някъде из къта и дремливата му свирня се излекоком преплете с приказката на стареца.

— Полянеца... знае ли той като нас какво е да излезе напролет някой ден, да обходи нивята, пък да се спре отнейде да погледне ридове и падини надолу, хи-и-и! Тучна зеленина, току-що завила угарите, из котловини, покривите на селата плувнали в облаци разцъфтели дървеса, пък околоръст притихнало, сякаш господ отново ще се ражда... Откакто сме слезли тука, в шетня и залисия не ми е останало време да се спра някога, да погледна. Горе, момче бях, по цял ден съм се прехласвал на хубост да се радвам. И тъй самичък си, цял си — не са те раздърпали на хиляда страни, — гледаш, гледаш и сещаш вече как ти се пълни и прилива... Ами които по върховете имат къшла лете... Вечер издоят, месечко изгрее, по горски поляни падне росата — изкарай овците на някоя поляна, изстъпи се на по-височко място, па си извади кавала. Наоколо глъхнали горите, казват, в такова време вили и самовили бродят край овчари — надуй кавала, от нищо да не те е страх. Ти свириш, стадото хрупа и се върти по поляната, пък Балкана — той е зад тебе. Възмогнал се, светнал, слуша песента ти... Към полунощ напасат се овците, завърнеш ги в кошарата, пък се изтегнеш настрана в колибата под дебелия ямурлук. Тогава пък гората поема. Сякаш досега дървесата са се спотайвали. Сега що са дозели от песента ти, захващат да го предават едно на друго. Затвори очи, слушай пък ти. Как дърво на дърво поверява всяка дума. Шепота

отмине, спотаи се в далнини и всичко глъхне. Подире някъде отново се повърне, чуваш го: иде насам. Как го повторят буките и клони тежки въздишат с него...

— Ами пък зиме, когато навали сняг по сипеи и партини, дебели преспи затискат селото в долчинката: едвам сам-там по покриви кумините дишат... Като се смръкне да се изстъпи вълкът горе на рътлината да завие над къщите: наоколо никой на никъде не помръдва, мрътвина. В потъмнялото небе само една звезда и сякаш и тя трепери от студ. Той като протегнал рунтав дебел врат към звездата да заплакал... Както е събрана челядта край огнището, спират и приказки и работа вълка да слушат. Имаше стари хора, по неговото баучене можах да ти кажат: спорна ли ще бъде годината с агнета, ще подрани ли пролетта или пък дали ще има мор по добитъка... Звездата на вълка, вълка на човека — проумяваха се помежду си там; подсещаха се един други...

— Хлопаха колата, хлъзгаха се колелетата по съдрания път — оплакваха ни живи... — Обърна се планинецът пак към мене. — Какво време беше дошло тогава, този, който ни е крепил през толкова усилни години, него да оставим. На него обърнахме ний гръб... Подире, като се замири, не ми даде сърце да отида. Купих от един турчин тази къща с имота му — той беше се изплашил да бяга: без пари щу ми я не остави. Които се върнаха, казват и пепел на огнищата си не намерили. Някои се полъгали — останали. Ама и подир година-две и техните синове ги видях се спуснаха насам. Всички ни помами полето.

— Кой знае какво е сега горе, излязвал ли си да видиш? — Там, дето са били колиби, села — навред къпина е покрила развалините; от нищо следа няма. Някоя пролетна вечер, по стар навик, орляк гарвани, като се завие да приграчи над тополите на запуснатия ни параклис, той ще спомни какво е било някога. А пък Балкана! Хе-е-е, и днес го гледах от могилата, като се синее, посърнал нататък. Мъглите се повлекли вече по него и той през тях, сякаш през облаци, се надига от по-високо да надникне насам — да види де му са разпръснатите пилци, димят ли комините им още... Да ги види!

Замахна с ръка той и без да довърши реч, затърси пак лулата си о дланта. Старицата, както беше пристиснала колене, се приведе още пониско над тях. А щурецът продължаваше да свисти, сякаш той да доизкарваше недовършената приказка на стареца.

ПЕТКО ТОДОРОВ

БОРБА

Стария рогач се вцепени на мястото си. — Кой бе този сур елен, що се е промъкнал под неговата стряха и подмамил сърната му! — Скитник, залутан по гурбет, или дърлив несретник, пощурял по слава и борба?... Гледа стария рогач и очи не може да повярва. — Сврени под тъмния шатър на дъбът и двамата са се захласнали в предутринна омая. Еленът, привел глава над сърната, тя премрежила очи, сякаш упоена от дъхът му.

Ни птичка, ни шепот да смути техния блян. Дървесата, унесени в призорни сънища, дремят мълчаливо и дори трепетликата едвам помахва грани като съсухрена вещица, що и насън вещай световните прилуки.

Рогача тупна с крак, вирна горда шия и изпъчи гърди срещу странника, дошел да се глуми над горската му чест. И двамата лихом скочиха на крака. Сърната наведе глава и не може да погледне рогача в очи. Но сурият елен се изстъпи насреща му и те се смериха кръвнишки. Пръхна ноздри рогача. — Посочи вити чаталести рога волния странник — и той има сили да остои своята любов...

Като горди юнаци, що само борба чакат да реши юнашката им буна, пристъпиха един към друг те и тръгнаха да излязат из букака, долу на мечия пчелин да разделят мегдан. Подир тях тръгна мълчаливо и сърната, привела грешна глава... Поклати натегнала за отмъщение глава стария рогач — вирна рога странника лих. В таз гора рогача вдигна като курбан на рога сам еднъж пак такъвзи вироглавец — незван-неканен, примъкнал се на водопой до стадото му да задява сърните. И тогава пак се начена борба на живот и на смърт, докато чужденеца се тръшна мъртъв в краката му. Орли разръфаха мяса му, а горска самовила вдигна белия му костник от главата и между рогата му, като на лира, курдиса прокобни струни да пее по тях човешки орисии... Сурия елен бе по-жилав от дряна и по-лих от вятъра — сама ловджийска стрела е надбягвал и откогато го е майка тръчнала, не е остало дол и бърдо да го не преброди...

Дойде час да изпитат и двамата сили.

Из хралупи се спотайват още диви пчели. Далече през утринната дрезгавина наднича белоснежен връх и се огледва в застояните води на локвата, четинясала от тънка островърха трева.

Рогачите се разстъпиха един срещу друг, а отгоре на ронливия бряг се изправи и проточи дълга шия сърната. Изведнъж чевръсто се мярнаха през тревата тънки крака и се кръстосаха един с друг рога. Помери насам едина, другия се отдръпна нататък и пак се удариха чела, изпращяха чепати рога. Стария напъва с всички сили, младият не стъписва. Стария наведе глава да вдигне предницата му, младия замахна на стария към хълбоците. Но стария се изви, отблъсна го и ярка кръв обагри гърдите му. Разстъпиха се мигом борците, премериха се с очи и пак стръвно се хвърлиха един на друг. Рогача пръхти цял запенен, еленът, облян в кърви, едвам процежда през стиснати зъби несдържан рев... А под тях ляга затъпкана тревата. Дето стъпят копита, земята се изръща. Над бистрите води на локвата лихом се мерне-изчезне сянката им.

Зора замрежи небото, бързо преброди утринника из листния заслон на дървесата и те сепнато заромоляха. Борбата кипи. Странника криви насам-нататък рога, иска да залъже рогача и току наведнъж се отдръпне, та той щу не пооре с глава под него. Но стария, предугадил измамата, спрепне предни крака и отблъсне рогата му, замахнати пак към неговите хълбоци.

Гледа притаила дъх, сърната как се кършат яки шии, как в яростта си младия елен посяга да вдигне на рога рогача й, с когото тя толкози години вече среща и цветна пролет, и мъглите на есента... Чупят се предни крака, излеком се извиват тънки задници, а алената кръв на сурия елен вече блести, смесена с бисерните капки на росата. — Нека... Сърната не жали странника, макар че с него под един клон на дъбът се е унасяла в предутринния шепот на гората.

Но ето наведе се мигом странника, стария рогач изплесна рога и не сети кога увисна долнята му устна окървавена. — Сви се от болка сърцето на сърната. — Разстъпиха се повтором вразите, срещнаха налени с кръв очи и с все сила се хвърлиха в последен бой... И както срещнаха рога, сурият елен дебом се изви, отплесна се и с един замах заби рога в слабините на стария. Смъртен стон едва се откърти от

гърдите му и замря на прехапаниа му език. Той грохна изтърбушен и потъна в кървите си.

Сурият елен вирна окървавени рога и изгледа тръшнатия до побледнелите води на локвата рогач, хълбоците му още изтежко поемат. Цяла разтреперана, сърната приближи стария си другар, приведе се над него и заблиза димящата му рана. Сякаш я досетил, той повдигна натежала глава, погледна я и пак се отпусна и избърна замъглевени очи.

Отдръпна се странника, изгледа и сърната — и с обагрена от кърви предница, по която блеснаха първите утринни зори, пак подйе нататък път по нови волности, прилуки и борби.

Нейде във ведрите гори изсвири дивия кос.

ПЕТКО ТОДОРОВ

ЕПИЛОГ

Цялата трапеза дреме неразтребена в полумрака. Звънливия ромон на чашите и препирнята на вилици и ножове е заглъхнала вече из пруста. Столовете — обърнали гръб един на друг. Старата брашовска бъклица, изправена наред масата без запушалка, е празна. Надлъж по стените са се привели полиците под изправени върху тях тарели и сахани, до които не дойде ред тази вечер.

Тихо. Но ето през отворения прозорец лунните зари надникнаха — и тарели, и зарфове, и филджани се спогледаха сред трошите и останките на трапезата. Кътани толкози години из горници и килери, те пак се показваха на весел сватбен пир. И в лунната светлина кимнат, подсмихнат се, също както мълчаливо са се споглеждали и подсмивали сватбарите тази вечер, кога заобиколиха трапезата да седнат. — Какво ще сторят! Обичай стар като стар човек: не можеш да му прекършиш волята, трябва да вървиш по него...

Днес стара стопанка дъщеря женеше. И искала е да изкара сватба, както е видяла и помни от време. Че кой знай дали ще доживей и син под венчило да заведе! Пък и да доживей, сега младите немарят. Ей зет ѝ — ни сватове е провождал, нито кръстници подири, та не можаха да го накарат поне баща и майка на сватба да доведе. Може и син ѝ да се не смисли за нея. Тя едвам го извика за сватбата и утре бърза пак да си върви... Но днес нейната се слуша — поред всичко ще върви. — На момина мама, и на тъщина чест най-първо място на горния край подобава: от едната ѝ страна младоженците, от другата кръстник и кръстница да седнат. Тя да командари всичко наоколо и гостите да кани.

Макар че не ще да е чакал твърде кръстникът да го канят: три шишета стоят пред него празни и чашата му до дъно изсушена. Може той и за кръстницата да се е погрижвал — то така и трябва. Но пред нея цяла недоизпита чаша още...

Затова кръстникът си е вдигал още повече своята и ще е наблягал недоволно:

— Тъй е то. Като не знаят младите веселба какво е, по тях и старите ще забравят вече да пият. Мен защо ме е яд. Ей и младия кумец! — е кимвал той към булчиния брат на другия край на трапезата. — Сестра му ще женим, пък него не можем да накараме да си дойде. Имал си работа! Кога ще калесаш някого от старите на сватба, та няма всичко да остави, с тебе да дойде. И вдигали сме сватби — по цяла неделя! Ама де онуй време! Де кумеца най-напред и чорбаджиите? Да гръмнат онези тъпани, да тръгне с варакосани овни раята: от сутрин до вечер софрата да се не вдига...

— Мина се онуй време, отидоха си с него и ония хора — додавала е стопанката — Сега и моми, и момци се гледат само, страх ги е всички да посегнат да се женят... — И като се е била надвесила над тарела си, вдигнала е очи изпод чело към младоженика, може би да се увери още един път, че е намерила вече зет и най-голямата си грижа е отбила.

Нехаят младоженците за старо време. — Какво трябва повече на булката. Тарели и нож, и вилици стоят непобутнати, както са ги сложили: тя не ще да е яла дори. Като е седнала веднъж до мъжът си, навела увенчано чело и не е помръдвала. Ако някога е подигвала очи, то само скришом ще да е погледвала младоженика, който веднъж, като я придоби, изви глава, та й нея задърби. Тя му се не сърди за това. Под сянката на мъжа тъй блажено се седи. И драго й е, че той вече взема преднина като същински мъж — смей се, приказва — и толкози много яде!...

Наистина колко хляб е разтрошил, как е изкапал бялата бохча, пък от ябълки, орехови черупки — цели купища наокол. А чашата са вино, изправена пред тарелите, право на другия край другарите му гледа. Той само на тях цяла вечер ще да е кимал:

— Както си е тръгнало от памтивека, тъй и ще си върви. Ний ли ще отбием света от пътя му! Каквото щещ прави, най-подир пак ще ти тътрузнат хомотя. Ами прибери се по с време — и да си се успокоиш, и наред с хората в света да влезеш. — Хай наздраве, напълнете всички чашите си и пийте наздраве. Един от нас тук ще забий кол, други — таме, — всеки, дето късмет му излезе... — И вдига той пълна чаша, но колкото повече пие, толкова по се разгаря жаждата. В овлажнелия му поглед замъждука светлика на потайна желба и той мята взор към другари, които го изпращат с подсмив на уста:

— Ще разбереш, ще разбереш — млади години се не стигат...

На едина от тях под дългите, възчесани на страна коси, лъщи вече плешив лоб, но той още се не вдава. Докато сили държат и сърце бие, много ще има да зяпат подире му тези, дето са ги наредили сега пред него, само да го подмамват Лапва ли се той в някоя! — да се зароби, още всичко неопитал...

— Ако не се момък наокожих, ако не си отзех от младини на този свят... — ще да е повтарял в ума си мършавия му съсед, комуто вече се е отцяло от всичко. Цяла вечер той само е пощипвал хляба си и със завистливи въздишки погледвал младоженика. — Изял съм си вече и аз хляба, ами дано се падне и мен някоя чорбаджийска дъщеря — из тия покрайнини има още неклатени плочи... Да се прибера и аз. Десет години измитах праха на съдилищата, овехтя ми душата като сетрето. Все не харесвах, докато захванаха мен да не харесват. Виж, тези и трите зяпнали по-младия, пък нас и двама ни не поглеждат...

А по-младия момък, там на долния край на трапезата; навярно навел е бил глава над тарела и съвсем не е забелязвал умилните, комахай умотелни погледи на момите. И трите скършени-пременени еднакво са стоели пред него, с еднакъв копнеж на душа и с една мисъл на сърце, както са еднакви три рози на гюловия храст, макар едната да е почнала да се рони, другата цъфнала в пълен разцвет, а третата токущо пъпка пукнала. И нито едната повече от другата е яла, нито приказвала.

Младият момък не ще да е забелязвал как се подсмиват под мустак съседите му, погледвал е момите, но безпомощно пак снемал очи в тарела си, дето опират и отпадат всички младежки блянове и кумири:

— Останали цветя от световната китка, която е накитена, си е мислял той, поклащайки глава, и те — колкото и да са кравени наглед — навярно ще останат да увяхнат сами... Или — само ако случаен пътник откъсне някоя да я накити...

Но никоя от тях не е могла да му отговори. Усмивали са се те свенливо, зачервявали са се и излекоком са ухапвали долния устна.

Един само брата на булката трябва да е гледал мълчаливо на всички от другия край на трапезата и никакви мисли не са го смущавали. Той е ял, колкото се яде винаги, и пил, както се пие всеки ден. Когато са донесли кафето, извадил е чашката от сребърния зарф,

турил го е пред себе си и дълго е гледал тънките му старовремски извивки. После е запушил. И като сетил, че сватбата вече е свършена, снел е варакосаното цвете от илика на жакета си, сложил го на тарела и лениво заотърсвал пепелта от цигарата си върху него.

Морни от вечерята сватбарите са се облегли на столовете и тютюневия пушек налягва върху трапезата. Сегиз-тогиз се е обаждал кръстника, добавяла е нещо и стопанката, докато скоро са изприказвали приказките си и са млъкнали. Не ще да се е ставало на кръстника. — След сватбена вечеря, тъй не е той научен. — Ще запушат, ще отворят приказки — няколко кафета ще изпият, тогава чак реч за ходене. Обръщал се е той към стопанката, към момите и момците на другия край — всички са мълчали. — Ядохме, пихме, изпушихме по една цигара, какво още! — Погледвали са се двамата по-стари момци, като че са се подканяли един други да станат. Момите са ги гледали през тютюневия пушек — тям е било все едно: да си вървят дома или да стоят тук. А старата стопанка сбрала наред скути ръце, не е подигала вече очи към никого. По едно време по буковия под побутва стол брата на булката, комуто ще да е омръзнало да стои и да мълчи, пък смятал е, че и път го чака утре... Скрипът на стола като да подканя сватбарите, те ще са се споглеждали; кръстника станал, изпъшкар, по него и другите са се вдигнали. Стопанката и младоженците излязват да ги изпрацат, а булкия брат остава в пруста. Протяга ръце, прозя се, после отваря прозореца. През железните пръчки влезе един пресен полъх и разведри сгорещалото му лице. Той погледва отвън бащините си двори, глъхнали татък в мрачината; може да е достигнало до ухото му и църтенето на чешмата отсам в градината, но скоро и той се извърнал и е отишел да спи. След него дълго се е издимявала пред напречкания прозорец трапезата навън и под изукрасения със старинен цветорез таван всичко е задрямало в пруста.

ПЕТКО ТОДОРОВ КАМЪНИ

На един от широките софийски булеварди дремят приклекли отсам-оттатък пред дюгените рошави евреи като камъни покрай бреговете на някоя река. Непрекъснато там гърмят празни каруци и коля с тежки товари скрибуцат. По обяд или надвечер, кога пуснат канцелариите, навалицата хване още повече да приижда, булеварда прелива и по тротоара минувачи едва силоом си проправят път. Потоци хора сприварят се, махат с ръце и вървят — никой се не спира да погледне налякалите евреи — Мари ли някой на камъните, заседнали по бреговете на реката? Камъни като всички камъни, кому е притрябвало да знае де са били и пребили... А не бързайте, позабавете само крачките си, когато поминете край тях, и огледайте веднъж поне тези пипонясти, облизани глави, с вгълбнати слепи очи и подстригани цалуфи, досущ прилични един на друг и сякаш всички съща пора. Тоз ударил гръб о стената, като че я подпират да се не събори, опрял рядка брада върху колената си, гледа със своите изгаснали очи. По-надолу онзи с лице, поръсено от дребни лунички, провесил едри кехлибарени броеници — вървящите го поблъскват, застъпват, — не помръдва и той. По челото на всекиго от тях скривени ред дълбоки бръчки, негли това са невнятни словеса, предаващи из рода в род от какъв далечен стар зид са изкъртени тези камъни, премятани през земи и години, и докарани тук да не помръднат вече от място.

Преди време — тогава булеварда беше тесен кривурлив сокак, целия еврейска чаршия. Отсам-оттатък се наредили ниски дървени дюкянчета, боядисани уж с разни шарила — слънцето ожулило шарилата и вапцало навред с една безцветна сивина. На месте по дървените кепенци на дюкянетата се развяват пъстри боямби, плетени манастирски ръкавици с по един пръст и зелени забрадки и отдалече още зоват купувачи към себе си. На месте пък до прозорци лъщят нанизни от фурлини, пръстенчета, синци, дръмбои — покрай такъвзи прозорец не може да помине дете или ратакинче да се не спре да позяпа. И от едина до другия край мирише на евтини ливанта, на

боядисани сапунчета, на пастърма, на чит — според дюкянчето, покрай което завиеш. Насред чаршията, там до една берберница, а джамлък от прозорец по-голям, са наредени безчет извадени гнили зъби и отгоре пак от зъби нагласени букви: „вадим без ох“.

През една студена кишава утрина, току-що вдигнати кепенците на дюкените, от мъгла не се е още съвсем развиделило. Отсам-оттатък на сокака евреите изнесли мангалчета. Тоз вее с метла над кюмюра да се разгаря, пъхти и около дългия му кожух само искри се мятат; насреща му онзи, разпалил кюмюра, грее месести ръце на синкаво-зеленикавите пламъци и чака да се покрият въглените с бяла пепел, за да внесе мангалчето вътре. Отгоре из мъглата се мярнаха заптиета, счу се глъч и тропот, по калдъръма прозвъня калъч — де що турци се случиха по пътя, урнаха прязглава нататък. Българите се спогледаха мълком, вдигнаха рамене, сякаш да прикрият глава между тях, и планинец, подранил дърва да докара, към пазар тръгнал старец, деца с книжки под мишци — до един се сцепенеха на мястото си. През сред чаршията на дрипави дървени кола, окръжен с щикове, момък, блед като светец, возят на бесилка. След колата и заптиетата бързат тумба гаджали развели сини-зелени фереджи, и с присмехи и псувни сочат на роба, вдигнал глава срещу падишаха и диванът му. Отминаха... Планинеца се прекръсти и с подкосени крака поведе биволи; старецът се доближи до сврените край дюкянчетата деца и със задавен глас им пошепна: когато порастете и вий като него да станете! А оттатък стройна, хубава жена не можа да удържи сълзи, захлюпи глава в престилка и се затърси от плач... Само евреите не помръднаха от място. Както бяха приклекли край мангалчетата си, един се ухлеби и подмигна на съседа си:

— Макавей...

Съседа завъртя бавно ръка, сякаш с кривач да черпи из въздуха:
— Било и пребило...

Минаваха години. Ден след ден един на други идат на смяна, на еврейската чаршия само същите дървени дюкянчета и край тях същите облизани, пипонясти лица. Вечер по кепенци сбират боямбите, манастирските ръкавици и шалчетата, сутрина пак ги окачат. Все същите нанизы от фурлини, пръстенчета и дръмбои зяпат по прозорци децата на отиване и на връщане от училище. И тежката миризма от

чит, от евтини ливанта и пастърма, щом зиме се малко поповетри, лете отново се вдряхва.

Но ето изневиделица гузно затихна наоколо, смърлушиха се турци и българи, не пристъпва вече никой да купи за две пари нещо. Сокака се обърна сякаш на дол, кога пресъхне водата в него, мочурите тревясат, из ден в ден само се трупа смет и мръсотия, а няма порой да очисти. Наклякали покрай дюкянчетата си отсам-оттатък, евреите само човъркат гърбави носове и се кумят. От време на време край тях заmine дрипав низамин, ай тъй, позагледа се в туй-онуй, спре се, почеше избръснат врат и пак се отпилей нанякъде. Сам-там българи се пресрещат и все в очи се гледат, и все току нещо шепнат: — Хи-и! Беки... Нима? — и крадешком погледи извърщат нанякъде — бог знай накъде, бог знай какво очакват. Само лицата им като цветя през май ката ден все повече просияват в трепетна надежда — и скоро надеждата наяве се обърна. С клюмнали глави заптиетата един след други отминаха надолу, турци — довчера що само чалми завиваха и изтриваха силляхи — се изпокриха в миши дупки. Чу се гръм. Някъде отблизо зацвилиха коне, затракаха по калдъръми челичени копита, тръби тръбят, бият барабани. Гробовете на робството в тази земя се разтвориха. От всяка страна българи са се тирнали и един другиго задгърбя и всеки гледа да изпревари и никой никого не слуша. Треперящи ръце към небо издига старец, от радост майки плачат, мъже се в гърди блъскат и нямат край ни мяра и вик, и блъскане, и радост... Едни евреите не помръдват от място. Всеки сврял ръце в джобове, гледа с изгаснали очи засуетената навалица наоколо и не пристъпва от чаршията да види нататък що става. Какво ще гледа?

— От нашите тръби на времето стените на Ерихона паднаха... — додаде някой.

Съседа завъртя бавно с ръка, сякаш с кривач да черпи във въздуха: — Било и пребило...

Потекоха пак години. Ден след ден един на други идат на смяна и всеки нов ден с по-нов и по-буен поток през еврейската чаршия сякаш придобе. Смъкна той и боямби, и шалчета от дървените кепенци, събори дюкянчетата и широко разметна отсам-оттатък бреговете си. За да се удържиш на този поток на брега, искаше вече сила да натежи — не как да е: джамлъка с гнили зъби и с наредени пак от зъби букви: „вадим без ох“, нанизани от фурлини, стъкленни хархалии, дръмбои —

отлетяха, не се видяха накъде. Къщи като планини се заподемаха от двете страни: пролет, докато заложат тежки каменни основи, току на есен закънти песента на сръчен бояджия от четвъртия, от петия етаж. С мъка тук-там още някой от евреите се държи и кога понякога, както е приклепнал на тротоара, изкриви око да погледне стряхата над себе си в небото, струва му се, реката, като се разшири, сега изринва още и коритото си, та камъните, отвалени от страни, вече съвсем да потънат. Запринасяха дълги железни релси, хванаха да нареждат малки тухлички, заизправяха стълбове и мина се малко, ни много, на мястото на някогашната кална чаршия лъсна чист жълт килим от тухлички, помъкнаха се тежки електрически трамваи, а над тях като слънца заблестяха светли големи кълба — греят и блестят, най-тъмната нощ обърнаха на ден.

Ето, взело беше да се смрачава, целия булевард задръстен от навалица — таме отгоре скокна момче, изстъпа се като петле и с вестник в ръка викна, що му глас държеше: „Обявяването на българската независимост!“ В ответ на неговия повик сякаш, отдолу стройна рат, тъмен облак се зададе. В широко разтворени очи, отблясък отдалеко наканена буря се показва, в един крак стъпват те, в един глас пеят песента на нова бъднина, кога богат и сиромаш, благоверен и безверник братски ще добруват на земята и над рошавите им буйни глави червен пряпорец се вее. Настъпват, проправят си сами път през булеварда и стройния им ход, и песента им волна завличат със себе си не един невръстен младенец, а често и старец. От евреите само едно ниско съсухрено еврейче едвам отстъпи от бакалницата на баща си, подвлечено сякаш и то от песента, рече да потръгне след знамето. Изведнъж сипкавия крясък на баща му го повърна, то се завъртя на перигла и изблъскано от булеварда, изправи се пак пред бакалницата.

— Бре, ти глупав... Бре, сврака ти изпила ума тебе... — се втурна с разчекнати като вили пръсти срещу него баща му и думите му и пръстите му се запреваряха една пряко друга. — Подир тези ли ще вървиш? Не знаеш ли? Исая, още нашия Исая го е хортувал туй... Ще бъде в края на дните, един няма да става против други. Да си слушал добре хахамина, щеше да го знаеш! — Ще счупят мечовете си и ще заживеят наедно вълка и агнето и леопарда ще пасе заедно с едно яре... Ей го на, готово — къде ще вървиш!

До тях съседа завъртя бавно с ръка, сякаш с кривач да черпи из въздуха: — Било и пребило, и всичко едно по едно е изредено в Талмуда Вавилонски...

ПЕТКО ТОДОРОВ

ЕДНА ПЕСЕН

Усилената полска работа в края на май още не е започнала. Косачите още не са нагазили ливадите, тук-таме между полюшваните от вятъра класове изнича с големите си черни очи макът; и щъркелът, изправен на някой синор, чопли с крак червената си клювка и дремливо оглежда нивята, що се наливат и зреят в тишината. Селяните, турци и българи, са записани сега из къщи. Българинът, докато е овреме, припира да накастри лист, да смогне да изгради слетели плетища. А турчинът — той е с по-широко сърце. Сутрин ще си очеше хубаво биволите, ще ги нахрани, после цял ден обикаля из градината нагоре по тепето. Ако някъде очисти глъхнала в трънак слива или се спре, извади калем да ашладиса овошка — повече няма за какво да се хване. И едва полъхне вечерникът от полето, слънцето още не се е вдигнало от крайните покриви нагоре, той вече се навечерял, наметнал аба, ще излязва. Като същински сайбии, всички мюсюлмани притварят пътни врата, заключат жена и деца вътре и с бавни стъпки тръгнат надолу към реката. Пред старата схлупена одая кафеджията е постлал рогозките, там край върбалака — да се разположат всички и да пият кафе. В това време отсам-оттатък през комшулуците се разцъкват пък ханъмите, сбират се и те из дворищата на приказка.

Най-широки двори сред цялата турска махала се ширят пред Рахманбеговите чардаци. Отколя по тях се не чува веселба; с времето и годините берекетя е отминал; но сред съсипните навред още живеят спомените за честта и богатството на стопанина. Отстрана на къщата, обърнати на хамбар, стоят одаите, готов някога конак за всеки странник; пред одаите — мраморния хауз, над който пращеше в небеса шадраван, и овошките край плета около целия двор, и сега пак счекнати от плод, да бере от тях мало и голямо наоколо и да поменуват. — По байрам или знатен гост когато гощаваше Рахманбег, гръмваха тука тъпани, подемаха се песни, синовете му ще се изправят горе от чардака с пищови и до реката надолу и отвъд по българската махала се разнасяше веселбата им. Светът е колело — клюмна Рахманбег, за да

се вдигнат отвъд внуците на бащините му аргати. Още приживе да се затворят вратите му, честта му да се забрави, дори синовете му да го оставят. И двамата не рачиха да превият шия под людски закон: кой знай, немили-недраги сега къде по Анадола си дири всеки късметя! Аллах е милостив, той за всички се грижи и каквито изпитни на мюсюлманите да е проводил, от Рахманбеговото огнище не се е възроптало против всевишната му воля. С едничка дъщеря останали на старини, той и жена му търпеливо прекарват дните си, а край тях, като ги гледат, утешава се всяка къща из махалата.

Ката вечер пред разбития мраморен хауз на шадравана, под счеснатите хрусталаци на прасковите, облични съседки се сбират при старата Рахманбеговица. У тях всяка е като у дома си: — прекарала и видяла толкова в своя живот, тя е сега майка на всички: и в радост, и в неволя има топла приказка да им каже.

Още не е разтребила дъщеря й саханите от вечеря, още мете из къщи — и от комшулука горе се показва стройният стан на Алтън Дойна: смъкнала яшмак, отпуснала ръце над фереджа, но и досега не й навели чело ни укори от всяка страна, ни майчини клетви, редени някога през кървави сълзи. Бялото й лице свети отдалеч; пред нищо не би трепнало пак нейното око. С мерни, твърди стъпки пристъпва по тревата към хауза тя — тъй може да е пристъпвала някога и бащин праг, сама на друговец да пристане. За нея две вери на крак бяха станали; сам Войвода отвъд клетва беше дал, жива в турски ръце да я не остави. И караули цял месец денем и нощем сновяха по брега да вардят. Тогава мюсюлмани се надпреваряха кой с какъв по-скъп дар да я дари; мъж й я гледаше като свое безценно злато и не смееше от нея наникъде да отстъпи. Години минаха, замири се отсам-оттатък реката пак, забравиха я турци и българи. Сега с мъжа си по цял ден се гледат и не намярват дума да си рекат, а вечер — щом се наяде той, бърза още преди муезининът да се изстъпи отсреща на минарето, да слезе на одаята. Остава тя сама в къщи. — Майчина клетва ли я застигна — тя и рожба не доби, та няма що да я зальже у тях; става и отива у Рахманбегови.

Като по сговор с нея — навела плахо очи, забулила лице, Зюйле ханъм се показва пък насреща й отдолу, през двора на Карамехмедови, и бързо завива към комшулука.

— Зюйле, ти ли си, синко? — посреща ги и двете от чардака Рахманбеговица. — Дойна пак по-напред сколасала от нас.

Па спусне се и стопанката на двора и ги закани.

— Дръпнете дюшека, ай тука до шадравана да седнем. Я каква топла вечер полъхва от тепето...

— Мене и денем не ме побира твърде в къщи, ама пък през тези вечери съвсем ми се запушва душата и ми става тясно... — присяда до Рахманбеговица Алтън Дойна, извие нагоре очи и умът ѝ кой знае накъде се отплесва.

А Зюйле ханъм въздъхна само мълком, отпусна се на скъсания дюшек, подигна жадени мишци и под разгърнатата мигом фереджа се обнажиха високите ѝ гърди... Напразно... Няма тя кого да прегърне, кому да отдаде хубост и млада сила в таквази една вечер! Зли хора с клевети изскубнаха мъжа ѝ от ръце, не беше му се още нагледала и намилувала, хвърлиха го някъде в тъмни зандани и от есенес сама крее и вехне тя като цвете в засуха...

— Какво въздъхна, Зюйле ханъм, пак? Недей да черниш сама живота и младостта си, дъще! — майчински я погали по чело Рахманбеговица. Но тя още повече събра тънки вежди и мъчително протрепера цялата ѝ снага.

От къщи излезе Айше, щерката на Рахманбега, завила с тънък яшмак лице, сякаш и от съседки се крие; а след малко се примъкна като сянка при тях Карамехмедица и се изправи мълчаливо до шадравана.

— Недей стоя... Защо не седнеш, Карамехмедице! Ние не те видяхме, кога дойде... — закани и нея гостолюбивата стопанка.

— Ще седна... дойдох при вас за малко.

— Ти пак цял ден си се убъхтала покрай Кара Мехмеда.

— Цял ден... — превива се на една край до самия хауз тя. — Оставих го сега малко и съм нащрек. Ще стане пак, ще викне. — Вие какво правите?

— Събрахме се пак да се окаем една на друга — додаде Алтън Дойна, все още загледана към потъмнелия връх на тепето, зад който гаснее вечерната зара.

— Вие като се окайвате, аз какво да кажа... — Наведе очи и закърши костеливи пръсти Карамехмедица. — Две години стана: Мехмед ден ако се вдигне, два дни ще лежи и...

— Вие всички само да се окайвате се сбирате! — пресече я галената Айше и сбра колене — сякаш сега ще пръпне от тях като птичка.

— Другото всичко е вятър! — бавно пови глава Алтън Дойна и над очите ѝ се спуснаха дългите ѝ ресници. — Чест, имане или туй, за което млади сън ги не хваща и света наопаки обръщат — вятър е всичко! Едно теглило държи човека от край до край.

— Тогава защо ми е този живот? — простена Зюйле ханъм.

— Аз виждах сама, хем хубаво виждах: с очите в огъня отивах, ама... — въздъхна замислена Карамехмедица. — Цяло лято и цяла есен като викнеше той горе на тепето да пее, не у тях, — подире му на другия край на света отивах... — подхвана, сякаш да им пресече приказките, Карамехмедица. Наведе всяка глава. Само Айше извърна поглед и ги загледа мълчаливо.

Вечерната зара изгасна зад тепето; кротко прасковните вейки се загалиха една друга; оттатък на покрива, току-що се върнал от полето щъркел, обикаля гнездото си и вече се кани да се настани в него. През овошките високо над минарето се показва вечерницата. Засноваха прилепи около джамията и над дворища; и издалеч от българската махала се вдигна глъчката на селяните и тропота на стадата.

Като по уречен знак горе над тепето се изстъпи Ашикът и протегна глас. Щом го зачу, трепна изведнъж Айше, връцна се; но опомни се пак мигом, наведе очи и с къносаните си тънки пръсти хвана да поправя фереджетото си.

Заслушани в песента, майка ѝ и другите сториха се, че я не виждат. Алтън Дойна само я смери с поглед и тънка присмивка изкриви сочните ѝ червени устни. Но и тя не посмеи с дума да пресече песента на певеца, която се подемаше горе от тепето и сякаш с мекия вечерен сумрак се разстилаше над градините и дворищата надолу.

И дълго още тъй с наведени глави ханъмите слушаха песента, докато с бавни стъпки Ашикът потегли надолу по тепето и гласът му се отекна между крайните дувари и плетища. Тогава, като че прокудена от някой сладък сън, Рахманбеговица оправи отсам-оттатък поседели коси и се извърна към другите:

— Всичко, всичко ще се нареди в този свят. Хекими ще намерят ляк за всяка болка и мъдри хора ще сдобрят всички вери... Както птичката не е умряла от глад, тъй и човекът без парче хляб няма да

остане, ако ще би сламка от имота му и от богатството му да се не види. А правия и вдън-земя да го скрият душмани, от окото на аллаха пак не могат го затули. Над едно само човек няма да смогне и няма да нареди — над сърцето, когато пламне от севда... кой каквото ще да казва, от никого приказка няма да вземе то и думата му само в песен ще се пее по земята...

Речта ѝ, блага и кротка, сякаш погаля сърцето на всяка. Спогледват се мълчаливо една друга ханъмите и тиха усмивка разведря угрижените им лица.

Нощта прибули дворища и дървеса, през разбитата цев на шадравана едва-едва прилива водата в хауза, а песента на Ашика се приближава по пътя откъм Алтън Дойнини. — Тъй се е умирало, тъй е стихнало на всяка в душата — не им се става ни на една да си тръгне...

Но татък зад плета из дрезгавината някой се закашля. Ханъмите, стреснати, се извърнаха към долния комшулук.

— Пак ли по махалата си отишла! — се провикна със сипкав глас Кара Мехмед. Кашлицата го задави, той протегна костелива ръка, хвана се за един кол на плета и цял се затърси още по-силно.

По-скоро всички загърнаха фереджи и скочиха. Карамехмедица бързо-бързо се запъти към мъжа си; подир нея, пак с наведена глава, тръгна Зюйле ханъм; Дойна възви сама нагоре; а стопанката се завъртя насам-нататък, изпрати гостите и бавно зацапа по високите стълби към чардака.

Айше издебна тъкмо нагода време, дръпна се до плета и с притаен дъх заизнича из една малка дупка Ашика, който едва пристъпваше по пътя, унесен в песента си. —

*Слънцето гаснее, веч изгасна
и хладна нощ припадна —
не ще ли, мое слънце, да изгрееш?*

— редеше той и на всяка стъпка се спираше и извъръщаше жаден поглед към Рахманбегови.

Нататък измежду покривите стърчеше самотно минарето; — надолу по българската махала стихнаха глъчките и тропотът на

стадата; сегиз-тогиз се откъсне издалеч звън от хлопатар; а през разбитата цев на шадравана едва се чува как водата прилива в хауза...

ПЕТКО ТОДОРОВ СЕЛИМ ХОДЖА

Слънцето току-що залязваше нататък зад отсрещни хълмове, дълга сянка беше легнала на двата бряга на града и върху водите на Златния рог, когато Селим ходжа се изстъпа на долното викало на минарето. Отблизо и далеч, по разлети кубета на джамията и източени във висини минарета се отблясваше вечерната зара; дългата ивица на Босфора светеше като разтопен бакър. Вече муезини бяха протегнали гласове над Стамбул, Селим ходжа се поокашли, спря ръка върху пармакълка на викалото да запее и той, и кой знае как, се загледа надолу... мълчаливият насрещен сокак бе почернял от свят. Мъже, едни без фесове, други боси, повели препълнени кола, не могат сякаш да ги изкарат нагоре по стръмния калдъръм; покрай колата се блъскат без фереджи ханъми, ухапали краищата на някоя дрипа вместо яшмак, ту добитък завръщат, ту деца премятат на ръце и всички напират в тесния сокак, не могат да изкарат в препирнята си. Той подигна малко очи — и в оттатъшния сокак, и в по-оттатъшния — долу от моста чак, навред по пътища, сокаци и мегдани плъзнали бежанци като мравуняк. Оставили в пламъци къщи и градини, оставили засеяни с трупове тепета и нивя, кой що можал хвърлил на кола, и сляп и сакат дори търтил прязглава: — видяха и разбраха до един, че няма вече живот и мира за мюсюлманина отсам морето...

С бежанците се повръщат и разбити низами: някъде с носилки пренасят ранени, някъде пък цяла тумба подкарала пред себе си камила, тя изкривила нагоре врат, със своята малка глава, сякаш търси зад хълмовете по-скоро да види родните покрайнини.

Увисналите набръчкани подочници на стария ходжа повлажняха, нещо застана на гърлото му и той се изви и загледа нататък към морето. По равните бакърени води на Босфора се проточиха пък върволица варки, във всяка варка и ковчег — след живите мъртъвците вървяха към отвъдния бряг... Съгласно гребците гребят, една по друга варките отнасят падналите за вяра към Некропол, там, дето кипариси със своите смарагдови сенки обливат надгробните мрамори, и умит,

благочестив мюсюлманин присяда до гроба всяка вечер, предвкушава сладостите на вечния живот. Това е последната едничка воля, останала на всеки правоверен: макар и на самия край, в земята на прадедите мюсюлмански да почива — нея не рътят могили от човешки кости и гюллета не разорават.

Набожните гласове на муезините бяха глъхнали в широката ведрина на небото, по краищата на люляковите облаци бледнеят багрите на зарата, само тъмния шум и блъсканицата на бежанците и низамите се чува долу от махалите.

Селим Ходжа сбра всички сили и протегна глас:

— Аллах ехпер... няма бог освен бога...

Но не беше тя уверената, победна песен, що правоверните слушаха толкова години непрекъснато от стария ходжа на „Айя-София“: то беше като че някаква молба през сълзи, сетен повик на мюсюлманина към аллаха, който е отвел очи от него и рода му. И щом свърши, той обърса с ръкава на антерията си бликналите в очите му сълзи и бавно се запусца по стълбите на минарето надолу към джамията.

Така всякога след вечерната молитва стария ходжа изува еминии пред прага на джамията и заобикаля от едната страна вътре — от другата в същото време обикаля другаря му муезина; и горе тъкмо пред някогашния олтар на неверните и двамата се пресрещат, повръщат се, притварят тежки врати и си разотиват.

В „Айя-София“ Селим Ходжа е доведен голобрадо момче — сега дългата му брада и пристриганите му пожълтели от тютюн мустаци прошарят наполовина бели власи и все пак той още пристяга с широк пояс целите си гърди и когато върви, тънката му снага се превива като топола. В цялата му снага е изписано зебешкото му потекло — неговите чутовни прадеди са се преселили от памтивека тука, за верността и юначеството им Дивана ги е приближил към себе си и всички врати са им били отворени. Затова майка му не повтори молбата си — нейния син да бъде отреден на служба на аллаха — и мястото му беше готово. От най-горното викало на минарето се разля неговия ясен глас над седемтях хълма на Стамбул и всеки ден с ведрия лъх на зората и мекия вечерен сумрак и песента му се отекваше из широките конаци околоръст. Блага усмивка разширяваше устните на неговия побацим — престарелия ходжа на джамията, — когато сутрин

рано Селим протегне глас от минарето: тук-там се занадигат решетки по прозорците на харемите, а ранобудни благочестиви мюсюлмани, както по халат са превили кръстом нозе на чардаците си, вземат да гладят бради... Вечер стария ходжа пак бащински дочакваше приемника си да слезе от минарето и заедно и двамата влизаха под молитвено глъхналите сводове. Те обикаляха по чорапи край подвлажнелите мраморни стълбове, качваха се и горе, стареца, заврял палец в зеления си пояс, се усмихваше и му сочеше, и разправяше тъмната история на този храм.

Хиляда годин от всички краища на света християните са принасяли скъпоценности и украшения тука и майстори най-изкусни са вземали донесеното и изливали сръчността си в него и света и мира е вървял насам да се чуди и мае на изкуство и красота. От зелен мрамор и порфир само стотини стълбове подпират купола и сводовете, кадрото на срещните врати е от самородно сребро, по-оттатък на онези — слонова кост, и навред стените с пъстър мрамор, какъвто и в аравийските пустини надали вече ще се намери. А златната мозайка под сводовете сякаш човешка ръка не я е редила... И всичко туй по волята на аллаха един ден трябало да мине в ръцете на правоверните. Такъв е делът на тази земя, отделен на гяурина — плодовете от неговия пот и изкуство да обира този, когото пророка е напътил с меч и огън да разпространява словото му. Само едни тъмни сенки от иконите на разпънатия Христос и светиите му по мозайката, тук в стената недоизличен кръст, таме под свода ангелско крило — това е всичко, що е оцеляло в някогашната светиня на християните, от тяхната слава и от техния бог. И... още една смътна надежда — там горе вкаменените врати, в които уж някога, когато падал под мюсюлманите храма, се бил скрил свещеника им — да се отворят, да излезе пак той и молитвата му отново да овладее „Айя-София“.

Стария ходжа отколе вече почива в земята, а тази му повест Селим още помни и всяка вечер, обхождайки джамията, я преговаря по сенките на мозаичните икони, порфирените стълбове и врати с кадрото от сухо сребро. Той с хората твърде приказка не може да срещне: ни дума лесно може да си подбере, нито пък да ги дослуша може: — както лястовиците се вият отвън около кубетата и стрехите на джамията, така по цял ден и неговата мисъл се мотае само около нея — мисъл мудна, неясна, без начало и без край.

Дохождаха усилни години, когато глъхваха пак като сега стамбулски кйошкове и градини, замислени мюсюлмани само скубеха брада, потреперваше дори и Дивана на падишаха. Селим Ходжа с равни, мерни стъпки обхождаше попотените стълбове, морни сякаш от чакане излизането на попа от вкаменените врати, и в такова време невнятен страх обземаше душата му. Най-вече преди вечерната молитва: през прозорците на кубетата слънчевите лъчи се разливат върху златистата мозайка, тук-там трепват сенките на недоизличените икони на Христа и на светиите, като че оживели, надничат да видят: не е ли дошел часа на възкресението им? Селим Ходжа плахо се озърташе — струваше му се, че и под сводовете ангелските крила захващат да помахват, кръстът изпъкваше изпод мозайката, и с разтреперани ръце отиваше горе опипом да се увери дали и вкаменената врата не е захванала да се разтваря.

Но мигом разклатената му вяра отново пак изпълваше цялото му сърце, щом той се изкачваше на викалото на минарето да запее: Бог е велик — бог е могъщ... И Мохамед е неговия пророк...

И времето вървеше тъй тихо, тъй неусетно, както гълъбите прелитат от едина прозорец на другия в кубето на „Айя-София“.

Трижди по-добре да бе го прибрал аллах от този свят в тия дни, когато на неговия зов пет пъти на ден правоверните вървяха на джамията абдес да вземат, когато всеки държеше закона за вярата си и чужди съблазни не мамяха ни знатния сановник, ни глупавото невидяло още нищо момиче. Откогато той почна да старее и по-високо от долното викало на минарето не можеше да се изкачи, само вече безчинства наоколо си гледаше. Синове на някогашни най-благочестиви паши и бейове — забравили и рода, и пророка — по цели нощи с безверници ядат и пият, из харемите им не млъкват никога песни и даарета, да спират който мъж помине из пътя, дори и софтите — на другите за пример да бъдат — тръгнаха и те с чалми, разнебитени като врабчи гнезда. И аллах отведе очи от тях. Сега ред по ред се изпълнява всичко тъй, както е казано в светата им книга — седем краля ще се вдигнат против тях, за да ги върнат там, отдето са дошли... Той сам с очи току-що видя живо и умряло да върви към отвъдния бряг.

Селим Ходжа изтръпна от мисълта си. Както обикаляше джамията, повдигна очи, видя насреща си вкаменената врата и краката

му се подкосиха. Във вечерния сумрак наоколо „Айя-София“ бе глъхнала в благоговейната си тишина; той се послуша: някъде в кубето прехвучаха крилете на гълъб и пак сводове и стълбове потънаха в своето безмълвие. Негли в такъв потаен час ще чакат да се отворят тия врати, за да излезе от тях свещеника на неверниците със златна чаша в ръце... Той се озърна насам-нататък и вдигна ръка към вратата: пръстите му от треперене не можаха да се задържат на каменните двери, а нему се стори, че самите врати треперят да се отворят вече. Мигом му притъмня, наоколо стълбовете се завъртяха и той се повали безчувствен на очите си.

Долу на уреченото място още дълго го чака муезина, докато най-подир тръгна да го търси. Пред каменните врати той се спотъкна в него, подигна го, но едина му крак и ръката му бяха се схванали и със сплетения език напусто той се силеше да каже нещо на другаря си.

От тая есенна вечер песента на Селим Ходжа се не чу вече от минарето.

ПЕТКО ТОДОРОВ КОНЕКРАДЦИ

От една страна, между няколко дълги стрехи, стърчи олющеното минаре, от друга — зад песъчливи ридове се разлива морето, далеч в ширинето нататък. Приседнал навръх рида от пладня още, Доко беше се загледал в оръфания крачол на панталоните си и не забеляза кога се разтопи вечерната зара над морските атлазени пазви. Татък надолу се счу тропот, тогава той се сепна и като зарна яхнал на кон чорбаджията, плахо се посви на мястото си, да го не види. Чорбаджията изви с коня зад рида и си отмина, той вдигна пак глава, като че го хвана яд сам на себе си — какво има да се бои пък от него!... И не само от него, превива пред всекиго той врат и никого не може да гледа в очи.

— Ама — захваща да се укорява сам Доко — като съм сгърнал ръце тъй, зарязал жена и дете...

Къде пък да вървя? В къщи — пуштиняк, с кого, какво да захвана!... — От кожата си навън не може да излезе. И пак се загледа наоколо.

По песъчливите крайморски рътлини нищо се не мярка. Нататък се чува дремливия шепот на вълните. Като въздух те се подигат над мощните морски гърди, кривват пенливи гриви и летят към бреговете. Смърква се...

Как си кроеше той в затвора, кога вечер лягаше или кога му додееше да плете кесии. — Щом като го пуснат, и ще се хване за работа. Дренки ще отиде да бере, гъби да търси — никога няма да остава парапет, да го езди дявола. Не за пари ще работи той — като има хляб в къщи, защо му е повече! Ами тъй, да се види и той наред с хората, да го не отритват вън от света. Билото било, отсега нататък да се прибере с жена си — делник на работа, ще познават тогава празника и ще му се радват наред със съседите. Тъй досега както е вървяло — минава Коледа, Великден, без да ги познае, без да сети, че и той е човек. Дотегна му на душата все от одвън да дебне света като вълк. Иска вече да влезе между хората...

А като го пуснаха от затвора вчера, рече да си отиде в къщи. — Никого няма. Похлопа, повика; съседите се обадиха, жена му отишла и се главила ратакия. Намисли, ще я повика, двамата да се приберат пак, да види и детето си — за него най го болеше сърце... Тя, като го видя, не му даде и приказка да продума. Няма време да се върне при него да гладува — детето го дала да го осиновят людски хора.

Остана самичък наред пътя, не знае къде да се дене. Тръгна той намерки дано работа намери, я да го повика някой, а де помине, всички го изглеждат, като че сами с поглед да го отделят от себе си.

Цяла нощ броди като пуциняк насам-нататък: на разсъмване, кога касапи понесоха агнета към салханата, той влезе на рида — отстрана пак да гледа.

— Няма да се убия, я! — прегърна вирнати колена той и се загледа в потъмнялото море нататък.

И както стоеше тъй, зад него се мярна нещо; той се озърна и нисък, сбъхтан човек се ухлеби насреща му.

— Рува, ти ли си бил... — светна пред очите изведнъж на Дока.

— Подуших те, отдалече те подуших... — пойде Рува. — Оттам хи, като те зарнах, и сякаш нещо ми каза.

— Хай да те!...

— Ами кога те пуснаха, че си се окумил тъй самичък? — приседна до него Рува и се спогледаха и двамата, радостни, че са се намерили пак.

— Вчера — въздъхна Доко и изведнъж току клюмна глава. — Ама излязох, братко, и ме налита отново да се повърна... Ни жена ми ме рачи, ни аз сам зная за какво да се хвана. Сгърнал съм тъй ръце, стоя от отзарана тук.

— Ех, тъй си е то — като му изгървеш края веднъж, Доко, тегли го за опашката...

— Най ми е, че няма за какво да се хвана — тъй ще ми се запуши душата — повтори пак Доко.

Те се смълчаха.

Лятна вечер засеняше ридът, вятъра беше притихнал. И само през морето татък тежка гемия се примъкваше към брега.

По едно време из пътя надолу се счу пак конски тропот, задрънкаха железата — яхнал на разседлица алест кон, се показа човек, водейки след себе си катър.

Рува изведнъж сдърпа Дока да мълчи.

Човекът, праметнал на рамо железни букаи, зави по пътя и без да извърне глава да ги види, отмина с катъра нататък към морето.

— Каруцаря, Дабито... Върна се напред от Добруджа, сега ще закара крантите си на ливадите да пасат. Ела да го преварим оттук през Суходол...

— Ехе — съживи се изведнъж Доко и скочи, — може ли ни отвори работа: както бяхме останали парапет...

Рува турна пръст на уста. И двамата тръгнаха нагоре.

— Ти хубаво гледай — подйе Рува, като се спуснаха в потъмнелия Суходол, — Даби сякаш с лопата са го изтърсили, не мой да кара. Ний да им се метнем, топъл хляб в Кюстенджа занасяме оттук.

Доко, както беше го зяпнал в устата, като чу Кюстенджа, цял се разтрепера. — Да прехвъркнат таме границата веднъж те, отвъд друго царство, на друга сметка живот!...

Нощта, ведра и тиха, облъхваше вече наоколо. Татък под ридовете едва-едва се долавяше дремливата вълна. Два малки фенера огледаха брега от гемията, която се канеше да хвърли котва.

Кога конекрадците се изкачиха над Суходол — и месецът се подйе над потъмнялото море и хиляди златни късове от него се раздробиха по дългите.

— Видиш ли го? — смушка Рува другаря си. — Хи-и, при крушата; туря им букаите.

И двамата се свиха зад драките на връх рида и дебом заизничаха към потъмнелите ливади, прострени чак зад границата оттатък.

Каруцаря, както беше коленичил, турна букаите и на катъра; стана, изхлузи им юларите, после цъкна с огниво да запали цигарата си и хвана пътеката под склона на Суходол пак към морето.

— Хайде — изправи се нетърпеливо Доко.

— Чакай, докато изгрей месеца над полето, ний ще прескочим границата. Оттам или при градинарите, или ще им престрижем гривите и утре на пазаря в Кюстенджа — търговци...

— Докато той дойде да ги подири тук, ний ще си умийме ръцете от тях!... — скочи радостно Доко и тупна по гърба другаря си.

Месеца едва огрея върховете на ридовете — в ливадите още се тъмнее. Мълчаливо те се засмичаха надолу. — Ето доближиха запасания кон. Той подигна с усилие предни крака, букаите глухо се

раздрънкаха и те плахо се озърнаха и двамата... Доко се хвърли, хвана коня за гривата, Рува откопча букаите от краката му и ги стрелна настрана.

— Разпаши пояс, примката на врата — и му се мятай... — втурна се Рува запъхтян и към катъра.

Мигом и двамата се метнаха и полетяха през полето.

Равно и широко е добруджанското поле, а в полумрачината още по-широко става!

Навирил опашка, мята запъхтян коня преднича напред, по него катъра кълси от все сила.

— „Дръж се, не бой се, вятърът те носи“, вика коня — обади се Рува. — Пък катъра ситно дребни, ама: „мотика и лопата — гроб ти копая“...

— Я, я — пресече го Доко. — Ай сега, ако не стъпчем разколното, Рува...

Татък в мрачината изпъкна колибата на пограничната стража. Те завиха по-отгоре, приведоха се мълком и полека приближиха границата. Кога дойдоха наспоред с колибата, вече дъхът им се беше свършил. — Рува изведнъж сбута катъра, изпраця по него с коня и Доко и полетяха пак с все сила нататък. Само един светнал прозорец на колибата като зорко око ги сподире из потъмнялата Румъния.

ПЕТКО ТОДОРОВ ДЯДО МАТЕЯ

Дядо Матея се подема по широката белокаменна стълба; тропотливите му стъпки кънтят из безлюдната сграда на дирекцията. Между разсилните той е най-стар, няма свои и спи тук самичък в една от задните стаи под стълбите. Затова всеки празник другите разсилни си отиват, а той остава да пази сградата и да проветря канцелариите.

Вече тъй се е свикнал с реда дядо Матея, че щом стане сутрин, и самите му крака го повличат от стая в стая да разтвори прозорците. Повечето стаи са тъмни и тесни и във всички задавя смрад от тютюн и от хора. Долните две само, дето стоят началниците, са широки, с високи тавани и от сапуня на умивалниците лъха един тънък, благ мирис. Тези стаи той проветрява най-подир — така му беше поръчано от стария началник още — да повъзчаква, докато се вдигне мъглата и огрее слънце. Колкото и да е сънлив старият разсилен, кога се доближи до техните врати, като че се посепва. Излеком натисва ключалката, откrexва, промъква се вътре и макар в празник кабинетът да не изпълня присъствието на началника, щом стъпи на килима, той погледне широката писалищна маса, канапето, пак ще си подръпне по навик синята куртка отзад и внимателно ще отиде до прозореца.

И до обед — на пътя ли излезе с насрещния фурнаджия да поприказва или си намери някаква работа из сградата — той по няколко пъти оставя и приказки, и каквото е захванал, и се връща към кабинетите на началниците — поне така от вратата да надзърне.

Следобед, когато мине вече пладня, дядо Матея отново тръгва из канцелариите да затвори прозорците. Дохожда до стаите на началниците, поглежда и в едната, и в другата — но за тях не е време, нека се проветрят още някой час... И с бавни тропотливи стъпки той се повръща към белокаменната стълба.

Допреди три-четири години той се изкачваше чак на третия кат, без да се хваща за перилите. Днес, откакто боледува лани, краката му са съвсем подкосени: подига едина и сякаш чака тропотът му да прокънти из сградата, тогази с другия да се подеме. От първия кат вече

стълбата е по-тясна, дървена и по-стръмна — тук разсилният с мъка се изтегля до половината, дето стъпалата се обръщат на друга страна. Там пред малкото равно място се отваря прозорец, по него са наредени няколко саксии цвете, градинката на дяда Матея. Две андришета, две мушката, един карамфил и няколко стръка латинка. Зиме той ги пази на топло зад джама, а на лято ги нарежда отвън по прозореца и обгражда с малък стобор дъсчици. И всеки празничен ден така старият разсилен сяда на един стол без облегалo тук и се радва на градинката си. Тя му припомня оная пред тяхната къща във Воден...

Години вече откак е оставил бащина стряха той, а с годините колко свят е отмилял и забравил: една градинката сякаш и сега да я гледа пред очи. Така току срещу сайванта, подигната на нисък дувар, обрасъл отвред със здравец. Горe по дувара стоборът беше слетял; там цъфтяха няколко реда тъмножълти ружи. Долу между здравеца изтичаше чучур, който разговаряше целия двор пред къщи. Майка му на смях беше прозвала този чучур стар свекър.

— Като забъблал, като занареждал... — казваше тя. — Поспре се, поуравни си приказката, па току се ропне изведнъж, задроби се, запреваря една през друга... Ако си нямаш работа, седни, та му проумей...

В онази схлупена къщичка баща му и майка му си прекарваха дните, не бяха никога сецали самост, че и клокотя на чучура им додеяше понякога. Те не знаеха какво е да те затворят в една безлюдна сграда като тази. На, глъхнали наоколо и стаи, и стълби, само в тръбите на парното отопление се окапват капките. Зън-кап, кап-зън, сякаш и те, сиротни, се ослушват в тишината... Не за един чучур тука ще петимясваш, не ще се радваш на градинката на прозореца, ами...

Дядо Матея подема очи и се загледва навън. Високо, светло небо, простряло се над Витоша, над Лозенските планини чак оттатък. Кротко априлско слънце блещи по покривите и джамовете на къщите, наредени по улицата надолу. Тази е от тихите софийски улици; по нея живеят все повечето големци и търговци. Сега господарите са на разходка, затова сам-там по вратите наизлезли слугините и те са се стъкнали, пременили, рядко някоя от тях без бяла престилка. Ето пък от напречната улица двама вестови завиха и се спряха при първата купчина слугини. Единът с накрехната шапка, завити на витло мустачки, трябва да е дяволит някой. Щом се спря, погледна уж

настрана, продума, та чак и другаря му викна със слугините да се смей... И те слугини, ама изучили от господарките си да се кършат и въртят, както трябва. По-голямата хванала дръжката на ключелницата, облегнала се въз вратата, люлее се на нея и само се кикоти срещу вестовоя. Другите пък сгънали пошче в джеба на белите си престилки, току го попипват и обръщат.

— Господарите отишли на градината да си правят празника, слугините пък по вратата на улицата: кой де намери, утолява душа... — си мисли дядо Матей и отплесва поглед нататък. По цялата улица само слугини и вестови. — И приказват, и се смеят... отде вземат всички толкова приказки!... Какво ли е пък там в градината. От една врата изскочи млада жена, дръпна черна пола и бързо-бързо закрачи надолу. Кой знае, тя трябва да се е бавила с нещо из къщи, свършила е и се препира да свари поне накрай от празника в градината. Отби край стоварената таме през празното място грамада тухли и се затули.

Слънцето е на залез, покривите и къщата потъват в сянка, татък по боровата гора и семинарията проблясват сетните лучи. Небото — то като че все повече се разширява над Витоша; над Лозенските планини почва да се избистря една дълга бледозеленикава ивица. През улицата издрънка закрыта кола, спря пред първата купчина слугини, коларят подаде на някоя от тях два хляба и отмина към по-долните врати. След хлебаря, прегърбен под кобилица, дрипав дебърчанин се изстъпи сред улицата и изви сладкопойно: „Кисело млеко-о!“ Протегнатият подпев на дебърчанина като да подава знак на слугините и вестовите: едни с хляб, други с паничка мляко в ръце се разпиляват. В улицата стана съвсем тихо. Ни човек да се мерне вече, ни да проскърцат отблизо врата. Сякаш, спомня си старият разсилен, да е във Воден — неделен ден преди отпуск на черкова... или кога мъртвец изнесат от махалата, отидат всички да го ровят, наоколо стихне, та до вечерта и децата не смеят да се покажат на пътя... Дядо Матей се изви насам-нататък, търси да се загледа в нещо... Наведе глава над полинялата си градинка: иска да помирише листата на андришето — тъй тучни и миризливи на лято, те сега са сухи като книга — и той едва-едва догажда слабия им мирис. — Вечерта поява със своята пролетна тъга вече; невидено някъде отвисоко се ронят в превара гласовете на диви патици... Колко хубаво е това теменужено небо, тези гласове на дивите патици, що като блага вест се сипят от него! И нещо мило, отдавна забравено гали и

повдига разсилния: ама де, какво беше? Той събира вежди, напряга ума си, но и споменът не може да припомни... А капките в тръбите на парното отопление все тъй сиротно се окапват: зън-кап, кап-зън... и нему му е тъй криво, до прозореца самичък. Пък и сякаш чака все още нещо тук и не му се става...

По едно време, както се е окумил пред градинката си, старият разсилен пак вдигна глава — някакъв тъмен шум се подигна откъм градината и като че почна да се мотае сам в себе си. Тук дръннаха джамове, таме на балкона се отвориха врати: слугините разтребват вече за господарите си. Не мина много, и шумът от градината сякаш се разля и понесе насам. Пред грамадата тухли отдолу се показва едра госпожа, загърната в черната си дреха, с вирната глава и закрачи насам. — Що е стан изправила, що рамена! — отваря очи дядо Матей и се навежда през саксиите. И върви — гърдите й сякаш преливат от радост... По нея две госпожици се спреварят. Те пък, да изглеждат покръшни, излезли на разход по летни дрехи, та сега стиснали омбрелки, бързат да се прибират. Отделиха се от срещния тротоар и тъкмо да минат отсам, напет офицер им пресече пътя. Госпожиците се изкикотиха, сабята на офицера издрънча по дяланите камъни и той важно закрачи напред. — Старият разсилен като че нещо го подема от мястото му, гледа надолу: вече цялата улица зашумяла, чернее се от свят. Тук мъж и жена се хванали подръка, вървят — не вървят, а подскачат радостни! Там майка и баща водили дъщеря на разход, мирно и чинно си я пак прибират в къщи. След тях чевръст старец — не можа да търпи да върви отподире им — ето изобиколи ги, излезе напред и бързо закрачи, като че и той подмладен от пролетта. Ето — хо-о-о, цял ред млади затвориха улицата — въртят бастуни, смеят се и викат... Мигом светлата ивица на електрическите лампи блесна пред къщите — светлината, шумът и радостта на празника се пренесе тук...

Лицето на дядо Матей вече свети цяло, също тъй както в детински години на Великден. Случвало се е да го оставят да варди къщата или да е болен, не може да отиде да срещне Възкресение Христово на черкова. Стои самичък, стяга му се душата и не знае какво да прави. Най-подир тракнат с вратата баща му и майка му, донесат светия нур, по-скоро той си запали от тях свещта и като заблестят на всички свещите из къщи... майка му ще се избърне към него и ще додаде!

— Ето и за тебе радостта на Възкресението...

Старият разсилен се изправя на изтръпналите си крака, хваща се за колена и бавно се спуща в полумрака да затвори прозорците в стаите на началниците.

ПЕТКО ТОДОРОВ

СОКОЛ

Ведра нощ приспива селото. Ни ромон, нито птичка. Не шават дори бдящи сенки...

— Тихо, чуй! Сякаш песен се подйе в нощта.

— Там, оттатък в кръчмата, пеят.

— Туй е хрипкавия глас на Ашик Али. До дълбоки полунощи той още къснее по кръчмите. Ела да го видиш!

— Колко се е предрал гласът му! Този ли е Ашик Али? — Какво ще правим, да влязваме и двама в тази кръчма. Да си вървим. Вътре пълно със селяни.

— Я стой! Като да обърна песента на плач.

— Не може и досега да прежали сивия си сокол... Остави го...

— Чакай! Вратите на кръчмата са отворени. — Ей го, хи-и, седнал с тамбурата си — отгоре, — какво разправя?

„Да придебне, да удари юнашкото ми пиле право в клето сърце... главата му за бакшиш да донесе“.

„Такъв му е закона сега! Сокола е вредна птица...“

Туй е онзи кирливия ловец, с пипонястото лице, дето е приседнал в къта. Виждаш ли го?

И дядо Мано се погнуси от него:

„Тю, да се не види и закона, и управата ви! Туй ли е вредата на сокола, че две пилета в лято ще грабне!...“

„Няма за вас друга работа — додава друг, ами сте пощурели птиците да требите — от туй да си вадите хляба...“

„Грях, грях и срамота да посегнеш на таквази гадина... Сокола ти е другар и на път, и в гора, и в премежде... Ами кога угарисваш наесен — с вис над браздите ти се вие от сутрин до вечер.“

— Тъй се виеше и сокола над Ашиковата стряха, дето стърчи без оградня накрай село. — Щом зора зазори, той ще излезе из къщи и първа песен на сив сокола ще запее. Тогази ще вдигне тамбурата, ще вземе на рамо сокола и ще тръгне из село... Сам е в този свят, но докато му беше жив сокола, не сети ни глад, ни самота. Той на Ашика

береше грижата. — Както е приседнал под някоя сянка или пред някоя одая, избърне се, погледне сокола — той свие рунтави вежди, подйеме се от коляното му, плюшне криле и вече сам си знае... Ашикът пак запява кръшна песен: как две вери стена между две сърца са вдигнали и как за тях денем-нощем мира няма... А спре се слънце на пладня — соколът лети-лети към него, стегнал в железни нокти сив-грив гълъб или яребица — птица, що сякаш бог от небеса е пратил на Ашика...

— Как да не жали сиромах певец като по брат, като по другар за него!

— Онзи ловец, който се щура по полени само да придебне врана или ястреб, издебна веднъж и юнашкото му пиле тъкмо като се спущало към село, с дар за Ашика в нокте... Чуй!

„Вдигна му главата и отиде... кмета за бакшиш да търси...“

— Ашика ще заплаче.

„Не съм крив аз я — закона. Който убие граблива птица...“

„Закон!...“

— От яд сякаш се схващат челюстите му.

— Виж — какво замахна с тамбурата и застана пред тезгяха настръхнал.

— Ашик Али ще заложи и тамбурата си да пропий тази вечер... Остави го.

ПЕТКО ТОДОРОВ

КРАЙ ЗАПУСТЯЛАТА ВОДЕНИЦА

И хлопота от звънеца на щура коза заглъхна нагоре из гората. Прекарал толкова времеждия, Велчо отпусна сърце и се запъти по-смело по оставения път, под който се разпиляват камъни от някогашен насип. Сега вече от никого не го е страх. — Бръкна той пак в джеба на панталоните си, пресея дребните зрънца през пръсти и мускоривото му, дългнесто лице светна. „Таквизи клинета и брадати мрени ще измъкнем!“ Отпреде му се мяркат купчина риба. Наял се той, наяло се и Нямото и не знаят де да я дьнат!...

„Ще я продаваме!“ — си отвърща сам.

„Ами ако ни хванат! — сепва се той. — Майстора изведнъж ще се сети, че съм му откраднал билето... И както е сърдит, дето побягнах от тях, ще ме заведе право при старшията...“ Като му мина през ума старшия, той изтръпна и се пометна от първата си сметка. — Няма да я продават, ами сами ще си ядат рибата. Ще я пекат на дървени шишчета; може и чорба да си сварят в гърнето. Каква хубава чорба с мащерка става! У майсторови му пролетес изядоха с калфата една паница. Хем и тази риба дал не бе с биле ловена. Майстор му все с таквизи борави. В дюгена му, в чекмеджето, стои пълна кутия с биле и колко пъти го е вадил пред еснафи да се хвали. — „Само една кривачка от туй като стрия — викаше веднъж през зимата той, — да видиш: смокове в джобове... Нека тогази всичките жандари да тръгнат подире ми, ако щат!...“

И право от тази кутия открадна Велчо зрънцата, кога майстора му беше се заиграл на табла в насрещното кафене. — Сякаш радостта му го повдига за мишците, той бързо се спуща надолу и пред премрежения му поглед се мярка купчини риба, надула хриле, зацапала силно с опашка... Букакът се разведря вече над него, оттук-оттаме през гъстолисти грани наднича високо небо и долината го облъхва с пресния си дъх. Ето и прелеза на порутения дувар. Той се подйе за лозината, прескочи разпилените наокол камъни и тръгна пряко ограднята, обрасла в пициделки и бъзак. Тук стърчи прогнил улей, под

него търкулнат воденичен камък, татък из върбалака се мярка грохналата стряха на воденицата. Велчо не може да търпи. Нямото сетне ще дири — сега, чакай! Да хвърли билето! — И той бърже възви надолу към покритата с глен бара.

„... Като го фъкна ай тука и барата ще се покрий с риба! — Не ми трябва да ходя много нашироко, да ме хванат... — Не ми трябва да ходя много нашироко, да ме хванат...“ — Метна поглед под воденицата той, долови камък, изсипа върху една плоча черните зрънца и чевръсто зачука. — „Сега две-три глисти още... Там под върбите дип ги имаше...“ Стана, обърна няколко камъка, па се повърна, мацна глистите върху билето, удари с камъка да ги разкъса и вдигна плочата. Хвърли под воденицата малко, пристъпа два пъти — хвърли в ракитака и най-подир хвърли и плочата сред барата.

Изчофили той кокаляста снага и припна нагоре към воденицата да види Нямото.

Прашен, дебел паспал пребуляше кътове и пезули, край тях са разхвърляни дъски от хамбари, воденични камъни, колела без наплати. В камината се вие тънък прозрачен дим. Велчо пристъпи до огъня, надвеси се над олющеното гърне, закрепено върху два камъка, и фанара от закипялото мляко избя челото му... „Този пак е извардил някоя от манастирските кози в гората!“ — обърна той очи към Нямото, който бе се търкулнал с клюмнала върху ръка глава. „Само да му смигам и ще скочи!“ — Ама подире не мож го удържа: по-добре да почака — всичката риба да се упои! — помисли си Велчо и приседна мълчаливо до камината. — Онзи ден да хванат един некръстен свирец, препушваха бързеи и вирчета, свираха се под подмоли, какво не. Като им се падне да забият нокти в хрилете на някое клине, на седмото небо се вдигаха. Пък сега цяла камара ще хванат, ай тый: без да копаят чимове да пушат, без да гребат вода — сама в ръце ще им дойде... И пред очите му ту пляска, ту броди запоената риба.

— Е-е-ех — скочи той и побутна с крак Нямото. — Ставай, Ранко, ставай... Ела пилатици и брадати мрени да ловим!

Ранко опули очи и се надигна сънлив.

— Ела... ела подире ми... — кимна му той към вратата и помахна с ръка, като риба опашка.

И двамата изскочиха навън и се спуснаха надолу към върбите, по върховете на които още трептяха пречупените зад скалите зари на

слънцето.

Изведнъж Нямото се хвърли към водата: „М-м-м!“ — засочи той на Велча няколко обърнали нагоре корем рибки. До брега из жабуняка, край разклонените корени на върбите, сякаш да бяха навървили една до друга, една до друга рибки. Лъскавите им луспици, по които трептят вечерните зари, като да премрежиха очите и на двамата, и те се хвърлиха да ловят рибките. Но... рибките и не помръдват, сами им се вдават. Те не ги ловят, ами ги събират като гъби. И лакомията и на двамата секва.

„... Все малки — си дума Велчо. — Ама и голямата риба не стои на плиткото... Пък и ако хапне биле, спуща се надълбоко в студената вода и го избълва...“ — Тъй бе чувал от майстора си.

— Риба е хубава, когато тъй я измъкнеш от някой подмол дълбоко, запръхтяла, замятала опашка — не тука на плиткото да сбират тези некръстени свирци и да си пълнят пазвите с тях.

— У-у-у... — зави Нямото и замята ръце надолу.

Велчо изви глава. Край другия бряг навред из водата, из жабуняка рибка до рибка, сякаш някой е засял с тях. И двамата се спогледаха мълчаливо, като че не им дава сърце да я сбират...

— Сбирай де, няма да оставим рибата тъй я! Какво ме гледаш! — ропна се Велчо престорено и показа с ръка към рибата и пазвата си. И те се наведоха пак: колкото сбират риба, повече се мярка пред тях. Кръстовете им се отсякоха, през мокри им пазви зачурка вода.

Слънцето вече западна зад скалисти вършини, вечерника зашумя надолу из върбите и мощнокрил орел с вис се завъртя над свряното си горе в скалите гнездо. И на двамата вече бе омръзнало да сбират, спогледаха се мълчаливо, но като да не смеят едни от друг да излезат от водата.

— Я, я гледай!... — подйе уж сопнато Велчо.

През изпъкналата пазва на Нямото, който се бе навел към водата, паднаха няколко рибки. Той вдигна глава, хвана се за кръста — не му се повече сбира.

Велчо се изстъпи сред водата и двамата се загледаха пак мълчаливо.

Изведнъж наоколо им притъмня: чер облак гарвани прелетя над долината и засени небесната синева. Велчо и Нямото плахо извиха очи.

И на шега, уж да се разсмеят само, Ранко се наведе, вдигна из водата рибка и я запокити да удари Велча право в лицето.

— Не си играй бе... Затуй ли тази риба... — не довърши сърдито той.

Нямото му додража, че го разсърди, бръкна в пазва, сграбчи цяла кривачка рибки и ги запокити пак към него.

Велчо се разсърди, дръпна сърдито ризата си и напук изсипа всичката риба, която беше събрал във водата.

— У-у-у... — се закикоти Нямото, тутакси дръпна и той риза и без да му мисли повече, зацапа навън към пясъка.

Излезе след него и Велчо, приседна на пясъка и заспуца крачоли над просмуканите си крака. — Толкози много риба той никога през живота си не бе виждал! И защо я изтровиха, защо я събираха — пак да я хвърлят! „Ама тъй, като не се мъчиш да я ловиш... я да си я гонил из ракитаците, да си я припушвал край подмолите, тъй ли ще я хвърляш...“ И той я хвърли уж напук, а Нямото сякаш туй и чакало — изсипа я, без да му мисли, и изскочи на брега, не ще да знай!... На Велча му е криво и за рибата, и за Нямото, и за себе... Сякаш някой тежък грях си беше вързал на душата, първи грях, който той сеца да е сторил.

— М-м-м — изсумтя Нямото, доближи се до него и го тласна с ръка, да си вървят.

Велчо стана, изви рамене, като да се отърве от него, но без да ще, разплака се на мястото си...

Край ракитаците, наокол върбите, почваше да се здрача.

ПЕТКО ТОДОРОВ В ГЕТСИМАНСКАТА ГРАДИНА

Колкото Христос да уверяваше учениците си да се не боят от нужда и страдание, защото само чрез тях ще достигнат съвършенство, синове божии да станат, учениците ясно виждаха как, откогато настъпиха тежки дни, всички се вдадоха в ежби и разправиите се не свършваха помежду им. Сега те често припомняха живота под стряхата на тъщата на Петра; онуй време, когато името на учителя им едва току-що почваше да се мълви по бреговете на Генисаретското езеро и те се теглеха един други към него, без сами да разберат добре още кой беше той и какво искаше да ги учи. Повечето от тях привличаше откритото му и добро лице, с цъфналата усмивка на устни, и неговата тъй проста и игрива реч, като че право от сърце извира и както казваха някои тогава, и за сърце хваща. Петър пък рядко се спираше да го послуша и да му се порадва дори: записан със своята ладия и рибарски мрежи, нему стигаше тази радост само, да знае, че в дома му стои Христос. На госта прислужваха тъща му и жената на брата му Андрея; те и двете в скоро време тъй бяха се свикнали с него, с лекия му нрав и шеговитост, че не се щаха съвсем людськ човек да има у тях.

Комахай всеки ден следобед Христос излизаше от къщи да приседне на вехтия чардак, дето Петър разкачваше мрежите си на слънце и отгоре една полуизсъхнала лоза простираше дълги ветви. Оттука се гледаха зашумели в оливи и зеленина равните покриви на целия Капернаум до самите брегове на езерото долу, сините води на езерото, тук-там с по някоя лодка по тях, и високите планински върхове околоръст. Христос можеше да стои по часове да гледа и да се радва на този простор пи ведрина и никога не му се насищаше; само учениците рядко го оставяха — Заведеевите синове и двамата, нисичкият Тома, дето все уж ником привел глава, пък очите му играят на четири, Юда, забягнал от Кариота чак, Натанаил, ден не се минаваше да не додат при него. Един след други те си запуснаха занаятите, зарязаха и работа, и свои и за да бъдат по-близо до учителя

си, най-подир всички се прибраха в къщата на Петровата тъща. Тогава и Христос нищо не обичаше тъй, както да превие кръстом нозе всред безгрижна дружина и да разтвори разговори; идеше му отръки да ги води; освен сладкодумен, какъвто си беше, още той с думите сякаш си играеше: можеше да ги върти и извърща, както си иска. Една вечер, когато Петър, с просмукани от вода крака, ствари отпреде му пълен кош с риба, той му се присмя и му каза: вместо риба, да беше се научил хора да лови, ще бъде по-добре. Други път заговори за по-прости работи — за някоя заблудена овца или за изсъхнала смоковница, — за каквото и да отвори реч, той тъй ще я подбере, тъй ще я завърти, докато се сетят тези, които го слушат, поглеж, закарал ги някъде, дето съвсем не са се надявали. Със зяпнали уста учениците гълтах думите му и после много дни след туй те ги припомнях и преговаряха помежду си, когато виждаха как се откроява смисъла им в разните прилуки, що срещаха на пътя си в живота.

Понякога Христос повеждаше учениците си из града и макар учениците му да го ревнуваха от всеки людськ, който го доближаваше, те пак бяха горди с него, че дето поминеха, мало и голямо тичаше да го гледа и се тълпеше подире му. Сам той, като че не беше познал още добре цената си, не се държеше никак на голямо: било елин или юдей, богат или сиромаш, който и да го спреше на пътя, с всекиго завързваше реч и вредом, дето отвореха врати да го поканят, никому не отказваше. В крайната махала един кърпач на сандали се женеше; Христос помина с учениците си и като ги видя свекърът, замоли ги да сторят чест на сина му и на невестата: те влязоха вкъщи, учителят им седна в горния кат и като стар сват, сякаш бил и пребил с тези хора, пя, смя се с тях и отиде дотам, че когато се свърши виното, стана да се суети и вино да им търси. Колкото пъти учениците му посягаха да го спрат да не се повлича по ума на всекиго да му гледа кефа и да не се лъже да се доверява, на всякого кой отдето дотърчи при него — той никога не ги слушаше. Базиргяни с няколко жени, разположили се да ядат и да пият пред една кръчма и бозна какво им скимнало, проводили за Христа да отидел при тях; Петър като чу, хвана го за мишницата, не искаше да го пусне с таквизи грешници да го видят хората; а той му рече: здравите нямат нужда от лекар — и без да мари какво ще кажат другите за него, отиде и седна на тяхната трапеза. Учениците му само цъкаха и свиваха глава и не можеха да се начудят: как той беше навред като у дома си и

между всякакви хора като между свои. Та и децата от мегданите дори, като научиха нрава му, и те не го оставяха да помине; дърпаха го за дрехите да отиде да играе с тях и той и на тях не искаше да прекърши волята.

Най-вече обичаше Христос да се разговаря с рибарите долу на брега на езерото; всеки път, когато излезеше от къщи из града, той гледаше да намери сгода да слезе към тях, да ги споходи. На залез-слънце, когато по снежните вършини багрите на вечерната зара се преливат една в друга, рибарските ладии захващат отсам-оттатък да се примъкват по гладките води към брега. Привършили за днес ловитбата си, рибарите насядват по камъните и пясъка да си кърпят мрежите, чистят ги от плавак, а някой прехваща изморени колена, опира върху тях рядка брада, стои така само да почива и да гледа по гладката шир на водите трепета на отсенките от крайбрежните скали. Тряба човек да е рибар — цял ден да се е блъскал от ладията си да спуща и да вади мрежите и да се е белила кожата му, и да го е смъдяла от слънце и вода — за да знае сладостта на почивката надвечер, приседнал мълчаливо на брега: нищо не мисли, не го закача никой, гърдите му изпълва един дъх от черупки и разни водни буренаци, загнили наоколо по пясъка, и той слуша крайбрежната вълна едва-едва да приплясва под него. И все пак тия мълчаливи, самотни хора, навикнали никога да не дирят другари и разговор, кой знае защо, бяха обикнали и те Христа и щом го зарнеха да се покаже отгоре, един по един провличаха мрежите си по пясъка и отиваха към него. Той комахай всякога се спираше на края под рохлите скали, там Петър беше намерил завет да върже ладията си, там слизаше и пътеката от извора горе. В този час низ по низ жени със стомни на глава се спущаха по върлата пътека и също тъй се спираха да чуят какво разправя този странник на рибарите. Като виждаха че се събира такава тумба хора, от къщите наоколо прииждаха още мъже и деца и понякога се струпваше цяла навалица под скалите. Дори на два, на три пъти толкози свят се събра, че взеха да се натискат, стана тясно и Христос се видя принуден да влезе в Петровата ладия, оттам да разправя. Прехванал с ръка края на едната мачта, той беше се изправил сред ладията и кроткият му пълен с толкова доброта и любов глас се стелеше с вечерния сумрак над притихналото множество и сякаш също като сумрака унасяше и умиряваше и болни, и опечалени. — Какво толкова са се загрижили за хляб и облекло — казваше им той. — Не

живее човек само за една хляб на този свят, пък облекло — ето на: гората ни преде, ни тъче, цяла зима е като болна, а дойде пролет, като се одени да се закъта в своите премени, сърма и коприна с тях могат ли се сравни? — И така до късна вечеря, звездите се срояваха в небесата и заварваха: няколко реда мъже насядали по брега, сложили стомни жените зад тях, децата като ярета въздръстили по скалите горе, всички с вперени очи все още го слушаха, а старците, сгушени тук-таме между множеството, с овлажнели от сълзи бръчки, от време на време поклащаха на думите му утвърдително глава и шепнеха: — Този трябва да бъде от коляното на Илиа или Давида; духът на старите пророци е оживял в него.

Взлелели в сърце най-високите блянове да обърнат и прередят от основи цял свят, учениците на Христа всякога се сещаха някак шуто, като гледаха в каква нищета и окаяност живеят; и ако някога можеха да познаят силата и славата на учителя си и той да срещне прием наистина да отговаря на призиванието му — то беше на тия проповеди от Петровата ладия. Откогато излязоха от Капернаум и тръгнаха по Галилейската земя, неведнъж Христа срещнаха със зелени клонки в ръце като същински месия: мнозина се считаха честити само да се допрат до него; мнозина хвърляха дрехата си да мине ослицата му по тях; само нигде не срещна хора с таквизи отворени сърца да слушат словото му, нито пък той можа да се отпусне и в захлас да задипли реч, със същата онази леснина, като че стрък по стрък къса в полето и китка кичи. За да повярват в него, на много места още преди да отвори уста да говори, питаха го откъде е, искаха да покаже някое чудо — да възкреси мъртвец, я да премести планина — и той в самото начало изгубваше охота да им разправя, сропваше се с тях или пък обърнеше им гръб и без да обели зъб да им каже дума, отминаваше ги. Освен това тези срещи и разговори с толкова хора, проповеди и поучения денем и нощем не му оставяха време поне с майка си да се види и да приказва и като че от блъскане и той, и учениците му вече бяха захванали да се изхабяват; цялата дружина сещаше, че всичко мъдро и добро, което беше се поналяло в душите им, те всеки ден го изгубваха и изцеждаха до капка да го раздават на другите и за тях оставаше само една пустота и досада от себе си. Неволно те взеха да дават ухо на клюките около тях, да се дразнят от упреците, че учителят им избрал таквизи нищо и никакви хора да води със себе си, най-подир в

споровете си с книжници и фарисеи тъй се увлякоха и разгорещиха: като не намираха с друго да отвърнат на техните наддумвания и ловение на думи, те им правеха напук, не искаха да зачитат съботния ден, спираха се при самаряни и неверници и се подиграваха явно с благочестието и мъдростта им. Борбата повдигаше духа на всекиго от тях; премеждията, които минаваха през главите им, ги закаляваха още повече в новата вяра; навярно те биха взели на своя страна още много хора и колко по-славни дела биха направили, ако навиците, добити в тази борба, не бяха ги пренесли и помежду си.

Първи падна в изкушение сам Христос; препирните с книжници и фарисеи угасиха благата му усмивка на устни и тя, като повехнал цвят без мирис и без сок, захвана да се изкривява само в сух присмех. Той тръгна с наведена глава, никого не погледваше, мятеше едни къси крадливи погледи, сякаш мни и подозира всекиго, и постоянно разправяше за себе си и подпитваше учениците си за какъв го смятат. А увереността му в собствената правда го беше направила толкова горд и недостъпен: за всяко нещо отсичаше с две думи като с нож и не искаше да слуша никого повече.

След него и учениците му се отдръпнаха от общата дружба, сърдечните и братски разговори заглъхнаха помежду им, всеки, наведен, гледаше сам себе си и повечето мълчаха или чакаха да се обади някой, да го хванат на приказката му, за да има с какво да се дърлят и наддумват по часове. По-напред, прехванати по двама за ръце, те навред вървяха вкупом, заобиколили учителя си, сега като разбита дружина се влачат през полето, един насам, друг нататък. Юда, останал отподире с някого, той пък все сметки прави и мърмори, че парите им се свършвали; никой не се спира да каже какво ще правят, само тичат от село на село да гонят вятъра. На едно място дори Юда се скара и с учителя си пред купчина людски хора, защото учителят му не виждал, че той вече от пестене косъма на две цепел и оставял да разливат някакви благовонни масла по главата му; когато, ако бяха взели това масло да го продадат, за колко дена хляб можеха да изкарат от него?

Последният ден още сутринта отрано учениците бяха излезли по гоите бърда над Ерусалим да причакват учителя си. На всички като че тежеше камък на душа; не знаеха какво да правят, а той — забравил ли ги бе или свещениците и садукееите успяха най-подир да го хванат и

предадат, както му се заканяха от няколко недели — дълго не се вестяваше при тях. След пролетните дъждове нивите по цялото поле нататък бяха избуяли, сочни и зелени, небото беше пълно с лястовици; от време на време на слънчевите лъчи блясваше като изумруд и сойката. Днес мъже и жени, според стар обичай, приготвиха вкъщи пасхалното агне и замесваха тънките безквасни пити. Затова полето навред беше пусто и едва сам-там из пътищата понякога се мярваше крива камила; с нея пристигаха от най-дълбоките пустини последните закъснели синове на Израила да празнуват Пасхата в града на Соломоновия храм. Учениците ту присядваха на някоя канара и дълго и мълчаливо гледаха как от пукнатините излизат гущери да пекат зелените си гърбове на слънцето, ту пък като че бяха гузни — не ги съдържаше на едно място, ставаха и закрачваха пак по бърдата. От крайните къщи на града непрекъснато долитаха до ушите им ясни гласове на агнета; дали наистина или като знаеха как се среща великия ден и от спомена за него, някои от тях често сещаха, че ги дразни мирис и фанара на печено агне, и от това досадата им ставаше още по-голяма. Вместо сега да е седнал всеки между своите, казваше Матея, и като всички хора да срещат бъдния празник и да му се радват, те обикалят като псета отвън покрай стените на града, облизват се само и се озъртат, отде ще излезе някой да ги погне...

Слънцето вече клюмваше на заход, краищата на няколко бели облачета светеха като бакърени над града и от долината на Йозефат захвана да подухва студен вятър, когато горе по пътеката от селото Витания се показа човек, приличен на Христа. Учениците тръгнаха насреща му и той, щом дойде при тях, отдели двама, каза им уреченият знак и ги проводи до една къща в града да приготвят трапезата: там ще отидат всички да ядат пасхалното агне. В същото време след губения цял ден и Юда, сякаш от невиделица, изпъкна отнякъде, и дружината, като се видя събрана, наканена да посреща бъдния празник, оживи се; едни взеха да протриват ръце, други пуснаха шеги и никой не забележи, че учителя им стоеше замислен и все май отделяше поглед настрана.

Те чакаха, докато сянката на нощта покри града; после завиха покрай стените и през няколко тесни, криви сокаци, дето сам дяволът от ада, ако речеше да се погне след тях, пак не можеше им хвана дирята — влязоха в уречената къща. Стопанинът беше постлал и

наредил широката си горница както трябва: една дълга софра ги чакаше сложена, покрай софрата възглавници за всекиго да седне и дълъг бял месал да се престелят. От бягане и криене учениците на Христа нито един път не бяха си дояли през последните дни, камо да се видят в такъва широка горница, събрани на братска трапеза. И тъкмо се започна вечерята, тъкмо всички задружно се отдадоха на радостта на празника, и учителят им наведе очи и тихом промълви, че един от тях ще го предаде. Както бяха превили кръстом нозе и опрели коляно до коляно край софрата, те, като ужилени от думите му, забравиха хапките си в ръце, отдръпнаха се и се запулиха в очи един други. Някой запита кой е предателят, оттатък други захвана да се вери, че не е той, а Юда се разядоса, скочи и хукна навън, без да се обади. Може би да заглади и да ги придобри пак, учителя им ги покани да ядат, на ближните до него даде да пият вино, потърси нещо да им заговори. Този път гласът му беше съвсем мек и звучеше с оная доброта и любов, с каквата бяха го запомнили от първите дни на дружбата им. Само на никого не се ядеше вече: виното не можеше да разкара преседналите на гърлото им хапки; на приказките му всеки отвърщаше с половин уста и от час на час им ставаше по-задушно в тази горница, дето трябваше да чакат, докато се приберат хората от улицата, и тогава да излязат.

Към полунощ едва учениците се изнизаха един по един от къщи, излезе и Христос, огледаха се и като мълчаливи привидения завиха покрай старите дувари, тук-там с проголени камъни по тях. Градът спеше в първи сън на пролетния празник; навред беше тихо; навремени само отдалече се доземаха тежките, равни стъпки на римски легионер, поставен навярно някъде на стража. Нощта беше ясна и безлунна, с редки звезди по небето; издадените горни катове на къщата замятаха тъмни сенки върху тесни улички, та учениците вървяха комахай, без да се виждат един други. Те бяха претръпнали от първия уплах; при това някои от тях знаеха, че Петър е скрил под дрехата си нож — имаха с какво да се отбранят — и бързаха да вървят по-чевръсто, защото след топлия, почти летен ден, нощта беше пак изстинала и по напечените им днес от слънцето гърбове сега лазеха хладни тръпки. Без да ги срещне някой, учениците с Христа излязоха от стените на града; една прясна студенина полъхна към тях от долината на реката Кедрон; те се спуснаха надолу, минаха по тясната

бръв, после завиха под Елеонската планина и през прелеза на една градина се захрехвърляха в хрусталаците на смоковниците и оливите.

В тая градина имаше малка пещера, затулена навътре всред оливни дървеса; последните дни Христос и учениците му бяха намерили туй убежище и когато нямаше де другаде да се прикрият, идеха тука. Все пак в пещерата те бяха по-спокойни отвсякъде другаде: нямаше в нея стопанин да му досаждат и да се бои, че ще си навлече някоя беда с тях, нито пък можеха тъй лесно ги намери, освен ако някой помежду им не ги издадеше. Понякога, като влязваха, мярваха им се светналите очи на лисица; веднъж един чакал се мушна между краката им. Затова пък вътре беше топло и когато те налягваха един до други, стопляха се още повече, та и през най-хладните нощи можеха да минат без огън.

Отпаднали вече от скитане, поизстинали и наскърбени, както бяха всички, те снишиха глави пред входа на пещерата, подобно някакви дивечи, навикнали тихомълком да се вмъкват в леговището си.

Христос досега не бе извърнал очи към учениците си и сякаш не забелязваше, че те вървяха с него; сега, като видя — да се отделят да спят, стана му шуто; той сети нужда да има някои свои отблизо, будни с него в този час, при всичко че още повече го теглеше да остане сам; да се посбере малко и да се опомни. Затова каза на Петра и на Заведеевите синове Якова и Йоана, тримата, които му бяха най-близо до сърце, да приседнат пред пещерата да го почакаат; а сам възви нататък из шубърките, видя един мъхлясъл камък и без да мари на росата по мъха, морен и измъчен, приседна върху него, опря лакти върху бедрата си и вряза един в други пръсти.

Когато сам повтаряше на учениците си, че няма пророк да не е убит в Ерусалим и няма пратен в първопрестолния град на Израеля да не е бил посрещнат с камъни, той знаеше добре какво и нему е предопределено и не от това искаше сега да бяга; само тъй скоро да се приближи края му не се надяваше: — живот ли бе туй, що той живя? Какво разбра от него и можа ли да извърши нещо, да каже, че себе си е познал в делото си, та и другите да го видят и да го познаят наистина такъв, какъвто сам беше и какъвто искаше да го познават и приятелите му, и враговете му? Приказки, едни приказки мля и премила той като празна воденица навред — това, дето му бе най-противно у книжници и фарисеи, когато се срещаше с тях — и за туй всичко, което учи и

проповядва, се обърна тъй лесно наопаки и дотолкова, че не само учениците му не можеха да го проумеят, ами и сам като че беше се объркал в думите си и често не знаеше вече дали е той или не е? А как едно време всред самотиите на пустинята, изтегнат под сянката на някой стволест кедър, само с кратуна вода пред себе си той бленуваше да изпълни своето призвание и премисляше и нареждаше живота си?

Понякога и там не можеше да съвладее себе си напълно, духа му примамваха разни изкушения и по цели часове той се бореше с тях като с нечисти съновидения. Един път при изгрев-слънце се беше изкачил на най-високия връх на планината и като видя безкрайните земи, що се простираха под него, стана му криво и сви пестници, че не е един цар над тях, да ги покори и да им наложи законите си. Други път пък всичките негови помисли и възжелания му се виждаха празен и никому ненужен блян и както гледаше сивите камъни в пустинята, рече си: да могат те да се обърнат на хляб, та да отиде да ги раздаде на хората, повече полза ще им принесе, отколкото да ходи да ги учи на ум и разум.

С укрепнал дух в тишината на пустинята, дето вечер се препяваше с песните на косовете, дето сутрин с пълни гърди поемаше тучната преснота на цветята и тревите и нито противна дума препъваше мисълта му, ни людска хитрост го дразнеше — там лесно му беше да преодолее всяко изкушение, дните му течаха стройно и плавно и той си беше такъв, какъвто си искаше да бъде.

Затуй и Йоан, загърнат в дрипа от камилска кожа, препасан с ремък през кръста, цял живот се храни със скакалци и див мед заедно със зверовете. Той имаше по-кораво сърце от Христа, познаваше много добре хората и не се доверяваше никому; когато дойдеха при него някои, не се сядаше с тях да се разговаря надълго и нашироко за това, що трябва и що не, а ги сгълчаваше и нахокваше обикновено и думите му посред ония голи и мрачни пустини, дето живееше, звучаха сурови и могъщи, като същинско небесно откровение. Макар, както е казал пророка, гласът му да ечеше в пустинята, неговото ехо си проправяше път през рътлини и клисури, далеко по бреговете отсам и оттатък на Йордана и не той ходеше да моли тогова и оногова със словото си, а караше всекиго, който иска да приеме кръщението му, да му отиде на крака. Най-подир мало и голямо в Израила го позна за свой пророк, вредом от Галилейската земя и от Юдея се точеха при него върволици

хора и нищо не смеяха да му кажат ни първосвещеници, ни садудеи, че дори през някои дни и сам Ирод се побояваше от властта му.

Христос беше съвсем други; колкото и благодатен покой да подкърмяше и да укрепяваше духа му в пустинята, все пак той не можеше да гледа наоколо си тези голи сипеи и безкрайните мълчаливи гори на тръстиките; ден и нощ той чезнеше за цветните светли брегове на своите родни покрайнини и най-вече сърцето му бе препълнено с толкова обич към хората: без дружина и без разговори дните му не бяха дни. Когато му се доцеше да види някой приятел — това той се стесняваше и беше му неловко да го признае и пред самите си ученици, — оставяше и работата, ако е имал някаква, и майка си, и през де да е села и гори път бързаше да отиде да го намери. Отиде, ще седнат двамата, Христос вече ще си излее до капка душата пред него, той ще му похъва, погледва го, като че в бозна-що го подозира, и само го дебне да му хване някоя слабост. За да спечели приятеля си, да му чуе приказката, той понякога трябаше да се унижава, да търси нещо угодно да му каже и най-накрай, вместо да го разбере и да му отдаде заслуженото, намираше сгода да се качи самичък върху главата му.

— Съвсем, съвсем инак той би заживял и с учениците си, и между хората, да би го сега отминала тази горчива чаша: нима не е всичко възможно на света? И при мисълта да се избави от мъката, що го чакаше, и да захване тепърва нов живот, Христос подигна пълен с притома взор, връзаните му пръсти се отпуснаха, хладният лъх на нощта като че обърса попотеното му чело, мигом той си пое дъх тъй леко, че изведнъж се сепна, като че хванал себе си в греховно падение.

— След толкова вдъхновени слова и проповеди вече години наред, след толкова труд и усилия да насади вяра в людските сърца, сега когато дойде часът да се види силата и на неговата вяра и да освети думите си със собствената кръв, сега ли ще се побои от мъки и смърт?...

И Христос усети пак, че неволно му се подкосяват коленете; стана му нужда да се опре върху някой близък, да поговори със свой; изправи се и тръгна към тримата си ученици, що го чакаха приседнали пред пещерата.

— Симоне! — повика още недошел до тях той.

И тримата оборени от дрямка, бяха отпуснали глави на гърди и никой го не чу и не помръдна.

— Петре! — повтори по-високо той и се изправи пред тях.

— Слушам, слушам, учителю — сепна се от първи сън и бързо затри натегнали клепки Петър. — Какво ще кажеш?

— Симоне — подхвана с трепетен глас учителят. — Ако духът е крепък, а плътта немощна — как мислиш ти — може ли се удържа да не падне все пак в изкушение човек?

— То се знае — то се знае... — развърза, без да мисли, готова реч той. — Плътта е земна, тя всякога се изкушава — най-главно духът да се държи... И натегналата му глава пак клюмна над гърдите му.

Христос млъкна.

— Толкози ли ти се спи, че не можеш две приказки да размениш с мене? — додаде след малко той.

— Ама нали ти казвам... — заклати с усилие глава ученикът, като че от някоя назойлива муха се брани. — Нали ти казвам... Тя плътта... Още в първите глави на книгата на Битието е казано за нея: от прах си и на прах ще се обърнеш.

Христос захапа единия край на долнята си устна и бавно зави по пътеката между шубърките, без да слуша повече Петра, що мърмореше като в просънка след него: — Гледай какъв си... Ами казвам ти... Още в книгата на Битието...

Нощната роса беше заляла тревите и листака; дето поминеше Христос, мокрите стъркове шибаха голите му свирки и полите му и дългата му дреха бе захванала да отегва, напоена с влага; той, скърбен до смърт, не сещаше хлад, ни мокрота.

От дългото му стоене по-напред върху камъка, мъхът беше се изсушил под него; той приседна на първото си място, отдето усети останената си слаба топлина да прилепва пак покрай бедрата му, опря лакти върху тях, вряза отново пръсти едни в други и високото му чело избиха капки пот.

— Както добитък, навикнал да върви по един и същ път, рядко се отбива от него, тъй и мисълта на хората, поела от дядо и баба въз една страна, от нужда за себе си няма да завие въз друга, камо за людския да си прави труд да влиза в положението му и с топла дума и участие да му помага да търси свой изход. Радост ли озари тихите невзрачни дни на някого — който и да бил той — или скръб налегне закоравелите му, хванали вече шия като на бивол, плещи: за всяка радост и за всяка скръб, за всяка прилука и обрат на този свят все има казано от по-

напред, написано някъде готово нещо и няма защо този, комуто е дошло до глава да се отделя от хората, за себе си друго, особено да търси.

— Несретник такъва само като него, дето го не сдържа на едно място и дето не може в делнична работа и грижи да смири сърцето си, като всички хора мисли, че за да тъпче по тази земя всеки, бозна каква мъдрост му трябва, та от своята мъдрост той занаят направи, та тръгна на ослица от село на село да я продава... Търговецът разправяше за своите печалби или береше грижата на керваните си през пустинята; земеделецът погледваше облаците на небото или разправяше за надеждите си от жетвата: само разправията на Христа не докосваше нищо за в работа; затова, колкото и да се напъваше да сбира хората наоколо си, те или го гледаха в бялото на очите или се надсмиваха снизходително на думите му и макар всяка стока да се купува с пари на този свят, неговата и без пари никой я не рачеше.

До туй ли му е дошло на всекиго да остави в тръне да глъхне нивата му, когато от дете най-голямата му радост е била да излезе пролет да погледне как ръжта час по час пред очи му избуява, майката да не прегледа децата си; бащата да зареже къщата — за данък на кесаря да я продават. Всеки да сгърне ръце, само да се лови самичък, каква нечестива мисъл му хрумнала през глава, коя как срещнал и коя как погледнал, цял живот да си гледа пъпа смирено и да се човърка какъв още грях да изкара от себе си. И какво щеше да излезе най-подир от всичко туй, ако — да кажем — от едина край на света до другия жени и мъже, бедни и богати се поведеха по ума му: да зарежеха земни радости и грижи, всеки за съвършенството на себе си да мисли, да се гледа и да се къта като женски скъпоценен накит или да се примлясква като не знам какъв сладкиш — та в тая негова проповед светът би закостенял повече, отколкото в законите на Мойсея, и сам той би се отвърнал и не би погледнал такъв един свят!

— Да не отива толкова далеч, да не докарва той всяка една своя мисъл до края, както правят книжниците и фарисеите: — от много и по-тънко умуване, до явна безсмислица да дойде; той всякога по земята е ходил, неговата мисъл е била проста и ясна навред и сега няма защо да се прехвърля с нея, от не зная колко кладенци вода да събира.

— Малко ли праведници е срещал на пътя си в живота Христос. Тия, дето се врат по затънтени кътища да се самовглъбят в себе си;

дето се боят да се не смесят никак с грешниците, да поемат обща работа в ръце, та да падне сянка и върху тях, и малката си духовна сермия вържат в девет възела или я заравят така да си изгние в земята, да не би никак да попадне в по-ударни ръце и да я разиграят на пазаря... Ето, те щом отворят уста, не говорят за нищо друго, освен за благочестието си; слинясват на хората ушите да ги слушат все с него да се тупат в гърдите и с туй свое благочестие са си взели правото да гледат от високо на всички грешници, що кретат, изтощили сили в борба със световните съблазни, препъвали се сто пъти и сто пъти се подемали в усилието си да сторят да бъде положението на тях и на околните им утре поне колкото на косъм по-добро от днешното. Христос сам се е хващал неведнъж в такава непристъпна гордост, настръхнал като таралеж, никой да не посмее да се доближи до него; той добре знае колко е кораво сърцето на праведника, затворил веднъж правдата за себе си в него; такъвзи праведник, ако би му дошло на колай, за своето благочестие и лихва би поискал да му платят другите.

Може би затуй, за да има кой да излезе насреща на праведните и благочестивците, кой да им доде дохак, и господ е наспорил в земята израилева днес толкова много духовни бабаити: на тях пък пред нищо не им мига окото, храмовете си са ги обърнали на пазар, от елините са вземали само цинизма им, от римляните — как по-твърдо да свиват юмрука си; с леко сърце да махат ръка на всяка правда и да се гордеят с беззаконията си.

— Ако биха попитали сега Христа: кои са му повече противници — праведниците ли, към които уж и сам е теглял, или циничните бабаити — той не би могъл направо да отвърне.

Христос сети, че колкото и да се мъчеше да овладее мисълта си в своята любима простота и отмереност, неволно тя се изплъзна от неговата власт и се отплесна чак към другия край, досущ тъй както ставаше у книжниците и фарисеите.

— Така е, когато излезеш вън от света и не сецаш земя под краката си: накъдето те вятърът духне, нататък ще те закара; по своя кеф и сгода, ще те върти и ти ще си бъдеш играчка у него. Само между хората всеки може да си намери мястото и да сети опора в себе си; само с хората ще познае доброто и злото и мисълта му ще знае както трябва да си отмеря мярката; защото всичко е от хората и за хората на този свят. Човештината се е родила там между тях и не са смогли

досега да ѝ пресушат извора ни присмехите и хитрите подмигвания на циниците, ни суровите приказки на едро на разни светоотстъпници, ни работа и суета. Човецината — тя е също като златото: от памтивек го търсят и копаят под земя и вода, неговите жилки се губят и чезнат между пластовете и дохожда време, когато струва се съвсем вече секнало; хората не спират, едни на други идат на смяна, премиват, пресеиват грамади пясъци и камънаци и пак троха по троха го добиват; защото знаят, че то никога не се свършва и всяко нещо на земята във всички времена и между всички народи най-накрая ще бъде оценено с него.

Очите на Христа просветнаха като на пътник след дълги лутания, излязъл вече на желания друм; той беше юдей и като всички потомци на Аврама, Исака и Якова не можеше сякаш да повярва в една мисъл, докато тъй самата плът на мисълта не усетеше да я хваща за ръка.

Сега духът на тази мисъл оживя в него и захвана да окриля мишците му, сякаш да го подеме за нов подвиг; както в най-честите часове на живота си сърце му пак закопня да принесе себе си жертва, да пролее кръвта си за другите. Вместо досадата от учениците си, учителят сети нов прилив на обич към тях и вече го не сдържа на мястото му, с отворени прегръдки бързо полетя към пещерата, дето беше уверен, Петър след първия му упрек не е могъл вече да склопи очи.

— Симоне, Петре! — викна той и в своя захлас не забележи, че от нощния хлад тримата му ученици в съня си се бяха промъкнали наполовин в пещерата.

— Мога и аз да кажа с думите на пророка — продължаваше с повдигнат глас Христос, — каквото и да стане с мене, от ония, които си ми дал, никого не погубих! Аз за всички ви отивам с радост.

И недорекъл още реч, гласът му току изведнъж се сниши и замлъкна; той видя, че тия, на които във върховния си час изливаше най-съкровено то си решение, спяха и не го слушаха; и мигом нова, още по-голяма досада го обхвана цял.

Христос не можа да се сдържа, извърна се презрително и додаде: — Спете, ненаспали се до един! — учителят ви самичък се обрича на кръстна мъка за вас, а вие не можете да потърпите и да го чуете какво ще ви каже?

— А-а-а... — в просънка се обади някой от учениците.

Други се праметна от един хълбок на други по-навътре в пещерата и захърка още по-усилено.

Христос откъсна най-подир вперен взор в тях, махна ръка и с още по-натегнала от влага дреха, зави нататък, отдето бе дошел. На тъмното небо все по-ярко и по-гъсто заблестяваха изпървом разредените звезди; оливните храсти и дървеса наоколо бяха съвсем притихнали; тук и там едва помахваха току-що избуяли грани, сякаш върху тях клюмаше задрямал вятър. Христос сещаше, че нощта вече преваля; спря се пред мъхнясалия камък и да се не бави да присяда върху него, застоя се така прав, а мислите му се тълпяха и все по-бързо се спреваряха една друга.

След първото свиване на сърцето му от обидата на учениците, невнятно и за самия него как гнева му изведнъж се разтопи в безкрайна обич към тях; пред очите му мигом се мярна издигналия се до небеса Капернаум и сините води на езерото под него, дето дружината им за първи път го заобиколи; толкова светли дни и промеждия прекарани заедно, и стана му мило за тях тъй, както отколе вече не помнеше да са му домилявали.

— Какво повече можеше да изисква той от тези синове на бедни и простодушни рибари, прибягнали отсам-оттатък към него и за да му угодят, отrekli се от своите и от себе си, един дори оставил баща си мъртъв, людските да го погребват, за да върви и следва учителя си. Не ги ли знаеше: заробени в какви ли не слабости и навици, потънали до шия в суетни дреболии, на всекиго от тях стигаше само това да върви подире му и да му втори думите. Христос мислеше, с думи ще ги прероди, та хванати ръка за ръка заедно да обърнат света; и изпървом често пъти се дразнеше, когато виждаше, че това, що им казва, те го приемат на вяра, държат се като слепци за тояга о думите му и не искат педя да отстъпят от тях. Той не можеше да проумей как дори, когато случайно обронеше някоя дума и се спреше и почнеше да се двоуми и колебае върху нея, те скачаха на крака и един през други се надпреваряха да го уверяват в правотата ѝ. Чак към края на дните си взе да вижда Христос, че толкова бе дадено на тия клетници и това те можеха: не стигаше да обикалят с него земята Завулонова и земята Нафталимова, по крайморския път отвъд Йордан и езическа Галилея и

да се проникнат от думите му, за да се преобразят и станат нещо по-друго от хората.

Пак към края на дните си, след като прозря и в себе си по-добре, поопозна той и хората — колко са лениви на мисъл и слаби на воля, — и вървежа на световните работи — муден и неповрътлив от памтивека — и затова беше захванал да гледа с по-широко сърце на всички, като че неволно се умиляваше от нищетата и немоцта им. Оставени да висят между небото и земята, тям стигаше слънчевия привет от небото, за да имат сила да изкарват от земята що им трябва: те бяха доволни да живеят със своите полуистини и полулъжи и да се радват на сиромашката си радост; едва ли някой от тях сецаше нужда да домисля мисълта си докрай и никой не признаваше дълга си на праведника, тръгнал да му бере грижата, без да го е викал и търсил. Едва някъде блесне в честолюбие чело, гърди се повдигнат в сладък трепет, смъкнат се в състрадание очи или усмивка се мерне под мустак — ето това са те вълните, що прехвърлят една на друга човешките дни; коя по-голяма — коя по-малка, най-подир всички се разливат и отпадат покрай брега. Първом бащата, след него синът, после внукът, всеки на свой ред припича дните си на божието слънце; цъфтят, прецъфтяват и вържат и еднакво поглеждат на есен окапалите си листа, когато върху тяхната позлата заиграят отблясъците на някогашните им радости и пребилици.

— Както невидимо от никого тук-там по земята се заражда тайнствената сила, що най-разбърканата каша кал изведнъж преобръща на равен светъл кристал, така още по-рядко се заражда такава сила в душите на хората; там, дето се зароди, тази душа се обръща на елмаз; отвред тя черпи и прибира мъдрост в себе, преработва я и я пресъздава и колкото повече мъдрост успее да възкърми, толкова по-ситни и кичести стават нейните кристали; а колкото ударите отстрана се сипят върху нея, толкоз с по-богати и по-разнообразни отражения захваща да блести.

Усетил пак плътта на мисълта си в ръце, Христос вдигна глава и очите му заискриха в ново откровение. Като че нарочно чакал да се претвори нещо между земята и небото, най-сетне високо в сред висини се изправи и закъснелия месец, звездите стройно и съгласно се строиха около него, а из долината Кедрон полъхна тих вятър и зашумя наоколо из шумака.

— На този, който носи в себе си душа — елмаз — довърши комахай на глас Христос, — нему не му трябва да се опира върху другиго, ни да върши нещо за другиго: той върши всичко самичък и само за себе си.

И той бавно с мерни стъпки възви покрай шубърлаците; нему се струваше, че вече отколе не е вървял по този път и докато дойде до пещерата, му се видя много дълго. От хлад в съня си тримата ученици съвсем бяха се примъкнали към другите и дружно хъркане оглашаше отвътре ниските сводове; учителят се изправи на входа и вече този път никого не повика.

Месецът грееше над Елеонската гора и над бледата му светлина листата на оливите около Христа се белееха като някакви бели хоругви сред пролетната нощ.

ПЕТКО ТОДОРОВ ЦАР СИМЕОН

Най-сетне! — Нестройни редове се блъснаха в Цариградските стени и като морски вълни се разпръснаха шумно около Влахерна, отвъд Златния Рог, чак до брега надолу. Преграда не видели в дългия си път, не срещнали нийде отпора — стар велможа вади из ножница меч и полека опипом острието му опитва настрана; до него други воители се наредили, копия трийт, а трети замахнал там с боздугана на другаря си, не види, главата му ще строши. От рано всички се приготвят за сетня разправа — свършват ли и нея, всичко е в ръката им. — С останалите назад тумби войници настигват отгоре и колята, цял керван — щом торби и въжа утре не смогнат да вдигнат плячката, с коля ще я помъкнат към балканските си хижи...

И сякаш искат ответ на стар въпрос — велможи и войници пак се извърнаха и впериха очи във Влахернските врата, които мълчат като сключени уста. Зад тях е притаил дъх Константиновия град и сам-там из дрезгавината се съзират само кръстове по черковните кубета, като че поддйемат немощни ръце за милост към небото.

— ... Нека се молят! И те са кръстени в същата вяра всички, бог е един и същ: той няма само тяхна страна да държи! Сбират се на купчини велможи и волните им разговори още по-волно се оттейкват из стана. — Вярата и силата византийска те знаят. Изкусни са ромейски легиони на приказка само, с хитрости и лукавство. Но покажат ли се българи лице с лице срещу тях, от викът им те изгубват сваяст, хвърлят и меч, и щит и бягат прязглава да се не видят...

От велможите още по нехаят войниците, които сноват насам-нататък, мравуняк. Час по час приливи отгоре все нови прииждат, час по час се приказки разгарят, всекиму в гърди сякаш двойна сила се пробужда — не му се чакат вече и зори...

А нощта иде от морето и с мекия си дъх облъхва войнишкия стан, подобно майка, която с блага реч и ласки дири немирна сина да укרותи. Ведра южна нощ — не е тя като тази, що от балканските дебери припада, пълзи низ подолъе дебнешком, докато прокуди сетния

закъснял орач и затисне полето. Развяла от изток звезден плащ, пристъпва тя свенливо и кротко ги кани да легнат под нейния покров, морни снаги да отморят. Един по друг велможи се разстъпват, войниците заобикалят на купчини огньовете, лумнали из полето, и сядат край тях да отдъхнат.

През колко неволи и беди се промъкнаха докато стигнат тук! Не един изнемощял помери да остави похода, не един осакатен, пребит се тръшва сред пътя да мре. И едвам съвзет, повличаше се пак — че за приказ с богато имане и жени е Византия тъдява. Деди и бащи разправят византийската хубост — безчетните им богатства... По тях що поход са сторили, що сили пропилили — и все нахалост! — Сега вече те ще си отземат. И за цар, за воеводи и войници — за всекиго ще има. Ще има да занесат утеха на майки и деца, чиито бащи са оставили кости по бранни полета в борба с църни угри — подклаждани срещу тях все от византийците... Унесени в своите блянове, войниците се натръшкаха един до друг, огнища изтляха, снишиха се над жаравата пламъци и полека-лека заглъхна отвред. Чуваха се само дълго още леките приливи на морето към брегът, докато най-подир се отпуснаха, като че задрямаха и те.

Но тази нощ, що милва с кротък сън войнишкия стан, в душата на царя разравя старо огнище сега. Тоз благ лъх отвява пепелта на годините и под нея стари спомени блестят!... Както преди години, той е пак тук, на брегът на Златния Рог, дето кроткия шепот на морето поддъхват яворите и го унисат в сенчести глъбини. Тук — пролет в градините дето не прецъфтява и на непрекъснат пир дървесата вдигат пълни чаши едно към друго... Колко пъти през тия нощи присядаше той самичък да отдъхне в тъмните алеи. Над алеите протягат един към друг крехки грани миртът и дафината. И всичко копнее трепетно наокол, а той бе се захласнал да се готви за бъдещ живот, преди да живее този...

— Наивна вяра! — Искаш ли и бъдещ живот да наследиш, кръста на меч направи, издигни го и го забий в градината, дето е цъфнала твоята младост!... Там едно невръсто дете сега царува — с твоята здрава ръка издигне ти кръста; нека го видят и познаят царства, с него да познаят и тебе самия... Във Влахерна те чакат само. Там ти си бил по свой, отколкото и в бащина си дом. И ще бъдеш!... — вдигна

гордо глава Симеон и погнат от безумни мисли, побърза из шатра навън.

Войник до войника лежат натръшкани в глушината — като ратно поле след боя. Горе от небото се рее над тях бледната месечина, сякаш вещица, тръгнала по мъртви трупове да гадай: тук в ризница някоя се огледа, таме пребледней на сложен настрана боздуган и пак заброди нататък. Мигом стъписан пред своя стан, Симеон махна ръка, грозно видение да пропъди, и се запъти кръз спящи редове към Златния Рог, който в месечното сияние светеше като позлатен път, водещ негли през мъртви трупове към нови почести и слава...

— Един път ли кракът му прескача мъртви трупове, да гони туй, що никой смъртен не е стигал, нито пък някога ще стигне... Уморен е вече духът му. Но — още и утре — ще отдъхнат и ратни поля, и морни воители. От Босфора до Дунава бял само храмове и палати ще се вдигнат и славата на неговото царство през земи и морета ще се разпръва... Но тоя час в присънка някой се обади зад Симеона и той се спря.

Отспал първи морен сън, някой там се бореше с привидения, размахвайки ръце около спящи другари: — Самар, самар дай! — викаше в несвеса си той. Що ти е свилено седло! Поврага. — Самар, с него повече плячка ще вдигнем!...

Симеон се вцепени на мястото си. От този стръвен глас и той се убоя и не посмя да върви надолу — бързо възви към шатъра си. А по неговите стъпки се погнаха рояк мисли както след есенния вихър капналите листа: подигат се, спрешарят и пак се трупат на камара.

... Плячка! Велможа свилено седло от конят си иска да разседлава, самар върху него да върже. И в сънят си само за плячка бълнуват. Пък утре, когато нахлуе вътре цялата орда — камък на камък няма да остане ни от черкви, ни от палати...

Той влезе в шатъра си, седна и обори натежала глава. — Настървени, те ще се хвърлят кой където свари, за злато и мъниста ще се сбият помежду си. Никой няма да мисли какво прави. Когато всичко ограбят вече, когато и най-гордия византийски севастократор накарат да превие врат пред тях, да им слугува, ще вдигнат секири и боздугани да трошат мраморни стълбове и дивни цветорези — кеф да си правят. Два-три дена, неделя — ще се свърши грозното им тържество, всеки плячката си ще помъкне нагоре и цялата слава на Византия ще глъхне в буренак... Не, не с таквизи орди се подигат царства и славят славни

имена! Тук нищо няма да остане... Той вижда всичко като на длан. — След години, когато времето развее праха на победители и победени, в хиподрома — сборището на най-вихрени игри — от незнаен край селяк ще се повлече подир ралото. В съсипните на Света София овчарчета ще запладнуват стада и ще тръгнат да ровят бабки — разпилените мозайки от нейните чудотворни икони... А из мраморните чертози на Влахерна, из нейните ведри оливни градини — там бухали ще забухат. И летописци, и мъдреци донякога ще запишат в своите книги: не цар дойде тук името Христовото да прослави, светът да познай ума и мъдростта му, а варварин неблагодарен, комуто и вяра, и книга дадоха в ръка, помъкна от Балкана своите пълчища в плен и пожар да обърне Византия!

.....

Трепна небото. Едва под първите усмивки на зората се сепнаха морски вълни надолу и тръбата на вестник пробуди станът. Надигат се сънливи пълчища, велможи надават ухо, слушат: „Царят на Константина дарява царството — кой отдето е дошел, да си върви!“ — Насън ли, наяве ли е туй? Воина, който едвам душа за плячка довлече тук, замая се: как ще си върви?... Царят и дума не иска повече от никого да слуша. Изкараха пред царския шатър конят му — ето го сви юзди, метна се и яхна юнашки по пътя нагоре. Пуснаха коне придворни велможи след него, а по тях роптане и врява на човешкото море оглуши отвед...

ПЕТКО ТОДОРОВ В СЯНКАТА НА НАЗАРЯНИНА

Празника на Христовото възкресение, тъй радостно срещан на земята, там на онзи свят, в рая, праведниците го празнуваха още по-дружно и от сърце. В тъмни зори бяха станали всички на крака, подранил беше и стария раб от Мизия, макар сега никой да не стои над главата му и отколе тука той се сеща като у дома си.

Такъв навик си взе още от времето, когато отбива тежките дни на земния си живот в Ерусалим. Всеки празник, ако има воля да отдъхне, той дълго ще се излежава на одъра си, протегне се — пак задреме, докато на другаря — онзи плещестия Трак — додее вече да го гледа, ще го повлече за краката, свали го и го накара да стане. Само за Великден станаха и двамата, преди още звезди да изгаснат над плешивите бърда край града.

Мизиеца тръгна към широкия друм, оттатък, дето бе най-голямата върволица. Отблизо и далеч бяха плъпнали хора и ни шумна реч отнейде, ни гласен смях, всички говореха кротко, като че никой не иска да наруши радостта и величието на празника. Във ведрата утрина също тъй благоухаеха и червените поляни от шибой, и изправените по завоите като кипариси храсти кичест босилек и с росен лъх погалваха сърцето на стария раб. Той още по-леко стъпваше надолу и в тази ведрина и благоухание с неволно умиление припомняше сиротния си живот на земята, дето първия дъх на пролетта той поемаше заедно със соления мирис на изпотените осли, с които ходеше да изхвърля смет из къщата на господаря си или с миризмата от изгнили листе, когато разкопаваше около корените на пиниите в градината му...

На широкия друм вървяха праведниците по трима, по четирима наред и както след отпуск на черкова: застигат се, кимнат благочестно с глава и отминават. Той се спря отстрана на друма, попогледна минавачите и току върволицата повлече и него нататък към моравата; там бе празника, игрите и радостта на рая.

От две страни дебели стволести дървеса засенили със своята прозрачна зеленина и в леката им зеленикава сянка, на люлки

изплетени от лозини, тук на възбог се подема бяла одежда, таме през шумата се провира златен луч и догонва надолу руса глава да целуне по чело. Малко по-нагоре между дървесата някои се залутали, навярно търсят лугачки — на всяко коляно на тънката лугачка фунийка е завита и праведниците се навеждат като деца да пият събраната в тях роса. Други, отминали люлки и росата по лугачките, плъпнали по цветистия хълм момина сълза и теменужки да берат. Отдолу пък сред най-голямата навалица, в одежди от сняг по-бели, хор ангели е запял: в стройна сребриста песен пее славата на сина божия, който на този същи ден се върна утруден от земния си живот в небесното царство.

Старият раб имаше лек нрав, само трябаше му другар, с него да отвори сърце за радост и игране. Самичък той ни се спря при някого да завърже приказка, ни се помами от нещо — завърна и отиде да послуша песента на ангелите: тая песен за първи път се е запяла на днешния ден, когато той влезе в рая...

Оставил свои горе сред скалистата клисура на Балкана, от малък беше тръгнал немил-недраг да си дири късметя по чужбина и подмятан от една несрета на друга, сам не видя кога на бреговете на Адриатика се озова. По онова време на тези места като мравуняк сновяха дружина след дружина върли латини; де кого срещнеха, правеха с него каквото си щат. Мизиеца го вземаха уж колкото да им покаже пътя през планините нагоре, после не рачиха да го отпуснат, помъкнаха го със себе си — все направо, към изгрев-слънце, чак додето сушата се свърши. Оттам се качиха на кораби пак все към изгрев-слънце — той вече си отзе някога да може да се върне насам или свой в живота си да срещне. Вървяха ден и нощ, ден и нощ едно небото над главите им и морските гълбини под тях. — Мизиеца, свит на кълбо край мачтата, няколко време не бе турял троха в уста и не знаеше жив ли е или не. Най-подир сред затихнали мраморни вълни отдалече се показаха златни брегове, по тях озарени от кървава вечерна зара заблестяха високи дебели стени и странника сякаш отново се роди.

Това беше незнаен край, отдето щъркели и лястовици пренасят на криле си пролетта към Балкана; край през земи и морета: той по мизийски пригоря едва като блян се долавя, кога полъхне долняка и в притома зачезнат сърца невнятно по какво, бозна накъде... Макар и всред зима, оливите и смокините бяха разцъфтели, ширните нивя

избуяли до пояс и по прашния друм керванът осли се точеше между тях; из долината се надигна слънцето и се огледа в море от бисерна роса, негде високо от небото разсипа чуруликания чучулигата; по склона от село се занизаха със стомни на глава бавен ред еврейки към извора надолу. Само не доведоха него тука с пълни гърди да диша въздуха на ведрите утрини, да топи в уста налените с мед смокини или да оглежда полята как се преливат със своите изумрудени вълни. Със стигането им в Ерусалим, Мизиеца го отредиха дневалник при горд и суров Латинянин; той не погледваше наоколо си ни мраморните палати, ни градините си, осенени от пинии и благовонни мирти; смяташе себе си в таз земя за наказание пратен, пухтеше дни и ноци и най-често гнева си изкарваше на своите роби. Я им хвърлили някога парче хляб — я не, я ги оставили да си отспят — я не, а доиска се на господаря да го разнесат на тарга из града, евреи пак зашушукали нещо по своите криви улички, каквото дотряба — все те тичаха. Затова и те не падаха по-долу от господаря си — събрани от кол и въже от най-различни краища на света, всички само в едно се проумяваха: да лъжат, да крадат, пък напият ли се, да им мине еврейка на ръка, здраво място по нея да не оставят.

Между другите имаше и един загорец от Тракия, никога неговото лице смях не озаряваше или устата му да обронят блага дума; евреите сякаш му вадеха очите: да зарне трима изправили се върху някой смет, с дълги зафитиливени цалуфи, чофилят пръсти и се препират — хвърляше се върху тях и тежките му юмруци заваляваха като град. Мизиеца само с Трака можеше да си проумей от езика и в този чужди край на тегло и на неволя нямаше друго да припомни хладните сенки на Балкана и неговата проточена скръбна песен. Тия сенки, тия песни, снега, що зиме изравнява долини и бърда, високите огньове край огнището и дремливите разговори край тях бяха оживели на сърце му: колкото повече годините вървяха, толкова по го теглеха нататък. Трака понякога, наклонил ухо към клетия роб, слушаше вайканията му и нищо не казваше: понякога пък, кога Мизиеца захване съвсем жално-милно да реди своята, изръмжаваше му и той се превиваше и замлъкваше. И все пак, колкото и да не си схождаха по нрав, неволята беше ги побратимила — като два вола, заедно влачеха на тарга господаря си, заедно сещаха ударите на патерицата по гърба си и най-накрая и двамата заедно си понесоха кръстовете към Голгота.

Нахалост изпати тогава Мизиеца: плати с кръстна мъка за другаря си и за самарянина Варава, кожа и кости човек, с лице поръсено от дребни лунички като пуйчо яйце и изюдено от злоба.

Като захвана да приближава Пасхата, евреите се разшаваха по улици и синагоги, от най-напред нищо не можеше да им се разбере: едни, вдигнали глава, крещят по всички мегдани и се тупат в гърди, с потайна надежда се огледват други, докато се разчу — откъм Витлеем някакъв юдейски цар идел, да спаси поробения си народ. Господаря му отколе бе навикнал на празни тупурдии в този край и не искаше да знае за тях, а като почнаха съгледвачи един през други да му носят — тук се явил юдейски цар, излязло цяло село да го среща, таме на планината от дедай села и градове се стекъл народ да го слуша — и той скочи на крака и няколко дена мира не видяха робите му да го разнасят из целия град.

Веднъж Латинянина се наобядва още преди пладне, накара да му изнесат таргата, сложи се върху седалището ѝ, отегнало от пискюли и варак, и го помъкнаха: Трака отпред, отзад Мизиеца. Варава отстрана да му брани сянка. От горещина едвам можеше да се поеме дъх. Листата на смокините и лозите, клюмнали попарени по белите стени на къщята, не трепват, ослите с чела забрадени с дрипа, провесили вратове, мушкат се ту край този дувар, ту край онзи да вървят на сянка; напред по пътищата е напластен педя прах, грее като жарава, та дори и последния продавач на вода и той е нахлузил на краката някои криви налъми да не постъпи бос. Едни робите, боси, оръфани, без дрипи на глава, вървят с тежката тарга крак в крак посред улицата: от пот очи не могат да отворят, ръце им се откъснаха от рамената сякаш, вече замаяха се, сами не виждаха де стъпват — господаря им, чак докато не свърнаха дома, ни слезе някъде, нито ги спря веднъж под сянка да си поемат дъх.

И поне като се върнаха, да ги бе оставил на мира — накара ги, преди да си легнат, да изтрият таргата, да не се набивали с прах пискюлите и варака. Както приседнаха Мизиеца и другаря му да се хванат за работа на двора, Варава беше запалил борина да им свети, така заключали и тримата, борината неусетно се наклонила от ръцете на самарянина и възглавницата на таргата се запалила. По едно време върху главата на Мизиеца изпращя с все сила патерицата на господаря им, докато скочи да отвори очи, на светлината от лумналата тарга му се

мярна как Трака стовари тежкия си юмрук върху темето на Латинянина, той полетя да падне върху мраморната стълба, Варава тозчас го скопчи с костеливата си ръка за гушата — рече да повика, едва някакъв хрипав дъх излезе из окървавения му гръцмул.

След това и тримата си знаеха вече какво ги чака: никой не искаше да бяга или да търси да се оправя пред някого. На Варава проработи късметя, отърва се, а Мизиеца с другаря му, като ги заковаха на кръстовете, да увиснаха на хълма: обтегна онези дебели набити мишли и Трака, изпъчи космати гърди, сякаш от мъка сети сърце му пада на място: помежду им беше бледноликия Назарянин, той се извърна към него и изюди уста да се усмихне дори: „Нали си господ, къде сега... да те видя!“

Назарянина не знаеше патилата им, не знаеше и какъв човек му се подбива, преглътна и тази обида, както е преглъщал хулите и присмехите от всяка страна досега. Склонил глава на гърди, дългите му клепачи стояха спуснати и закриваха големите кротки очи: с усилие бавно откри клепачите си, забеляза майка си в навалищата и едва промълви: „Виж сина си, майко!“

От този глас като че се превърна сърцето на Мизиеца, сети нещо родно, близко до него; в последния час на живота си той позна тогава, към когото го е теглило от край време, и му се помоли да го вземе със себе си. Тъй дойде той тука и се откъсна от Трака — кой знай какво е вече станало с него...

Тия спомени изпълняха сиротната душа на Мизиеца и всред безгрижието на рая; той често, усамотен край някой поток или храст, си припомняше онези дни, един по един както са вървели. Затова щом повторно запяха песента на ангелите, праведниците хванаха да се разстъпват и насядаха сам-там по моравата и стария раб се отдели самичък пак с отколешните си несрети и патила и закрачи по пътеката надолу.

Скоро зад него взеха да глъхнат песните и шума на моравата. Из пътя праведници все по-рядко се срещаха; когато закрачи съвсем самичък, мина му през ум, че отблизо са портите на пъкъла, дето сега са се струпали друга навалища да причакват своите. Той се отпрати почевръсто по нанадолнището — там над обрасналия с трева мегдан, дето се чернееха тежките врати на преизподнята, обковани отвед с желязо. Дясната каната прехлупила лявата, с три дълги върлини я

препасва: отгоре, отдолу и в средата; на края на върлините мандала, закопчани с дебели клинове, завързани с къси вериги отстрана. Само веднъж в годината, на днешния ден, прислушниците на свети Петра избиват от мандалата ръждясалите клинове, дръпват върлините и разтварят порти да минат отсам пречистените в мъка и огън души.

Колкото приближаваше часът да се отворят вратите, толкова по се сбираше душата на посрещачите; Мизиеца видя: за тях не е захванал празника и ни един не сеца още радостта му.

Пред самия праг снове слаба жена с тъжни черни очи; поспирва се, погледва сякаш споените от ръжда с мандалата клинове, пак навожда глава и закрачва назад-напред. Тя прекара живота си в слушание и шетня около своя мъж, никога в нещо му не възрази; за нея нямаше човек тъй паметен, всичко да е премислил и да знае всичко както него. Макар че той веднъж не позна труда и блъсканията ѝ. След смъртта на мъжа си тя забрави и обиди, и горчивини; колкото му бе привързана приживе, двойно по се привърза към паметта му: омръзна и на съседи, и на близки да я слушат все за неговата добрина и ум да им приказва. Чак когато и нейната душа се пресели тука, тогава разбра колко грехове е имал да изплаща той и при все това пак с почит и смирение ката година на днешния ден идеше да го чака да излезе от мъките на пъкъла.

От една страна на мегданя, малко по-насам от портите, са се изправили мълчаливо купчина мъже, те пък бяха дошли да посрещат стар чутовен майстор. Ни един от тях не можа да проумей несретата, що бе се сдружила с майстора им на земята; колкото и да си блъскаха ума, не я разбра никой и на небото. Нямаше нищо да му се е досвидяло за тях; всичката мъдрост и добрина, дето тъй обилно зрееше в душата му, щедро я късаше и им я раздаваше и всеки по него, като по мост мина, за да дойде тук, само той с обрана душа, изопачил се да се яде самичък, не му стигна мъдрост и добрина да избълда от ада — ето вече толкова години минават...

По един, по двама на мегдан бяха излезли праведници да срещат: тук стара мома — тя на земята цъфтя, прецъфтя и най-сетне като не откъснат плод на вейка съсухри се една да чака обречения ѝ да се върне, а той през огън и вода се втурна и не помисли вече за нея. Таме вдовица със сираци невръстни — те оръфани, гладни, бял ден не

видяха, защото баща им не можа да преклони горда глава пред людски господар...

Само Мизиеца беше се стъписал настрана; той приживе не знаеше свои, нямаше кого да причаква и мълчаливо оглеждаше другите как все по-нетърпеливо вдигаха очи към високите порти.

В уречения час послушниците на свети Петра се закатериха по вършините да избият залостените клинове, откопчаха мандалата, после едни потеглиха дясната каната, други лявата, завъртяха се, заскрибуцаха забити в земята спонци, вратите утесаха като харман тревата пред прага и широко се разчекнаха.

Изведнъж, сякаш държани на въже, се урна тълпа грешници, втиснаха се и задръстиха вратата. Един напират отсам, оттатък друг заблъскал с лакти, не могат да излязат. Пъхтят и се кривят почернели и изюдени от мъка лица, тоз се изплъзне на тъй, онзи на инак, един през други наизлязоха на мегданя. С широко отворени очи всеки затърси своите. Слабата жена видя мъжа си, хвърли се и като че примря на гърди му. Оттатък децата, изправени пред баща си, навождат се да му целуват ръка. Сред навалицата някой от мъжете позна майстора си, викна и другите се натиснаха към него. Ни се чакат да доизкажат дума, нито се слушат, всички му приказват и той не знае към кого по-първо да се обърне. И както на земята, тръгнаха мъжете след майстора си, жената се хвана за мъжа си да се не откъсне вече от него, едни насам, други нататък, навалицата се разреде. Застарялата мома — толкова чакала на земята, не можа и сега да дочака обреченика си — обиколи още веднъж, повзря се тук-там в поспрените отпущеници и като се убеди, че го няма, хвана си пътя сама нагоре.

Стария раб стоя да доизгледа всички докрай и тъкмо потръгна да си върви, през една купчина оттатък му се мярна едър, плещест мъж, навел проголена вече глава, едва се вижда загорялото му валчесто лице, обрасло в редки пробелели косми. Сякаш гост поканен да дойде някъде, отворили му вратата, пък никой не излиза да го посрещне, той се върти, огледва и не знае какво да прави. Мизиеца надзърна през купчината, пак потръгна, преди да го отминат, погледите им се срещнаха, госта като че го позна: изведнъж отведе очи и се дръпна въз друга страна.

— Ха — зина учуден Мизиеца, завтече се и го залови за лакътя.
— Ти не ме ли познаваш?

— Зная те — пресили се да се усмихне той, погледна го през рамо, не му се искаше сякаш да се спре с него.

— Пак без малко щяхме да се разминем... Я гледай... — забърка се от радост Мизиеца и заогледва стария си другар. Кой да се надява... Сякаш съм знаел, ще излезеш, че съм дошел да те срещна.

— Ти тука ли си? — отби пак той поглед разсеяно настрана.

Мизиеца развърза език, зареди, заовърта се наоколо му, докато и той ще-не ще се сприказва с него.

— Теб чак сега ли ти пада ред?

— Сега.

— Тц-тц... — продължи да си върти главата той, да го оглежда и да дроби една през друга реч. — И съвсем не си се изменил... Пък аз те мислех... И как тъй да се случи...

— Я ми покажи някъде да седна — го преби гостенина.

— Ами ти си уморен? Кой знай какъв път си бяхтам дотука. Е, върви да те вода. Нали си ми гостенин... Има тука сенки за сядане и приказки, каквито на двама ни с теб и насън не са ни се сънили долу...

Двамата закриваха от мегданя към една закътана в няколко белостволи брези полянка; тя беше съвсем отделена в райските градини и рядко праведник слизаше делник насам, камо ли на такъва голям ден да остави песните и люлките горе. Над тучната трева, стволовете на брезите блестят като че ли излени от сребро; между тях нататък се белеят други дървеса, сякаш обсипани с благоуханен сняг и тънкия им лъх едва-едва се долавя насам. Наоколо е тихо; само гълъби с редки гугуцания се обаждат един другиму през дългите разплетени грани на брезите.

Гостенина изпъшка морен, удари гръб о една бреза и изпъна крака на тревата; до него стария раб преви кръстом нозе и наведе глава, сякаш се надвеси над някоя бездна от спомени и залута поглед из нея:

— Знаем се ние с тебе откога? — от Ерусалим не — още латиняните като те взеха. — Срещнахме те в гората с онези рошави гащи, цели козина. Спогледаха се господарите: „Туй пък какво е? — До пояса човек, от пояса надолу мечка.“ Ти още не разбираше от езика им. Аз бях вървял повече от месец с тях. Като рекоха да ти кажа да тръгнеш с нас, искри изскочиха от очите ти, скръцна — да не бяха другите, простираше ме на място...

— Накарахте ме тогази да си оставя воловете сред гората. Аз за дърва бях тръгнал. Свързаха ми ръцете наопаки и ме помъкнаха... — Очите на отпущеника потъмняха, стар яд се пробуди в него и хвана да го души за гърлото.

— Ама аз не бях крив. Мене каквото ми кажаха. — Изведнъж се наведе Мизиеца и изви нагоре глава да го посрещне с поглед. — Големеца остави пътя край морето, удари с хората си отгоре през вашенско, през Родопите. Искаше няколко горци да вземе за войници. — Не съм ли ти разправял? — С тях дохак да додял на евреите, дето щом ги погне закона, и бягат в планините да се крият. И първи се изпречи на пътя ни ти.

Трака го изгледа, изсумтя досадно през нас и отведе поглед настрана: не му се искаше да спомня вече онуй време. Мизиеца се смълча за малко; той сега живо припомни опърничавия нрав на стария си другар, само че толкова неизприказвано бе проляло в душата му и тъй му се искаше да го раздума, да му угоди като на гостенин, та той пак зачопли излеком, заизвива, докато се отпусна отново и зареди:

— То нас само за пакост ни закараха в Ерусалим, ама и тези, дето стояха над главите ни, и те не знаяха какво правят. Не е ли тъй? Че самичък господ, казва се, сина си проводи да се роди на грешната им земя, те се поведоха по ума на едни никакви евреи, да го вдигнат с двама нехранимайковци да го разпънат!

— Ти сега за него ли си седнал да се вайкаш? — пресече го Трака и едва уловима усмивка се зазмии по дебелиите му бърни.

— Право да ти кажа — ума ми още не го взема: как изтърпя той тази мъка!

— Ти как я изтърпя?

Мизиеца вдигна глава над другаря си: — Хайди-дее, и тази хубава! И Назарянина ли ще захванем с нас да изравняваме. — После се наведе към него и зашепна с тих глас, като да му вверява братска поука. — То когато приказваме за него, за таквизи като наса дума не трябва да става. — Кой беше той? За какво беше се родил и за каква работа беше се нагърбил да върши. Я, помисли, той...

Трака не му отвърна. Мъдруванията на Мизиеца с време мъчно минаваха пред него, а да захваща да го хока още от първия ден не му се искаше.

— То само да го погледнеш веднъж човек, поде пак Мизиеца — онуй ми ти кротко, бяло лице, косата му разчесана наред, разпиляла се на къдри по рамената му, свети като коприна. Пък когато рече да продума! — тъй току ще наведе очи свенливо, досущ като мома. — Аз от кръста го видях, че го познах — толкози мъдри люде в Ерусалим, книгата, дето е речено, не пада ни денем, ни нощем от ръцете им — те не можах.

— Ти тука нямаш ли друга работа? Все туй ли разправяш?

— Как няма да го разправям...

Тъкмо пак зина Мизиеца и госта го сопна: — Нали туй ти беше на тебе, да се вредиш как да е и ти покрай него да минеш тука! — Висеше на кръста, ама чу там цар юдейски някакъв е, забрави мъката си, взе да му се умилкваш... Е, той те проумя, изпълни ти, дето ти лежеше на сърце — какво още ще го усукваш и ще го разправяш?

— Хе-е-е, ти от пъкъла сякаш по-зъл си излязъл, бе! — отмести се мизиеца и го загледа отстрана. — Какво ще му се подмилквам — и двама висим на кръста. Видях го, за там ли е този човек!

— Като не е, що ще на кръста! — джасна се Трака и през очи му светна молния сякаш.

— Не разбра ли?

— Знаял той какво е разпъване и тръгнал — изви се настрана той, като че приказва сам на себе си. — Да покажал на всички, да го видят! На кого ще показва? И като че бозна какъв мъжага е — сила ще продава...

Трака се посмълча, после се обърна към Мизиеца, сви кръстом нозе и додаде: — Слушай да ти кажа. Ти ме знаеш. Не търпя аз човек да си играе със света, да прави нещо, дето не му е работа. Бил клисарски син; да е мел там са баща си назарянската синагога. Какво ще върви да разправя света? Понахрапал се с книгите, тръгнал да учи на ум книжници и фарисеи и да се препира с тях. Защо? — Чева е бил на мойто място, онуй кучешко теглило да тегли! Причерня ми пред очи веднъж, замахнах — стана, каквото стана. Добре, ама аз не търся кой да ми бърше потта от челото към Голгота, ни кой да ми носи кръста...

Като се показва отсреща на моста — както бяха ни докарали вързани в двора на Пилата, надигнах се, та го погледнах — сиромаша, той светнал — вощеница, едвам душата си носи, те му извили ръцете наопако, метнали му примка на врата и се навърволичало подире му де

що имало евреи в Ерусалим. Пилат трябва да се е зачудил каква е тази врява на ранина около палатите му, излезе горе още сънлив по халат, като го погледна и той, махна с ръка: да го заведат при Антипа! Тъкмо рано утром ще си остави банята и кефа в плувналата в цветя и преснота градина, тях да разправя. Че той е вчерашен, на него ще хвърлят прах в очите! Знаеше Латинянина и под зъбите им какво има; още на часа бяха му донесли съгледвачи, като казал Кайяфа: „По-добре вместо всичките да отидат — един!“

И ако тогава, тези блъснати евреи бяха отишли да си ядат пресните хлябове на Пасхата и да оставят на мира Назаряненчето по живо, по здраво да си върви и да си преговаря каквото е изчело от книгите, нито някому щеше да увреди, ни пък подире да му се чуе името и света да се размирява за него. Ама страх им беше взел ума на всички до един — от Антипа хайде пак повърнаха го при Пилата. Рекъл бил, че е цар, и те като че му хванали вяра: Цар, та цар, дръжете го!

— Щом е цар — засмяха се войниците от двора, — дайте тогази бари да го пременим, както му на сана подобава. Нахлузиха му един чувал на рамената, някой отде домъкна червена дрипа, забодде му я като мантия, други пък нахлузи му на главата от тръне венец, тикнаха му и в ръце една хластина вместо скиптър...

И-и-х! Ако някой не е виждал бостанско плашило, да върви да гледа... Хи-хи-хи... — закирка се пак Трака и затърси глава, като че гледаше наистина бостанското плашило пред очи.

И с пребита от хилене реч той продължи, без да мари на опуления насреца му Мизиец, ни да сеца сам как се развързват една от друга приказките му: — Ох, чакай, че не помня откога вече не съм се засмивал, накараха ме тези разправии тук да се киркам, сякаш съм си загубил ума. — Хи-хи-хи... Ама асла не е ли за смях прязглава... Срецу Коледа като тръгнахме горе по Балкана, кукери от къща на къща да се задяваме и играем, как един се почерни, закачи отзад за опашка метла — таласъм стане, други двама се превият под обърнат наопако кожух, тръгнат четири крака да стане мечка, такъвзи цар беше и той там под асмата у Пилата... Що смях и шеги паднаха около него тогази, макар на мене да стоеше кръст над главата и съвсем не ми бе до смях.

Мизиеца, мълчалив, със свити устни, все тъй не отделяше очи от другаря си; колкото и да беше прекарал са него заедно, колкото и добре да го познаваше, той все пак беше слисан и не знаеше сам що да каже: един, едничък път Трака да седне като човек да разправи нещо, да се сприказва с него и таквизи подбиви и богохулства да излязат от устата му.

А Трака като че забравил де се намира, забравил и какъв човек го слуша, само току наместяше като базиргянин кръстом превити нозе и продължаваше все тъй лихо и шеговито. — Показа се пак горе Пилат; като видя Назарянина в такъвзи каяфет, колкото и да искаше да се държи на големството си пред евреите, този път и той не можа да се стърпи, устните му взеха да се чупят от смях. Пък те сякаш хич и не се договедват, развели онези ми ти джубета, мандахаркат ръце, всеки напънал кокошничавите си очи, слепите му очи ще хлътнат: — Разпни го!

Ами я го погледнете — подсмива се дяволски отгоре Латинянина, опрял ръка о мраморния стълб — той вика, че е цар юдейски и обкичили сте го като цар, хич ти на Пасхата ви бивало да разпъна вашия цар...

Недорекъл Пилат, те пак своята закрепцят.

Най-подир додея му да им слуша тупурдията и да се подбива с тях, каза им: да го вдигат оттука, да го разпъват, да правят с него каквото щат.

Тъй си се завърза Назаряниновата — извърна се накрай отпущеника към Мизиеца и отсече — както виждаш, ти знаеш, ама и аз не бях сляп и аз гледах...

— Гледал си — отведе Мизиеца поглед настрана; сега пък той като че сам на себе си додаде: — Само тогози, когото е трябало да видиш и да познаеш, не си го догледал...

— Брех, не видяло се макар! Не съм го познал ли? Че из пътя за разпятието, той вървеше току под носа ми... То, наистина, като бе пекнало онуй слънце, подире ни се мъкне мало и голямо, вдигнал се облак прах: река да погледна, блеснат ми щитовете на стражата в очите, ще ме ослепят; пак река, засипе ме пък праха. Ама колкото за него, виждах го много хубаво как си плетеше краката отпреде ми.

И каква го беше подзела тогава, вече политна с кръста си; не може да го носи, ще залепне нейде да го смачка навалицата — пак не

се дава. Вървим, от свят не се постъпва, пък и ония женоря като зинали да ревнали в един глас, де поминем, която го види, рева и тя тръгва с нас. А той пак своята си знае, нарежда, като че по книга го чете: — Не плачете за мене, дъщери ерусалимски — захване изтежко, както на някой празник Пилат приказва. — Плачете за себе си!

На, вече ще ни разпъват, извадиха и гвоздеите и чуковете, еврейки му подават една отсам, друга оттатък есмирниемено вино: той пак не отстъпва. Не ще да му се помъща паметта, от мъка и от смърт не го е страх. Нека видят и евреи, и латиняни как той с бистър ум на кръста ще увисне! Подадоха го на мене — аз го гаврътнах на един дъх, светнаха ми очите тъй, знаеш, като на котарак! Защо ще се назлъндисвам; аз нямаше пред кого да си развалям калпавия грош, сила да продавам. В живота си не бях вкусвал такова вино, бари на смъртния си час... а. Чувал ли си как го правят? По скалите из лозята има малки копки, в които еврейки накъсват зрели — кехлибар зърна от гроздето и подире сами с меките си бели ръце мачкат зърната и ги изцеждат. Като стане туй на вино, турят му и измирно и кога ще разпъват някого от техните, даваха му да пие.

Мизиеца, надсмогнал вече и на учудванията си от приказките на Трака, и на неговите богохулства и роптания, беше дошел на себе си, спокойно го гледаше, непоколебим в своята любов и вяра: — На тебе в гърдите вместо сърце камък трябва да стои, промълви най-подир той, като свърши отпущеника. Пък и камък и да беше, и той щеше да омекне през този човек. Слушам те сега, като приказваш, и се чудя самичък: как можа всяка негова дума, всичко, що стана наоколо му, тъй да извърнеш, че съвсем опако да излезе... Ти ще си едничък останал от горния свят и от долния, дето не можа славата на Назарянина да прослави, и едничък, на когото той се не досвидя.

С тези думи Мизиеца сякаш запуши устата на отпущеника, той наведе глава и замлъкна. И двамата като че нямаше какво повече да си кажат: те бяха вече сити един на друг и макар след толкова дълга раздяла, пак ги налетя да си хване всеки своя път, за да се не срещнат никога. Мизиеца поглеждаше другаря си, кога да стане, само той превил нозе, като че беше натегнал на мястото си, помайваше се още.

В живота си, ни на небото, ни на земята, Трака не бе се отпущал да завърже надълго разговор с някого. Той беше планинец; там като се понесеше самичък през дол и бърдо, не му трябаше са друго да се

раздумва. Колкото подире и да се блъска между бърбивия еврейски свят, не стана от разговорчивите. Но сега кой знай как, като се излъга да се разприказва, не можеше сам да надвие себе си, да се не доизкаже.

Наоколо широко в рая беше все тъй тихо; ни глъчка да се счуе отнякъде, ни насам да се мерне някой. По тъмната трева на полянката горяха няколко златни петна от слънчеви лучи, мерни съгласни гугукания на гълъби се преливаха все тъй отсам-оттатък през граните на брезите и един едва долавян ветреца струеше отгоре и разнасяше благоуханията на разцъфтелите дървеса, сякаш с тях да укроти размирената душа на отпущеника.

И както от хубостта и ведрината на пролетта човека наляга някаква сладостна умора и се отпуща, така също невнятно за самия Трак в тишината на рая и неговия гняв като да се омекчи. Както беше изгубил глава, той изкриви очи към другаря си и с тих, като че съвсем не със свой глас поде:

— Кажи ми: колко обич, колко почит, нещо останало ли е бари в един кът на моята сиромашка душа: да сетя, че и аз съм човек, та да артиса и у мене почит и милост за другите? Живях — кой отде се показва, и ме отритна; и да съм носял капка добрина у себе си, колко пъти я изцедиха и пресушиха и затъпкаха в калта! Умрях — смисли ли някой за мене? Муха — пръкнала се кой знай върху коя купчина смет, бръмнала, махнал някой с ръка, там и залепнала. За мене, пък и за тебе, и за всички като нас — толкова! Че не стига туй, ами отгоре и дължен ме изкарват още: на тогоз се поклони, слушай и върви подир оногози, насилят ме да обичам еди-кого си. — Защо? — Защото той отишел да го разпънат с двама нехранимайковци. Тъй, тъй, най-вече за туй! Като че тези нехранимайковци силом са го теглили да върви с тях. Като че нарочно той не избра с тях да тръгне, за да може още повече бялото върху черното да личи. — Да изопачаваш ли се вика туй или да не си затваряш очите и да казваш всяко нещо с името му, не знам! — И като викнали всички да го жалят, дето с таквизи като нас го разпнали, че и ти си отворил уста и пред мене дори. — На мене по-леко беше да вися на кръста. Мене майка не е раждала — като гъба съм поникнал в гората. Моите ръце и нозе са от дърво, — не бяха пробили месо гвоздеите!... Най-подир аз нали съм вече нищо и никакво, от мене подолу няма ни на небото, ни на земята. Защо им е притрябала моята почит и моята обич? Та се врат като шугави овци, да го набиват в

очите ми. Той е цар, цар на царете, син божий. На кръста му още беше написано — хем и на гръцки, и на латински, и на еврейски. Да го четат всички и да го видят. — Нямам аз нищо с него, каквото и той с мене. На моя безимен кръст никой не попита кой е и що е този, дето виси. Евреин ли е, поганец ли е, каква вяра е? Ако не за друго: ай тъй да се засмее, да се подиграе бари с мене. Аз и за една подигравка бях петимен.

Ама и да попиташе: самичък отколе бях забравил името си и не помнех себе си. Когато на име никой не ми е продумвал, пък за вкъщи кога да помисля и каква полза! Не мога да се открадна до механата да прескоча — дома ли ще се върна? Дори и да ме отпуснаха да си ида на Балкана: вече нищо нямаше да намеря та. Братята ми са разделили откога стоката на баща ми — и забравили. Като ме видят, ще рекат, върнал съм се да си диря пая и щяха да вземат да шушукат как да се отърват от мене. Да намерех още майка си жива...

Трака сниши глас и се наведе към другаря си: — Тя, старицата, ме имаше и като че позалиташе към мене от край време още. Когато малки се сбиехме помежду си братята, на ума ми е още: майка ми все моя страна държеше... Може тя да смяташе на моите ръце да умре, аз да ѝ изкопая гроба...

— Е-е, — досадно преби изведнъж приказка той, лицето му помрачня, сякаш нещо развреди скритата му рана. — От дума на дума — ей къде се завлякох самичък. Тю, невидело се макар!...

И току на дебелиите му устни се зазмии пресилена усмивка; за да замаже тъй нечаяно изтърваните си думи, Трака поде да се глуми на себе си пак: — Няма ли да тръгна самичък съдран цървул у дома на тавана останал? — Само че беше омекнало вече сърцето му и разправията му сама го водеше мимо неговата воля. — И досега по долният свят хиляди си губили ума да търсят и прибират какво се е запазило от Назарянина. Еди-де се намервала ризата му, дето съблякъл на Голгота, еди пък къде треска от кръста му — ама от неговия същински кръст! — И какво от туй? Да ги питаш, ако могат ти каза и те. От нашенско чувах, от върха на Балкана, че и от Дунава чак ще си оставят сеитбите и жетвата, ще запрегнат волове, турят в колата каче армия, чувал брашно и се впуснат през дъжд, през премежди по цели месеци да вървят, мястото, дето бил разпнат Христос, да видят.

Едни ходели да се кланят на гроба му и да търсят дрипи и вехтории от него, други пък учени, те на, ай таквизи книги написали: де какво рекъл — де какво сторил той. Що съм ги подслушвал и съм се смеял на техните разправии в пъкъла. Цял живот долу на земята се запъвали и си драли гърлото него да разправят, че и тук като настърхнали, като се запенили, само книги прелистят и за думи се ловят един други. От словата му искат закон да сложат за всички. Той както бил, тъй да бъде всеки, да прави всеки тъй, както правел той. Като че всички хора една майка ги е раждала и като че всеки трябва да се отрече от себе си, да затвори очи други да го води. — Скоро ли им трябва! Аз си имам ум и искам с моя си ум да си търся пътя, дето ще вървя; колкото е, ще зная поне на добро ли, на зло ли ме изкара, самичък на своя глава съм излязъл, не съм се влачил като слепец подир друго. Туй-то. Не бръсна никого и никакъв чужди закон не познавам. Като ще върви някой, добър му час, аз подир него еднъж вървах, хем по най-страховития път. Стига ми. Видях го и колко сам може да върви и колко да води.

— Ти пак на туй да благодариш, дето ти се е паднало по този път да вървиш след него — проточи врат Мизиеца и сложи сякаш готова приказка. — Че ако света е чул и за тебе нещо, то оттам е.

— Притрябало ми е да слуша някой за мене! — отмахна с глава Трака, като че от мухи се брани. — Аз име и слава не гоня. Колкото до ползата ми, дето ме разпнаха с него, чакай да ти кажа и тя каква беше. Нали като викна да го оплаква майка му приживе, разплакаха се с нея жените и дедай си свят още, че за първи път слънцето и месеца се сбраха и потъмняха над кръста му и те, та дори и земната утроба се сви от болка. На мене тъкмо бяха ми позалегнали гвоздеите в раните; като се затърси земята да се залюля кръста, закъсаха се отново меса, шурна пак кръв, потъмня ми пред очи, голяма полза, както виждаш!

Мизиеца отведе настрана глава, сниши глас, пак като че на себе си приказва: — То дето го казват по нас: две се мрени на един огън пекат, една си друга вяра не хващат... Сякаш той не е опънат до тебе на кръста и не се мъчи.

— Мъка ли? Че той видя ли какво е мъка? Повисна на дървото, похленца някое време — колко му беше душата? — Издъхна. Дойде на сутринта майка му с роднините, снеха го от кръста. Ариматееца отстъпа да го заровят в гроба, дето сам го беше поръчал за себе си да

му го издялат, горе в скалата над лозето му. Намазан с благовонни масла, обвит в египетски плат, обтегна си се той и заспа като окъпан. Пък мене питай колко още след туй имаше да видя и да патя. Цяла ноц си цедих през зъби душата и не можах да я изцедя. Сутринта омръзна на войниците да ме пазят, пребиха ми свирките, фъкнаха ме с кръста в ровът зад Голгота, там, дето си изхвърляха евреите сметта. Никому не мина през ум да ме погледне бари: жив ли съм или умрял, оставиха ме на купището и аз като смет да гния и червясвам.

Трака опули очи в Мизиеца и се смълча, като че искаше да му даде време сам да проумей онова, което с думи не можеше да се изкаже. Без да отделя очи от него, той надсмогна на яда си и продължи нататък, с още по-тих глас, като че сам на себе си дожаля:

— Каква гад е човека! Както през живота си: роб съм, блъскат ме и никой не ме зачита за нищо, и пак виждам кой как се обръща с мене — тъй и преди смъртта си: гърчат ми се месата вече, накацали по раните ми, набили се колкото мухи имало по купището, от болки не се търпи — и пак сецам и вонята на мръсотииите и не рача да погледна сметта наоколо си... И как в такова време ти минава през ум и туй, дето е било, и туй, дето не е било — което ти се е щяло и което не ти се е щяло. Затварям очи, от мъка съм зашеметен, а като насън — не насън, наяве, пренасям се през земя и вода, горе на Балкана чак. Гледам и тъй ясно, както никога не съм виждал пред очите си, Латинянина, дето ме зароби, отпуска ме на воля пак да си вървя. Аз се повръщам през гората и си търся воловете. Ето превалям към долината, между трепетликите се мяркат моите волове. Само река да ги догоня, те тичат напреде ми, спра се и те се спират. Когато съм съвсем облъскан, разбирам: не воловете — слънцето се мярка и играе по белите стволи на трепетликите и ми лъже очите... — Пробуждам се като че от сън, сецам езика си, залепнал о небцето, цялата ми уста гори и отвътре ципата сама се бели от огън. — Капка вода отнякъде? Извивам едвам вдървен врат, покрай мене се белеят само черупки от яйца, оголени кокали и мръсотия. — Наближава края, викам си сам, аще издъхна, ще се свърши туй мъчило... И затварям пак очи, сякаш да съм готов вече всеки миг да умра. А то вместо смърт, бозна какво ме подбира отново и ме занася на друга страна. — Сега в тъмна вечер в Ерусалим обикалям от край до край еврейската махала да намеря някъде отворена механа; на зло — евреите отишли на синагогата си,

затворено навред. Пуца синагогата, никой не иска да ми отвори пък, защото било срещу празник — пари не пипат и на рабош не бележат. Най-подир затихва махалата, вече не блещука нигде свещ, тогава някой полека ми отваря наполовина каната, колкото да се провра: да не видят съседите. Влизам аз: една тежка миризма от зехтинена тиня ме задавя; той тъкмо хваща да налива в темнотата от меха вино... — Чувам се самичък, като изпъшквам от още по-голяма жажда, отварям очи — над мене високо в небото се шири орел. Замашно, бавно вие се той и пише кръг след кръг, сякаш някаква поличба ще прави отгоре над моите разпарцаливени меса. Така от нашите пригоря гледахме едно време като деца орлите как пишат своите бавни кръгове във висините и се питахме каква поличба е туй... — И от болка ли премрях или мисълта ми току тъй се отплесна по орела, в очите ми се помъти и хайде пак понесох се нагоре из Балкана. Привижда ми се пролетно топло утро, току-що изгряло слънцето, баща ми с по-големите братя нарамили коси към ливадата, майка ми останала да приготви гозба, пък аз, дете, без да ме види някой, скокнал съм на връх отвъдния рид срещу дома, да възседна черния камък. И дори виждам по камъка жълтите и сиви лишеи — тъй както съм го възседнал; и мятам отстрани крака, сякаш като на кон. Наоколо ми се пъстрят какви не цветя, по тях пчели, мирише или на тор, на пити мед, а по-отдолу въз една страна е ливадата, гледам: там, дето е огряло слънцето, тревата вече се е изправила, там, дето е сянка, стърковете са още приведени и по тях блестят като ялмаз едри, тежки капки роса. Не съм се още нарадвал, майка ми излязла на двора с гозбата и ме вика да ме заключи с Гривча да пазим къщата, че тя трябва да отиде да обръща сено... Вика майка ми, чувам й ясно гласа и пак от друга болка дохаждам на себе си и се опомням.

И колко-колко още видях тогава и ми премина през ума — не мога го изказа. Аз дето всякога ме е било яд да спомня нещо — хвърлен зад рова, върху еврейския смрад, целия си живот преговорих... Додея ми най-подир! Тези спомени, струваше ми се, още повече ми продължават живота, да ми протакат часовете на мъката само. Ама памет проклета — какво да я правя? — Ниже ги едно след друго, не е на ръката ми да сегна да я откъсна или да я спра.

Падна по ридовете нощта, аз се вцепених вече, тялото ми като че се срасна с цялата земя; само във вратните си жили сещах как намира и

бие кръвта и все още на: пак очите ми гледат, разбирам всичко и мисли се тълпят, не ме оставят да умра. По тъмното небо като светулки пръхнаха рой по рой звезди — загледах се в тях — как премигат, светват, една до друга се наместват и се разместват — и както ги гледах, видя ми се туй безкрайно небо със своите хиляди звезди тъй хубаво, че ми се дощя дори да дочакам и месеца още един път да видя как изгрява, та тогази да си затворя очите. — Превил врат под мешината на таргата или залисан в бозна каква поразия, наистина, аз вече не помня откога не бях вдигал глава да погледна тази хубост на звездното небо и сега в нощта я гледах като че за първи път в живота си. — По едно време, докато гледам тъй звездите, из Елеонската гора заджавкаха чакалите; след тях нататък откъм еврейските гробища изви хиена, обади се друга и още няколко и виенето им се сля и понесе надолу по долината. Тъкмо закъснелия месец се издигна сред звездите, чувам около мене стъпки като че на кучета, приближават ме и душат тук-там по сметта. Току една хиена сложи предните си къси крака върху гърдите ми, на светлината на месеца аз видях изправената четина по гребена на гърба ѝ, и — никак не ме достраша. Тя изсумтя и заби кривите си зъби в гръцмуля ми; изведнъж прибягнаха още няколко хиени, сръмжиха се, две се сдавиха отстрана, а другите се задърпаха с врата ми. Свестта ми потъмня; аз сетих още как кръвта ми, която напираше във вратните жили, бликна, оттам нататък какво стана с мене вече не помня.

С нисък равен глас, като че разправяше за някого друго, дорече последни думи Трака и без да се извърне да види проумя ли болката му този, който го слушаше, ни да иска да чака какво ще му отвърне — вдигна очи и мълчаливо се загледа през дървесата, нататък, дето се открояваше далнината. Мизиеца беше склонил глава до него, също мълчалив и не знаеше какво да му каже; като че спомена за общото тегло пак го побрати със стария му другар и на тези негови думи той вече нямаше какво да възрази.

— За мъка какво било... На мене ще ми разправят... По мъка ще ми отмерят обич и слава. — Обади се по едно време Трака и поклати натежала глава. — Нямаше там мойта майка да заплаче с кървави сълзи, я баща ми да го доведе някой, да ме погледне, като вися, пак да си свие побелялата глава — нека окото му да не овлажни сълзи дори! Тогази по тях, щяха и за мене да се смислят. Защото то е тъй: тебе те

гледат, че се мъчиш, ама никой не вярва очите си; кога баща и майка се завайкат, на тях до един хващат вяра...

Зная го аз всичко как върви между хората, ами да ме пита някой, защо ли съм седнал да се запъвам като рак на бързей, да го разправам тук? — сепнато се пресече сам отпущеника — склучи вежди. — Аз в пъкъла на такъвзи огън и мъчило, никога пред никого не обелих зъб, сега щом влязох тука и от първия час още... Хай пръкнало се макар...

Засумтя през ноздри пак той и братски се наведе към него: — Ама гледай какъв си — някоя тайна ли ми издаде или какво, че се каеш. Ти сякаш забрави? Всичко туй, дето го разправяш, аз с тебе съм го прекарвал един до други.

— Този, който тази мъка е минал — скочи на нозе изведнъж Трака, без да поглежда другаря си, — той за нея не приказва! — Аз и с време си държа всичко, що имам на ум и на сърце за себе си. Ти ме знаеш. Ако си ме виждал някога от нямай-къде да изкривя половин уста, да се изкикотя или да кажа някому напук нещо — то е само да се прикривя да не надзърва други у мене какво става. Вътре — там само аз си зная! — На едного дадох слава, на другото богатство, аз съм бил отреден за мъка. Аз прибирам и кътам и нея. Тя ме държи на крака, тя ми е силата, с нея мога да ти премина през огън и вода и света наопаки да обърна. Защо ще я разправам и да ми я вземат! Като се раздрънкам, самичък сецам как ядът ми, дето се е набрал, захваща да се изветря. Без него аз какво ставам? Или ти искаш като тебе да проблея? Ако ще съм такъвзи — по-добре никак да не съм. Остави ме! Дръж си ти своята и аз — моята.

И Трака обърна гръб и зави пряко белостволите брези; докато Мизиеца рече да викне подире му, отгоре срещу отпущеника се показа със своята изтъкана сякаш от лучите на пролетното слънце риза Назарянина. Наслушан вече на песни и хваления, той беше отминал шума на празника си и със спокойни, мерни стъпки вървеше из самотните пътеки на райската градина. Отсам-оттатък по поляни цветята разтваряха своите цветове, колкото могат по-широко, като че искаха за него да издъхнат всичкия благ лъх от себе си и да му го отдадат; по пътеката гълъби се преплитаха в краката му и с гугуканията си като да твърдяха непоколебимостта на неговата правда и на вярата му. Той пристъпваше надолу все тъй носен от кратката радост на цветята и на гълъбите и от цялото му лице лъхаше само мир

и благовестие на всяко околоръст. Колкото и смут да бе вдигнала разправията на Трака в душата на праведника, пред образа на Назарянина спомени и болки се улегнаха пак у него и той с тиха съжалителна усмивка на уста проследи другаря си нататък. Отпущеника, без да вдига глава, без да погледне този, който идеше насреща му, помина, мигом просветнаха няколко лучи от сиянието му върху него и сякаш той още повече да намрачня; Мизиеца видя как под разредените власи на Трака лъсна още един път плешивия му лоб и той потъна нататък в сянката на Назарянина.

ПЕТКО ТОДОРОВ РІЕТА

Сянката на рѣта беше се смѣкнула от върха долу до брега вече, праметнала се бе през реката и бавно се подемаше отвѣд до дворища и почернели мѣхнясали покриви към белокаменната черква. Кубето и дългите прозорци блестяха като подпалени от слънчевите лучи и огледваха отсам-оттатък по двата рида потъналите в зеленината къщи. Над селото, татък далеко от пригори, се подемаше облак. Маранята на майския ден натягаше още повече. Снисени над самия път, лястовичките сновяха край огради и плетища, пресрещаха се, кръстосваха се мълчаливо, като да разнасяха някаква скришна вест наоколо.

Заклепа клепалото. Изведнѣж спретнати отсечени звуци се разсипаха, полетяха, като че се прѣснаха от къща на къща да сбират селяните. С вощеници в рѣце наизлязваха жени, мъже, запритваряха врати и един след други проточиха се по напречканите над реката брѣви.

Скоро пред черковните врати се стѣлпи цяло село. Мъже, жени се бутаха с лакти, бързаха да влязат — като по Великден. Също като на голям празник, вътре всеки усещаше една вдрехната миризма от сухи орехови листи, с които стопанките пастрят новите дрехи от Рождество за Великден. Днес, за годината на младия войвода, те бяха ги извадили пак. Всеки идеше прибран и стѣкнат в празнична премяна. Старците с дълги подшити кожуси се изправяха един до друг от двете страни на тронове. Край аналоите отпред се сбират няколко по-млади мъже, псалтовете — и те с общити с гайтан салтамарки. Зад тях надолу край тронове, чак до пангаря, старият даскал нарежда в два реда децата, които, като никога, тая вечер ни тракат еменийки по тухлите на пода, ни върцат немирно глави. Край пангаря и около вратата пѣк разправят шепнешком жените: по няколко свели закуп глави, кимат си и показват нагоре към житото и просфорите.

Там, на една страна, до високия светилник, се е изправила едра лична жена — майката на войводата. Закрила с дълга черна чембера

поседели коси, облякла сукнен кожух, тя беше привела очи и не помръдваше от мястото си. Около нея жени сновяха нагоре-надолу, раздаваха воценици из навалищата. Тя стоеше до просфорите и житото, като че ни искаше да погледне някого, ни да се вмеси в нещо.

Над дверите се дръпна обшитата със сарма завеса; свещеникът с кандилница в ръка излезе от олтаря. Децата се разстъпаха; цялата навалища захвана да се кръсти. Майката на войводата повдигна дълги пръсти, прекръсти се веднъж и се загледа в иконата, изправена ниско на темплото пред нея. Зачете над житото и просфорите свещеникът; отсам-оттатък отпяват псалтовете, черковниците се кръстеха. Застанала до високия светилник, тя сегиз-тогиз вдигаше ръка да се прекръсти само и като че забравяше всички наоколо си, отново потъваше в тъмната си скръб. Кога светнаха толкова златни езици край нея, кога се просълзиха воцениците, тя не видя.

Едва няколко прасквания от пламъците долетяха до ушите ѝ, по-после всичко потъмня в дим и една само иконата на темплото стоеше още пред нея.

И както я гледаше тъй, майката на войводата подигна сепната глава. Пушекът на воцениците трептеше наоколо и през тоз пушек, стори ѝ се, мърдат, също живи, образите на иконата. Ето — белобрад мъж. Крета след него ослищата. На ослищата едва-едва се крепи, приведена над рожбата си, майка... Тя се поприведе, впери очи и чак сега видя изписаната там божа майка — бяга на ослица през пустинята.

— Че и тя ли? — Сякаш някой се докосна до нея, склучи мъчително тя вежди и цялото ѝ лице потъмня.

... И божата майка, боса, премаляла, свила в скут дете, е бягала среднощ из пустинята... Като нея едно време... Не се съвзела от родилни мъки, задали се неверници, избягали всички; тя с детето си ще остане... Едвам девер ѝ се смили над нея, качи я на един катър и ей тъй също среднощ ги поведе нагоре... — Тя вдигна пак поглед към бежанците.

... Глъхнали бяха възлази и рътлини, само копитата на катъра тракаха по камъните, на всяка стъпка тя политаше да падне и само едно гледаше — как да уварди, как да спаси рожбата си...

— Увардиха ги, спасиха ги — да ги отгледат да пораснат, тогава да им ги изскубнат от ръце!

Сякаш не искаше ни да спомни, ни да мисли за нещо, сведе глава майката.

В черкова наоколо притъмня. Заблестяха още по-ярко златните езици на вощениците. Горе по прозорците на кубето зацъртяха и се запритискаха лястовичките. Облакът от пригори се беше подел над село. Ето блесна през прозорци светкавицата, протътна тежък гръм, едри капки затупаха изрядко по кубето, зачестиха и равен бистър дъжд се ливна над цялата долина нататък.

Навалицата стихна. Топъл лъх полъкна край студените зидове на черковата. Като след гръм, в душата на майката стана още по-тихо и спомени, отдавна вече неспомнени, залазиха през морната ѝ памет.

... Грохнала от умора над катъра, тя не вярваше да убягнат — или ще падне в някой сипей, или ще ги настигнат, ще убият и детето ѝ, и нея. Девер ѝ нищо не продумваше. Държеше поводника и теглеше катъра нагоре през гората. На една мандра, татък сред планината, те слязоха на призори. Каракачаните ги пуснаха в колибата си. Тя седна да се сгрее край огъня, пък детето сложи между два самаря в сламата.

— Божата майка си сгатала детето в яслата на овчарите, тя — в сламата между два каракачанаски самаря... Приликата сякаш я помами и мрачината на лицето ѝ взе да се проведоря. — Виж, божи пръст... От рождението му още поличало за какво бил отреден!

... Затуй — колко пъти среднощ, надигне се да го покрие, че се е отвил, месецът огрял през прозореца в леглото му, тихо, равно заподемал той — тя се спре, както е надигнала покривката, загледа го мълчешком и очите ѝ се наляят със сълзи.

... Или като подрасна вече. Ще излезе вечер, съседки насядали по прагищата, гледат — децата играят край извлака на поляната. Още тогава между всички отличаваше нейния син. Накъдето се обърне — той в играта, другите се втурват подире му; всеки гледа да бъде по-близо до него. И жените извърщат мълчаливо погледи към нея. Някоя притуля лице зад къделя, подсмивва ѝ се завистливо. Ней гърдите ѝ се надигат; нещо сякаш я подема над съседките наоколо.

... Днес се изстъпи сред черкова да чете апостола, утре го повика в килията старият даскал — четат, пишат с него по цели нощи. Без да го сети кога, извлече се той мъж. Понякога влезе в къщи и като го погледне, сама вяра не може да си хване! Па току ще му стане на

крака. По едно време дори взе да я обхваща свян пред него, като пред людски.

Вече съседки не я погледваха изпод къделя да ѝ се присмиват. Сега неведнъж ги чуваше тя през плета да съдят момчетата си, че не били като нейния син.

След година-друга, когато пак момците тръгнаха да се провървяват у тях!... — Ката вечер, щом накладат огъня, и от отвѣдни махали, от долния край, де що млади има, ще надодат. Наредат се един до други край стената, ще седне той отгоре до камината и ще захване. Най-напред наведе глава, полека се занижат словата му, вдигне вакли очи подире, огледа всички наоколо. И все тъй кротък, тих, като че из лицето му икона да пишат. Приседнала в къта, тя не отделяше очи от него. Той приказва, приказва и всички тъй се притаили да го слушат, че понякога ней се струваше — не са у тях — в черкова попът литургия чете. — „Всеки трябва да се прежали... да станем апостоли... Да кръстим, и на вяра да докараме всички... Целия народ да възкръсне...“ — долавяше тук-там по някоя дума от приказките му, но все още като че не можеше да го проумее. Само като видя първата вечер още как след неговите думи заблестяха очите на другарите му, как се размахаха ръце и преплетоха буйни речи, сети, че и нейното сърце се разтупа някак, както не беше тупало дотогава.

— Още първите дни... първите дни нея есен! — едвам сега си спомни тя. Като да се приведе някой над главата ѝ и ѝ каза: „Тепърва ще познаеш сина си ти! Ще се вдигне, ще надмине той всички“... По-напред веднъж ѝ минаваше на ума — поп ще стане; други път, като гледаше, че не излиза из килията — даскал може да се изучи. Но сега тя изведнъж видя: не е той ни за поп, ни за даскал. И колко пъти се спираше и се питаше сама: какъв ли пък ще стане?

През зимата у тях взеха да идват и другоселци, които сякаш и по го имаха, и по го почитаха. От тях за първи път тя чу да му викат „апостола“. И като хвана туй име — ей какъв ще стане син ѝ. Апостол. Ама как пък тъй — нейният син апостол. И загледа тя ту сина си, ту другарите му и видя ѝ се — и туй пак не приляга за него.

— Войвода, когато му викнаха... — виж, досети се пак тя — туй по му приличаше...

В една бъркотия засноваха, разбързаха се всички — бързоконец беше пристигнал от другото село да каже, че някой, на когото най-

много вярвали, ги изказал. „Юда, Юда предател!“ — викнаха всички. Завлизаха, заизлизаха като в кошер пчели у тях. И един през други се пръснаха из село. Надвечер останаха двама. Докато се видят и да му продума — кой от задните врата, кой направо през поляната, дотърчаха са пушки на рамо момците. Наредиха се на двора, излезе пред тях син й.

— Удари вече часът — захвана той кротко. — Не на думи, на дело да се покажем... Всеки трябва да остави мило и драго и да тръгне... — Неведнъж, не дважд той бе повтарял тези приказки, но този път пред наредената дружина като го чу, тя едвам задържаше сълзите си. Стъписани със стария даскал под липата, слушаха те отстрана. Щом син й свърши, даскала се втурна да го прегърне. „Сега няма да умра и аз са отворени очи — разплака се като дете той. — Нищо повече не рача, от моята килия такъвзи войвода като излезе!“ „Да живее войводата!“ — подеха след него в един глас момците. Той отстъпи до нея, целуна й ръка, после нарами пушка и поведе дружината си пряко поляната.

— Да го отхраниш, да го отгледаш и като птичка да изхвъркне от ръцете ти!... — зареди стара поплака тя, но сърце като че не й даде този път да довърши.

... Оттогава тя си стоеше сама в къщи, предеше людската вълна и само му слушаше славата да се носи пряко поля и гори. Понякога ще мине покрай тях старият даскал. Види я — постлала си рогозка под липата, изнесла си чекръка — ще се отбие при нея. Па седне, тя сучи калмуканите си и той й разправя. Там минал син й, изляло мало и голямо да го срещне. Жени и мъже тичали да му целуват ръка. Един старец не можал от постеля да стане, проводил да го повикат — пред него да се изповяда. Еди-де си пък други, много имотен, дето отколе бил забравил и баща, и майка и цяло село било писнало от него. Като отишъл син й, та му продумал, изведнъж дошъл на вяра. Смирил се той и рекъл и къщата си, и именията си на народното дело ще остави...

— Няма то току-тъй неговото да мине — завършваше той. — Ще го гонят, ще викат подире му, може от страх и в ръцете на агаряните да го предадат, ама рано или късно ще изкара той всички на правия път, и ще го познаят. От бога твоя син на народа си е проведен, да го поведе и да го спаси...

— От бога спасител!... — блеснаха, като утренно слънце над мъглите, думите на стария даскал и две благи сълзи се проточиха по бръчките на страните ѝ. Тогава тя само вдигаше очи, погледваше го и отново си завъртяваше чекръка. „Като се затрие млад, зелен, хем да го познаят, хем не“. — И все тая си държеше тя оттогава. А то не било тъй... И толкова да мисли сина си, когато додоха да ѝ кажат, че го хванали, толкова да плаче, когато го съдиха! И ни един път не ѝ дойде на ум да се сети — как от края всичко в живота му се низало и вързало едно с друго, дете не може да бъде повече...

Откато из село се разчу, че разбили дружината му и син ѝ жив в ръцете на неверниците паднал, тя тръгна като замаяна. Няколко дена ни ума си можа да събере, ни сън я хвана. От милост най-подир девер ѝ стана, запрегна волове и със старините си слезе в града, дано ѝ донесе веста от него. Вместо вест, една вечер спря кола пред тях. Изскочи наскоро тя — в колата се прострял син ѝ!...

... Дали божата майка с Йосифа с таквизи откъснати от мъка ръце е снела Христовото тяло от кръста, както тя с девера си го снеса от колата да го внесат в къщи! Без да повика облична съседка, без да я чуе някой, окъпа тя сама мъртвата му снага, извади най-новата му премяна да го облече и са девера си го вдигнаха и сложиха в леглото му. Месецът грееше през прозореца. И както едно време, когато се надигаше с покривката да го завие, застана тя пак сама над него и цяла нощ не отведе очи от пожълтялото му като смин лице.

Още неопомнена в себе си, някой я хвана за ръкава и тя се извърна:

— Хайде, стрино... — промълви една по-млада жена и ѝ кимна да излязат. Черковниците бяха изгасили свещите. Попът дочете последните думи на молитвата и няколко жени подигнаха тавите с житото и просфорите.

— Хайде сега. Те другите ще раздадат — повтори по-младата жена до нея. — Какво само да плачеш тука.

— То нейното... — въздъхна някоя в купчината зад гърба ѝ. — Само на нея таквази майчина чест...

— И на божата майка... — отвърна в себе си тя и тръгна мълком през разстъпаната навалица, като че се боеше да се не бутне о някого, да се не загледа и да изписне това, което бе изпълнило до върха гърдите ѝ.

— Просто да му е майчиното мляко... — отдъхна тя, като излезе от черковните врата и се запъти към поляната.

Дъждът, като летен дъжд, беше отминал вече и високо над ведрата, окъпана долина се подемаха пак лястовичките. Самотни капки се огледваха сам-там по стрехите, преливаха се една в друга и капеха по вадолиците.

Едни от черковниците взели жито, други и без да вземат, заизлизаха след майката и тръгнаха да се разотиват. Няколко съседки я настигнаха и тръгнаха с нея. Из пътя тази се обади отсам да я утеши, онази се развайка, затъжи оттатък. Тя само смънка под нос нещо и забърза още по-скоро да занесе в къщи това, което бе изпълнило душата ѝ в черкова. Ето поляната; съседките се разпиляват. Тя зави край извлака и се изправи пред вратата. Отвън под плочата беше оставила кривия като сърпа ключ, измъкна го, отвори и влезе.

Далеко изпод отминалия облак светеше вечерна зара и багреше от една страна измокрените вейки на липата. В двора наоколо беше тихо. Отпуснала сърце, спокойна, тя тръгна към къщи. Полъхна тихия вечерник, зашумяха листата на липата. Едри капки се зарониха, пробляснаха като елмази на вечерната зара и се разсипаха пред стъпите ѝ.

ПЕТКО ТОДОРОВ

МОЛБА

Тъй била още в люлка орисана златна Злата — да викне Страхилова песен, сила и младост дума по дума в една песен да изпее. Нея вечер, който на седянката я чу, той, докато е жив, няма да забрави тази песен, що из глъбините на момино сърце избликна, подйе се над преструвки и закачки, над задрямалото в грижите си село и се възмогна нагоре там, към потъмнелите балкани, еднички, що в този свят волни песни слушат и проумяват... А невям тогава казала и златна Злата на вярна си дружка, че кога извила глас, пред премрежените й очи сам Страхил се мярнал — въз дола да бяга, върви да стяга. И потегли я сърце по него.

Румена роза пари първа слана клюмва, момина хубост от първа севда крее. — Какво не я цери майка й, лек да не ходиха да й дирят братята! — Напусто. Знахари, ни врачки й болка проумяха, от баяне не мина... Откак е легнала, угаснаха ведри очи, лице повехна, пресипна й гласът — глас за приказ по цяло подолъе! Що викаше едно време баба Ана; кой има ерген да го жени, кой мома — да я врича — отърси ли се златна Злата да се промоми, — погодени ще разгоди, залюбени ще разлъчи, години ще минат, сватба и мяна в село няма да стане, докато тя се не омъжи... Ръченик на село още не беше забрадила, като вечер всяко младо ще крейне с коня от водопой край техни двори, златна Злата да послуша из едно гърло два гласа как кърши. На хоро още не бяха я пуснали да отиде и момък щом надвие на харч булка да търси, първом на тяхната порта ще се спре късмет да опита. Колко са яли попарата на братята й — и до днес тикви на плет духат, сиромаси!... Пък кога се скърши веднъж да нарами кобилица на извор да иде — само се слънце запряло оттатък над бърдата и не рачало да залезе, да гледа тая изгора, що от ранна зорница трепкаше по-ясно. Колкото момци срещнала, толкози мъгли на сърца легнали. Но кой в таквиз усилни години ще се наеме на златна Злата мъж да стане?

Къща висока не вдигай, не води жена гиздава — са турци работа да нямаш!... — стара мъдрост е тя, повтарят я старци, но и никой млад

не е посмял донине ръка на нея да махне.

Затуй златна Злата никому севда не хвърли и ни един момък не остави менци да ѝ напие, китка да ѝ вземе от чело. Търсеше си тя прилика: момък, що за нея през огън и вода ще премине и пак здрав и читав да остане. — Де бог да би ѝ дал що душа ѝ жали — крила соколови! Да литне пряко тъмно загорье, сама Страхилу на крака да иде!... Нека сетне кървави ризи да пере, сабли френгии да трие цял живот и са гората двамина да се раздумват. Нека...

И три години в притома как крее на едно място — да би дърво, изсъхваше, камък да би, ще се пръсне, а то момино сърце — таи си невярна болест, гори и не прегаря.

Ето слънце клюмва на заход — преви ѝ се сърце, като надникна през прозореца. Събудено от пладнешка дрямка, зашумя пак селото, разшаваха се по градини и дворища натежали сенки и бързо по високите тополи край плета се подйе отдихът на морната земя, прошумоля нагоре въз правите клонки и трепна на самото върше. — По що ли ще се подйеме и нейната клета душа, кога остави този хубав свят?

... Утре като склопи очи, ще я обкичат, ще я сложат на носило и ще я помъкнат...

— Клета им душа проклета и на тримата ѝ братя, ако я оставят на гробищата да я погребат. Де стари кръстове и кугли злословят от тъмни зори до късна вечеря; беловласи баби и почернени невести идат само да се разправят. Какво ще прави тя между поплаки и клюки! — Там, горе наврѣх планина — на злачна рудина ковчега ѝ да сложат! Слънце най-рано огрява там, вятър вечер полъхва и цяло лято цѣфтят най-пѣстри миризливи цветя. Тримата ѝ братя три прозоре на гроба ѝ да изрежат: през един слънце да я огрява, хубава и в гроба да се хубавей; през други вятър да полъхва — плесен по нея да не оставя; а из трети — той към село да е — да слуша кога дружки посестрими накладат седенки и викнат песни да пеят. Зачуе ли Страхилова песен да подйемат, и тя из гроба ще извие глас да им приглаша. Да чуе дърво — млад девер, да чуе земя — свекърва, с каква песен златна Злата е младост изпяла!...

ПЕТКО ТОДОРОВ

РЪКА

Детето мъчително простена. Пак трепнаха две сърца — и майчино, и бащино. От толкова чеда едно е останало и него иска Господ да им вземе.

— И гривна, и обици, каквото сребърно имам, да го стопиш: дано само Христос и света Богородица се смилят — се обърна майката, сякаш сепната от нощния вихър, който час по час хлопа по замръзналите прозорци. И пак отпусна уморена глава, като да задряма.

Въглените пред наковалнята в долния кат премигнаха и стъмняха, в малката соба отново се смрачи. Пред очите на Златаря помрачня още повече. Дали се дните свършиха, или две нощи се сляха, та няма разсъмване...

Той вдигна чевръсто ръка, дръпна вирнатата над духалото пръчка и мехът от все сила пое дъх; няколко искрици подскочиха, премигнаха и немощно се разпиляха по огнището. Златаря се хвана за наковалнята, погледна разхвърляните край себе си сечива и както бе отпуснал крака в трапчинката под наковалнята, удари гръб върху закованата овча кожа и впи очи в мрачината...

... Ръка, ръка ще излее той, да прилепне към иконата като изписана... Не, не — не като изписана! Няма той да я пише по терк, ами като да е там изляна. — Сам ще направи калъп да я излей. И Златаря сви вежди, а пред премрежените му очи пак изпъкна отново: трепетна, милостива Христова ръка. Палеца подтиснал двата малки пръста, средния и показалеца вдигнати, набожно прекривени ставите и на двата, като да молят милост от сърцето на Всевишния... В някакво сияние трепти пред него тая ръка и ето, ще я долови — вдига десница... Бледия светлик пак изтая в мрака и ръката пак потъмня и изчезна пред него. Отново дръпна пръчката, духалото показа през огнени зъби синкав език, той се извърна, вдигна изрязания от мукава терк и го заобръща през огнището.

— Като не може таквази... ще излей там една ръка, както си знае. И — той погледна отсам-оттатък терка, уж като да пресмята и току

изведнъж го запокити настрана. Няма заръчана тенекия да окачи той на иконата! Па скокна и закрачи напреки из къщи.

Жена му повдигна глава:

— И ти не можа да мигнеш цяла нощ, Христо...

Златаря като да я не чува:

— Аз съм казал, една ръка ще излям. От Христовата икона пред олтаря да си вдигне над всички глави ай тъй, всеки да види благословията й...

— Толкоз ръце и венци за чужди си лял, за детето си ли няма да излейш каквато трябва...

Не, както за други е лял, сега няма да лее, а тъй — с чук ще я изкове, ще да видиш само! — Тя е пред очи му: под тънката кожа личат и двете жили; дланта две орисни бръчки сбраздили... Покорно под палеца са прекривени мълките пръсти, показалеца и средния с надежда вдигнати нагоре... И пръстите отделени един от друг — всяко кокалче личи, всяка става сама прекривена... И той не може дори да дотрай кроежа си да доизкара. Всичко в превара се сблъсква пред него и в очи му отново потъмнява.

А из съседни дворища почват да се обаждат с хрипави гласове петли. Зора е вече. Майката стана, разкри пердетата и треперливите лучи на кандилцето се дръпнаха в тъмния кът на иконостаса. Тук-таме пред съседни порти няколко мъже заринаха снега, пряко засипаната пъртина премина подранил планинец, натоварил кон с чували въглища; след малко баба Юрдана, зацапа по земното в другата одая и бутна врати.

— Добрутро — преви тя пак скутове на късо кожухче, надвеси се над болното, погледна и двамата и като да забрави какво щеше да рече.

— Добре се сети, лельо, да додеш... — начена майката.

Тя поклати мълчаливо глава, разви болното и застиска вдървените му ръце:

— Слушай, Недо, то... не не зная, сино, ами чакай, докато е овреме да проводим за дяда попа... Да кажа на нашего Цонча — додаде баба Юрдана — да се отбий у дядови попови, като тръгне за училище... Нека дядо поп дойде — няма да му бъде от туй нещо я...

Майката гъкна немощно и впери очи в мъжа си. — Той, цял настръхнал, не помръдва, като че не е при тях. По едно време изви очи

през прозореца. — Оттук-оттам през снега деца, стиснали под мишца книжка, щалукаха с подпетени еменийки към училище.

— ... И попа вече ще доде... докато доде, ръката ще е готова... Жива молитва тя ще бъде...

.....

Ето с вет молитвеник в ръце и попа се изправи над главата на детето. Под иконостаса, до леглото, скръстиха ръце майката и баба Юрдана, само Златаря още като да не може да доде на себе си. Ту захласнат в смътни мисли се унася, ту пък спре очи върху малката възглавничка, погледне детето и дълбоко се сгърчи нещо в душата му. — Копринената косица на болното се е сплъстила; слепите му очи будно бият, а на посърналото му побледняло лице догарят сякаш последни трепети. Детето бавно открива клепки и с изгаснали очи като да вдига прощален поглед. Златаря сеца тоя поглед, но не му и отвърща — той няма да го пусне. И мъчително премрежи очи пак бащата, като да търси нещо загубено в себе. — Ръката, благославяща Христова ръка затърси пак!... Да се вдигне само над леглото и с вълшебна сила ще оздрави рожбата му; под нейната благословия възродено пак ще скочи, ще припне, ясният му гласец звънне из къщи... С разтупано сърце той отваря очи и завчас ръката изчезва отпреде му.

Свещеника подава със златна лъжичка причастието, майката и бабата вдигат на възглавницата отпуснатата глава на детето; то едвам отваря напукани задебелени устни. — Всички дърпат Златаря, всички искат да го изведат навън от него, да го разсеят и той сам не може да си намери място.

Свещеника сгъна патрахиля, целуна кръстната сърмена нашивка и майката побърза да му поднесе стол.

— Намери ли вече клисаря, Христо? Можеш ли да снемеш терк? — подйе свещеника. — Аз виках, по-добре ти да излейше един венец за света Богородица, че тази икона все сме я оставяли, пък храма ни е на нейно име... Ама като искате ръка...

— Една ръка — го пресече Златаря, — една ръка за иконата на Христа ще излям... Тъй, от мене една ръка — за моето дете...

— То добре, барим вий се сещате за черкова... Е-е — поклати побеляла глава той, — помня аз, като я събориха башибозуците, цяло село се събра да я прави. Кой колко му ръка стигна, принесе: кандило, светилник; по-богатите чорбаджии събраха пари да купят полилей; от Божигроб, от Цариград — никой не се е връщал да забрави да донесе нещо за черкова. Описаните яйца от камилско птиче, дето висят пред олтаря, Хаджи Димо от Яфа ги донесе...

— Ох — въздъхна майката, — сега Христо да излей една ръка от нас, че дано се смили света Богородица...

— Малко ли нещо — пресече я свещеника — и баща му, и той си излели — та тази икона няма да изкара!

Христо изчофили досадно рамене и заходи назад-напред из стаята, сякаш подгонен от всичко наоколо. Свещеника впери слисани очи в него.

— ... Аз сега ще изля медна ръка!... — се изстъпи пред свещеника той, с вдигната, сякаш да благославя, десница. — Една ръка, ама... Христова ръка. От мене, тъй — ще видят всички... Като се вдигне пред олтаря, всички ще благослови... — И пак се зашуря зашеметен из къщи.

— Завъртя им ума туй дете и на двамата — трагна баба Юрдана да изпровожда свещеника. — Влязох отзарана да ги погледнах — уплаших се... Христо все за ръка разправя, все захваща и оставя — на едно място го не сдържа...

.....

Слънцето се надвеси над засипаните със сняг къщици, надникна оттам-оттатък и няколко бледави лучи надникнаха и в малката соба. Смътно се спогледаха чуковете, наковалнята и всички сечива на Златаря и някаква бледна мълчалива усмивка се разля по цялата покъщнина.

С наведена глава и облегал рамо до прозореца, Златаря ту похване неспокойно небръсната глава, ту пък вдигне очи и през вежди загледа към наковалнята. Той сеща, бутат го, карат го да се върне на мястото си, да вдигне чука и да кове, а него сякаш го е страх да хване сечиво. — Той иска да улови на-напред ръката, що бе отпреде му — що

я вижда и гони от нощес и все се не вдава да я улови, да я сложи на наковалнята сам, че тогава...

Майката се обърна:

— Христо, ей вече икиндия минава, подир някой час за вечерня ще чукат, пък ти още не можеш да се окопитиш!

Той махна с ръка, като да не иска никого да слуша. Слънчевите лучи се повдигат, играят по писаната черга с цветовете, подмигват си нехайно с лъскъвите сечива на Златаря, като че цялата покъщнина искат да разсмеят. И всичко околоръст го гледа, сякаш му се присмива — той се щура сама назад-напред и не може да дойде път да се върне в себе си.

Детето пак болезнено простена и майката плахо скочи.

— Ох, майка, майка... — захленца тя.

Ръцете му вече посиняха и то се разтрепера цяло.

— Божее... — извика майката.

Златаря изви очи, хвърли се към огнището, спусна крака в трапчинката, вдигна чук и във възгласа на наковалнята като да долови безумна надежда...

ПЕТКО ТОДОРОВ
КОГАТО КОКИЧЕТО ЦЪФНЕ...

I. ПОД ОТКРИТО НЕБО

Смях, вик, капичкане... Децата, погнали две агнета из одаята, къщата на главата си ще вдигнат. Баба им, прибрала рано обагнените агнета на топло, запряла при тях и децата във вдряхналата одая, а тя излязла навън. Пепелта в огнището сметена, по кътове висят оставени кожуси, никого не свърта вътре, само агнета и деца са запрени в къщи. От вчера слънцето набляга облепения с книга прозорец и дори ето — без да сетят децата кога — няколко лучи се промъкнали през дупката на книгата. Като същинско слънчево око е отворила клепки продупчената от техен пръст книга, цяла светла ивица пробива кръз одаята и вие в себе всички им прахуляк. И премигва туй око през продупчената книга, златната ивица върти прашинките из къщи, та на децата още по се стяга душата. В тоз кът едно се преметне, в онзи, чакай, другото ще си разбий главата — мира на нищо из къщи не дават!

Но отвън някой щапа по земното. — Изведнъж всяко се смърлуша, де свари, агнетата се изправят сред одаята и всички вперят очи към вратата.

То баба има била!... Скачат те и се втурват прязглава. Едно отсам блъска, друго оттатък се пропъхва, ще я повалят! Докато тя се извърне, докато притвори вратата, агнета и деца урнаха през трема.

— Бре, бре! — на синджир като че сте държени! — вика подире им тя, но кой ти слуша.

Като орляк птички пръпнаха те из двора и се пръснаха на вси страни. Тук едно ритна стегнатия ствол на черешата и си засвири нататък; таме двете по-малки погнаха на купището агнетата, искат да ги яздят! — пък трето — виж — не го сдържало на земята, качило се на градинския плет и оттам вика от все сила!... Още двора се тъмнее — мрътвина: няма ни цвят, ни птичка да отвърнат на тяхната радост. По съседни плевници и къщя се черней ръжаницата, татък в далнини раздрал бяла риза Балкана, а настрани се чува само стряхата капи — с бистри, едри сълзи зимата изплаква последните си дни.

Децата изобиколиха, извърнаха се и пак се сбраха вкупом пред барата сред двора, дето се огледваше високото ведро небе.

— Хайде в градината! — викна най-голямото и ги поведе към вратника, изправен татък в горния кът на двора.

Навред градинските лехи тръпнат от зимната влага, наместе окалян, опръскан снега още стои и децата не смеят да нагазят в разтиквената земя. Подире не могат си еменийките извади! Повъртяха се пред вратника, разтъпиха се, като че ще търсят нещо, и изведнъж извика едно отгоре: „Кокичето! Ей го цъфнало!“

Всички извърнаха очи. По припека татък край плета на крехък злак бе оборило бяло чело кокиче — първа радостна сълза на пролетта. Децата го наобиколиха, гледат го и никое не смее да сегне към него.

— Горкичкото, едвам се държи на стъбълцето си като капка... — съжали го най-голямото от децата.

— То вече е видяло, мащеха му го е измамила, а, бацьо? — припомни друго приказката, що баба им некин до късно разправя край камината.

... На майка мащеха било паднало ранното кокиче, тя го ни жали, ни милее както другите цветя. Щом като свети Атанас със златна тояга мине покрай тях, да отиде при господата да моли за пролет, посочва му го тя и подучва завареничето си да излезе на бял свят, че се е стоплило вече. И то — ето го, хванало й вяра, изскочило — озърта се насамнататък по градински лехи — няма ни зюмбюл, ни лале, — снега още не изтаял по мъртвини... Чак сега разбира, излъгала го е мащеха му и клюмнало чело да не гледа барим как ще го смрази нощес студа...

— По-добре да го откъснем — додаде едно от децата.

— Да го откъснем, бацьо, че да го оставим в птичето гнездо на люляката!

— Нали тъй, каза баба, бацьо — се заувива и трето край най-голямото. — С първото кокиче се кичат птичите гнезда. Птичката, като го види, пак там отива да си снесе яйцата. Пак ще ни излупи птиченца...

И докато то каже, друго откъсна кокичето и целия орляк деца припна да търси птичето гнездо нагоре към разперилата храсти люляка.

II. „ВИЙ ДА ЖУМИТЕ, АЗ ДА ГЛЕДАМ!“

И на петлите сякаш е омръзнало да кукуригат, прозяват се и с проточени гласове, като че искат да рекат: отдавна, отдавна е съмнало, ако някой още не е чул — да става вече, сянката скоро на пладня ще се спре... През отворената врата на собата долитат протегнатите гласове на агнетата; татък през плетища някъде куче полайва на муха и само пак сдавя в уста своя лай. Цветан още нищо не чува. Той потри успано лице, взе пак оръфания с пожълтели листи съновник, пребърна го отсам-оттатък, докато му додея, хвърли го настрана и изскочи на чардака.

Наникъде момку не тегли сърце. Изправи се до пармакльците и загледа са разсеян поглед из дворищата нататък, запречкани от лъскавите напъпили вейки на зарзалите. Под утринната топлина е задрямало селцето. Навред прозорци и врати зинали да гълтат жадно пресния пролетен въздух. Мъже, жени по механите ли са или от черкова още не са си дошле — никой се не мярка ни по пътя, ни из дворища. Глъхнал двора оттатък и на съседната къща и само една квачка рови под зарзалата и сбира пискаливи пилета на припек.

Цветан слезе, отвори порти и отново се запря срещу прозореца на съседката. Ни глас, ни шепот през него се долавя. — Снощи тъй пак той беше се стъписал срещу тоз прозорец, тя се показа и дръпна ли я някой отвътре, или що стана — данна, притвори капака... И този сън, що му се присъни тая нощ, за него няма разгадка и в съновника дори!...

Момъкът сведе очи и зави намерки край тополата, нагоре по стръмния изрътен друм, що се катереше из горската усоя.

Гората още мълчи, ошмулени се чернеят клонете и рядко някъде по грани се ухлебва на слънчовите лучи жълт съсухрен лист. Навред земята затиснали окапалите ланшни листи, навред пустош и мрътвило.

Цветан върви и на нищо не може да спре очи. Без да сети, той се изкачи на рътлината; оттатък между разредени дървеса ето просветна небото, разкрило ясни, простори далеко над горските вършини. — В такъва простор той би искал да върви ден и нощ без почивка, без

спиране да върви... И пак тъй както тука само сухите листи под своите стъпки да чува, никого да не среща, никого да не вижда...

И тъкмо подигна глава момъка да огледа далечен път напред, татък между дървесата се мярна някой. Горския стражар с окачена на рамо пушка идеше насреща му по пътя. Оръфан, мълчалив, той изглежда като оскубан вълк, излязъл напролет от бърлогата си... Цветан не рачеше никого да среща. Отстрана между дървесата се отбиваше тясна пътека, той изви по нея и бързо се запъти към другия край на гората, дето се чернеят скалите, надвесени над дълбоката планинска котловина. Между тия камънаци, преди години, когато със съседката пасяха козите, и двамата са се катерили да ровят райков корен. Оттогава, едвам сега той пак се изстъпва между плесенясалите от мъх и лишеи скали, пак надниква над обградената отворед са бърда и гористи рътлини котловина, в дъното далече се зеленееят тревясащи плочи от покрива на запустялата воденица.

Изправен на самия край на пътеката, Цветан се загледа нататък в глъхналата котловина. Не искаше назад да се връща, напред се беше свършил пътя и дълбоката урва зееше пред него. Той надникна над урвата, извърна се към камънаците, набити нагоре по стръмнината между сухата папрат, и току очите му просветнаха изведнъж.

Две бели кокичета, като два маргара, надничаха, склонили едно до друго челца, горе от върха на една канара... По-скоро момъкът се подйе по камънаците, изви ръка, откъсна ги и полетя през гората с тях, като че намерил вече разколното, що беше се запътил през земя и вода да търси.

Той излезе от гората, спусна се надолу по пътя — горския стражар едвам завиваше покрай крайния плет и Цветан със затъкнати над ухо кокичета тръгна през село. В топлия слънчов ден вече всичко беше излязло навън и зашумяло. Сготвили гозбата си, стъкмени като в празник, жени причакваха по прагища и припеци мъжете си да се върнат за обед.

„Хе, Цветане, кокичета си откъснал...“ — подзе момъка от прага още първата жена и де помина, всяка му повика и го закачи.

„Отде си ги откъснал?“

„Защо пък на ухо си ги затъкнал!“

— Вий да жумите, аз да гледам! — извърна се най-подир той и завърна пак край тополата към къщи.

И не пристъпил още до портите, през отворения прозорец насреща се привела над пътя съседката му — бялото ѝ лице свети отдалеч, а погледа ѝ сам го към себе повлича.

„Цветане, кокичета ли си ходил да береш... Дай и на мене едното...“ — спря го тя на пътя. Цветан мълчаливо ѝ подаде стръка кокиче и стори му се наистина, че всички зажумяха край него и той я видя тъй хубава, тъй мила, както никога не бе я виждал...

Цял ден нейната усмивка му се усмихва в останалото у него кокиче: вечерта, преди да заспи, той пак кокичето гледа и през нощта му се присъни напета хубава мома — само на другата сутрина той не търси из съновника...

III. ЧЕРКВА ЧУКА

Последните удари се откъснаха от клепалото и мерно, отсечено звукът им глъхна над струпаните една до друга къщици на черковната махала. От стария женски метох излезе баба Магдалина, калугерката, и прегърбена над тояжката си, закрета през черковния двор по пътя, закрит от срещнатите грани на салкъмите. Татък в дъното на двора се отвориха тежките врати на черквата и вътре в мрачината замъждука кандило.

Превит в дълъг кожух, както беше приседнал на пътния праг, дядо Христо се извърна към черква, прекръсти се и се загледа пак насреща през пътя. На измазаното чердаче се показва баба Гана, пристъпи и едвам преви запрели крака да седне срещу съседа си.

„Черква чука... И днес мръкна, Христо...“ — отдъхна тя, сякаш изплатила дял пак от стария си дълг.

„Вървят, нижат се един по един, бабо Гано, дните, не са в торба да ги скриеш“ — отвърна сякаш на себе си той.

„Вървят, вървят, не сящаш кога изминават и докато се опомниш — толкози години си отишли за реда.“

„Годините отишли, отишли и хората с тях. Зимъс на Коледа като запели «Рождество твое», че като се извърнах да погледнах онези запустели тронове... Де едно време, както съм запомнил аз, на такъвзи ден като изпълнят от двете страни на аналоите онези белобради старци — и благочестиви, и набожни — всеки по тях мястото си да познае...“

„Върхари, върхари как остават наесен по пипера, дядо Христо — тъй сега останал света!“

„Като се поразмисля някога, като се заредят през ума ми онези хора, онези години... Мисля си, било ли е, не е ли туй. Преднята ноц ей тъй — разсъмна се, сън ме не хвана! Мисля, мисля и защо сега само туй изпъква в ума ми, да не ме оставя да заспя? — Умрелите ли ще възкресиш, или света ще върнеш.“

Изгаснаха вече кандилата в черкова, студена вечер полъхна откъм салкъмите и баба Магдалина, прегърбена на тояжката си, закрета пак по пътя.

„Кокиче ли си набрала, бабо Магдалино“ — спря я пред къщи баба Гана.

Калугерката се извърна, надигна глава и показа китката в ръка: „Кокичета, Гано. Набрах ги от гроба на даскаловата булка — нацъфтели като венец наоколо. Сестра Евлампия не може да спи. Останали сме с нея в метоха — аз още помръдвам от мястото си. Евлампия хем само лежи, хем не може да спи. Ще ѝ занеса да турне няколко кокичета под възглавницата си, дано подремне нощес. И мене да не буди.“

„Дай и на мене два стръка, Магдалино“ — пресегна с жилеста ръка дядо Христо от другата страна и стана.

Подканена от вечерния хлад, баба Гана се хвана за колене и също стана да се прибере.

Дядо Христо погледна кокичетата и додаде: „На деца е то за песни и игра, за млади — явен белег и разгадка на сънища, пък нас старите в сън да ни приспи... И аз ще го турна под възглавницата си“...

„Пък нас старите в сън да ни приспи“ — повтаря след него баба Гана и двамата отсам-оттатък пак се прибраха в къщи.

Мълчаливо, покрай стария двор, баба Магдалина се приближи до прага на метоха, влезе и зад нея топуза изтрополя отвътре по тежката порта и я притвори.

След малко пазвантина запали фенера срещу метоха и над ниските струпани къщици, по запустелия път, повея пролетната нощ.

ПЕТКО ТОДОРОВ СЛЪНЧОВА ЖЕНИТБА

Там де балкански вършини — прехванати за рамена, се вдават в далнината, посред мрътвините се вдигат високи Слънчови кули. Два тъмни бора пред порти се възправят; като венец се вие жив плет-повет около двори, по тях ни спрепнати стъпки на невеста прошумоляват някога, ни ще се чуе тежката приказка на стар стопанин. От сутрин до вечер в кулите е глухо и един потокът реди край широкия трем, обраснал и премрежен с бръшлян. Сама в трема е приседнала Слънчова майка, склонила глава в размисли за нехайник син.

Кому той грее, кой ще го види през есенните мъгли да му се порадва! Орляци черни гарвани ли, извити като над мърша над задрямали села — чобана ли, свит в козен ямурлук пред прага на мандрата и унесен в проточения блей на овцете, — или настръхналия по могили вълк, който плаче за мъгливо време? Обложници са нависнали, като пещерен свод, над ниви и поля, всичко се е прибрало, и само вихри ту се сдавят с ошмулените шубарлаци по синори, ту пак писнат, погнат се пряко дол и бърдо, като че дирят кому да си изкарат...

Нека пицят, нека вият! Той пролет в душата си носи. Един волен замах — и вкаменялата твърдина на земята ще се разгърне пак за нов живот.

Три вечера готова трапеза го чака. Майка му дрямка не хвана. И де я не занесоха черни мисли! Мисли, орляк жерави, зареяни из мъглите — едни насам, други нататък, разпилеят се в далнини и току се обадят тук, отвърнат татък, завият пак вкупом, поели незнаен път... През ум не ѝ минаваше, че Слънча мома загорка ще спре на път над Загоре, да забрави са време и да залезе дори.

Загорка беше тя. Макар при мащеха расла, от нея с грозно име Грозданка наречена и от къщи навън непущана да излезе — като се стъкнеше да тръгне из село, затъмняше всички моми край себе. Кога Слънчо я зарна от висини, дето грееше, там остана. Забрави, че го

майка чака дома, забрави що оброк пред бога бе сторил — да стои над всичко.

— Оброк, тежка орис — един да грее над този свят, всичко да милва и да пробужда, него да не огрее никой, да не го погали по чело!

Помрачня му пред очи. И кога се прибра тази вечер, от порти още с тез думи майка посрещна:

— Додея ми вече, майко! Радост и живот за всичко — с чер пояс ли ме пови, само аз радост да не позная!...

— Теб друго е отредено, синко. Тъй ми на мене магьосница предрече — додаде тихо майката. — Самичък на себе да се радваш, над всичко високо възйет. Долна земя грижи притискат, ти над тях трябало ада стоиш, мало и голямо да те познава...

— Поврага магии и магьосници! Що ми е радост в самота! Един път аз не сетих себе си, все над чуждо щастие грея... В Загорье... мома видях... от всичко на света по-мила!

Отмина майка си той и вече място не може да си найде из прустове и чардаци. Цели ноци слухти самичък, мъчи се сякаш да се сбере. Как изстина от сърце всичко, по друго тегли сега. И навред, и във всичко се възправя образа на Грозданка пред него — и той се смирява, отпуска се и забравя. Тъй, в залис и с блянове в душата, не сеца той как преваля ноц. Зора зори, скача; облаци-мъгли — промъкна се, надзърна... и като се стъписа срещу Грозданкини двори, там се забрави.

Не е ден есенен — а сякаш настана ден година. И цяло село не може да се нарадва Слънчу. Проведриха се небесата, сам-там по припеци се усмигнаха побилите вече есенни минзухари, ето и клюмналите по мочури върби ще изресят. Ден, два и сякаш пролет отново пак цъфна! Раззелениха се паши, вакли овци разтърсиха по тях руна. По ризка боси деца се погнаха кръз село и гръмнаха навред пак песни и игри.

Едвам ада мине пладня, сред село се изправи гайдаря и пискливата му ручилка викна всички да се сбират. Накрехнали калпаци, забързаха ергени, сам-там викат се през плетищата моми — с тях мало и голямо се помъкна към моравата. Там, дето пролетес вързваха люлките, върза-щат ги и сега: всяко младо да люшне изгората си, по коя жад е жадувало цяло лято... Ей откъсва от момите своята изгора делия, тя се тегли, свени; свени се за щерка и майка й татък

сред купчинката жени, зяпнали всички да гледат младите. Мома момку воля не прекърша: сяда тя на люлката; а потегля той въже и от все сила се люшва момата: над всички отгоре, всеки да види коя сърце му е избрало... Едвам, уморен, момъкът отпусна въжето, едвам момата него да залюшне, вече до люлката се трупат за ред и други. Пак потегля напет момък въжето, след него пък изгората му разкърши снага да го залюшне и цялата моравата кипва от смехове и задевки.

Един по друг всички се изреждат, само Грозданка стъписана гледа сама отстрана. — Кой би се наел тази горделива мома да люлей? Тя ни на усмивка отвърща, ни на задявка. Като седне подире на люлката той, да му обърне гръб пред всички... Те не знаеха как чезнеше в притома сега момино сърце. Ником свела очи, тя оглеждаше момците отдалеч, да си наиде момък, който и без дума би я познал. Нямаше такъв — самичък на себе да се радва; нямаше момък душманин и брат да не познава. И тя вдигна очи, сякаш поплак към небето да стори. А Слънчо, изправен таме над Балкана, вече спусна лучи — златни люлки.

Трепна Грозданка. Сама на очи не може да хване, но незнайна ръка сякаш потегля към него. Когато люлката се полюшна и тя изви глас да запя, всичко притаи дъх по моравата. Нечути до днес думи на жадена младост... Робиня ще му бъде, с песни ще го приспива, ще го разбужда с песни... Само той да бъде неин, тя да му служи, ада му се радва... И както златна люлка се люшкаше, както Грозданка кършеше глас, люшна се и литна пряко тилилейски усой и никой не видя де изчезна. Мярнаха се шити поли над възлази, татък нагоре и песента й глъхна в далнината.

А както сърцето на застарял делия нявга закрее по лудини и ветрогонства, сякаш втора младост с поседяла глава ще младува, па току изведнъж сети омекнала десница и отпадне — тъй долини и полугари, що некин се бяха усмихнали и запели в без време огрялата пролет, клюмнаха попарени от сланата. Разкаля се земята. Балкани задрямаха посърнали в далнини, закътаха се из хралупи планински селата и ето подранила зимата се закиска над всичко и ситно засея със ситото си бели снежинки. Сегиз-тогиз надзърне из облаци блед Слънчо, погледне зазъзнали дървеса, угрижени селски хижи и сред сама бяла пладня завие пак да се прибере. Никой не може да го проумей. Едни казват, присмива се, дето вяра са му хванали на пролет

да излязат; други пък — срами се лице да покаже преда света — булка е отвел без родни, без закон...

... Жени по вратници и кръстовища — нямат що да правят — все приказки разправят. По тях от порта на порта тръгнала Грозданкината мащеха.

„То се знае — Слънце е, над село и закона стои, — не ще вдигне сватба, сватове и кумци да дири; ама пък и не щеше да я грабне тъй, да не бях аз мащеха...“

На мащепенски одумки се спогледват и подсмиват невести, а стара съседка като че се не досега де бият приказките й, тръгва с нея да я раздумва. Била майка, била мащеха, мома за хубост като е отгледала, какво повече. Само Слънце за жена я взе, като перо над нея ще трепери, на златни люлки цял живот ще я люлей.

Като перо не, с ръце по-меки от перо я галеше Слънчо. И не на златни люлки, а в обшити от сърма и злато прегръдки лелееше той ненагледна си изгора и не можеше денем и нощем да й се нагледа и намилува. Дни на тиха домашна радост бяха те. Слънчо забравил себе си и света, широки блянове сбрал край топлото си огнище, не искаше вече нийде очи от него да отведе. Грозданка радеше засмяна наоколо му — тя с всичко из къщи се свикна, само пред свекърва още не можеше да се отпусне. Кога останеха със Слънча двама, тя беше по-волна и от бащини си. И той е като всички и макар в света слънце да грее, мало и голямо да го знае и да му се радва, като склони глава на нейни скути, тя хване да си играе със свилените му къдрици, струва й се — ето това злато, което милва вредом, за което жаднеят всички, е в нейните ръце, е на нейна воля... И поглеждаше го тя и пак заравяше тънки пръсти в къдриците му, а той, морен от милуване, затваря клепки — да прави са него каквото ще.

Но още майчино сърце само не беше повярвало на радостта си, не беше се опомнила Грозданка от галене и милувки и взе да се сбъдва над Слънча прокоба, що в тъмна вечер еднъж прокоби пред майка му незнайна магьосница. „Когато толкози широк свят е негов, в черупка той няма да се свива. Любовта му, цял свят що грее, защо в черупка да я крие. Скоро волна душа за воля се повдига!“

Никой не вдига шум, никой не броди по Слънчови двори, пък всичко е разнебитено и преобърнато наопаки сякаш. Слънчо сам се е изгубил: цял ден се лута като замаян и нощта набляга вече — майка му,

Грозданка спят — той мира няма още. Изскочи в трема, опря рамо отпред о стълпа и се послуша наокол. Глъхнали са върхове и мрътвини и само потокът, подйел таме от извора бяг, ръмоли край трема надолу. Как се премягат и спреварят пенливи струи! Една извие, премине; друга се погва по нея — и няма край, ни спир... В Слънчови двори и окол зима не идва и не смиряват ледни окуви потокът — тъй е и в сърцето му, което не смирява къщна грижа и не обвързват връзки световни...

Без да събуди млада невеста, майци без да се обади, измъкна се в зори той и се поде на възбог цял румен, кравен. — Никой на първата му усмивка не отвърна — в снежната пустиня всичко бе глъхнало. Но ето просипа се от граните на дървесата скрежта, прошумоляха като коприна ледените зърна над снежната покривка и пак стихна и този шум. Като че и вейки, и лехи да бяха вече забравили Слънча. Той впери още по-жаден поглед, блеснаха сам-там лъскавите върхари на зарзалите и черешите — и сякаш дозел някакви таинствени трепети в земните недра, — той с един замах раздра мъгливите небесни завеси, размести по припеци снегът — и ниви и поля, гори и върхове блеснаха всички под него.

Стара приказка разправя: когато сред тма и мрътвило божия промисъл озарил мощен блян, твореца хванал от все сили гърди, сякаш с ръце искал да откъсне вдъхновението си и да го въплъти във вселената. Замахнал той, а светлите му мечти озарили гъстия мрак, с топлия си дъх съгрели земната мрътвина — и реки, и потоци продънили твърдината, погнати в несвестен бяг. Над тях, сякаш заслушани в поривния им ромон, издигнали се рудни брегове; разгърнали се надлъж и нашир поля; като морски вълни нагоре към пригори се подйели баири; а подобно замашна дълга, възмогнал се Балкана величествен и горд, чак до поднебни висини... Дълго още стария майстор не можал да отведе поглед от творението си, но уморен спля пред Слънча:

— Ти радей над света — с лучите си простори разшири, озари дълбините. И всичко да заживей с тебе и да се изпълнява в моята воля...

Изпълнител на божия воля, се изправи днес пак Слънчо на небото. Вихрите бяха разчистили снега, по равнините размели ланшни листи и ето отвред потръгнаха орачи и заобтягаха бразди, здрава

основа за губерра, който Слънчо ще тъче. Топла влага още излеко̀м задимява над ровките бразди, а той отиде да ръси припечите с кокичета и минзухар и да сrexавя със зеленина хълмистите върхове. Недовършил още ресните на своята тъкан, разгърна основа в полето далеч и я задипли яснозелена; докато се свят усети, той обтегна тучен губер от Балкана и чак до бяла Дунава отскочи да поръбва краищата му.

И пролетта се зададе да мине по губерра. Повела със себе радости и цветя, с венец теменужки на глава, младата хубавица бърза от юг. За нея зашепнаха глогините низ подолъе, дървеса наметнаха за посрещи бисерните си накити; из рътлини, по могили изнича кукуряка и подрумчета наизлязоха да видят кога ще се покаже. Пръпнаха и заръсиха с чуруликания птички — пред тая, която вече преваля Балкана, спретна и весела.

Да гледат пролетта наизлязоха и децата из къщи навън. — Сетнята, останала без ограда накрай село хижа, сетните колиби, които като запуснати птичи гнезда пустяха цяла зима, се подновиха и оживяха днес. А над села, над баири, като стар побашим, Балкана разкършил рамена, по широки му скути се плакнат тучни зимнини, сякаш младежки подеми му душа вълнуват и сред общата радост най-радостен е той.

Не излязват от задимената си килия да се порадват на пролетта едните стари знахари и гледачи. Цял живот с подпрени ръце на запъхнатите им в пояс дивити и с навъсени чела, гадаят те на бобови зърна световните съдби и сегиз-тогиз погледват навън — през тесния прозорец на килията си. — Орис! Когато първи път Слънчо се усмихна сред димът на дългите им лули, всички извърнаха очи към неканения гост, дошел в такъва час — когато всичко мре от глад — с пролетни милувки да ги залъгва и увещава. И като че ни го знаят, ни го познават, обърнаха му те всички гръб и само техните сбръчкани чела не разведриха Слънчови лучи.

И майка му, и невяста Грозданка не облъхна пролетната радост. — От тъмни зори Слънчо като изскочи, по късна вечеря ще се прибере. Замислен, мълчалив, не му се продумва. Едвам склопи очи, докато да видят — рано пред зори пак изскочил. Всуе остана всички майчини надежди през дългите безсънни нощи, когато клюмнала над люлката му, тя бленуваше честити дни, стоплени от синовните му грижи. Не по

нея той грижа ще бере, а пък тя по него: голяма грижа, колкото по-голям расте той — че всеки ще го слави, всичко ще чака от него радост и живот, но няма да смислят никои оногова, който себе си е забравил за тях!...

От мисли и грижи като сянка е станала майка му — все въздиша, замислена, и не ѝ се нищо похваща из къщи да помогне на невястата. Наобядваха се днес, излезе пак в трема — Грозданка вече отива цветята да полива, а тя ни от място помръдва, ни да я спре, да я повика при себе дума за разтуха да ѝ каже. — Какво да казва... Грозданка сложи менци до извора долу, сегна да гребне вода и извърна скритом очи нагоре — все тъй мълчалива седеше на мястото си Слънчова майка — вкаменена в своята скръб. И трепна тя, вдигна менци и бързо се втурна надолу, зад кулите, като че се бои да не съзре свекърва ѝ, да не издаде мъката, що ѝ притискаше сърцето.

Зад кулите беше разсяла Грозданка своите цветя: катаден, кога Слънчо излязва, да има с китка да го изпрати. С цвете и изпрацане тепърва мислеше тя от младини да си отземе, че мома не беше ги познала Слънчо я грабна и късно оная вечер я доведе тук — и досега сама тя още не знае къде е... И като че изведнъж опомнена от някакъв сън, невястата остави пълни менци сред лехите, озърна се, отстъпи до дуvara и — людско всичко ѝ се видя наокол, людска е тя самата тук, у Слънчови... Ден по ден — зима мина и пролет ще мине вече, тя още нищо не е познала... Не е познала... Нито пък под сърце ѝ досега майчина надежда трепна... Да не би пък за туй — поклати помрачняло лице тя — мълчаливо я отминува Слънчо и немари свекърва?... Но преглътна сълзите си, озърна се, сякаш още се боеше някой да я не види, и се изправи сред лехите да ги реди и полива.

А черния облак — тъжна мисъл — който пресрещна рано-рано Слънча и засени лицето му, се разсея и той кротко отпусна поглед към долня земя. Села и поле, сякаш изнемогнали след пролетните песни, бяха се смърлушили и глъхнали под него. Слетели, белите листовце на цветовете засипват земята; след дружни чуруликания, птичките се пръснаха и сега всяка се окуми над гнездото си. Там, де недавна се усмихваше бисерен цвят, сега се налива плодът, закътан из шумака... Замислен, блед, Слънчо се спря и гледа от висини, както запоен в своята замисъл майстор се спира с млат и длето в ръка пред мрамора, в който вижда как оживява блянът му. В работилницата наокол е глухо,

подът се белее засипан с люспи и парчета мрамор, а майстора привел глава пред творението си намръщен и недоволен. Но миг — и мисълта сякаш сама му повдига ръката; млатът се отпуска полека, звеква длетото и из твърдия камък образа отвори широко очи.

Като ударен майстор и Слънчо с първия ранобуден селяк стана отзарана, окъпа лице в Черно море и излеко хвана да отвива влажната мъгла от чукарите на Стара планина. Отдавна лучите му го озариха, а с него и земята с нейния дивен накит. Лучи длета — тук срехавиха лист, като че тъй на шега, разпукнаха таме цвят, а докато го сетят, той вече проведе ширината. Но той няма време по склоновете с цветята да се бави — бързо се възйема във висини и лучите му като разкалена жарава се разгарят широко над полето. Наблегнало под огнения му дъх полека-лека всичко се отпуца и маранята трепва във въздуха — Ето го, изправя се той, застава напред небо като властелин над своята земя, впива лучи в нея и почва. Ни клас да трепне вече нейде, ни нива да прошумоли по падини надолу — над всичко е сам Слънчо и неговата равна, плодна светлина. Сетния глъхнал нейде в мрътвината клас, сугарния злак, който едва сега по мочури вретени — се пълни и навършва. Цвят, ни лист като че не смеят дъх да поемат; пропуква се изпръхнала земята, всичко прегаря по нея и в жегата като че захваща да се разтапя и самичък Слънчо... И стопил се би той в творческа мъка: сам със злато да облее широките нивя, загарката да обагри с кръвта си, да блесне и да се подйеме всичко под него, всеки ръбец, всяка тревица да се изпълни и довърши. Широко разлял лучи над полята, той не знае отдиш в творческата си замая — а не сеца и не вижда сам, че блестят вече в злато избуяли ниви, равнини недогледни, плодът, закътан из шумака, висне тежко налян и чака — и всичко се подйема насреща му с въпроса на своето битие и в копнеж очига от твореца си ответ и разрешение на своята цел. Чак кога преви към заход, той сякаш съвзет се изви, погледна възлази и пригори, като че дири да не е нещо несъгледал и отминал недовършено — чак тогава се спря да огледа творението си Слънчо. — Тиха вечер иде вече и с кротък ромон на тъмните си поли буди полята, примрели в знойния ден. Маранята лениво се вдига и лениво издигат рамена рътлини, а там далеч над тях възйема Балкана рошавата си глава, с която е засенил полята надолу... Слисан, гледа с премрежени от залез очи Слънчо и като че не може да доизгледа просторите, над които е творил воля и

сила. И смътно му е, и в умората си не може сам своето дело да проумей. В мъка се сви сърце и още по-остро сети той погледа на творението си, томително впит с ням, но жесток въпрос: „Защо? За чия радост е всичко това?“

... Той работи завета на бога да изпълни и в своята работа позна мъчителната наслада на живота... Пребледнял, той склони мълком чело и някак неволно възви кръз мрътвините, нататък към своите кули.

Там, облежната на тъмния бор пред порти, с кръстосани на гърди ръце, отдавна го чакаше мълчаливата невяста. — Привел глава, той мина, без да я съгледа, и влезна вкъщи.

През полето полека вървяха куп жени, прибирайки се късно от работа. И далеко по долна земя се носеше тяхната песен, песента, в която се облажаваше Слънчовата невяста и нейната световна чест.

РАННИ ТВОРБИ

ПЕТКО ТОДОРОВ КИПИЛОВСКАТА ПЕЩЕРА

Измежду няколко планински възела се разполага селото Капилово, осем часа далеч от града Елена и шест от Сливен.

Това село се слави по красивата си пещера, която, както пише господин Шкорпил в Географията на Княжеството, е една от най-красивите.

Часът беше осем сутринта, когато в нашите очи блесна селото Кипилово. Аз ще почна да описвам пътуването ни оттук, защото на читателя ще омръзне да чете минаванието ни през тузлука, описванието на турски села, гробища, пустотия и сиромашия... След като извървахме един боаз, нарицаем „Куза“, то тръгнахме по един хълм, който беше препълнен ас шубърки, а като изминахме него, то се обтегна една морава напредя ни, по която пасяха стада, а след нейното извървяване се мярна в очите ни Кипилово... Слънцето що се показва зад балкана и изведнъж първите му лъчи поздравиха църковното кубе, което моментално ги отрази.

Кипилово е разположено в една равна долина, на югоизток се срещат и пресичат под остър ъгъл два високи планински върха, през които върви пътя за Котел; а отпред се намерват множество хълмове — предпланини на Балкана, в които има няколко пещери, една от които аз описвам. Слязохме в прекрасното и добре разположено село; там намерихме в едно непознато семейство много добро гостоприемство. След като се наядохме, разпитахме за пещерата, която ний търсехме. Потеглихме; до изминаванието на селото само няколко кучешки лаяния ни поздравиха; хора много нарядко се виждаха, в селото царуваше гробна тишина, всякой се потеше на слънцето, като държеше в ръка сърп. След излизанието от селото, ний потеглихме за пещерата; пред ония хълмове, които по-напред гледахме отдалеч, сега те стоят пред нас, а под тях шурти студената балканска вода; при тази рекичка ний поседнахме да погледаме „пъстървата“ как играе, после няколко от другарите нагазиха в реката и почнаха да ловят гурлеши (попчета), след като поналовиха малко, ний тръгнахме през един горски път, а по-

после по един хълм, в който беше пещерата; нямаше да вървяхме петнадесет минути и стигнахме пред една тясна, малка и правоъгълна дупка — това беше пещерната.

Дебели дървета имаше наоколо ни, шума нападала и гние от няколко години, всичко наоколо пусто, чини ти се, че тук човечески крак не е стъпвал... След като починахме добре, запалихме свещите и тръгнахме нанавътре. В пещерата царува вечен мрак и гробна тишина, твърде рядко ще чуеш грозния глас на някой бухал, който ще заглъхне незабавно; студено е много и човек ако стои повечко време, заприличва на мъртвец. Щом влезеш в пещерата, от лява страна има една дълга пропаст, в която ако падне нещо, отива долу в Котел; пещерата е украсена прекрасно със сталактити и сталагмити, които увиснали отгоре или отдоле израсли, я представляват много живописна; в средата се намерва един кръг с диаметър около десет-петнадесет крачки, на който всяка година се играе хоро на 9 март, св. Четиридесет мъченици; народа ходи са попове и капющата вода пребира, като я светява попа за цяр; пред този кръг стои едно нещо много прилично на олтаря в църква — срасната от сталактитите и сталагмитите, срещу него стои едно много прилично на трибуна стъпало по същия начин. В пещерата има много дупки, на които входовете са в същото място. По стените е препълнено с надписи на посетителите. Мъчно е да даде една десета от хубостите на пещерата и най-вещото перо.

Ний вече премръзнахме и потеглихме да излизаме, когато излязохме, ни се стори, че няколко години сме се скитали из едни тъмноти и камънаци. Напразно ми бяха всичките усилия да издира някое предание от населението.

ПЕТКО ТОДОРОВ „НЕ НИ ЛИ ВИЖДАТ?“

Още рано, а беше взело да се здрачва. Гъста мъгла покри улиците така, че на две крачки напред не можеше да се забележи нищо. Наближаванието на празника се живо чувстваше навред; върволица народ бърже-бърже излизаше из оживените дюкени и всеки отиваше да прекара тази вечер между родни и мили.

Небото се бе намръщило злоещо и някаква меланхолия покриваше душата; нощта се готвеше да хвърли своето мрачно було върху влажните улици, по които свиреше студеният вятър и се затиряше към края, гдето се сгушиха няколко клюмнали колибки, занемели под снега.

Там беше глухо, като че жива душа нямаше. Комините, които стърчаха над снежната покривка, едвам вдигаха тънки призрачни кълба дим; злокобно безмълвие обгръщаше навред, като че тук Коледа беше забравен...

Нагоре под самото бърдо, което приветливо надничаше над занемелите къщици, се бе спотаила клюмнала колиба, която безропотно затаяваше своята вътрешност. Никакъв живот, никакво усилие се не забелязваше край нея. Между четиритях ѝ голи стени, по които в разни фигури се бе заловил скрежът, като силуети се мяркаха две деца, свити край димящото огнище, а насреща им в тъмното къоше лежи на една пърпана рогозка болна жена, която се свиваше вкочанясала от студ. Тя се чувстваше свършено слаба; очите ѝ тъмнеяха, а стомахът ѝ се превиваше от глад.

— Стоенке — едвам промълви тя, като обърна убитите си очи към децата, които протягаха малките си, зачервени ръчички към огнището, — свършиха ли се баберките?...

Стоянка стана, надникна над висящата на клечката улия и додаде отчаяно:

— Няма... те се свършиха вчера...

Майката дълбоко въздъхна и след малко мълчание пак отново поде:

— Стоенке, утре Коледа... запали кандилцето...

Слабата и игрива светлина на кандилцето затрептя пред обелената икона и обагри умното лице на св. Богородица.

— Мамо, кога ще ядем?... — невинно се обади Колю.

Майката отчаяно замълча.

— Хайде, Стоенке... — неспокойно поде пак след малко тя, — излезте с Коля... утре е Коледа, все ще ви даде някой милостив челяк някоя пара и друга, та си купете хляб...

Децата излязоха из вратата, а майката примряла се обърна, като люшна отчаяно главата си.

Стоянка и Колю вървяха треперящи из улицата, от двете страни на която се издигаха високите хубави здания, в прозорците на които играеше ярка светлина. Нощта вече се спущаше и мъглата все повече и повече се сгъстяваше. Върволицата народ, между която се промъкваша одърпаните свити деца, непрекъснато вървеше; всеки, обвит до уши в голяма, хубава шуба, бързаше към топлата стая...

Децата застанаха в един ъгъл до светливите прозорци на кафене „Централ“.

— Чичо, пет пари за хлебец!... — си проточи ръката Стоянка към първия минувач, който, без да се обърне, ги отмина...

— Чичо, за бога... майка ми лежи болна... — плачевно се обърна към втори, трети, четвърти минувачи Стоянка, които я отминаваха, без да я чуят.

Тежина падна на детинските души. Колю почти в отчаяност заспиваше, като се натискаше с всичка сила у студения зид. Улицата почваше да утихва, нощната мрачина се повече и повече сгъстяваше, а най-подир и студена фъртуна премежи мъгливата атмосфера.

Последните закъснели минувачи вече си отиваха. Стоянка пак се завтече след едного, като зачете печалната си молитва, но и той я отмина и тя почти мъртва се върна към Коля, който, без да разбере положението на сестра си, невинно я погледна:

— Стоенке, не ни ли виждат?...

Стоянка се отпусна върху зида и с наведена глава замълча...

И в тази празнична одежда, светнал, градът величествено се стихваше; улиците занемяха — никаква жива душа се вече не мяркаше по тях, а студът все повече и повече сковаваше навред.

Бедните деца, притиснати едно о друго, немеяха; Колю по едно време захленца и пак незабелязан утихна, чуваха се само дълбоките му въздишки. — Стоянка свита от минута на минута се вцепеняваше; в нейната глава се подигаше образът на баща ѝ — едър, но сух човек, с дълъг пъстър шинел, — той беше пожарникар... Тя го помнеше как си идваше у тях и колко весело беше тогава... Ала една нощ го донесоха червен, смазан, изгорял, когато се е борил с пламъците... На сутринта той умря. Как плачеше майка ѝ, как го изнесоха с поп... Тя всичко си припомняше; и от тая минута тяхното жилище запустя. Майка ѝ взе да ходи по чужда работа — излизаше сутрин, връщаше се вечер... Найсетне тя се разбля — оттогава тя почна да чувства нищета, глад...

И в такива спомени, които я душаха, тя се унасяше; студа я измъчваше, тя преставаше да чувства краката си, ръцете си... найсетне умът ѝ се замая, заключи, вцепени се и... замръзна...

Студеният вятър бутна вдървените тела и фъртуната засипа отгоре им...

На сутринта, когато метачите взеха да ринат пътя, две детински тела без никаква следа се намериха в снега умрели, а след два дни и църковното клепало бавно и тъжовно звънтеше за майката, която с отворени очи към вратите, остави живите.

ПЕТКО ТОДОРОВ
РАТАЙКИНЯ

I

Между множеството кръстове и плочи, които стърчаха из сочната буйна трева, горе, отгдето се спущаше нанадолу хълмът, се издигаше една купчина от рохкава пръст, повърхнината на която не беше още обраснала с трева. Възвисока, слаба жена, с черен сукман и салтамарка кадеше покрай този нов гроб и смирено, с взор вдигнат нагоре, отправяше своята сърдечна молитва към небето. След като свърши молитвата си, изправи се, погледна печално вирнатия отгоре кръст и дълбока въздишка изтръгнаха гълбините на гърдите й...

— Ее, хайде си, Драган'це!... хайде, какво пак?... — се обади отдолу една жена. Драганица се огледа — наокол не бе останал никой освен те двете, — взе си пръстената кандилница, малкото шишенце и тръгна към Стоеница, която чакаше по-долу.

— Какво правиш ти сега, Драган'це? — начена Стоеница, като тръгна успоредно с нея. — Мъчено ли ти е без Стойка?

— Абе май мъчено, ама какво да го правиш? Ех, ако е рекъл господ, найсен пак ще се видим, стига само дай здраве.

— Тъй, тъй и аз нашего Ивана така съм проводила; на дванайсет години беше, като го заведе драгинко във Влашко.

— Ох, — въздъхна Драганица, — не му беше още времето да го отлъчам от къщи, ама на: нали видиш — умря баща им, остави ги орляк, кой да ги храни? Стойка го приставих за седемдесет гроша при чича му Брайка... Ех! Не са много, ама барим да го заведе да види свят, там, във Влашко, не е като по нас. Радка пък ще я заведе утре да я главя ратайкиня.

— При кого? — я пресече Стоеница.

— Абе у чорбаджията, у Василя хаджи Петров; там добри и умни са те — знайми ги, както се казало, от деца!...

— Тъй, тъй не е на зло място! — одобрително поклати глава Стоеница.

— И мястото добро, и детето ми е добро и работно, и шатарно. Ех! Свиди ми се да го проводя, ама пак ще кажем да е здраве от бога... Да се научат, да си свържат по някой и друга пара във възел, та тогава

ще му мислим за по-нататък. Пък Минча съм наумила да го дам за пастир у дядови Славчови: дядо Славчо го вика, ще му даде три шилета и един чифт цървули!...

— Хубаво, хубаво си намислила ти, Драган'це. Дай ги тия поголемите, пък най-малката я остави хем за другар, хем къщата да варди!... — Стоеница си пресече мисълта, като съгледа Радка. — Яли и Радка!

Те бяха вече дошли пред вратника на зеления селски двор, в дъното на който се тъмнееше прибрана, замазана с белилка къща. На прага стоеше Радка — хубаво седемнайсетгодишно момиче, с височък ръст, слабо, но симпатично лице, в което светеха две големи газелови очи. Под черната траурна забрадка, която сега тя беше свързала, детинската ѝ фигура се показваше още по-миловидна, още по-невинна...

Радка говореше и се разпрощаваше с другарката си Пенка.

— Какво си приказвате? — начена Драганица, като се доближиха до тях.

— Ех, приказвахме си с Радка, тя вече утре ще тръгва... — отвърна Пена.

— Ами ти как си, Радке? — запита Стоеница. — Свиди ли ти се майка ти, като ще я оставяш? Ех... недей си ти дава зло на сърцето, то челяк по чужди врати се учи.

— Какво прави майка ти, Пенке? — захвана Драганица. — Как е, заклахте ли шилето — утре вече е свети Георги!

— Не заклахме! — начена Пенка. — Тази година ни се случиха все овце, няма нито един овен, та не искахме да ги колим.

— Хайде, прощавай, Драган'це, хъ и ти прощавай, Радке, ела тук! — Радка пристъпи и целуна Стоенчината ръка. — Да станеш още по-голяма и още по-хубава мома! — Ако е здравие, като дойдем някога към касабата, ще се видим. Нали ти си у хаджи Петрови?...

— Хай прощавай, Радке! — каза Пена и си тръгнаха наедно, а Радка и майка ѝ влязоха вкъщи.

— Пригответи ли си каквото ти казах? — запита Драганица Радка.

— Нагласих всичко...

Драганица уморена изохка и седна под стряхата.

— Хайде сложи паралята — се обърна тя към Радка, — та да похапнем, че много отмахях! — Тука ли са Койка и Минчо?

— Оттатък при овцете.

— Хубаво!

... Скромната селска вечеря се свърши: Радка, Минчо, Койка легнаха и заспаха като всички млади и невинни души, ала Драганица не хващаше сън. Очите ѝ тежаха като туч, челото ѝ сякаш го пристягаха два обръча, тя се обръщаше ту на таз, ту на оназ страна; куп мисли пъплеха из нейния омършавял ум — тя искаше да заспи, ала те не ѝ даваха покой.

... Да беше барим по-голям — мислеше тя, — какво? — Ами то едвам единайсет години има!... Глупаво още, не знай ни да се прибере, ни да помисли... погледнеш го легнало, заспало, простудило се! — Кой ще го прегледа?... Минчо, както и да е, дядо Славчо е до нас; все пред очите ти е; ами пък Радка?... По чужди порти, чужд хляб. Без майка оставена между чужди хора... Кой ще помисли, кой ще я научи и настани?... Малко ли неща стават? — Васил'ца е такава серт, погледнеш ударила я — пребила я!... Ами ако не това, поглеж други я примамил, излъгал, пък то на, момиче, младо... лъже се!... Ех, боже, боже, това чудо търпява ли се?...

Така тя продължаваше да мисли дълго време; сънят като че ли бягаше от нея, а очите ѝ толкова тежаха!... Най-подир стана, отвори прозореца; струя от хладен въздух посрещна сънливото ѝ пламтящо тяло. Тя погледна навън. Тиха нощ царуваше навред: месеца, заобиколен от безчет звезди, заливаше с кървава светлина краищата на един бухкав облак. След няколко минутно вдаване в таинствеността на нощта; тя зачу няколко изкукуругвания на петлите.

— Скоро ще се разсъмва! — си каза тя и пак легна.

Изнурена, убита от продължителната безсъница, тя най-подир заспа...

Петлите пропяха втори, трети, четвърти път. По бистрото, безоблачно небо трепна бледнината на денят; месеца се закри зад западния хълм; звездите начнаха една по една да изчезват, ечна найсетне и гласа на църковната камбана, който се разнесе по цялата долина. От този ек се събуди Радка.

— Хайде, мале — начена да буди тя майка си, — хайде ставай, че вече съмна!...

— О-ох — едвам се продигна Драганица. — Съмна ли се! Ех, хайде!... — Стана тя и начна да си трие очите...

* * *

Широката градска улица, от двете страни на която се издигаха хубави къщи, бе пълна с народ, който се връщаше от църква. Между това множество се премъкваха Драганица и Радка, която неспокойно, с наведен поглед, мислейки, че всички нея гледат, вървеше след майка си. Най-сетне дойдоха до къщата на Василя Хаджи Петров; влязоха в отворените врати. От лява страна се издигаше хубава, висока къща, насреща на която се зеленееше цветна градинка, а зад градинката малко дългнесто здание, комина на което бълваше гъсти кълба дим. В дъното на грижливо преметения двор се простираха зелените клони на една лоза, а под лозата на голяма хубава скамейка пиеше кафе домакинът — човек с едър и снажен ръст, голямо и прилично лице, остър поглед, над който се обтягаха две големи черни вежди. Драганица се доближи до него.

— Добър ти ден — прошепна тя, — батю Василе, за много години; свети Георги да вий на помощ!

— Добър ден, Драганице — й отвърна продълговато той, — туй ли ти е момата!...

— Туй е то... хъ, Радке, целуни на батя си Василя ръка.

Радка с пламнали бузи наведе глава да целува ръка.

— Димитро, мари! — викна домакинът. — Я повикай кака си Елена да дойде!...

Вратите на голямата къща се отвориха; на прага се появи със среден ръст, хубаво пременена, накичена жена, която тръгна към говорещите.

— За много години, како Васил'це! Ей на, доведох ти момата си!...

— Тъзи ли ти е момата? — Радка се приближи и целуна ръка на домакинката.

— Ай тук е тя, доведох ти я да я научиш!...

— Хубаво, хубаво, хайде ела да ви почерпя по една ракия.

След като изпи ракията, поговориха малко, условиха Радка и Драганица си тръгна.

— Хайде, Радке, прощавай, слушай тук буля си Василица, тя ще ти бъде за майка...

Радка целуна на майка си ръка, по белите ѝ заруменели бузи се търколиха две бисерни сълзици; тя поиска да каже нещо, но сълзите я задавиха и не можа. Драганица се затули зад пътните врата, а Радка се повърна назад. Някакво необяснимо неспокойствие я овладя, като че ли нейното сърце се затвори, а в него остана и скръбта: желанието да види ония меланхолични колиби, плувнали в зеленина, всичко онова тъй близко до нейното сърце — обгръщаше цялото ѝ същество...

— Димитро — викна хазяйката, този глас като че ли я разбуди, — заведи тази мома в мутвака, покажи ѝ где да си остави нещата, разправи ѝ всичко.

Радка тръгна подир другата слугиня, която я введе в кухнята, разправи ѝ где какво стои, с кое какво се прави после я введе в съседната стая, гдето в ъгъла се издигаше малко одърче, а до одърчето — ракла; всичката мобилировка на ратайкинското жилище.

— Ей тука на одара — продължаваше да разправя Димитра — ще спиш; тука в раклата ще си оставиш твоите дрехи, а ей роклята за всеки ден, ей престилката за в празник, а тази вълняната за в делник... Ето и чапака...

Радка с уважение не отделяше поглед от старата слугиня, която бе останала за два дена да я научи. — Всичко, що ѝ кажеше, тя внимателно изслушваше и се мъчеше да го запомни...

След няколко време влезе пак домакинката:

— Е, научи ли я! — начена тя. — Показа ли ѝ всичко, което трябваше, Димитро, че подире аз не искам да си боля главата!...

— Показах ѝ — отвърна смирено Димитра.

— Ами ти разбра ли?

— Разбрах!... — едва промълви Радка.

— Хайде, вземи котлето, че донеси малко вода, да ти тръгне все като по вода... — се полуусмихна Елена.

Радка взе котлето и тръгна към големия площад. Всред площада течеше бистрата балканска вода, а покрай чешмата стоеха няколко ратайкини и войници, които, наливайки вода, се закачаха и смееха гласно.

— О, о! Яли още една! Хем нея не съм я виждал други път — викна с накривен калпак един войник. Радка, цяла пламнала, си наведе очите, без да каже нещо.

— Дай ми туй кокиче — викаше друг войник и закачаше една голяма, хубава, с къдриви коси мома, която се смееше гласно.

— Ех... Сега, видял си едно кокиче у мен, ще го вземеш, нема да ти го дам!... — му отвърщаше тя.

— Не му е мястото тук, а то...

— Ами ти, мари Стойке — начена от другата страна войника с накривения калпак, — защо не ми носиш кокиче, ти хм... май захвана да се любиш с вашия вестовой... а?

— Пфу-у-у! — изсмя се Стойка. — Пък и с нашия вестовой да се любиш, че да прокопсаш!... Той е един хаплю... Вчера капитанката му викаше, че глупаво гледал!

— Боже, боже, какви са тези моми? — Не ги е срам, закачат се и със солдатите — мислеше си Радка, — я гледай... Да е в нашето село, какво биха ги направили? Кой по нас смее да погледне момък в очите, пък тук...

Докато си мислеше тъй, до нея се приближи една друга мома и я запита:

— Ти ратайкиня ли си?

— Ратайкиня, у Василя Хаджи Петров — й отвърна Радка.

— За колко те пазариха?

— За триста гроша за година.

— Пфу-у-у! Че много малко ти дали. Сега за първи път ли приставаш?

— Сега за първи път!

— Какво си приказвате? — начена един войник с черни дяволити очи, като се приближи при тях. — Дека е главена тая мома?

— У Василя Хаджи Петров — му отвърна другата ратайкиня, а Радка се отдели да си налива котела. Наля и тръна за къщи; на двора там срещна двама момци, които впериха очи в нея.

— Ей че лъскаво ратайкинче имате! — промълви тихо едина и двамата се усмигнаха весело. Радка чу това, белите й бузи ги заля срамежлива червенина — тя отмина нанататък към кухнята.

— Че много се замая! — й каза Димитра.

— Много хора имаше — отвърна малко неспокойно Радка и погледна на един осемнайсетгодишен момък, висок, с черна дълга коса, малка, току-що набъбнала брадица и с благ, миловиден поглед; той говореше весело на Димитра.

— А, това ли е новата слугиня? — запита Димитра.

— Туй е тя!

Младият момък си излезе, а Радка тихо запита Димитра:

— Кой е този?

— Тоз е син на бай Василя!

— Ами там срещнах още двама по-големи и те синове ли му са?

— Едина, русия, му е син, пък другия негов другар.

— Ами какво правят те сега?

— Учат се в гимназията; онзи по-големия е в VII клас, пък този по-малкия в V-ий!

Момъкът се повърна и те пресякоха разговора си.

— Хайде, Димитро — каза той, — пригответе, че татю вика да ядем!...

— Ей на, Радка ще дойде! — Хайде, вземи тарелите, че иди приготви трапезата, Радо!...

Радка приготви и Василевото семейство начена да яде. Големия син, снажен, хубаво облечен момък, на около двацет години, с малко и подвижно лице впи изпитателен поглед в нея и се усмихна дяволито.

— Какво искаше Александър? — се обърна по-малкия син към брата си.

— То сега на тебе не ти е работа! — сопнато му отвърна по-големия.

— Не зная — начена майка им, — като се срещнете, не можете да си продумате две сладки думи!...

— Аз питам ли го — пак викна по-големия — какво прави там, гдето се събират по края? — И той да не ме пита!

— Не зная, Петре, какво правите, струвате, не си живеете, синко — добродушно завърши майка им.

— То на Петра... — начена по-малкия — му дай да ходи само по балове във Владимировия салон, само туй знай, пък друго... Ама то аслъ защо му е?...

— Тъй амчи... Ба, всички да станем дървени философи като тебе! Всички социалисти!... Да се събираме и говорим само дивотии!

— Имай малко срам бе!

— Ех, сега какво се пак счепкахте! — се намеси майка им.

— Нашия социалист отворил кръстоносен поход срещу баловете!... Ха, ха?... Ха!... Нема ли да захванеш и тази слугиня да

учиш като Димитра?... Чунким ти Димитра я прослепи че па!

— Все по-много сторих, отколкото тебе, който не знае освен да се чупи и върти!

Баща им, който слушаше тези препирни всеки път, вече му омръзна и за да тури край на всичко, начна:

— То и то трябва, да знаш да играш и то е масторлък, пък твойто какво? — Седнал си да учиш слугинята да чете.

— На тях, като на нашего Димитра, останало да управят света...

Митю замълча; нещо, което той правеше всякога в подобни случаи; а Петър се усмихна самодоволно, мислейки се за победител.

Те още от малки се разделиха.

Митю беше добър, буен, с високо летящи устремии, мечтател, идеалист, а Петър — напротив: егоист, грандоман, вулгарен.

Още от малък Митю, слаб физически, бе изпъждан всякога от детските дружини като същество неспособно даже да играе. Живота му из къщи сам го сближи с книжнината — отначало с малки комедийки, а после откри неизчерпаемите недра на възлюблената нему литература. Бедността на тогавашната ни книжнина той скоро почувства, затова начена да учи руски език, който го сплоти със своята всеобемиста литература. А тя хвърли семената на ония идеални пориви, които вълнуват всяко младо и прогресивно на изток. Уверен в своето призвание като човек, той се не спираше пред нищо и гдето се почувстваше нужда от него, той не забавяше да се яви. Неделните ученически събрания; уреждането на ученическата библиотека, събирането на неделно четение работници — за всичко това той неуморимо се трудеше. Всякой удобен случай да научи друго той не пропускаше; за това и на слугите в бащината му къща разправяше и обясняваше с усърдие всичко.

Всичко това Петру се показваше смешно, глупаво, детско. Той в лицето на брата си виждаше един заблуден младеж, който не знаеше да се наслаждава от „обществените блага“.

— Научи по-напред себе си, па тогава другите — се обръщаше той към Митя.

— Човек учи другите, докато учи сам себе си, казва Сенека!... — му отвръщаше последния.

Петър искаше да живее за себе си и за да удовлетвори своето лично Аз, той беше готов на всичко. Светските удоволствия го силно влечаха и той още от ученическата скамейка се хвърли в сладострастните обятия на мира.

Баща им стар, попрекарал годините си чорбаджия, гледаше на Митя като на човек, хвърчащ из облаците, а на Петра като на практичен, чисто положителен човек.

II

Бавно течаха светлите априлски дни. Навред из недрата на природата блика живот и веселие; само Радка с наведена глава и убити очи, като ги забулваше понякога светла, кристална сълза, посрещаше слънцето и с такава пак необяснима тъга го изглеждаше, когато потъваше в лазурните обятия на ефира. Дълго ней беше мъчно, докато се свикне с този нов живот. Няколко ноци тя прекара, без да склопи очи; лицето ѝ побледня, погледа ѝ се размъти.

— Какво ти е, Радке? — начена да я запитва Митю, когото тя знаеше за човек добър. Димитра, ратайкинята, която си отиде, ѝ беше разправяла за него какви хубави приказки разправя и какви добри книжки чете.

— Нищо! — му отвърщаше сухо тя, но в това нищо той не прочиташе всичката оная тъга, която се криеше в сърцето ѝ.

— Но, аз познавам, познавам, Радке — продължаваше Митю, — че теб ти е мъчно за в къщи, за у вас, както всеки му е мъчно, но недей се толкова ти вдава в мисли... Ще си отидеш.

Така той употребяваше всички усилия да я разтушава и Радка в скоро време го обикна като единствен другар, който ѝ помагаше в такива несносни часове.

Митю, както всякога, тъй и сега, искаше да я заинтересува, да поизпълни тая душевна празнота, в която сега се бе вмъкнала тъга и отчаяние, с нещо здраво, нещо свежо, което вдъхваше живот. И начена той.

Вечерно време, когато Радка свършваше своята къщна работа, той отиваше да ѝ приказва и тя отначало хладнокръвна, по-сетне заобича Митювите приказки и упоително понякога се вгълбваше. Тия приказки наченаха малко по малко да разсейват тъгата ѝ, да я карат да не мисли все за в село и тя с радост начна да очаква вечерта.

— Отгде ти си научил туй, Митьо? — запита го тя веднъж.

— От книгите, ти обичаш ли да четеш?

— Обичах — отвърна тя, — но като изкарах и четиритях отделения на нашето училище, не ме пуснаха вече и тъй си останах.

— Няма нищо, то човек не само в училище се учи, тъй можем да попрочетем по някой книжка, та като наченеш да разбираш добре книжовния език, ще си четеш сама.

На следующата вечер Митю донесе разказчето на Толстоя „Бог забавя, ала не забравя“, което ѝ се много понрави. Тъй те продължиха да четат: „Кавказки пленник“ от Толстоя, „Четири деня“ от Гаршина, „Робинзон Крузо“, „Изгубена Станка“ и когато Радка взе да разбира добре, Митю ѝ даваше само книжки и разправяше ѝ по някой път.

С лукава насмешка гледаше на всичко това Петър...

Бяха се изминали вече цели три месеца, откогато Радка се раздели с майка си.

След дълги преструвки, голи обещания и прани думи Петър сполучи да удовлетвори своите животински страсти — излъга Радка.

Беше през един хубав майски ден, вечер. Под разплодените черешови дървета, в една сладострастна стойка стоеше Радка, а Петър, след като набра цяла кърпа череши, дойде и седна при нея... Някакви тайни чувства го обвладаха, той конвулсивно ту на таз, ту на оназ страна пипаше... Най-сетне протегна полуусмихнат ръката си към гърдите ѝ. Радка пламна, наведе очите си, скокна и побягна...

Мина се едва неделя и Петър пак повтори. — Това не прави чест! — промълви тя сърдито и отмина.

Но дали имаше чувство, сърце или съвест в Петра? — Той всичко преглътваше търпеливо, а най-подир с прочувствени клетви, изкусни думи, че той е пленен от нея, че той иска да свържат щастието си в един възел, сполучи.

— Аз не съм за тебе жена — викаше му отначало тя, — никой няма да склони да вземеш мен!

— Аз не искам да слушам никого другиго освен сърцето си! — решително отсече Петър. — Аз сега свършвам, аз вече мога да си спечелвам хляба, аз съм независим!

И Радка забрави майчини заръки, захвърли книжките на Митя, от сърцето си неусетно бе изгладила всички спомени за село, тя даже захвана да забравя и майка си. Всичко за нея клетата беше сега Петър!

Митю, който виждаше, че Радка от ден на ден все повече и повече охладнява от книжките му и него, често му домъчняваше; мъчеше се да употреби всичко възможно, само да разбуди пак интерес

в нея, няколко вечери той непрекъснато ходи да ѝ говори, но Радка се прозяваше и разсеяна, често пъти го не слушаше, му потвърдяваше, очаквайки по-скоро да си отиде. След него обикновено дохождаше Петър, а понякога те се и сварваха.

— Хайде... хайде — му се смееше Петър, когато влизаше при тях, — хайде върви учи Димитра, тя се прослепи, пардон, просвети, че те и замина!... Аз Радка ще я науча...

Митю, когато видя, че и Радка му се усмихваше одобрително, силно се огорчи — той догади братовото си намерение, но пак не искаше да вярва.

Нима Радка, такава скромна, ще остави на Петра да си играе с нея? — мислеше си той. — Не, това не го вярвам!... Как Петър може да я излъже, освен ако ѝ обещава, че ще я вземе за жена, но нима тя ще повярва на тая негова лъжа?... Не, Радка не се е заплела в мрежата му, тя му потвърждава само, защото е толкова добра... А не ме слуша, забравя да чете, защото навярно тези неща ѝ са се видели сухи.

Последните мисли щастливо озариха Митювия ум, той отдаде всички сили и усърдие и пак отново начна. Ала Радка, подбутната от Петра — за Петра какво не беше готова тя да направи? — още на втората вечер му я изтърси:

— А бе, Митю — сега станаха малки нощите; работя ден-година, уморявам се много, я остави тези приказки за зимас ти!

Тия бяха думите, които отделиха Митя съвършено; той престана да ходи, да ѝ говори; две неопределени чувства се бяха смесили у него — яд и съжаление!...

Радка вече съвършено забрави книгите, а ако вчера майка ѝ не беше дошла да я види, не би помислила и за нея.

Петър тържествуваше!

* * *

Настана септември. Духна горняка, земята се покри с пожълтяла шума; по небото увиснаха черни облаци, които често пореха нощната тъмнина с огнени светкавици и обливаха земята със ситен дъжд. — Настъпваше мъглива и монотонна есен.

Радка пожълтя; покрай хубавите ѝ живи очи се извъртяха две сини дъги; лицето ѝ покриха жълти грапави петна; тя взе да усеща болки в слабините; взе да се вижда по-дебела, да се протяга — омършава. В това време и Петър захвана да я отбягва; често по цели дни той се не завръщаше в къщи, а белезите от ден на ден все по-ярко и по-ярко се показваха. Ступанката начена да я подозира; не се мина много и по чешмите вестовои и ратайкини наченаха да разправят.

Тогава Радка се видя в тежко и несносно положение; към никого не можеше да простре ръце за помощ освен единствено към Петра, който сега я отбягваше и не искаше да я срещне.

— Петре — му загатна тя с умилителен глас веднъж, — ти виждаш, че хората вече взеха да се усещат за туй, нали викаше да се главяваш за даскал, глави се по-скоро, че да вървим!

— Аз съм се условил, Радке, условил съм се далеч, но чакам да ми дойде назначение от министерството!

— Амчи кога ще дойде то?

— Тез дене, скоро — надявам се!...

Мина се неделя, две, настъпи и трета, но назначение не идеше, а пък ступанина, ступанката вече настоятелно я питаха от кого е в положение. — Слуха „Рада непрана“ — се разнасяше от уста в уста из цялата махала. Радка яко вярваше в Петра, при всичко че последните му постъпки ѝ задаваха страшни мисли. Тя пак се обърна към него:

— Петре, какво стана? — Ще тръгваме ли ний, или какво? — Вече баща ти и майка ти ми не дават мира; какво да приказвам — не знам!...

— Слушай, Радке, ето що: то назначението скоро ще дойде, пък най-сетне дойде-не дойде, най-късно подир седмица ще тръгнем... Ами слушай ти друго нещо. Нали знаеш, там горе покрай циганската махала, отдето се отива за нашето лозе, има една циганка, която давала бурени, та да... да изхвърлиш... Тъй, тъй, иди ти днес при нея... Ето подир малко майка ми ще излезе и баща ми ще отиде при копачите, пък ти стани, че иди!...

Тези Петрови думи я малко подкрепиха, но в това тя чувстваше необясним страх, тя се мислеше за престъпница, някоя вътрешна сила бе стиснала сърцето ѝ и го стягаше в остриите си нокти.

— Ех, боже, боже, какво чудо!... Ами сега мама като се научи... ох, ох!... — замисли тя и тежко въздъхна; постоя, постоя, па тръгна; тя

взе котлите и отиде на чешмата за вода; всички впериха очи:

— Мари Радке, мари, ти си непразна — захванаха да ѝ викат другите ратайкини.

— Как ще, мари! — се защищаваше Радка, но с такъв убит, безнадежден и неуверен тон, че никому не можеше да внуши доверие.

— От кого, мари Радке? — продължаваха да я заобикалят вестовои и ратайкини. — Кажы сега, то се видяло.

— Какво, мари!

И закърти се наокол от смях и кикотения, а бедната Радка потъна в земята.

— Петре — пак се обърна тя, след като се върна от чешмата, — вече този срам не се търпи, какво да правя?

— Ходи ли, гдето ти казах?

— Не съм!

— Е, хъ върви де, хъ върви!...

През тесни, мръсни улички, въртейки страхливо насам-натам поглед, Радка излезе на равното шосе, което се закривяваше зад хълма и провлачеше между младите плодоносни лозя. Малка пътечка се отделяше от широкия път и тая пътечка водеше право за къщата на известната магьосница. Радка се закачи по стръмната пътека и току-що бе на полвин от завоя на шосето, яхнал на кон, изскочи Васил Хаджи Петров; тя се смрази на мястото си. Щом той я видя тук, изведнъж се усети и със строг тон извика:

— Какво дириш тука, Радо?

— Дойдох... там казаха ми... яйца... — се опита тя да слъже, но самия говор и трескавото ѝ побледняло лице обясняваха всичко. Васил, без да слуша повече, сърдито пак ѝ викна:

— Да си вървиш скоро у дома!...

Радка си наведе главата и плачешком едвам стигна до в къщи.

— Петре, Петре... брат да ми си, баща да ми си, избави ме!... — заридя тя пред Петра. — Олеле, отидох!... Уловиха ме, Петре, узнаха всичко, сега да бягаме, инак друго спасение няма!

— Слушай, Радке, слушай какво ще ти кажа — захвана да я успокоява Петър. — Аз сега нямам никак пари, ще искам от татя, но ти не казвай, че това е от мен, защото те няма да ми дадат.

— Ами от кого, Петре, от кого да кажа? — продължаваше да плаче тя. — Обади ми, научи ме!...

— Ето как... Ето, кажи ти, че това е от вуйчовия вестовой, от Коста, гдето си отиде!

— Ами подире?

— Подир е лесно!... Кажи, че се не бой!

След като стигна домакинът в къщи, той разказа на жена си случката и двамата решиха тази още вечер да повикат сестрата на Василя и брата на Елена, който беше капитан; с тях да изпитат Радка.

Смръкна се, наядоха се, дойде Василевата сестра, дойде капитана; последния след като седна и се настани, тъй както той въобще знаеше да сяда във военен съд, запита Радка, която се бе изправила отпреде им цяла облена в сълзи.

— Радо! — захвана със съдийски тон капитана. — До днес всички къщни са те питали истина ли е, че ти си трудна, а ти си отказвала. Днес сам бай Васил те е срещнал пред вратите на оная циганка. Намерението ти става ясно и ний те питаме да ни разправиш всичко, инак ще те поверим на полицейските власти като майка, която иска да убие чедото си, а пък ти трябва да си чувала как се наказват убийците; затуй хайде начни и ни разправи всичко.

Радка хълцаше силно, сълзите я задавяха, тя не можеше да изтърпи това напрегнато положение.

— Казвай де, казвай... то се видяло вече, ами казвай! — додаде повелително Василевата сестра.

— От... от... — начена Радка — от вестовоя... от Коста...

— Как, кога стана туй?...

— Пролетес — отвърна тя; пресипнала, изнемощена, готова всяка минута да падне. Васил, който не можеше повече да я гледа, я освободи от безизходното положение — прати я да си легне.

— Аз се съмнявам! — начена капитана. — Това е скроена лъжа!... Коста беше такова скромно момче!

— А бе от покрития въглен да те е страх!... — додаде хазайката. — Туй момиче знаеш ли колко смирено беше, като дойде?... Ей го сега!...

— Не — настояваше капитана, — Коста не беше способен на такова нещо.

— Утре да пратим — го пресече Васил — за майка му!... Вашето момче — се обърна той към сестра си — нали ще може да отиде?...

— Ще може амчи, защо не?...

III

Слънцето, след като заля с огнен лазур западните краища на небосклона, потъна зад скалистите рътлини; силуета на бледния месец трепна от изток; студен северен вятър фучеше из оголелите като скелети дървеса...

Селото, което досега го заобикаляше мъртво безмълвие, се оживяваше, от всичките страни по пътя се зачуваше глухия тропот и блеение на селските стада.

Драганица сама под стряхата тъчеше. Ту дръпнеше бърдото, ту пъхаше совалката, ту пък се замисляше и забравяше на мястото си.

„Какво стана онуй дете там — замислеше се тя, — не се чува, не се вижда!... Ох, четири месеца става не съм следвала да го нагледам... Пък и те какви хора бяха бе?... — Да рекат и туй дете има майка и то не е израсло като гъба, че и тя милее да го види, та да го проведат само един ден, какво ще им стане... Ама в неделя вече дъжд, сняг, каквото ще да става, ще отида, ще отида веки да го видя, много ми е домиляло...“

— Помози бог, буле Драган'це — извика един глас зад плета. — Тъчеш ли?...

— Ти ли си, Пенке...

— Аз съм!...

— Влез де, ела да те видя!...

Пенка отвори старите дървени врати и тръгна към стряхата, гдето бе станът.

— Все тъчеш, все тъчеш — начена шеговито тя, — хайде, добър вечер!...

— Ех, колкото да се облечем, Пенке, ами ти какво си правиш?...

— Абе насам, нататък... Ами щях да те питам за Радка, какво прави тя? — Нали сега подир Димитровден ще си дойде веки... ще момува!...

— Тя няма да си дойде, Пенке, тя е главена за година!...

Докато тъй се разговаряха, зачуха по пътя конски тропот; коня се спря зад плета и някой извика:

— Буле Драган'це... Буле Драган'це!...

— Какво й то? — се обади Драганица.

— Буле Драган'це, я ела!

Драганица отвори вратите и погледна на едно младо момче, което отсядаше коня.

— Добър вечер! — каза момчето.

— Дал ти господ здраве! — отвърна му тя и впери изпитателен поглед в него.

— Буле Драганице, пратиха ме — начена момчето — от бай Василеви да дойдеш утре рано.

— Че какво, защо?... — захвана зачудена тя. — Не знаеш ли, защо ме викат?

— А... бе — начена момчето, — а... Ела ти там, че те ще ти кажат всичко!...

— Че ти като знаеш, защо ми не кажеш?... Да не им е сбъркала нещо Радка, я?...

— А... бе... бе не е сбъркала, ами знаеш като всяко момиче, младо още... ех, излъгал го там един вестовой, че сега, сега... непразна...

Светкавица да беше се треснала над главата на бедната Драганица, не би се толкова зашамъдела, отколкото като й казаха туй. Сякаш от всичките й жили се върна кръвта в сърцето, задави го, та то не можеше да мръдне. Тя пожълтя като восък, помъчи се да викне — не можа, па полетя и падна в несвяст на земята. Пена, която стоеше там, уплашена се развика, затекоха се съседите, начнаха да я заливат с вода, внесоха я в къщи, захванаха да я разтриват, трети се разтърсиха за лук, а малката Койка писна и от този детски писък екна цялата къща.

Мина вечеря, настана полунощ, едвам тогава се попродигна бедната вдовица. Заплака, зариде като на мъртвец...

Рано, още земята я обвиваше гъст пласт от тъмна мъгла, Драганица с още две жени седнаха в една каруца и заминаха за града.

Едвам що откриваха капаците градските търговци и каруцата се спря пред вратите на високата хаджи Петрова къща.

— Ох, мари Радо!... Ох, мари синко!... Какво направи? Какво стана? — викна отчаяно, едвам крепяща се на краката си, Драганица, като видя в такова окаяно положение Радка. Последният се захлупи

обляна в сълзи на земята; не смеяйки да погледне бедната си майка, която продължаваше задавена на вика: — ... От кого е туй, чедо, какво ми стана момичето, ох... ох...

— Недей плака, недей се ядосва — начена хазайката, като я потегли за ръката. — Ела да влезем в къщи, ще ти разправя всичко.

Влязоха в слугинската стая до кухнята и домакинката начна да разправя. Драганица не преставаше да плаче:

— Нали ми беше детето кротко и смирено, и срамежливо. В пазва съм го крила; какво стана сега? Какво да го правя?...

— Ще я заведеш на колибите, па ще потърсите оногова, солдатина, та ако не ще с добром, със съда ще го накарате да се венчают! — продължаваше да й разправя хазайката.

— Ох, ох, тъй ли съм мислила аз да я венчавам!... Аз оттук не я бутвам. Аз такваз не ви я доведох. Аз не мога... Аз какво ще я правя на колибите и аз съм сирмахкиня; и аз на две ръце очаквам...

Разбита, обезнадеждена, седна пак в каруцата Драганица и си тръгна за село.

* * *

Тежки и мъчителни дни настъпваха за нещастната Радка. Хазяите постоянно я пъдеха, отвсякъде хората се смееха и подиграваха с нея; на чешмата не можеше да стъпи. Единствената надежда, единственият спасителен бряг, който й се мяркаше през толкова бури и вълни, беше Петър. Петър и никой други не можеше да я спаси. А сега той беше заминал на няколко дни за ближния град и когато се върнеше, той непременно щеше да тури край на теглото й. Колкото по-несносно ставаше положението на Радка, толкова повече тя мислеше за Петра, а мислите укрепваха по-здраво и по-здраво вярата й в него.

Петър си дойде; гаче небето над Радкината глава се повече и повече разширяваше. Идеше минутата, мислеше си тя, да се освободя. Ах, каква щастлива мисъл?...

Вечерта Петър дойде при нея; тя искаше да викне, да му изкаже всичко; да я смили и той, та още на сутринта с нощната тъмнина и те да отлетят нейде надалеч, но се въздържа и тихо, с умилителен глас начна:

— Петре, Петърчо, вече ще вървиме ли, не мога тук да стоя, отвред ме пъдят, нигде ме не щат... Хайде, че туй теглило не се търпи...

— Слушай, Радке — я пресече Петър и с лукав, боязлив глас начена да я увещава. — Ти нали виждаш, че назначение не иде, че аз нямам ни пет пари, че никой не ще ни остави да се венчайме, ами слушай... да ти дам аз пет жълтици, че да си гледаш и ти работата...

Тия думи бяха мъглата, която затули последнята й звезда в нейния мрачен хоризонт — тя изгуби и последнята надежда. — За нея остана само едно тъмно и неизвестно бъдеще, което й предсказваше теглила и мъки.

— Аз не ща, не ми трябват жълтиците ти — заплака тя. — Аз какво сега да правя! — Нали ти виках, че не съм за тебе жена, ти защо ме лъга?... Аз ще ида... аз ще те обадя... Аз не мога...

Петър се разсърди на тая дързост и със зловна усмивка викна:

— Ти ще ме обаждаш!... Върви ме обаждай, ти каза вече, че това е от вестовоя... нямам аз веч работа с теб.

От мъки, тъга, ходение нагоре-надолу Радка роди на седмия месец. През една снеговита ноемврийска нощ, сама след големи болести тя стана майка; в тихата слугинска стаичка се чу слабия гласец на едно малко същество, обречено още от утробата на майка си на бедствия и неволи...

Рано сутринта дойде хазайката и още по-строго начена да вика на нещастната млада майка.

— Хайде, хайде... до довечера да те няма тук, хайде, ний не можем да храним хора, които стоят на едно място!...

— Где да вървя сега, бе како Елено, толкова време ви шетах — заплака Радка, — потърпете ме още малко, почакайте да се барим посъвзема!...

— Като ни шета, че затуй ни направи това лице, да не можем да си намерим сега слугиня... Да ставаш, че да си вървиш, чуваш ли?... Да вървиш да го търсиш!...

— Бе, че где да вървя сега?... В таз фъртуна...

— Не знам аз!... Върви гдето щеш!... — завърши хазайката, а Радка, обляна в сълзи, се наведе и начна да говори отчаяно несвързани фрази на своя пеликан, който спеше спокойно в лоното на идеалистическата невинност.

Елена отиде в другата стая, гдето Васил и синовете ѝ пиеха чай. Тя им каза. На стария чорбаджия се врязаха две дълбоки черти между големите вежди; Петър конвулсивно остави недопитата си чаша и побягна в другата стая, за да скрий вълнението си; а Митьо бърже скокна и отиде да види Радка.

Бутна вратите и влезе. Щом си срещнаха погледите, Радка засрамена наведе очи — тя се считаше пред него виновата, престъпница, но при все това твърдо вярваше в неговата милостива душа и откровено начала да се оплаква.

— Ох, Митьо, Митьо... ох, добричкий Митьо, ох, какво стана... Виж като не слушах тебе, виж какъв е бил Петър!

— Че... нима това го направи Петър?... — запита той учуден.

— Ох, Петър, Митьо; той ме излъга, той ми закопа младостта, той ми отрови живота, ох... — продължи да плаче тя.

— Че как? — ти си казала вуйчовия вестовой Коста!

— Тъй казах, тъй ме примами, тъй ме научи Петър... Ох, ами туй дете какво да правя? Я го виж, виж го не прилича ли на Петра?

Възмущение се подигна от дълбочината на Митювата душа. Тия думи разкъсаха всички братски връзки между него и Петра; цял пламнал, той бърже изхвъркна из вратите.

— Господине — се хвърли Митю върху брата си, който се беше облегал на канапето, като го стисна за яката, — господине, каквото си наченал, върви го продължи... Защо си лъгал...

— Какво съм направил? — взе да се брани Петър, учуден от тая смелост и сила на слабия си брат.

— Какво си направил?... И още питаш какво си направил? — Отнел си девството на онуй момиче, излъгал си го по най-позорен начин... Това дете е от тебе!

Майка им, която стоеше в другата стая, уплашено захвана да вика баща им на помощ. Митю толкова силно викаше и ядът толкова сила му даваше, щото Петър отначало като всеки престъпник се сви страхливо, но после, като видя, че му идат на помощ, сдоби повече мощ и викна:

— Да се махваш, че като ти лепна една плесница, ще видиш...

— Ще лепнеш?... Още имаш лице да говориш. Ако не си искал да се жениш за нея, защо си я лъгал?...

— Какво бе?... Какво има? — ги пресече баща им.

— Това дете на Рада е от Петра! — отвърна запъхтян Митю.

— Как от Петра? — запита учудена и разлютена Елена.

— Петър я е излъгал! Петър я е накарал да каже пред всички, че е от вестовоя, за да не може после да го съди!...

— Тя да си е свивала полите, да не го е мамила, пък ти да си сбираш езика зад зъбите, че знаеш ли се?... Какво?... Хубава работа?... Братя сте бе, пък ти ще искаш да го жениш за ратайкиня... Толкова ли добро му мислиш?... Браво... — разядосан, начена домакинът на сина си. Майка им, която беше още повече раздразнена от това, отиде право при Радка и със злъчност начна:

— Да се махваш оттука, че знаеш ли се!... Момчето ми ще искаш да зачерняш... — тя не може да продължи от злоба, — скоро да си събираш парцалите и да се махваш оттук... че ний сме ти криви, а?... — Начена след малко мълчание — прибрахме те да ходиш с вестовоите, а пък подире нази да виниш пред света... Какво ти е сторило момчето ми, мари?

— Ох... Я го виж — заплака отчаяно Радка, — я го виж туй на кого прилича...

Елена, която много скоро смиряваха сълзите, се дръпна назад и с повелителен тон завърши:

— Хайде, хайде... събирай се, че ставай...

И Радка я изпъдиха.

IV

Всичките врати бяха затворени за нея; последните сили я оставиха, а пък времето все повече и повече се застудяваше; от няколко дни земята беше навлякла своята бяла снеговита плащеница, вееше буен горняк и влачеше по небето тежки, черни облаци, които в своя летеж премерваха атмосферата с едри парцали сняг.

Радка се прибра в една малка стаичка на полусрутената запустяла къща, която едва се крепеше срещу вятъра на скалистия хълм Калето. Излепи прозорците с книги, замаза дупките с кал; купи една рогозка, стовна за вода, малко корито за пране и се сви с малката си рожба пред огнището, в което задимяваха от време на време мисириви копанки или някое върбово дърво.

Веднъж яла, други път гладна, веднъж стоплена, други — замръзнала, тя прекара така дващест дни. Видя, че от стотях и петдесет гроша, които ѝ се падаха като плата, от баща ѝ останал дълг на чорбаджията трийсет гроша, като си купи рогозка, стовна, корито, един товар дърва и като яде дващест дни, едвам имаше още трийсет гроша, а те се намаляваха от ден на ден и тя губеше все повече и повече надежда.

— Ще търся работа! — си каза тя една сутрина и тръгна към някои къщи, гдето познаваше.

— Какво искаш? — я посрещаха отвсякъде.

— Искам работа!...

— Каква работа, нямаме работа!...

— Нямате ли я вълна за влачение, я чорапи за плетение или друго, каквото и да било!...

— Вълната си я влачим на водния дарак, а чорапи си купуваме — така ни идат по-евтини... — ѝ отвръщаха отвсякъде.

Минаха се още петнайсет дни. През това време яде само хляб и печен лук. От парите ѝ останаха само пет гроша, числото с лука се свърши, отколе и последната клечка дърва бе станала на пепел, работа отнигде нямаше, а мрза повече и повече сковаваше земята...

Беше през нощта на втория ден на Коледа. Небето се бе изяснило и светнало със своят брилянтен накит, уморената земя се бе вцепенила под летаргическото було на зимната нощ, безмълвие заобикаляше от всички страни спящият град, а свирепият вятър, в когото като че ли се сливаха гласовете на всички теглила и мъки на човеческата неволя и това адско, подземно съзвучие беснееше, тропайки по всички врати и прозорци.

Малката полусрутена къщица се търсяше от този вихър; през всичките междини и отверствия на Радкиното жилище нахлуваше сух студ, който смразяваше и кръвта в мишците ѝ. Тя тази вечер легна с съвсем празен стомах; огнището бе пусто, а малкия пеликан несмиряемо пищеше в майчините си обятия. Радка неспокойно се обръщаше насам-натам, в нейната глава се бе загнездила една страшна мисъл, която тя се страхуваше да я изпълни, а трябваше... Нейните костеливи ръце трябваше да убият самата нейна плът, да пролеят кръвта ѝ. — Тя искаше да се освободи от майчината грижа...

Малката стаичка е тъмна; през единственото стъкло на прозореца проникват няколко бледни лъчи на месеца, които треперливо се разливат по опрашеният под. Студът все повече се усилва; по скъсаната заболойна покривка Радка се обръща пъхтяща; детенцето е пресипнало вече от плач; едвам чува гласецът му...

Тя е решена, тя ще свърши окаения му живот, за да спаси себе си!...

„На няколко места ми казаха — замисли тя, — че ако не бих имала дете, ще ме вземат за ратайкиня... но ще го осмъртя.“

Но на тия мисли някакъв вътрешен глас ѝ подшепва: „Недей!“ Някаква вътрешна сила задържа ръцете ѝ — тя се решава и не може...

Детенцето пак заплаква, тя е отпаднала за сън, не може вече да продължава своят непоносим живот; става и с треперящи ръце издига малкия пеликан... Пред очите ѝ се показва бащината ѝ стряха, оная селска моминска веселост; представя ѝ се живот напред, озарен от звездата на щастieto, но нещо ѝ пресича мислите; някакви стъпки се зачуват зад вратите, тя оставя детето сепнато и с туптящо сърце се ослушва... Нищо, това е вятъра, който се присмива на човеческите бедствия, тя се връща, огледва вледенялото си жилище, пробитите прозорци, през които влизат фученията на вятъра, замръзналата

стовна, пукнатото корито, коравата рогозка и смело хваща рожбата си за крехкия врат; тя изпищява, нещо хрусва... умира...

Дълга декемврийска нощ, като че ли е нескончаема. Радка трепери от студ права, мъртвото тяло на младенеца стои в тъмния ъгъл, някаква злокобна тишина заобикаля пустата къща. Престъпницата я страх да се доближи до леглото...

Пропяват петлите.

Радка става, събира си всичко, взема мъртвото тяло в ръка и се затече през рътът, гдето отзад в подножието му течеше малка река. Разчупи ледът, който вцепеняваше повърхнината на буйната балканска вода, и хвърли умъртвената си рожба.

Страх като че ли повдигаше за мишците Радка; тя бягаше напред през мъглата, без да знае накъде отива и защо. След половин час тичание, краката ѝ взеха да потъват доколени в сняг — тя се спря запъхтяна, поогледа се наокол: навред дебел сняг, над когото се влачи гъста, непроницаема мъгла... По небето се показваше бледнината на деня; наблизо отзад си тя зачу човешки гласове; излезе при тях — те бяха кираджии. Отпреде ѝ се простря широка дълга пъртина и тя тръгна по нея.

Цял ден тя вървя, мина няколко села и вечерта едвам стигна, грохнала от път и мъки, в друг един непознат ней град. След като повървя из широката улица, видя наблизо файтонджийски хан, влезе да спи, мислейки още сутринта да си търси място за слугиня. Ханджият имаше нужда от такава и Радка, сега прекръстена Мария, остана да слугува в ханът...

Реката повлече нанадолу мъртвото тяло и го запря чак на един воденичен яз. Една сутрина воденичаря, като обикаляше вадата, видя на язът нещо се белее, отиде и изненадан от мъртвото тяло, се завтече да вика селския кмет. Кмета заяви в околийското управление. Властите по-скоро се разпоредиха и издириха виновника.

Телеграфните апарати известиха по четиритях ъгла на България да търсят Рада.

Беше взело да се здрачава; градския часовник щу бе ударил седем и в ханът „Македония“ влезе един полицейски пристав с двама стражари. Приставът поиска на ханджията пътно-записната му книга, после го запита виждал ли е такава мома, като я очерта горе-долу.

— Такова момиче — начена ханджията, след като помисли малко — не е минавало оттука; само едно, което остана у дома да слугува.

— Я го викай!... — каза пристава.

Повикаха Радка; тя се разтрепера, побледня, — пристава я позна. Взеха я под конвой и върнаха в градът, гдето пък я затвориха в тъмния и влажен затвор...

Слуховете един през други по-страшни се носеха из градът. Общественото мнение строго осъждаше Петра; а баща му мисли, мисли, та:

— Да стори мира свят! — каза най-подир и го прати надалеч — прати го да се учи...

V

А бедната Драганица изсъхна, сгърби се, в три месеца сякаш се състари с трийсет години. Не можа тя да изтърпи този срам пред света, па заболя, легна, та най-подир склопи очи.

И при новия, щу поизравен гроб, щръкна други по-нов.

ПЕТКО ТОДОРОВ МАРГАРИТ

Беше зимен ден, обикновен зимен ден. По улиците лежеше метър сняг, гъста мъгла се влачеше из студената атмосфера, а небото навъсено се разстиляше над потъналата в меланхолия земя. Всичката природа бе мъртва. Но при все това душата някак си тържествуваше; по лицето на всички се забелязваше интерес, трезвеност и радост. Последните минути на вехтата година унасяха в приятни спомени и пробуждаха нови надежди, поощряваха нови устремии — навред бликаше живот.

Живо чувстваше приближаващия празник и госпожа Гаврилова. Седнала на прозореца и приведена на гергефа си, тя ту поглеждаше из улицата, ту пак бодеше с иглата и се замисляше върху миналото — моминство, любование, сватба... И по този начин през главата ѝ минуваха цяла върволица блажени дни, пълни с веселие, смях и щастие...

Госпожа Гавраилова и е млада, стройна, с хубаво светло лице, над което като китка стоят бухкави магически къдри; всичко у нея показва, че тя действително е една от първите жени на „висшето общество“. Мъж ѝ Петър Гавраилов е председател на Апелативния съд; получава тлъста заплата, па и от наследство има, с една дума — богат човек. Те живеят разкошно; къщата им е окичена с всевъзможни джунджурии, всичко наредено с вкус и изкуство, тъй щото доволно е човек да се срещне веднъж с тях, за да разбере какви хора са Гавраилови.

Тази заран господин Гавраилов излезе с важна цел — да накупи подаръци за Нова година. Госпожата с нетърпение очакваше завръщанието му; тя любопитстваше да види какъв подарък ще ѝ донесе мъж ѝ и при всяко пошумолявание навън се заглеждаше във вратата.

Докато така мислеше щастливата домакиня, вратата се скръцнаха и слугинята влезна при нея.

— Госпожо — поде с влизанието си последнята, — Мария, жената гдето ни варосва, иска да Ви каже нещо, тука ли да дойде или Вий ще слезите в мотвака да я видите?

— Чакай, аз ще сляза! — отвърна госпожата, като стана и тръгна към готварницата, гдето я посрещна една висока, слаба, но с мило и симпатично лице жена, в умните очи на която светеше молба и добродушие.

— Госпожо — почна тя с искрен глас, в който се сливаше бедствието, добродушието и отчаянието на бедната жена, — мъж ми отиде във Влашко и не се върна вече. Аз очаквам на две ръце... Вий знаете аз съм Ви послушвала и пак ще Ви послушам, не ме оставяйте... — И тя вдигна замолените си очи към гордата домакиня, която сопнато я запита:

— Е, че с какво сега да ти помогнем?

— Госпожо, моля Ви се дайте ми поне три лева.

— Три лева! — пресече я Гавраилова. — Че кой ни дава нам три лева? — И без да слуша повече, тя се дръпна назад, а Мария отчаяно заплака след нея.

— Госпожо, смилете се над детето ми — умира!

Но този вик едвам достигна до ушите на домакинята. Тя вече седеше отново на гергефа, някак си недоволна от този разговор и като че ли сама пред себе си се оправдаваше: — Три лева!... — Видели у нас малко пари и всички просяци тук тичат, като че ли ще си дадем парите на тях!... — И пак забождаше иглата по обтегнатата канава. А клетата жена в това време безцелно се луташе из улиците, без да знае и сама къде отива...

Часът приближаваше дванайсет. Денят се проясняваше; бледавите лучи на зимното слънце се показваха между гъстите дебели облаци и треперливо се разливаха по прозорецът, пред който госпожата шиеше.

Радостните ѝ предчувствия от минута на минута се оживяваха. Времето бе прочетено — Гавраилов се очакваше кой час да влезе във вратите.

В съседната стая затракаха чинии и вилици — слугинята слагаше вече трапезата. Но ето, най-сетне равномерните стъпки на домакиня се разнесоха в пруста и младата госпожа радостно полетя към вратите.

— Здравсти, Петре! — посрещна го тя със светнали очи.

— Здравсти, здрасти! — отвърна ѝ също така весело Гавраилов, като хвърляше дебелината си шуба. — Е, как си?

— Чакам те! — отвърна домакинята и нетърпеливо се взря в мъжа си, който извади от джоба си една книга и ѝ я подаде:

— Заповядай, честито да го носиш!

Госпожата бързо-бързо разтвори загънатата книга; пред очите ѝ заиграха малките светливи зрънца и тя почти в захлас от радост извика:

— Маргарит!...

— Двайсет и две върви; дадох тъкмо шейсет наполеона за него — добави значително Гавраилов.

— Двайсет и две върви! — повтори жената. — О, каква прелест!... Ах, колко обичам маргарит! Довечера на бала... Ще си го турна, знаеш, Петре, така — и тя посочи към врата си — с роклята... деколте.

Голяма радост овладяваше и двамата млади през цялото ядение. Щом свършиха, госпожата мина в спалнята, затвори се сама, като някой наивен мечтател, и като се обтегна на мекото канапе, унесе се в радостни мечти. Тя ту издигаше маргарита и го изгледваше от край до край, ту се замисляше за впечатлението, което щеше да произведе на шумпия и многолюден бал тази вечер.

Облечена в своята разкошна розова рокля-деколте и около хубавата ѝ белосана шия лъцят при светлината на ламбите тези светливи дребни зрънца... Ех, колко засукани офицери ще я заобиколят! Колко поклонници, обожатели!... И колкото повече Гавраилова се задълбочаваше в тия мечти, толкова повече тя се унасяше: дългите клепачи се спущаха над очите ѝ, умът ѝ се затъмняваше от чувствата и неусетно младата жена заклоума и заспа...

Заспа тя, както заспиват всички безгрижни, плувнали в щастието на живота. Но докато тялото потъваше в съня, затъмнелия ум почна да работи, бавно и безсъзнателно. През щастливата жена начват да летят сенките на цял свят, които полека-лека се съживяват и захващат да играят в живия си образ. Гавраилова засънува.

... Одърпани, мършави хора, които при пръв поглед ти докарват страх, наизлизат пред нея и от ушите, очите, устата, от цялото им тяло протичат порои кърви, съединяват се в едно и образуват цяла кървава река. — Реката бучи и клокочи, покрита с пяна, в която лъцят

дребните маргаритни зрънца. Из реката газят безброй множество също такива бледни изсъхнали хора, със сбръчкани чела и подпухнали очи и сърдчено гребят гъстата пяна. Те събират тая пяна и мълчаливо я носят в големи фабрики, гдето лъчите на слънцето едвам проникват, внимателно чистят малките зрънца, мият ги, изтриват ги до късна вечеря. Денят се превръща, настава нощ, но работниците във фабриката не знаят почивка. Главите им се вият, жилите на вратовете им болят, кръстовите им се прекосят и в умора те заключват над малките зрънца. Изведнъж нещо изшумолява. Стресват се и в очите им блясва светлиния маргарит. В това време из дългата работилница се разнася гърлястия вик на надзирателя:

— Хайде-е, по-скоро работете!... — И отново нависват уморени глави над светлите зрънца, а от челата им тече кървав пот... Но ето, работата се свърши и всички (о, колко много са тези хора!) стават, затичват се към нея и всякой от тях с неизказана скръб в очите нежно ѝ подава тези дребни скъпоценни зрънца. И в същата минута наоколо гръмват прехрипнали мъжки гласове и кървавата песен на маргарита изпълва въздуха. И Гавраилова я чуй, разбира всяка нейна дума. „... Радвай се ти на тия дребни зрънца, които ний събрахме измежду петнистата кръв на ония, що гният по дъното на океана, за да ги търсят... Радвай се, те са изтрети от нашите корави ръце и измити от нашия пот!“

„Радвай се!... Това са нашите гъсти сълзи, сълзите на нашите деца, които мрат в порутените влажни хижи, на нашите жени, които вий, безсърдечни охолници, пъдите, когато те дойдат да събират трохите от трапезата ви...“ Тъй пеят злочестите роби на труда, а тя съкрушена, едвам поема всяко зрънце, внимателно го разглежда и грижливо ниже на копринена нишка...

Изведнъж тя се сепва и плахо се огледа наоколо. В стаята бе тихо и тъмно, само последните слънчеви лъчи играеха още по прозорците... Младата жена, бледна и смутена, няколко минути лежа на мястото си, без да може да се опомни. Най-сетне като се посъвзе, тя стана и развълнувана почна да се разхожда назад и напред из стаята. В главата ѝ беше цял хаос; непознати чувства бяха се увидели около сърцето ѝ, а в ушите ѝ все още бучеше дрезгавия глас на пеющата тълпа. Поразителна прилика намери тя между тези непознати и страшни образи и оная нещастна Мария, която тая сутрин изпъди из къщата си.

Маргаритът лежеше на масата, но вече не я привличаше и не лъщеше тъй примамливо-магически, както преди малко. В тази минута ней се искаше да види злочестната Мария. Тя бе готова да ѝ даде не само три лева, за да я направи щастлива като себе си. Тя искаше да облекчи страданията ѝ и да помогне на умиращото ѝ дете. Обзета от тия мисли, тя почти несъзнателно натисна електрическия звънец.

След малко слугинята се озова в стаята.

— Пено — начена младата жена, — ти нали познаваш оная жена, която тая сутрин дохожда да ми иска пари?

— Как не, госпожо, познавам я! Нали на Димитровден тя дохожда да варосва.

— Знаеш ли где е къщата.

— Е, там на края — в Парцал махала.

Лицето на госпожата се проясни и без да мисли повече, тя бърже си наметна скъпия мантиел, взе чантата си и като се обърна към слугинята, значително додаде:

— Пено, ний сега ще отидем при оная жена, хайде иди повикай един коларин да ни откара.

Слугинята учудено изгледа господарката си и в недоумение тръгна да изпълни заповедта ѝ.

След малко те вече хвърчеха към Парцал махала.

— Ето къщата на Мария — обади се слугинята, когато пайтонът наближи до една нисичка къщица.

— Спри! — извика тутакси госпожата към файтонджията и пайтона спря. Двете жени слязоха пред порутената къщица, бутнаха нисичката портичка и бързо влязоха в един тесен двор. Ослушаха се: — тихо, като че жива душа нямаше. Слугинята доближи до вратата, надникна и машинално влезе, а след нея и госпожата. В тясната стаичка царуваше полумрачина; в ъгъла, до едно легло, на което неподвижно лежеше тялото на едно десет-дванайсет годишно дете, беше се привела една стара побеляла жена със слабо набърчено лице. При влизанието на неочакваните гости тя издигна главата си към гостите и с тъпо равнодушие ги изгледа.

— Добър вечер, бабо! — поде слугинята.

— Дал ти бог добро! — отвърна почти машинално бабата.

— Где е Мария?

— Господ я знае! Тази заран излезе уж да намери пари: една богата госпожа, казваше, щяла да ѝ даде. Ето, мръкна се вече, а нея все още я няма. Пък и защо ли ще дойде? На — то вече е мъртво!...

При тези думи Гавраилова плахо погледна към леглото в тъмния ъгъл. В тази минута стори ѝ се, че две стъклени мъртвешки очи укорително погледнаха на нея. Обзета от ужас, тя неволно се дръпна към вратата:

— Да си ходим! — едвам чуто продума тя, като улови слугинята за ръката.

След малко тя беше пак в къщата си и всичко видено досега ѝ се стори като един мъчителен сън...

Балът на офицерския клуб беше в пълния си разгар. Самодоволно, сияющи от щастие, като леки пеперудки, безгрижно се въртяха под такта на музиката разкошни дами и елегантни кавалери. Шумящите свилени рокли, разголени гърди и ръце, бели ръкавици, скъпоценни камъни, опнати униформи, лъскави еполети и копчета — всичко това се сливаше в едно, пъстрееше, движеше се, лъщеше до премрежване на очите. На балът беше и госпожа Гавраилова. Тази вечер тя беше царица на тържеството и погледите на всички бяха упречени към нея. Цял венец от поклонници я обикаляха, честити да получат поне една само кратка усмивка от нея. Сияюща в своята горделива хубост, тя скъдно надаряваше своите роби с благосклонни погледи и щастливите, прехласнати от очарование, удвояваха ревността си. Как да не забравиш света и себе си в това море от въздишки, в тази упоителна музика от комплименти, нерешителни признания и доброволни самоунижения? А дребните лъскави зрънца, скъпия маргарит, красиво обхванал лебедината ѝ шия, примамливо лъщеше на излените ѝ мраморни гърди, високо подигани от вълните на сладките чувства. На полуотворените ѝ сладкострастни уста играеше усмивката на безгрижието и в тъмните ѝ магически очи пламтеше огъня на безметежното щастие.

Какво важи за нея светът със своите страдания, мъки и безкрайна мизерия, когато пълната чаша на живота е пред нея?

Бяха се изминали около петнайсет дена от Новата година. Една вечер госпожа Гавраилова с мъжа си под ръка, увита в хубава ротонда,

бавно заминаваше из широката Княжеска улица. Тя бе извънредно весела и шеговито бърбеше с мъжа си. Като минуваха покрай едно здание, долния кат на което беше тунел със силно осветени призори, тя някак си случайно погледна вътре и неволно се спря. Един познат образ ѝ се мярна пред очите. Една възвисочка, стройна и хубавичка жена, облечена в червено, разголена, набелена, безсрамно се излягаше на един стол, обиколена от неколцина офицери, твърде нескромни в изливанието на чувствата си. Тя се кикотеше и цинично излагаше на погледи богатствата на младата си снага. Тази нещастница беше Мария. Мизерията и отчаянието бяха я хвърлили в тази мръсна дупка на позора и безчестието. Госпожа Гавраилова остана като гръмната.

— Какво има? — запита я мъжа ѝ, който не забелязваше сцената в тунела.

— Нищо! — каза младата жена, като го дръпна за ръката, и бързо закрачи нагоре из широката и многолюдна улица.

„Маргарит, Маргарит“! — гърмеше между това някакъв таен глас в ушите ѝ.

ПЕТКО ТОДОРОВ СРЕЩА

Да я срещне — и така... За бога, минавало ли е някога през неговата толкова преживяла глава подобно нещо?... Свят, черен свят! Изменчива съдба...

Тая вечер безцелно той се лута из запустелите улици и съвсем случайно излезе пред кафенето, от което се чуваше пискливият глас на едно кларне, дрънканието на даарето и някакво си нервно скрибуцание на две цигулки. В кафенето имаше много народ, който шумеше под суровата мелодия на тая разбъркана музика. Почти безсъзнателно той бутна ключелницата, отвори вратата и влезе вътре. Още при първата крачка го задави една отвратителна миризма от тютюневия пушек, който бе премрежил въздуха, така че едвам можеше да познае седящите на срещната страна. В едно кьоше стояха четирма свирачи, а покрай стените на миндеря седеше в различни положения почти всичката местна интелигенция — от околийския началник до последните разсилни в съдилището, — която внимателно бе впила очи в една висока слаба жена, с пъпчиво, бледо лице, убит поглед и разнебитени коси, която с вдигнати нагоре ръце тракаше зиловете, кълчеше се неприлично, кривеше си кръста и твърде безсрамно подигаше късата си басмяна рокля.

Той седна в един тъмен ъгъл и равнодушно погледна на играчката, която при всяко извивание се засияваше, извикваше неопределени звукове — и упоената от възторг публика тутакси зашумяваше с викове, тракане на чаши и ръкопляскания. Таз разнебитена пъстрина, суровата музика, страстите, които подигаха гърдите и виното, което още повече разпаляше присъстващите — всичко това се сливаше ведно и в магическо упоение пренасяше главата...

— Момче — обърна се той към слугата, — едно вино!

И тутакси, щом видя пълната чаша отпреде си, той я гаврътна в гърлото си, нервно стисна клепките си и отпусна равнодушния си поглед към играчката, по белисаното лице на която се спущаха вече

чучурки от пот, които събаряха белилото, като откриваха черната ѝ набръчкана, пъпчива кожа. Тя беше вече твърде уморена, за да продължава играта — и музиката спря. След това тя тръгна от маса на маса да събира парса. Всеки от присъстващите ѝ пущаше по няколко стотинки и бързаше да ѝ каже нещо, което възбуждаше в околните силен смях. Тя насилено изкривяваше устните си, поблагодаряваше им и продължаваше.

Той вече поръчваше третя чаша. Веселата компания го унасяше, той забрави своя насилен живот — еднообразния, монотонен, канцеларски живот! Играчката застана пред него, той инстинктивно си пхна ръката в джebът на жилетката си и издигна поглед. Но... той остана като гръмнат на мястото си. Тия черни въгленови очи, в които блещеше буйната страст на младостта, го гледаха сега убити, изгаснали.

— Марийо! — извика той в безсъзнание: — Какво търсиш тук!...

Тоя вик я сепна; без обаче да отвърне, тя в недоумение го изгледа и замина.

Дълго той не отдели погледа си от нея. В душата му се пробуждаше миналото, далечното минало, закрито под тайнственото перде на времето.

... Селски писар, млад, голоблад, той живееше в простотията на селото и отдалеч поглеждаше на шумния живот, който примамливо лъщеше и го съблазняваше. В бъдещето му блещеха, като пътеводна звезда, две черни очи, в които се отразяваше първото му щастие и надежда. Той бе пиян и замаян от една сладка отрова... Всяка вечер под гъстите върби, които приветливо се надвесяха над бълбливия бистър извор, той нетърпеливо причакваше един хубав, пресен образ, една напета снага, която ясно се бе врязала в душата му. Неволно в тази минута той се пренесе в ония времена и с учудвание забележи колко е отишъл надалеч в живота. — През главата му почнаха да минуват рой случки от миналото. Той си представи сладките любования, тайните срещи ту късно при извора, ту на седянките, ту пък на буйните празнични хора...

Но нищо в мъгливото му въображение не се очърта тъй ясно, тъй точно, както оная нощ. Чудна нощ бе тя! — Селото вече дремеше под ялната и студена януарска нощ; небето лъщеше в своя брилянтен накит, а той мълчалив стоеше със стегнато сърце под оголените като

скелети върби при извора, посребрен от ясната месечина... Най-сетне се зачу дрънканието на менците, нейните равномерни стъпки: закъснялата мома идеше да си налей вода. Той я позна...

Бяха се свършили приказките вече; той я притисна до гърдите си.

— И тъй ти утре ще вървиш!... — едвам промълви тя и сълзи бликнаха из очите ѝ.

— Ще вървя, ще вървя, Марийо! — Служба... Но ти не плачи; подир две години, като се върна... Нали ще ме чакаш, Марийо?...

— Ще те чакам, ще те чакам, Марине, ако ще би и с камъни да ме убият, пак ще те чакам; ти си ми само на сърцето; аз съм вечно твоя... — Девојката силно поемаше; тя го гледаше тъй умилно, тъй любовно, че той не се стърпя — отново я притисна до гърдите си и двете влюбени сърца пак затупаха ведно.

— Ами ако те насили баща ти и те даде другиму. Той не знае, че...

Мария го пресече:

— Той сега е още по-зле...

— Не мога ли отпи при него? — Аз ще му кажа...

— Недей, остави; сега той не може те и чу!...

И той напусна селото.

Отначало, в тежкия войнишки живот, който го грабна, той не можеше да забрави Мария и по цели ноци, легнал на коравия казармен одър, мислеше за нея. Ала тежката участ, на която е орисан войникът, полека-лека вкамени и неговото сърце; той почна да изстива към миналото, към скъпия образ на хубавата девојка. Новият живот бе тъй сух и тъй развратно съблазнителен... По едно време той чу, че бащата на Мария умрял; по-подир — че Мария станала ратайкиня в града, но тези вести минаха през главата му, без да оставят никакви дълбоки следи. Казармата бе вече наложила своя хладен печат върху душата му — и всичко изчезна в мрака на забвението...

При тия спомени стана му още по-мъчно. Той погледна за последен път на играчката, която вече излизаше подир цигуларите, и тежко въздъхна.

— Момче, едно вино! — глухо извика той и взе да обръща по-често и по-често чашите, които непрестанно му носеше кафеджията... Образите на миналото, които преди малко смущаваха душата му, почнаха да се замъгляват; отново се спусна пред него пердето на

времето. Той пое с разтреперана ръка последната чаша, вдигна я и с някакво отчаяние я изля в запенените си уста. Безкрайната тъга биде удавена в спирта, сърдечните болки изчезнаха и той тихо заспа на каменната маса...

ПЕТКО ТОДОРОВ БАЙ ДРАГАН

Това беше през една от дългите зимни нощи, които обикновено аз, като селски учител, прекарвах в своите най-любими занятия: четение и писание. Отпреде ми нажежена бумтеше печката, а аз се бях обтегнал срещу хубавата й грейка, зачетен в една книга, с услада се вслушвах в свирепото виение на фъртуната, която мрежеше отвън студената атмосфера. Небото беше навлякло своята мрачна плащеница, а балканът като огнедишуща планина бълваше из гърлото си гъсти кълба мъгла, които вълнообразно се разнасяха из мрачината и обвиваха сънливото, затихнало село. Щях да угася вече ламбата, когато зачух някакво скимтение под прозореца. Отначало си помислих, че ще да е кучето, което цял ден се е губило из планината и едвам сега си е дошло, та няма где да се подслони; но когато се поослушах добре, счу ми се, като че това е човек, и скокнах към прозореца, нощта беше тъмна като в рог и нищо не видях. Отворих затъмнения от скреж прозорец и една студена струя посрещна лицето ми.

— Кой е там? — запитах аз и внимателно се вслушах, но вместо отговор се зачуха силни плачевни хълцания.

Аз повторих.

— Учителю... — със сипкав глас промълви някой и пак заплака силно; аз се зачудих.

— Кой е там? — Що е?...

Едно босо, одърпано момиче, като сянка се изправи в мрачината и аз, без да чакам повече, слязох да му отворя.

— А... ти ли си, Койке! — изумен, извиках аз, като я улових за ръката. — Хъ качи се по-скоро горе де, че то е студено... какво ходиш тъй?... В тъзи нощ камък се пръска от студ; теб не те ли е страх?... — додадох аз, като я заведох до печката да се сгрее.

Тя все още силно подемаше.

— Какво има, Койке, кажи ми сега? — нетърпеливо подех аз.

— Учителю!... — заподема тя, като извади отпреде ми своята нова читанка, която що й бях купил от книжарницата.

Аз вперих още по-зачуден поглед в нея.

— Успокой се, Койке, успокой се, кажи какво има?

Но тя все така подемаше, хубавото ѝ румяно лице беше обляно в горчиви сълзи, а в очите ѝ светеше молба — чиста и искрена молба, която се показва само в детинската душа...

Мене още повече ми домъчня: неспокойни чувства запълзяха из душата ми и като улових своята неочаквана гостенка за ръката, пак със същия тих и съчувствен тон продължих:

— Кажи ми, Койке, кажи ми що ти тежи на душата?...

— Учителю... проводиха ме... проводиха ме нашите да ти върна книгата... — плачевно промълви тя.

— Как да ми върнеш книгата?...

— Да ти я върна! — додаде тя и пак запоема силно.

— Ами ти на какво ще учиш?

Тя мълчеше.

— Друга книга имаш ли си?

— Нямам... не, учителю...

Аз бях съвършено удивен от тези думи.

— Че защо сега дойде да ми я връщаш? — подох след малко мълчание аз. — Защо не ми я донесе утре на училището?...

— Учителю, мен сега ме проводиха... биха ме и ме проводиха!... — със сипкав глас отвърна тя и наведе глава.

— Кой те би; баща ти ли?... Хъ успокой се, че ми разправи — недей плака, аз ще ти върна парите!...

— Учителю — начена след малко тя, като се поуспокои, — тази вечер аз си четох урока... Татйо си дойде и взе да бие мама; татйо, ти го знаеш, той взе да ходи в Геновата механа... И аз четех; като слуша, слуша, ме изхока: — Туй ли те учи даскала, каза — затуй ли ти взе днес четири гроша?... Скоро да вървиш да му го връщаш... Хъ... — И като ме улови за врата, хвъкна ме на пътя всред снега... боса... гола, учителю. — Тя пак заплака и още по-силно запоема. Мен ми се сви сърцето; нажалено погледнах русата ѝ главичка и сериозно, внушително начнах:

— Слушай, Койке, сега ще отидем у вас. Аз ще кажа на баща ти да те не бий и ще му дам четиритях гроша.

Тя ме погледна малко странно, а аз като се постегнах, улових я за ръката и тръгнахме по засипания от сняг път, от двете страни на който

се сгушаха селските колиби.

Койкината къща беше на горния край. Под бялата снеговита пелена, която бе забулила навред, на един ъгъл между две дървета се тъмнееше полусрутена селска стряха; наоколо ѝ, без ограда — всичко нямамо, като че жива душа нямаше в нея.

— Вашите са легнали!... — се обърнах към Койка.

— Не знам!... — едва промълви тя и нерешително, цяла вкочанясала от студ, се приближи да отвори вратите.

— Влез, учителю!...

Аз се вмъкнах през тесните вратчка в тъмната соба: майката, която дремеше в това време край изгаснялото огнище — скочи и стреснато се вгледа в мен.

— Добър вечер, буле Драганице! — подех аз.

— Дал бог здраве, даскале! — додаде машинално тя и впери изпитателно очи в мен.

— Какво правите, буле Драганице?... Какво сте пратили тъзи малка мома сега?...

— Абе даскале... ама чакай да запаля газеничето, та да се видим кой накъдей!... Седни там на столчето...

Аз взех ниския триножник, а тя се доближи с газеничето в ръка до главните и взе да ги раздухва.

— Кой е там — се зачу дебелият глас на бай Драгана из другите врати.

— Хъ спи там... — го ропна буля Драганица, като запали газеничето и слаба, треперлива светлина се разля из тъмната одая.

— Кой е там дошъл?... — повтори той из тъмнината.

— Аз съм, бай Драгане!... — се обърнах аз.

— Хъм, чакай да те видя кой си и какво те носи по късна вечеря тук!... — додаде той и като се изправи на подкосените си крака, излезе при мен.

Неспокойни чувства ме обладаха пред този плещяст, но с изпито и сухо лице селянин, който кръстоса насреща ми краката и седна. Аз излеко подех:

— Какво си пратил туй момиче, бай Драгане, сега?... Не те ли е грях в тази студена нощ да пращаш тъй детето си?...

— То е научено, даскале... то... Ами я остави туй...

— Ами защо го проваждаш? — Защо го биеш?

— Уф!... — въздъхна издълбоко буля Драганица и помери да каже нещо, но бай Драган я пресече:

— Чакай ти!... Аз, даскале — се обърна към мен, — съм пиан, ама не съм хептен пиан!

— Че защо си се напил; това хубаво ли е нещо?

— Абе слушай ме, даскале, хубаво ме слушай! Аз не съм лошъв челяк, ама света лошъв; тежки години... усилни години дошле... Ех, не знаеш ти!...

— Ами с виното ли ще се утешаваш? Какво ти струва детето ти да го изтиряш голо-босо тази нощ, и то защо? — Да ми върне читанката!

— То букваря си е буквар, даскале... Ами трябва за в къщи пари — туй-онуй се е свършило, че трябва да се понакупи, пък ти не го вържи за кусур!...

— Ами тези пари, вместо да си ги изпил на механата, не беше ли по-хубаво да ги донесеш тука, че да не оставяш детето си без книга!...

Той се засрами, наведе печално глава и като въздъхна тежко, начена:

— Ех, даскале, то и без буквар ще мине — ние как сме минали?... Ами света станал лош и лошъв си е от няколко време насам... теглиме ние и как теглим!... Бащите ни по-малко работеха и пак нямаха на главата си толкова теглила, пък ние работим, да ти кажа, като робове непоробени и пак няма прокопсия, пак теглим!... Уж сега българско стана, ама който си е рахатувал на турско, рахатува си и сега... Гледай ти чорбаджи Юрдана, чорбаджия беше на турско време — кмет е на българско и... Теглиме ний и не знайме от що теглим!

— Теглите, бай Драгане, защото сте слепи... да не бяхте слепи, щяхте да видите как ви кара като овце кмета... Не знаеш ли ти, че който знае да чете, има четири очи? — Тогази остави детето си да се учи, да не тегли и то като теб!... Четири гроша ли ти трябва? — На ти четири гроша, та стори мира!... — Аз извадих и му сложих отпреде четири гроша, а той засрамено наведе глава, без да посмей да каже нещо.

— Ако ти не пиеш, ако ти оставиш това вино — продължих след малко мълчание аз, — ще си познаеш болките, а познаеш ли где те боли, ще му търсиш вече цяра...

И още, още много му приказвах аз, а той слушаше, без да продума, с наведена глава. Като че нещо го бореше, като че това, което му казвах, той го чувстваше...

— Да си жив, даскале — на тръгване задоволена ми прошепна буля Драганица, — да си жив и здрав... Да му приказваш все тъй, че стига са биле тез смехове от хората, стига е било туй теглило...

* * *

На сутринта аз разказах това на двамата си другари — учители.

Едина от тях, който беше стар псалт, учил се на пясъка, ми каза, че такива са тукашните хора; пият вино за разтуха.

— Как! — възразих аз. — Нима ний трябва да ги оставим?

— Че какво ще направиш? — свършено спокойно ме остави той.

Ала другия, който беше и по-млад, що свършил петий клас, се позамисли и заедно ний с него решихме, вместо да оставяме да ходят селяните по механите, да ги прибираме вечер в училището и да им четем.

И скоро захванахме това.

Първата вечер аз бях избрал едно разказче за четение. Една от стаите в училището беше се изпълнила със селяни, които внимателно бяха наострили уши, а на една страна бай Драган бе навел глава и нерешително от време на време ме погледваше през вежди. Като свърших, всички се замушкаха и взеха да си шушукат, а аз се обърнах към бай Драгана и го запитах:

— Ти, бай Драгане, какво ще кажеш?...

Че какво да ти каже бай ти Драган? — се обади дядо Пею от другата страна. — То нему не му се приказва тука, да е при Гена?...

Бай Драган го изгледа с такива очи!... О, никога аз няма да забравя този натъжен, замолен поглед!...

Ние устройохме няколко такива вечери. Взеха да идат и млади, и стари: взе да иде най-подир и буля Драганица с бай Драгана...

И след няколко дена гледам Гено механджията дойде да ни моли да идем в механата му да четем — той искаше да изпише и два вестника: но ний му отказахме. Всичко вървеше добре; всички се

благодаряха; а най-вече се благодареше бай Драгановата челяд. Бай Драган забрави пътя към механата и захвана да ходи с дърва в градът...

* * *

Но това не беше за дълго, мен ме вдигнаха и изпъдиха от учителствуванието ми в селото...

И едвам, едвам след три дълги години лутание насам-нататък се завърнах към тез места; гнездото на толкова мили възпоменания.

Беше станало цяло преображение. Моите приемници, види се, не са спали. В селото се бяха устроили и вечерно училище, и библиотека и вече сечаха кирпичи да си строят читалня, от моите ученици няколко бяха ходили да се учат в градът — цели гимназисти, та бащите им не могат да им се нарадват.

Пък бай Драган, като ме видя, сякаш брата си срещна; бързо ме дръпна — че у тях. Вече къщата произмазана, наоколо й плет, на една страна се разцъфтели цветя, а Койка — извлякла се коскоджамити мома, разхубавила се, като че беше пъпка трендафил, разпукнал се след утринната майска роса...

— Добре дошъл! — ми каза тя и в устните й цъфна усмивка — чиста и искрена усмивка, нарочно нагласена да мами и привлича човека...

— Добре дошъл! — повтори буля Драганица и всички ми се радваха, като че нямаше място где да ме гудят...

Сложиха трапезата, па седнахме и се наядохме под високия, клоняст орех, през листата на който таинствено надникваше нежната луна, а лекия вечерник любовно ни гъделичкаше по лицата...

— Право казваше, даскале — завършваше бай Драган, — че този, който знае книгата, има четири очи, от тази книга се посъвзехме ние... Сега никарат да изберем Николча Сарафидито и чорбаджи Юрдана, ама ние ще си проводим наши хора че ни знаят хала и ни разбират от болките.

ПЕТКО ТОДОРОВ КОНКУРС

Живота е непрестанна борба, а съдбата като че тях избра да се срещнат лице с лице и враждебно да си повдигнат един другиму ръка, без ни най-малко сами те да си желаят това. И двамата бяха расли и се въодушевлявали под сянката на един и същ идеал, тръгнали задружно по един и същи път; хиляди пъти повтаряли заедно общата ученическа клетва: „всички за един и един за всички“. Ала това като че ли остана мъртво слово още при първата крачка в живота им.

Те бяха млади, щу хвърлили гимназическия шинел, по лицата им щу бе се врязала първата житейска бръчка, в ума им щу бе се родила първата загадочна мисъл — мисълта за хляба. Всред мечти, кроежи и ученически идеализации, всред оскъдности и лишения Дойчинов и Сираков свършиха гимназиалния курс много по-хубаво, отколкото ония свои другари, които живееха в ситост и задоволство...

Бавно протекоха първите дни на ваканцията. Далеч един от други, в първата крачка отвън училището, те се вдадоха в размишления за своята бъдеща кариера, при всичко че и двамата негодуваха и никога не искаха да бъдат карьеристи. Най-близкото, което стоеше до ума, бе скромната учителска катедра; но и на двамата им се искаше да продължат своето образование и двамата искаха да влязат в оня храм на науката, над вратите на който стоят буквите: „Университет“; който толкова ги е съблазнявал в шумните ученически разговори.

Колкото и силно да беше това влечение, то трябваше да се спре пред мисълта за средства. Дойчинов не притежаваше нищо, баща му — стар селянин, едва със заеми, усилен труд и пестение му помогна да свърши гимназията, но сега той беше изнурен от работа и неговата надежда бе син му. Сираков пък нямаше нито баща, нито майка; сам оставен под една селска стряха, той трябваше да работи, защото и последното парче нива, останало от баща му, го бе продал да се учи.

* * *

Едва ли бяха изминали две седмици, откогато Дойчинов ходеше сам из глухото запустяло село и не можеше да се реши на нещо. В къщи му бе отегчително да стои; когато говореше с някого, често пъти се пренасяше и забравяше, а по полска работа не го оставаха да иде. — Да си отпочине — казваше баща му, който не можеше да му се нарадва, — да си отдъхне, стига му е било това мъчило в учението, да го не мъчим и ние...

Една вечер, като се връщаше от вирът, гдето бе ходил да се къпе, съгледа, че пред канцеларията стоеше коня на куриерът — пощата бе дошла; той влезе през отворените врати и запита писаря какво има.

— Нищо — поде писаря, — нищо, такава прана поща... само един „Държавен вестник“...

Дойчинов помери да излезе, но някак нечаяно взе вестника и като хвърли един разсеян поглед по него прочете:

Министерството на народното просвещение. — „С конкурс се отпуска една стипендия по медицината тази година и пр.“ Това съобщение щастливо озари негова ум; още същия ден той взе учебниците си и начена да се готви за конкурсния изпит и така цяла седмица не излезе от къщи.

— Не си ли се начел, синко, толкова години чете, сега нели вече свърши, какво пък улови книгата? — захвана да му говори майка му, но той, без да слуша някого, продължаваше усърдно да чете.

Седнал на стария селски чардак, пред който се зеленееше висок клоняст орех; унесен в учебника, той неусетно прекарваше по цели дни. Здравият му организъм, острата памет и голямата постоянност благоприятно способстваха и той неуморимо прелистваше пак тия страници, които му напомняха оная скромна ученическа квартира, в която той преживя най-светлите дни от своя живот...

Така неусетно се измина ден по ден ваканцията; настъпи септември.

— Синко, ти сега нали ще станеш даскал? — го запита баща му.

— Слушай, татко — с внушителен, сериозен тон начена той, — аз сега ще отида в София, та ако издържа един изпит, там ще ми отпуснат стипендия и ще отида да се уча за доктор!

— А... бе аз ще кажа, стига ти толкоз; сега помогни на къщния масраф, че нали видиш, застарях, за нищо не ме бива...

Дойчинов начена да убеждава баща си, разправя му колко хубаво е той намислил и колко баща му ще бъде щастлив, ако той свърши медицината, и стария баща с просълзени очи най-подир промълви тихо:

— Ех, дано дава господ здрави, па да се учиш, пък ний ще потърпим малко още, както сме търпели досега...

Дойчинов се стегна и замина за София.

* * *

Четири дни вече, откогато той сам ходеше из шумната столица. Всичко наоколо му бе странно и чуждо, а назначения за започване конкурсите ден приближаваше.

Една вечер, като свърши занятията си, отиде в градската градина, гдето между многобройната публика му се мярна пред очите познат образ. Но той не можа изведнъж да се сети. Едно бледожълто с хлътнали очи момче вървеше насреща му и когато вече вдигна ръце към раменете му, той изненадан извика:

— Алексе... Боже мой, какво си изсъхнал? — Що щеш тука... невъзможно е човек да те познай!...

— Братчето ми, не можеш да ме познаеш?... Хубава работа бей!...

— Но какво ти е, болен ли си?... Колко си изсъхнал?!

— Хайде, где да отидем да се понаприказваме. — Сираков, стискающ още ръката му, се заобръща да търси място. — Ще ти разкажа всичко!...

— Не искаш ли да седнем на някоя пейка?

— Ах, остави, страх ме е да не настина...

И те, без да мислят повече, тръгнаха успоредно напред.

— Е, казвай сега всичката тази история!

— Ето що — поде Сираков, — аз мисля да се представя на конкурс; дава се стипендия по медицината.

— На конкурс! — изведнъж го пресече Дойчинов. — Знаеш ли, че и аз за това съм дошел?...

— На конкурс! — се обърна учуден Сираков. — Значи ще се конкурираме един други!

— ... Твоя, твоя е стипендията, да ти го предскажа отсега...

— Ах, не говори, не видиш ли колко съм отслабнал; съсипах се да работя цяло лято...

— Но ти защо не ми писа, ако да знаех, че ти ще се явиш на конкурс, аз нямаше да се представя.

— А ти защо не ми писа?

— Аз бях толкова занят, че не ми оставаше нито минутка да помисля за друго!... — печално довърши Дойчинов.

— А аз, ах не знаеш колко е мъчно да работиш, когато си болен!... Главата ти се е зашеметила, погледа ти се размътил; едвам прочетеш няколко реда, и буквите захващат да играят пред очите ти; задремеш, сепнеш се... ужасно...

— Но аз съм уверен, твоя е стипендията и ако не бях подал документите си, нямаше и да ги подам!...

Така те продължиха да разправят дълго време, но техния разговор беше натегнат; тяхната нечаяна среща им опечали още повече положението. Най-сетне влязоха в една малка гостилница; нахраниха се и дълго прекараха от нощта в разговори за ваканцията — преминалата и от двамата в усилен труд.

* * *

Назначения за конкурсен изпит ден дойде. Бяха се явили петима кандидати.

В една широка стая на Висшето училище, подпрени до столовете, стоеха двама младежи и от време на време погледваха с неспокойни очи на часовниците си.

— Наближава седем — едвам промълви едина.

— Колко сме подрали. Никой няма още.

— Ах, аз цяла нощ не съм мигнал!...

— Ами аз, само спрежения на неправилни глаголи и френски думи се въртят из главата ми... И то да си сигурен, че ще успееш!...

— Каква печална борба — един против други!...

— Един от нас ще пропадне — а може би и двама...

— От тия пет души само един ще успее!...

Те пак замлъкнаха и наведоха глава. Времето бавно и мъчително се протакеше; през зашемадения им ум вървяха куп несвързани мисли; неволни и конвулсивни движения повтаряха всеки миг...

Вратите се хлопнаха, стоящите издигнаха очи — показа се един добре облечен момък със сбръчкано и малко старешко лице, без брада и без мустаки, който с навожданието на главата си ги поздрави учтиво:

— Добро утро!

— Добро утро! — отвърнаха сухо те и след малко мълчание новодошлият поде:

— Вий ще се явявате, господа, на конкурс!...

— Да, да, ще се явяваме, а вие тоже ще се явявате, нали?...

— Да, аз ще се явя, но защо тази година отмениха да бъдат първом устните изпити, че тогава писмените? Оная година не беше така.

— Кой знае — додаде един от първите. — Вий миналата година нима сте се явявали на конкурса?...

— Да, явях се!

— Тогава вий сега ще разчитате на успех!

— Уж разчитам... Наистина цял скандал ще бъде, ако пропадна и този път, толкова време и служба изгубих с тоя конкурс.

— Где сте свършили?

— Аз съм свършил Военното училище...

Той не завърши; вратите се отвориха и Дойчинов със Сиракова влязоха.

— Ето и други кандидати!... — каза един и се обърна към влезлите. Те едвам размениха няколко думи и часът удари осем. Един слуга внесе и постави на масата една мастилница; необяснимо чувство облада всички; дишането им се усили; сърцата им неспокойно заиграха. Вратите се отвориха и трима хубаво облечени, със сериозни погледи учители влязоха; кандидатите за конкурса станаха на крака; учителите ги поздравиха вежливо и като си заеха местата, един от учителите извика тихо: — Иванов!

Този глас се разнесе дрезгаво из затихналата стая; офицеринът в оставка разтреперан стана, челото му го ороси студена пот, изчерви се до уши и с робски поглед застана пред изпитвачите. Един от учителите му продиктува едно предложение и го накара да го преведе на французки. Всички се задъхаха, сърцата им забиха по-силно, а

изправения се поти и нерешително погледва през вежди ту написаното на черната дъска предложение, ту учителите, като промълвя от време на време по някоя несвързана дума под нос. След едно продължително мълчание един от професорите го запитва:

— Ще можете ли да преведете това предложение на французки?

Изправеният го погледна отчаяно; искаше да потвърди, но се не решаваше и пак погледна написаното на черната дъска предложение; някак насила взе да пише: *Maitre avai z une foie oublie...*

Учителят, като видя, че той се още повече заплита, повтори въпросът си:

— Питам ви, ще можете ли да преведете това предложение на французки?

Иванов наведе печално погледа си и едвам продума:

— Не...

— Можите да си седнете! — Цял облян в пот, с тъжовно свити вежди той си тръгна към мястото, а учителят извика други. И той също се разтрепера, побледня, но като му казаха текста, сдоби кураж и начена да го превежда. Преведе го; зададоха му още няколко въпроса и със сияеще от радост лице си седна на мястото. Извикаха Сиракова, развълнуван, пребелял и той отговори на всички въпроси. Извикаха други, който също бе изсъхнал, с размътен поглед и той преведе и отговори добре. Най-подире застана до черната дъска с високият си ръст и хубавото си пламнало лице Дойчинов. И той отговори добре; професорите си взеха книгата и излязоха, а след тях станаха и изпитаните.

— Ах, не се явявам веч... Ще отида... ще нарамя пак саблята... — си дръпна шапката Иванов и излезе. Сираков го погледна със съжаление, а друг се изсмя и с прикрита, злобна радост добави:

— Туй ли беше той, който разчиташе на успех!... Ха-ха... ха...

Дойчинов и Сираков се отделиха и тръгнаха сами.

— Ах, каква печална комедия — поде Сираков. — Ний сега трябва да се радваме един другиму на нещастиято...

— Какъв отвратителен егоизъм!...

В пет дни устните изпити се свършиха. На тях се явяваха само четирма кандидати, но на последния, на латинския език, едина, който беше следвал в реална гимназия и сам се бе готвил по този предмет, пропадна и за писмените изпити останаха само трима души.

Всички те, които един по един, изнурени отчаяно, се проваляха в тази борба, енергически протестираха към виновника, който ги е втикнул в това несносно положение. И колкото числото им се намаляваше, толкова тази борба се ожесточаваше.

Макар в действителност Дойчинов и Сираков да работеха един против други, но те никога не помислюваха за това; и виновникът на всичко беше трети неизвестен, против когото и двамата с възмущение въставаха, но като се виждаха безсилни, всякога завършваха с еднообразните думи:

— Каква гнусна борба!... Какъв живот!...

Дойчинов, като гледаше Сиракова така отпаднал, пожълтял, искаше той да вземе стипендията, но своя труд не забравяше и чакаше възнаграждението му. Сираков пък болен, единствената му надежда бе в стипендията, която очакваше и колкото здравието му се влошаваше, толкова той повече мислеше за успех, а мислите му пък правеха от ден на ден все повече и повече да наядва вярата му в стипендията. Никой от тях не помисляше, че сега те работят един против други, а ако и случайно минеше през ума му подобна мисъл, той изведнъж се мъчеше да я задуши и забрави...

Беше към обед. Слънцето се приближаваше към запад и заливаше с игрилата си светлина прозорците на едната стена от Висшето училище, гдето замислени решаваха задачата по физика Дойчинов и Сираков. Безмълвие заобикаляше отвед; от време на време се зачуваше скърцанието на перата им, които ту се спираха пред някое трудно място, ту пак захващаха. До масата бе седнал учител, който мълчаливо ги наблюдаваше, а на масата лежеше плик с голям министерски печат. Нито Сираков, нито Дойчинов сега можеха да помислят един за други.

Дойчинов спокойно решаваше задачата, мислите му вървяха правилно и изчисленията му се явяваха точни всякой път. Ала на Сиракова въображението едвам мъгляво му представяше фигурата. Не се мина много и погледа му се размъти, умът — зашемади; главата го силно заболя и той отпаднал, едвам държеше перото в ръка. Напусто напругаше и последни сили, числата играеха пред омаломощеният му поглед; мастилото засъхваше по перото, докато той намисли що да пише.

Дойде определения час. Дойчинов вече бе свършил, прегледа си още веднъж решението и когато назначения учител дойде да прибере упражненията, той му го подаде, взе си шапката и излезе навън.

— Вий свършихте ли? — се обърна учителя към Сиракова, който отчаяно гледеше писаните и зачеркнати цифри.

— Не можах... — той помери да каже, че е болен, но учителят го пресече:

— Определения час дойде, дайте си, моля, упражнението!...

Сираков мълчаливо си подаде решението и излезе на салона, гдето го чакаше Дойчинов.

— Какво, реши ли я? — запита весело той.

— Пропаднах... нищо не можах... — едвам промълви Сираков и се залюля. — Ох... свят ми се вие, едвам стоя на краката си... Хайде, придружи ме до в къщи, защото ме е страх, не мога достигна...

— Що ти е? — впери сериозно очи в него Дойчинов и като го улови под ръка, тръгнаха напред.

Едвам достигнаха квартирата му и той легна изнурен, отслабнал и разбит духом.

След няколко часа пролежаване той се посъвзе, стана и седна до малката маса, по която безредно бяха разхвърляни учебници. Тия същи учебници, които той толкова време преобръща, цяла нощ не спа и защо всичко това? — Защо той съсипа здравието си, когато тъкмо в последната минута по предмета, по който той вярваше, че е най-подготвен — пропадна?... Но пак той не искаше да вярва; увереността в неговите по-първи отговори, мъките, трудът, жертвата на своето здравие той недопущаше, че ще останат така невъзнаградени...

В изпитания, в мисли и неспокойства се изкара цяла седмица. Всеки ден те обикаляха покрай Висшето училище; всеки ден не пропускаха да не запитат или учителя, или секретар, или слуга, но никой не можеше да им отговори.

Най-сетне деня, който те очакваха, наближи — резултата щеше да бъде обявен на сутринта в девет часа.

* * *

Още беше рано, когато вратите на Дойчинова се хлопнаха и влезе Сираков.

— Здравсти!

— Здравствуй!... Много си подранил бе! — додаде Дойчинов, като му стисна ръката.

— Е, ще отидем ли?...

— Да, да, ще отидем, но още е рано, седни малко!...

Сираков взе стола и мълчаливо седна.

— Е, попремина ли ти бе?... — поде Дойчинов.

— Ах, сега премина, но когато трябваше... Окаен съм!

— Но аз много по вярвам, че мен са скъсали!

— Какво говориш?... Не видя ли, че не можах нищо да направя, нито две цифри написах... Ни образа определих где ще се яви, ни нищо... Само начертах едно изпъкнало огледало, определих центровете и фокуса и... но нищо, нищо, казвам ти, не можах да направя.

И почнаха те да се препират. Дойчинов, макар че искаше да вярва, че той е спечелил стипендията, казваше — Сираков; а пък Сираков му възразяваше напротив, при всичко че не искаше да вярва в своите думи — да осъди така лесно своя труд на погибел. Тези препирни продължаваха няколко минути, но те бяха сухи, фалшиви; подмятани само да убият времето, което се изнизваше бавно и правеше всяка минута по-отегчителна, по-натегната за тях.

Мина осем часа: и на двамата заиграха сърцата, но те се преструваха един пред други спокойни; всеки от тях се мъчеше да запази спокойствие на духа... След кратко и мъчително мълчание те станаха и се отправиха към Висшето училище.

И Дойчинов, и Сираков предчувстваха душевната буря, що идеше да ги обеме. И двамата искаха още сега, докато са равни, защото след минута едина се възвишава, а другия пропада, да си кажат нещо, нещо, за което думи нямаше, да си стиснат братски ръцете и погледнат в очите; да си спомнят за ония весели ученически години: но нито едина, нито другия се решаваха да почнат, и двамата обвладаваше неопределено чувство на страх и нерешителност. Влязоха в дългия коридор на Висшето училище — бяха останали още десет минути, докато се обяви резултата.

Най-сетне след тежки задушителни минути слугата се появи с лист в ръка, който залепи на висящата върху стената дъска. И двамата се задъхаха, кръвта им се събра в сърцето, нещо ги повлече към обявлението и те нерешително подигаха погледа си да четат своята присъда:

„... От петима ученици, явени на конкурс, са издържали всички изпити само двама, от които стипендията се отпусна на Дойчинов Петко. Съобщава се на последния да се яви в два часа после обед в Министерството на народното просвещение.“

Какви тайнствени букви?!... Какви магически слова заиграха пред очите им?!... Дойчинов от радост, а Сираков от скръб не можаха да повярват.

На Дойчинова като че ли гърдите му се надигнаха, очите му светнаха; в радостните чувства като че ли над главата му се разкри небето; нему му се искаше да подскочи на въздух, да се завтече като дете по зелените селски морави, да разкаже на целия свят, че е успял; осъществил мечтите си; увенчал своя труд с награда. Ала побледнялото лице на Сиракова изведнъж пресече радостта му; щом очите му се срещнаха с онзи убит поглед, в дъното на когото се бе затаила тъга и отчаяние той се запрях и черен облак затули слънцето на душата му. Сираков поиска да продума, но като че ли зъбите спряха думите, що летяха на езика му и като си сне погледа, тръгна към вратите, а след него и Дойчинов закрачи мълчаливо.

Без да си продумат нито дума, те извървяха целия път от Висшето училище до квартирата на Дойчинова и с едно сухо, монотонно „сбогом“ се разделиха.

Ушите на Сиракова пищяха, главата му се цепеше от болест, а краката му се бяха подкосили и едвам достигна до квартирата си. След едно продължително в полусъзнание пролежаване в леглото той почувства гореща пот, че облива тялото му, ожедня и едвам се доближи разтреперан до масата да пие вода. После седна на стола и в замъглявания му ум забродиха отчаяни, несвързани мисли:

... Толкова труд, толкова мъки... Съсипия на здравето... всичко това отиде напусто... Петко успя, спечели... Колко е блажен!... Надви ме, колко е блажен!... Надви ме... но нима той е виновен. Ах, да, той спечели стипендията, но не по право. Той се възползва от моето разстроено здраве и когато аз паднах от немощ... Той се възползва —

взе стипендията!... Ала нима той е виновен?... Ако аз бих бил на негово място, не бих ли направил същото!... Нима аз се не борих против него? Нима не работих с усилие, даже здравието си повредих, даже здравието си, само и само да го победя... Но той излезе по-корав! Той успя!... Не трябва да се сърдя нему... Ала ако да не беше той, аз щях да взема стипендията, щях да отида да следвам, щях да се изуча, да си поправя здравието — цяло бъдеще бях взел — щастливо бъдище... Ах, колко щях да бъда блажен!... Той взе стипендията; но не, не е Петко виноват; той никога не би ми желал зло!... Той мисли... завиждам му... Ах, не! Аз трябва да му се обясня; да му кажа, че не му завиждам... но той... ако не ме изслуша? — С какви пламнали очи ме гледаше!... Ах, ако не беше той сега тъй, аз бих му казал, казал му бих, че го сърадвам с успеха, че му не завиждам... ала сега!... — С презрение, гордо може да ме отблъсне: — Клетнико, след като до последния час се мъчи да ми отнемеш залька и като не ти се удаде, сега идеш да ми се подмилкваш!... — Ах, това е ужасно; това Петко не би казал!...

И колкото умът му се проясняваше и той се вдълбляваше в мисли, толкова по-силно желание се явяваше у него: да се срещне да се обяснят. Яко бяха свързани техните сърца и тези връзки той усети чак сега, когато помежду им се изпречваше съградената от самите тях граница.

* * *

Тиха нощ забулваше шумния град; в явния хоризонт се чертаеше тъмния силует на Витоша, зад която се мяркаше темето на Мургаша, а над тях величествено плаваше ведрата и пълна луна.

Седнал до прозореца, Дойчинов се бе унесъл всред тайнствената нощ в мисли. Всичко той успя, мечтите си постигна да изпълни и би ли помислил преди един месец, че в такава едно време скръб ще разяжда сърцето му?... Той успя, да, но своя най-обичан другар загуби...

Като че в този плачевен поглед на Сиракова той виждаше завист, презрение... Той искаше да му стисне братолюбиво ръката, да му каже туй, що лежи на сърцето му: — Не ми се сърди, не бих желал!... — Не би желал? — се страхуваше той да не каже Сираков. — Когато

изтръгваш тази стипендия из ръцете ми, мислиш ли ти, че тя справедливо ти се пада? Уви! Ти я взе, когато аз изнемощял едвам държах перото!... От всичко и от тази с кървав труд добита стипендия той би предпочел да се откаже, нежели да чуе тези думи от устата на своя мил другар — Алекси...

Ноцта ставаше по-величествена; безмълвие го заобикаляше от всички страни, едвам се чуеше ръмолението на вятъра, който носеше скръбната есен... Дойчинов бе се забравил; от въображението му не излизаше образа на Сиракова, когото нито тази вечер, нито на обед той срещна в гостилницата. Много канцеларии и кабинети днеска той видя и във всяко място като че му се чинеше ще го види, ще се сприказват, но нийде пред очите му не се мярна онзи бледен и таен лик, когото той непременно искаше да види, преди да излезе из пределите на България. Някаква щастлива мисъл озари умът му и без да разсъждава повече, той стана, взе си шапката и като се закопча, тръгна замислен към Сиракова.

Улицата, по която вървеше Дойчинов, беше глуха; през сънливата песен на щурците се зачуваше от време на време изпискванието на пазвантина и тази свирня незабелязано се стихваше с ноцта... Дойчинов се закриви край пощенската станция и като премина улицата „Аспарух“, застана пред малкия двор, в дъното на който светеше прозорец, забулен с тънко бяло перде, по което се бе изрисувала сянката на Сиракова — седнал с подпряна глава до масата.

— Ето го, той мисли сам! — си каза Дойчинов и таен страх облада душата му; той се вцепени, без да може да шавне нито крачка напред.

В такова неопределено положение той прекара няколко минути; после се посъвзе и тръгна нерешително към вратите. Току-що тури ръка на ключалката, някаква тайнствена ръка го дръпна отзад! — той се задъха; умът му се скова; лицето му пламна и с чувство на срам, престъпност и унижение тръгна обратно за в къщи...

* * *

На другата вечер Дойчинов щеше да тръгва, а през целите тия пет дни от получаванието на благоприятния резултат не бе разменил

ни дума със Сиракова. Много хора големци видя: десетки поздравления получи, но именно в минутите, когато хвалебно го тупаха по гърбът, той виждаше онова опечалено, страдалческо лице, което му не даваше покой. Няколко пъти той ходи покрай квартирата му; по цял ден го търсеше ту из градината, ту из улиците, ту из гостилницата, ту из библиотеката: но нито го намери, нито пък се решаваше да отиде при него.

... Ще замина, без да се видим!... — си мислеше Дойчинов, като излязваше из гостилницата. — О, това е невъзможно, немислимо!... — И по-твърдо, по-решително той потегли право към квартирата на Сиракова.

В едно душевно неспокойствие той измина целия път и със задъхани гърди почука на вратите на стаята, гдето живееше Сираков.

— Влез! — едвам се чу един сипкав глас от стаята. Дойчинов трепна, отвори вратата и нерешително погледна на изсъхналия си другар, който, като го зърна, едвам се надигна от леглото си, развълнуван извика:

— Петко!... — И двамата си стискаха ръцете и любовно погледнаха право в очите.

— Алексе, боже мой, ти си болен... Колко си отслабнал!... Ах, прости ми... Аз... Аз...

— Ах, не ти се сърдя, вярвай ме, не ти се сърдя...

След тези думи като че ли и на двамата олекна от един товар, под който дълго се мъчиха и пъхтяха. — Сърцата им се разтвориха; душите им се сляха в упоение; — никога те един другиму не са се така любували, никога така не бяха се обичали, както в тази минута, когато езикът им се бе сковал и те говореха с очите си...

— Но ти си болен!... — поде Дойчинов сепнато.

— Ах... и надали някога ще оздравям! — изохка Сираков, като се простря на леглото и по бледащото му лице се разляха треперливите лъчи на ниската ламба.

— Ах, прости ми, прости ми — поде след натегнатото мълчание Дойчинов, — аз с готовност бих се отказал и от стипендия, и от кариера, и от всичко!...

— О, не, ти не си тук ни най-малко виновен!...

— Ах, но ако не бих бил аз, ти нямаше да бъдеш така!

— О, не, остави тези приказки, ти тук не си виновен... иди... изучи се и ела работи!

Дълго така се разговаряха и макар че те чувстваха лекост и задоволство в своите души, то Дойчинов продължаваше да се бори със съвестта си, която не му даваше спокойствие...

— О, ние не си желяхме злото — поде развълнувано Дойчинов — и макар да се борихме един против други, то аз ти изповядвам, че никога не съм искал да се провалиш ти!...

— Да, ние не си желяхме зло!... Нам света ни искара да вдигнем един другиму ръка!...

— А ние трябва да се борим сега със света...

— Да, ние трябва да се борим със света!... Дай си ръката!

Те си стиснаха силно ръцете — това беше тяхната клетва за в бъдещата борба!...

Между множеството народ, който се разхождаше по перона на железнопътната станция, неспокойно се върцаше насам-нататък Дойчинов. Втория звънец го сепна. Пътниците почнаха да влизат във вагоните, а той в ожидание погледваше към входа, но търсения от него образ не се забелязваше нигде. Той чакаше Сиракова, при всичко че сам му бе казал да не идва.

— Пътниците във вагона!... — се разнесе високия глас на кондуктора, който почна да затваря вратите на вагоните. Дойчинов се качи в един вагон и пак с устремен към входът поглед застана на прозореца. Отпреде му се замяха кърпички, заснемаха се шапки, зачуха се прощални хълцания и wśród този шум се разнесе третия звънец...

— Алексе! — извика с всичка сила Дойчинов, като съгледа Сиракова, подпиран от един момък, че иде към вагона.

— Петко, прощай! — със светнали очи додаде Сираков и трена наду бронзовите си гърди, разнесе се пискливия сигнал; кондуктиора извика гръмогласно:

— Г-о-т-о-в-о! — И шумно колелетата се търкулнаха по двете железни ивици напред.

ПЕТКО ТОДОРОВ
ТАЙНА

I

Той беше слаб, тих; ако го погледнеше човек така в бледното му лице, никога не би и помислил, че и това мършаво същество, живота на което едва ли се забелязва от някого, ще крие в себе си нещо, що може да заинтересува другите. Ала в неговото сърце наистина се таеше една мисъл, едно чувство, което остана тайна през целия му живот, което го остави да живее вечно сам в душата си, при всичко, че бе заобиколен и от жена, и от деца, и от роднини. Всички го знаяха за добър и кротък човек, кротък дори до глупост. Името му беше Стоян Николов, а съседите всички, що го познаваха, зовяха го Цочо Мравката. Това прекръщаване стана твърде случайно. — Когато беше още дванайсет-тринайсетгодишно момче, турския кадия го повика за свидетел на една свата между съседите им; като снемаше кадията дознание, го попита:

— Под съд бил ли си?

— Аз, ефенди — треперящ додаде той, — аз... на мравката път не минавам...

И оттогава уж на смях наченаха да му викат „Мравката“, па и така си остана завсякога.

Но наистина той от дете си беше още все мирен. Другите му другари ходеха нагоре-надолу, играеха, а той от къща навън не излизаше. Баща му беше беден грънчар, имаше няколко деца, но всички още малки измряха; беше останал само Цочо, който пък не преставаше да боледува. Стана момче на шестнайсет-седемнайсет години, а още не можеше да се съвземе, та да похване работа. И при бабички и врачки го води майка му и колко горчила и билки изпи, ала нищо не му помагаше. По цяла зима не ставаше от леглото; като се запролети, ще се попридигне, ще повикат свещеника да му чете за здравие и през лятото как да е ще ходи с конят за глина, ще подава на баща си да глиждосва паниците, но като мине гроздобер, като се застуди времето и той се разчама — ляга. Нито занаят можа да вземе на ръка, та барим хлябът си да вади. Така болест той нямаше, но някак през есен изсъхваше, посърнеше, та не му се нищо ядеше, нито

работеше — едвам мърдаше, та и без малко щеше да остане да го убият турците във време на „бяганието“, когато руските войски отстъпиха пред многобройните орди на Сюлюман паша. С помощта на един чорбаджийски ратай, който водеше едни кола, Мравката избягна. Малкия балкански градец стана жертва на турците, които избиха и всички, що бяха останали в него.

Когато наново русите удариха и отблъснаха Сюлюман паша, Мравката се завърна и намери къщата на прах и пепел, а баща му заклан сред градът, гдето от смрадта на труповете не можеше да се премине. Това беше един силен удар както за него, така и за всички жители на градът, от който камък върху камък не бе останал. Той още повече се замая; свят му се зави; какво да прави — не знаеше. Ни подслон, ни нъщове, а той останал сам под небето. Разбит, отчаян, викна да плаче като малко дете. Един руски офицерин го видя, съжали го, повика го дома си, та го нахрани, даде му един вехт шинел, даде му и пет рубли, па го прати да разкопава изгорелите домове. И тая работа той не можи да кара. Едвам копна няколко пъти, замори се и като не можеше повече да продължава, остави. Походи, намери един свой другар, па почнаха и двамата да правят мекици. Търговията с мекиците тръгна твърде добре; всяка сутрин до пладне те пражеха насред мегданя и около тях се трупаха лакомо казаците. Така се измина цял месец и той свърза някоя и друга пара.

Населението, що бе избягало, начена да се завръща; в града почнаха да се правят нови къщи; народа изгорен, ограбен, все някак си се чувстваше възроден. Търговията се съживи; руските офицери немилостиво пръскаха рублиите; хората бързаха по-скоро да сглобят колибка или палатка, та да продават. Върна се най-сетне и майката на Мравката, па оттук-оттаме сбраха някоя пара, та си издигнаха една малка къща, направиха си две малки собички долу, а горния кат оставиха да доизкарват, когато вече могат.

Цочо Мравката помери наново да се залови за работа, но като си бе изхарчил парите и нямаше никакви сермийца — не можи. Ходи нагоре-надолу, търси работа и докато се усети, той изгуби това хубаво време, когато много бедни хора спечелиха по що-годе. Войната се склучи, наченаха да се събират български момци за войници — всички изтръпнаха. Мисълта за войник всекиго плашеше и не се мина много, едни почнаха да бягат в Румания, други да се крият, а от време на

време се чуваше, че някой се гръмнал в ръката или си отсякъл пръстът само и само да се освободи от военната повинност.

И Мравката се бе изплашил страшно. Той нямаше кураж да се гърми в ръката, нито пък да бяга, а денят, що беше определен за прегледване на първите новобранци, приближаваше. Един слух, че синовете на вдовиците няма да вземат войници, го съживи; ала той изгуби и последня надежда, когато свещеника през литургията в неделя му помена името заедно с тия на призоваваните се да се явят пред наборната комисия.

Замисли се Цочо и през всичките три дни, докато трая прегледването на младежите, все крои. Разсъмна се на третия ден и още рано той скочи, без много-много да му пресмята, търти да бяга през Балкана. До този ден той не бе ходил в други град; всичкия други свят му се представяше в мъгла; той знаеше само околностите и лозята на градът. А сега, като крачеше през Балкана, той мислеше кога ще да си отиде тая проклета наборна комисия от града им, за да се върне пак.

На другия ден той слезе в града, който се намираще от другата страна на Балкана. Още неседнал да си отпочине и го повика един стражар в участока, оддето, като го узнаха, че е дезертъор, върнаха го под конвой в градът.

Скръбна тежина се стовари върху гърдите на бедната Мравка. Той усещаше, че е сгрешил, че е виновен, и цял трепереше от страх. Когато пристигна в градът, първом го затвориха, после накараха да се съблече и излезе пред няколко добре облечени офицери. Един от тях се приближи до него и почна да го мери; в това време влезе запъхтяна от плач майка му:

— А бре, синко — начена да се моли тя, — защо ми вземате момчето... Амчи не видите ли, че аз съм сама; стара съм... Баща му го убиха турците — кой ще ме храни?

Офицерите се спогледнаха весело; казаха си нещо по руски, което те не разбраха, и после кмета, който стоеше на отгатышната страна на масата, се обърна към нея по български:

— Бабо, ний че не можем да вземаме синовете на вдовиците, това го знаем, но твоя син е бягал и като бегач ще се накаже според закона.

— Бре простете го, синко, той сбъркал... — начена да се моли майка му.

Мравката го освободиха под полицейски надзор. Той все беше неспокоен, чувстваше, че го очаква нещо зло, и познаваше, че е някак свързан и не може наникъде да шавне...

* * *

Петровден беше минал. Хората се прибираха, а Мравката все заплашен, все неспокоен, все замислен. Оттук-оттаме съседни, роднини взеха да му подмятат да му търсят булка; да вземе на овдовялата си майка другар, а той стои и не знае що да захване.

Една вечер като се прибра в къщи, майка му неспокойно поде:

— Слушай, Стоене, синко, то нали видиш не можем я изкара наглава тъй — аз да пера солдашките ризи, пък ти да боледуваш... Ами слушай ме, слушай ме, да ти кажа, че съм ти майка... че съм те родила и отхранила. — Слушай какво съм намислила — да те оженим, синко...

Той се позасрами, наведе очи и майка му, като помълча малко, пак продължи:

— Няма какво да чакаме. Баща ти умря; аз останах сама; пък сама като кукувица не ми се стои... Баба ти Пена, сватята, догде не речеш, ме срещна днес... Намерила ти мома — хем мома... хем хубава, хем послушна... И пари ще ти донесе, и от туй гдето те плашат ще да те съдят, че си бягал, ще те отърве...

— Коя е тя? — със светнали очи запита Мравката.

— Ех, тя... тя е... познавам я аз — махна с ръка тя, — не е лошаво момичето. Ех, младо... Излъгало се... ех, сбъркало... Не ще всякога да бърка, я... Ама таман... Тъй, слушай мене; тъй че ще да ти има повече страха и почитта...

— Че коя е тя, мале? — запита с повече възбудено любопитство и наостри уши, а майката, като погледна изкриво земята, вдигна поглед и пак начена:

— Ще те отърве; ще ти донесе и пари... Пък ти не му задирвай много... Ех, то... то излъгало се... младо...

— Абе то се знае, като кайш, мале. Ами коя е тя?

— Христовичината дъщеря... Иванка!

Той си наведе главата. И двамата замлъкнаха.

Иванка беше хубава, бедна девойка. Тя се хареса на дружинния командир Юрий Адрианович и той я взе уж да му слугува. Сега тя беше в положение от него и офицерът търсеше да я омъжи за някого, като му даде една сума — с която да се отърве от позорът и преследванието на съдебните власти. Лелята на Иванка, баба Пена сватята, се нагърби със сватовщината и за мъж на Иванка избра Мравката, като добър и сиромаш, а и паднал под съд. Командирът беше обещал да му даде триста рубли и да го освободи съвършено от повдигнатото против него дело.

Мравката не мисли много-много. Заради него майка му отговори. И една вечер, без да канят някого, дойде у тях Иванка, дойде и майка ѝ, баба Пена, па ги венчаха, докато и той сам се усети.

През всичкото време той не продума нищо; кръсти се, когато му кажаха, прави що го караха другите, без да може да мисли; като че мъгла бе овладяла погледът му; умът му се бе замаял; някакви неизвестни чувства го бяха овладяли. И когато всички си отидоха и Иванка остана у тях с него, той не знаеше отгде да захване, що да ѝ каже. Никога през живота си той не бе прохортувал с нея и сега така двамата... Нима наистина той се бе оженил за „такава“ мома? Нима е истина, че той се е оженил и Иванка е негова жена? Като как стана това?... В толкоз скоро време!...

А Иванка! — Тя цялата вечер се черви, очи не може да издигне да погледне някого и нима тоз чузд за нея човек, нима Мравката ѝ беше мъж?... Тя се срамуваше; не знаеше що да му каже...

На сутринта двамата младоженци станаха; Иванка поле вода да се умие Цочо, отърси му дрехите, облякоха се и отидоха да посетят дружинния командир, който засега им беше като баща и на двамата. Когато влязоха при него, Иванка се разплака, хвърли се да му цалува ръка, после той със страхопочитание се приближи и цалуна също ръка. Веселят Юрий Адрианович ги прие твърде любезно, честити им венците и като ги почерпи по чаша чай, отиде в една друга стая, отгдето донесе една голяма торбичка с рубли, които подаде на младоженика. Като пое тая тежина, той се разтрепера, радостно заигра сърцето му и пак се наведе да цалува ръка.

И така тяхната тиха сватба се свърши.

Обаче Мравката, като че усещаше още нещо му липсва; като че очакваше да му каже още нещо Иванка, като че приближаваше един ден

— ден, когато той, кой знай защо, очакваше...

II

Влизанието на Иванка в новото жилище, щу издигнато над старото пепелище, се почувства в скоро време. От тия пари, които той взе, изкара още две стаи, загради дворът; Иванка нареди къщата, нася градинка — който влезеше у тях, познаваше, че е дошла нова къщовница. А Цочо намисли да се залови на работа. Занаят никакъв не знаеше; мекици правеха вече хлебарите, тъй щото той се реши да наеме кръчмата срещу казармите. В туй предприятие му помогна дружинният командир и така Мравката стана кръчмар.

По цял ден той прекарваше на кръчмата, вечер като се върнеше, му слагаха да похапне — у тях взе да му се похаресва.

Изминаха се три месеца тъй. У тях все хубаво; в кръчмата търговията му вървеше добре; но все нещо го глождеше, щом погледнеше Иванка. Тя все мълчеше, а нему се искаше да й каже нещо; нещо, което само чувстваше, а не можеше да намисли и захване...

Настана есен; замазаха, приготвиха си зимнина като всички къщовници.

Една вечер, като се връщаше от кръчмата, отдалеч още съгледа, че ярка светлина трептеше в прозорците на горната им соба, влезе в къщи; на двора видя майка си в помрачено лице, която едвам промълви:

— Иванка роди...

Тези думи го нажалиха; едно странно чувство стегна душата му, той се запръ облегат до стената и дълго се не решаваше да отиде при младата майка. После инстинктивно бутна вратите, гдето на леглото с дете в ръка лежеше Иванка, а насреща й беше седнал Юрий Адрианович, който весел слушаше разказите на сватята. Неговото явление възцари тишина; той едвам промълви:

— Добър вечер. — И като се поклони на командирът, мълчаливо се изправи до масичката. Студено и странно той погледна малкото пеленаче, което кресливо плачеше. Иванка, обзета от едно неопределено чувство, наведе глава, а командирът неспокойно се замести насам-нататък.

След едно продължително мълчание някой хлопна пътните врати, баба Пена погледна през прозореца и додаде:

— Ах, ете сватята Донка иде!...

— Леля Донка? — вдигна очи Мравката и излезе.

— А я — поде Юрий Адрианович, като стана, — трябва да си ходя. — Той се приближи, помилва още веднъж детенцето и излезе.

Веселата леля, която щу научи новината и дойде при майката; щом влезе в стаята и поде със смях:

*Вчера булка доведохме домбара-думбара.
На сутринта дете роди домбара-думбара.*

Този подбив се посрещна твърде студено; тя се огледа насамнатакъ и без никакво стеснение поде:

— Какво сте се замислили?... Амчи, Иванке мари, той, баща му, пребързал мари!... Дошъл изведнъж да види чедото си...

Иванка наведе очи. Никой не отговаряше на шегите на леля Донка. И тя някак се насити, додея ѝ да стои и да бърбори, па си тръгна...

И мълчание, срамувание едни от други се измина цялата вечер. Мравката усещаше някакви неопределени чувства към малката си дъщеря, която той знаеше, че не е негова; като че ли избягваше да се сприкаже с Иванка, но в душата му нещо му шепнеше, че трябва да я обича и има защо, той се е венчал с нея, защото тя му е жена, която го гледа и върти къщата му. Така също странно го душеше нещо, когато видеше командира, който по късни вечери понякога идеше у тях. С него нито той, нито майка му приказваха и щом дойдеше, те го оставяха сам при Иванка. И на майка му, и на него, и на Иванка като че ли все им тежеше нещо; като че все искаха да си кажат нещо; в погледите и на тримата се таеше нещо натегнато и като че всеки от тях се чувстваше чужд един от други. Ала на обяснение те се не решаваха. Тези чувства бяха замъглени в душата на Мравката, той се не решаваха с никого да подкачи да говори за това...

III

Бяха се изменили цели три години, откогато Мравката се задоми. Малката му дъщеря вече ходеше и бе почнала да изговаря криво-ляво някой дума. Иванка беше вече майка още на едно момченце, което той много обичаше и често бавеше. Топло чувство на бащинска нежност всякога го обземаше, когато го вземеше на ръка.

Но от ден на ден всички се чувстваха отпаднали. Болестта, която го държеше цяла зима, не го остави да продължи търговийката си, що бе завъртял с кръчмата; западна и полека-лека всичко, що имаше, изяде. Ала това него толкова опечаляваше, колкото като гледаше как Иванка непрестанно се караше с майка му. За нищо и за никакво, поглеж, счепкали се, сбили се и какви лоши приказки една на друга си хортуват!...

— Вий мизатрихте младините... Аз съм ти направила къщата... Чуваш ли, дъртелнице никаква... Тез пари твои ли са — да млъкваш, че ай сега ще ти пребия свирките!... — викаше, колкото й държеше сила, Иванка на майка му.

— Ти ли мари — подеваше да вика старата, — ти ли ще ме пъдиш от къщата ми... ягмиса ми момчето, копелано недна... почерни му честта... Да не бяхме ний, кой щеше да те вземе с детето ти... Защото ти затулихме срама, затуй ли викаш?

Той като мъж веднъж захвана да посъди Иванка да остави и не огорчава старините на майка му, но тя му се ропна, нахока го, та и той се разкая що му трябваше да й приказва.

И оттогава нито един сладък час той не усети. Понякога, като на човек, поискваше му се да се поизприкаже тихичко с жена си, да разменят по две благи думи и едвам й той продума, тя като го изругай, че го кара по цели дни да мълчи и въздиша и очите му да се преливат със сълзи.

Майка му се сгърби, лицето й се повече сбръчка, ядосва се, плака, па най-сетне дойде един ден, че й се свършиха дните — умря да се отърве от теглило и непристойни караници.

Иванка се зарадва. Но докато се огледа — зер човек да не е без тъга! — току се разнесе из целия град новината, че дружинния командир го викат в Русия. Нейния покровител, Юрий Адрианович, у когото тя твърде често ходеше и който от време на време им даваше по някоя и друга пара, си тръгна. Тя се разплака, разтъжи — цял свят ѝ почерня отпред. Като така се ядосваше и хукаше по цели дни, най-много си теглеше Мравката; тя му не даваше ни ден, ни нощ мира; за нищо ще му се скара, ще го нахока. Той бактисваше да стои в къщи, та захвана вечер да замръква по кръчмите, пропи и още повече изсъхна...

IV

Целия свят се беше замъглявил в душата на Мравката. Тежки грижи, черни мисли той давеше с върлата ракия, която от ден на ден все повече и повече го изпиваше.

Две години такъв живот стигаше, за да го смъкне. Той подпухна, разчамави се, лицето му почерня и не можеше нищо да похване.

А Иванка, тя си живееше, както по-напред: мислеше за Юрий Адриановича, от време на време вземаше и чужда работа и си изкарваше хляба. Че Мравката къснееше по кръчмите и пиеше, тя не искаше да знай. Децата ѝ растяха; Анка беше хубаво, русокосо, сивооко момиченце — носеше също образът на баща си. А Иванчо все боледуваше, слаб, с черно и малко лице, като че не бе взел нито една черта от майчиния си образ. Като ги видеше, шеговитата леля Донка се спираше и от работа, и от път да ги гледа.

— Каква е жива московка! — викаше тя, като кимаше глава към Анка. И оттам захванаха децата да ѝ казват „Московка“, че и Иванчо едвам можеше да си отвори устата, крещеше: Московка!...

Игри и веселие се свършиха, децата и хората се прибраха; духна студения вятър, пожълтя наред — есента удари своята ледна целувка върху природата. Мравката се усети вече свършено отпаднал; не му се вече стоеше в кръчмите; не му се и ракия пиеше. Той закашля, захраца — дните му се прочетоха.

Цялата зима така тръгна; от къщи навън не можеше нос да подаде. Кашлицата го постоянно давеше, а нощем пот, стаята, гдето лежеше, замириса, Иванка не можеше да търпи това; викаше, гълчеше, мира му не даваше да отдъхне. Никога той не беше чувствал тъй тежък живота си, както напоследък. Отделиха и деца от него, жена му, като се гнусеше от храчките му, избягваше да влезе при него, а той по цели дни зашеметен стоеше сам в собата. Много му се искаше да се посприкаже, да си похортува с някого и тежко се мъчеше, когато никого не виждаше; никого освен Иванкиното намръщено лице, което и в последните му дни го огорчаваше все повече и повече.

* * *

Беше един ясен априлски ден. Зимата, която го бе запушила в стаята, си отиваше. Грееше топло животворно слънце и орляк птички заглушаваха въздуха със своите чуруликания. После обед той излезе и седна на сочната трева, що бе бликнала да расте в градинката им. Анка и Иванчо играеха покрай него, а на друга една страна Иванка копаяше с малка мотичка и садеше цвете.

Наоколо бе тихо, само децата се борличкаха и Мравката им се любуваше отстрана. Анка беше пъргава, с ясно зълнливо гласенце, което никак не приличаше на онова на мършавия Иванчо, който едвам шепнеше:

— Мос... ковка... къщичката хубаво да постелиш!...

Тези думи не бяха странни за него; той много пъти чуваше, когато Анка я наричаха „Московка“, но сега като че нещо се съживи, затрептя в душата му и той се надигна, впи поглед в децата, които продължаваха да се боричкат.

„... Колко е хубава Анка — помисли си той, — а Иванчо, колко е чер, кекав... какъв е повляканяст... как...“

Той не завърши мисълта си: Иванка се бе спряла при него и Мравката със сипкав нерешителен глас се обърна към жена си:

— Виж, Иванке, виж колко е хубава Анка, пък Иванчо...

Тия думи като че я жегнаха изведнъж.

— Ех, туй ли си седнал сега да гледаш!... — го ропна тя.

Мравката се смълча, тайната наново се спотаи в дъното на душата му и с тая тайна след две седмици той се скри под гробовния кивот навеки.

ПЕТКО ТОДОРОВ СТОЙКО

— Какво се е разгълчала оттатък стрина Петковица, бабо Гано?

— Абе, даскале... и нейното не е лесно — промълви едвам чуто баба Гана, наведе очи и се захласна.

В това време оттатък през сливака наново се зачуха клетвите на баба Петковица: „... Да опустейте, да ви порази господ — през сълзи нареждаше тя, — по-хубаво майка ви камък да е родила, вий да не сте се раждали, гдето ми уморихте чадото... Таквази ли ви я дадох?... Кой ви е викал да се втиквате да ми искате дъщеря — сега не я погледвате...“

И сълзите отново я задавяха.

Баба Гана, както стоеше тъй при мене, изведнъж се връцна из вратата, слезе на двора и отиде да я раздумва.

Аз излязох отвън на чардака, поогледах се наокол — всичко тихо. Мъчителна, зловеца тишина обгърнала цяло село. Оттатък под клюмналата стряха на баба Петковица в прозорците мъждука слаба светлина на кандило и като залутана светулка се губи в нависналите гъсти листе на дърветата. Мен ме зачевърка. Слязох долу. Баба Гана беше пак приседнала край огнището, гдето къкреше гърне с боб. Тя ту се навождаше да подклажда гозбата, ту пак се изправи, завърти вретеното и засучи от къделята тънка нишка.

— Какво има у стринини Петковичини — подхванах направо аз, — бабо Гано?

— И аз не знам що да ти кажа, даскале — въздъхна издълбоко тя. Баба Гана замлъкна, наведе глава, а аз още повече наострих уши.

— Седни — подхвана тя пак, — ей ти столче; да ти разправа, ти по си ходил по света, познаваш повечко хора, може да разбереш, а то ний... — и като че ли друга мисъл я пресече, та тя изново поде: — Знаеш, даскале, Петковца е вдовица. Отколе умря мъж й. Той, като беше жив, иди-доди, не бяха тъй... Ама те и сега не са зле. Какви, какви по сиромаси зная от тях аз и как много по-честито и добре прекарват... Той я остави с три деца: малки бяха, ама тя, каквато си е

чевръстичка, не ги остави. Работи, те ѝ помагаха, отрастоха. Най-голямата, Неда, гдето е сега болна, се извлече мома... Пък беше и хубава. Ех, божки, като я гледам сега — сърце ми се къса. Какво е туй човек! Като го налегне болест или яд, спълдушиня се — на нищо не прилича...

И Неда — хубава, ама каква? — сякаш са я изписали. Онез черни като въглен очи; оная копринена коса — спуснала се, завила кръста ѝ, изгора!... Като се стъкне, като се натъкми, та като грабне котлите, докато стигне кладенеца, пощуряваха момците подире ѝ...

И Петковица радва ли се, радва, че и тя отгледала чадо. На хоро, по седенки, на извор — един през други тичат подире ѝ момците. Още от мънинка, що се промомила — се казва, — почнаха да хлопат Петковичините порти. Тоз, онзи — и добри момчета.

— Малка е, не ни е за даване — отвърща Петковица, па понякога пък се замисли, дойде при мене, та седнем тъй с нея, както сме седнали сега, и почне тя да ме пита: — Какво ще кажеш, како Гено, зер аз съм ѝ кака, сега пък от Димови проводили да ме питат: Димо казал, иска тук да си задоми Петра, та да се прибере момчето му: да си отвори дюген. То хубаво изпекло занаята веки. Най-баш калфа било при Тодора терзията. То му въртяло всичката работа.

— Хубаво, хубаво, Петковице, хайде тогава да е на добър час — кажа аз.

— Какво ти „на добър час“ — викаш, како Гано, тя не дава да ѝ прохортуват. Какво е туй момиче — не знам.

— Срамува се...

— Где ти ще се срамува! От мене ли?... Ама не иска; пък хубаво мястото — ще го изпуснем. Каква работна жена е Димовица? Та и Димо е прибран, и добри са... Пък и имат си от що-що, гдето се рекло.

Приказваме си ний с Петковица, а Неда не дава да ѝ продумаш... Та тъй отказаха тук, отказаха таме; взеха да пуцат на Неда приказки. Едни викат Змей я любел, други се подсмиват: ще се калугери... Хорски приказки, като няма какво да правят, с хората се гаврят. Мина се, що се мина, Недени дружки се настаниха, изжениха, а тя пак мома... По едно време току се чу из село, че Маруляковото момче, Стойко, тръгнало подире ѝ. Всички се смеят. Никой не вярва. Зер то на челяк не мязаше още — ни мустак, ни брада. Младо, по-младо с години от нея. Ний си мислим: детинска работа, белким ще му уйдиса

на ума Неда. То какви-какви момци не ги огрея, та него ли?... Кога не се мина десетина дена, чухме — Неда му дала китка от чело. Подир някой ден пък стовни си дала да ги напие... Чудим се. Не вярваме. Току един ден дойде Петковица у дома замислена, осрамена. „Кой знай — помислих си — какво ще да е.“

— Седни, Петковице, какво си тъй посърнала?

— Ох, како Гано, и аз не знам какво е това чудо — поде тя, — знаеш ли Марулякови проводили баба Анна сватята. Аз се чудя и мая що да им хортувам, пък Неда като рекла: — „Да проводят сгодежници, аз него си искам...“ и то пък лудей за нея. Че Неда, да вземе да умий, да прибере чехлите на сватята, заявило ми се е и замаяло с туй момиче...

И аз, зачудена тоя път, забравих да ѝ кажа: „на добър час“. — Какви — помислих си, — какви момчета я искаха, че не ги взе, та на туй лудо-младо на ума уйдисало...

— То, пък Стойко, како Гано, лудей подире ѝ. „Я да ми я дадат сдобром, казвало из онези дни на Савовица Касърката, я ще я открадна. Тя ме обича и аз я обичам, уживели сме си на сърца.“ И не зная какво да правя, сестро; иска го, плачи. Той, та той...

Па помисли, помисли — ех, като да я гледам и сега! — та подхвана: — Пък страх ме е да я дам в чужди, непознати ръце... Зер виждала ли съм ти аз Марулякови... — въздъхна тя и се прекръсти.

Подир някой и други ден стана мяната.

Ех, така ѝ било писано! Сгоди се и се любуват като гълъбчета.

Мина се, не мина месец, па се венчаха. И стори мира Стойко — задоми се Неда.

Баба Гана, като да ѝ задави нещо гласа. Тя замлъкна. Сви още повече набръчкано чело, след малко подхвана:

— ... Ех пък и той да би знал, белки не би я оставил, ама где де? Отиде, ще ти кажа — Стойко на градина във Влашко. Остави млада булка на месец ли, на два ли при майка си, при баща си...

Като си замина той, тя си дохожда еднъж-дваж у майчини си първом умислена, повехнала — да не можеш да я познаеш...

... Мъчено ѝ за Стойка, за майка ѝ; ненавикинала на чуждо място още... Тъй сме били и ний. — Мисля си аз, като я виждам. Кога една вечер, гледам, Петковица иде, та чак сълзи ѝ преливат очите.

— Изгоряхме — казва, — отде се взе тоз Стойко?...

— Защо мари, какво, мари Петковице? — питам втрещена аз.

— Ох, како Гано, Маруляците — ревна тя — кой ги е знаял?... Запалиха ни, умориха ми чедото... Дошла си и не иска — казва — вече праг им да пристъпи... Свекър ѝ се напил, та да вземе да я бие...

Тогази както и да е, притавихме я да си иде. Ама подир месец ли, подир два лиси дойде... Пометнала, даскале, били я, карали я да вдига не знам що си по нивята — пометна...

И оттогава, като се разчама — бре при доктори, бре при бабички, бре при кадъни, — где не ходиха! — нищо не помага. Стойко си дойде пред Димитровден от Влашко. Колкото парици би спитърхало, пропиля ги — ти казвам, — дано ѝ помогне. От нищо помощ не вижда, горката... Линее, от ден на ден все по отслабва.

Та тъй изгуби се и лицето ѝ, и хубостта ѝ, та като и Стойко да ѝ се насити. Зер колко пари потроши момчето подире ѝ? — Омръзна ли му, що стана? — Като я изпи тъй болестта, и той си отзе от нея...

Баба Гана се наведе към огнището, подигна двете главни под гърнето и почна да духа. Облак от дим просълзи очите ѝ.

— Е, че защо гълчи сега баба Петковица? — запитах я аз.

— Абе как да не гълчи? — Стойко си дошъл днес — той нали се главил за ратай в село, — ходил си у бащини си, пък не пристъпил да види жена си... Зер кой знай? — Не му се гледа да се кахъри и той горкия...

Тя се обърна пак към огнището, отхлюпи капака на гърнето и викна: — Тю-ю-ю изврял боба!...

А мен като да нахлу всичката кръв в главата. И аз побързах да изляза.

Подир два дена Неда умря. Цяло село зажали с нейната смърт. Но като че всички бяха в някакво недоумение. Само баба Петковица не преставаше да къльне Стойка до девета рода...

А Стойко?...

Той се скъса да плаче подир носилото... Личеше, че го боли; зле го боли за нещо...

Никому дума не продума. Търпеливо пренасяше клетвите на баба Петковица и като че ли от тях да му ставаше по-леко.

Близо две години, откак бях напуснал Пърчево. Едно лято случи се да минавам през Габрово за Шипка.

Отидох да диря кола. Гледам между кираджиите едно плещясто, ниско, но сухо момче със сбръчкано чело, почерняло лице без брада, без мустаки — къосерлак; пък облечено ни по градски, ни по селски — някак пъстро. Повзрях се в него и ха — ха да го позная.

— Бай Василе — цикна, като се ухили насреща ми, — ти ли си? Не можеш да ме познаеш.

— Стойко — го изгледах аз, — че ти кираджия ли си бе? — Где да те позная?...

— Хайде, аз ще да те карам, бай Василе: хубаво ща те закарам; нали ме знаеш — подкачи той.

— Добре-добре, колко ще вземеш?

— Ех, какво-що... колкото дадеш... хаде да впрягам ли?

— Че късно бе — погледнах часовника аз, — часа пет. Сега не можеш мина балканът ки...

— Както кажеш, ама хайде до червен бряг. Там е хубаво, бай Василе, сред балкана добре се спи. Щом пренощуваме там, на утре по хладина ще прескочим на Шипка.

И аз, без да му мисля много-много, седнах в писаната му нова каруца; шибна конете той и хайде на Червения бряг.

Четири-пет къщи, сврени всред една живописна дипла в самите поли на балкана, покрай които една бистра балканска река — от Червен бряг...

— Ст-ой — извика протегнато Стойко, като обтегна дизгините на конете. Аз скочих от каруцата и една жена, препасана с вълняна престилка, ме покани на чардака. Стойко възви конете под салкъмите, които се зеленееха срещу хана.

Последните слънчеви лъчи пъпляха по върховете на Старопланинските вишини. Нощна прохлада задуха из гърлото на балкана. Зачу се звънтение, примесено с тропот и бление на стадата, които се спущаха към колибите. Начна да се здрача... Аз седнах, похапнах над кокотливата река и се стъмни.

Изведнъж една сърдечна вита песен се зачу откъм двора. Излязох и гледам: Стойко седнал турски под един салкъм, отпреде му алък с вино и надува ли-надува сладкопойната свирка, като от време на време хвърля по един поглед към посталите си коне, които лакомо хрупат зобта си. Когато се приближих към него, той прекъсна, погледна ме, па изкриви уста, като да се усмихне, и нищо не рече. После се обърна, наля си чаша вино, глътна я и като си избърса устните с нечистата си ръка, помери да каже нещо, ала аз го пресякох: — Защо се не прибереш в Пърчево, бе Стойко?

— В Пърчево ли? — Ех, та няма да отида жив да се заровя там, я?... Тъй ми е по-леко. Днес тука — утре там... Губя се... И минават се неусетно и дни, и месеци...

Мен ми се поиска да го поразпитам за неговия живот с жена му и всичко онова, което бях чул и видял тогава, та издалек-издалек подех: — Ами ти не се ли ожени, бе Стойко?

— Где ти женитба, бай Василе — нали съм вдовец, — па се позамисли и като машинално да повтори: — Вдовец... — па, като се посъвзе и начна: — Не помниш ли смъртта на мойта булка? — Много са умирали, но тя не умря както всички... Ех, бай Василе — въздъхна той, — тежи ми на душа, право тежи...

— Че ти нали я обичаше?

— Обичах я — пое тъжовно той, — обичах я още от дете, гдето се е казало. И как я обичах? — Луд бях за нея!... Та и тя ме обичаше... Бог да я прости, гдето е легнала. Ти барим знаеш, чер ти стоеше у бабини Ганини — съседи бяхте: колко свят върна тя, че мене взе... Хей, боже, като си помисля що беше. Че бях ти заказал, венчахме се и тръгнах за Влашко. Пък нея, где да я оставя? — Като всички хора, оставих я при баща си и при майка си, ама мойте майка и баща не били както всички хора... Да я бият, да я карат да кладе купен. Та... нали знаеш: разчама се и оттогава не видя бял ден...

Той се смълча, сви си веждите, като да правеше някакво усилие над себе и продължи: — Като боледува така, стопи се, изсъхна, на човек не мязаше... че най-подире — тук той понижи нерешително гласа си — да ти кажа правото и аз взех да се загледам в други жени, зер изстина ми сърце от нея... Тя си отиде у майчини си да лежи, а аз останах вдовец при жива жена... Ама най ми е криво пак като се смисля, като ми се притегне душата — не мога място да си намеря: че

не отидох да я видя, кога умираше... Дойдох си в Пърчево, а не отидох... И тя се научила... — Стойко наведе глава, замисли се и повтори: научила се... И какво ли ѝ е било?...

Та оттогава купих тая каруца...

— Де, Арап! — прекъсна си приказката Стойко, скокна и отиде да смирява конете, които се ритяха. — Сто-ой!...

ПЕТКО ТОДОРОВ НЯМА ВЕЧЕ...

Добър човек е Койчо, ала — както всякой — и той си има свой кусур: играе на карти; страстно, забравено прахосва той и последнио петаче, което изчовърка с игла. И колко пъти вече Койчо се връща смутен, тъжовен в къщи, как му се къса сърце, кога погледне повехналото изсмукано лице на жена си... Кълне се Койчо, кръсти се плачешком: докато е жив, няма да похване той карти — няма да прескочи прага на Дончевото кафене.

Но кога в събота вечер си дойде в къщи с заплата за цяла неделя, сякаш парите го бодат; той вземе някак странно да гледа, да чофили ръце, да свива рамене; и тогава са напразни всички молби и сълзи на жена му. Той като че ли оглушава и без да гледа, изхвърква из вратата.

Жена му не смее дори на роднини да се оплаче. Всички знаят Койча за добър мъж: и занаята си знае добре, и всичко му иде отръки; само някак не му върви... Ех, кога се ожени, той бе един от първите шивачи: дюген с петима калфи, чираци държеше... И как полека-лека се изхули занаятът от ръцете му, никой не видя — току го забелязаха един ден, че отиде и той да шие като наемен в еврейската шивачница. А като напук оттогава взе да попийва, да се позаплесква из кафенетата... — намери нещо из къщи — заложил го... проиграй го... И как не му се моли жена му? — Тласне я на една страна, изсумти и да го няма...

А някога той е тъй мил, тъй добър, кога се върне. В къщи с трън да се завъртиш, няма що да закачиш. Жена му се свила, прегърбила, децата заглосгали сухия хляб и той унило се прилепи към тях.

— Няма вече — каже, — няма, Донке... Чуваш ли? — Ей, няма... В събота, щом си взема парите, право тука и на тебе... И ти ще ги вземеш, ще ги крийш... Ще се разплатим... Всяка събота на тебе ще давам моите пари... Ти ще ги вземеш... ще ги крийш... Аз само ще работя...

И посъживи се Донка, позатупа ѝ доволно сърце. Койчо е тъй мил тая вечер. И мирно, със светли надежди те се прегърнат в ниската

вехта стая и унася ги сън към... тъй очакваната събота.

* * *

Нощта е прихлупила запустелия край. Всичко мълчи, нищо се не вижда. Тук-там само в прозорците се мерне плах светлик и неуловимо се изгуби. А виелицата беснува и заспива със сняг вкочанясалата земя.

В одаята е тихо. Огънят, който с усилие се повдигна в широкото огнище, разлива треперлива светлина и смътно се очертава скудната покъщнина: на отсрещната страна, до закрития прозорец, висят две котлета, оттатък в тъмния ъгъл стои ракла, а по-насам, наред, е сложена върху изтрита рогозка паралия, към която са обърнали гръб с прострени към огъня ръце две деца.

Донка влиза от време на време, принася нещо и пак излиза. Тя е залисана в своята шетня.

Всички очакват Койчо. И защо ли той още късней? — Де ли е? През Донкината глава неволно минава мисълта за Дончовото кафене и тя трепва — мъчи се по-скоро да се освободи от нея.

„... Ех, и този ли път — замисля се тя, като разбутва децата и се приближава към огъня, — ще ли излъже?... Не... Той сега ще дойде... ще донесе маслини — риба.“ — Тя извъръща глава: очаква кога да го види...

Децата задрямват, майката стъква огъня.

Ето най-подир пътните врата се трясват; Койчо се разтропва по калдъръма; Донка става да го посрещне. Влиза той побелял от сняг, разхвърля се, засуква увисналите си кестеняви мустаци, по които висят още шушулки лед, и като погледва усмихнато трапезата, машинално и с удоволствие прегъва турски крака до нея. Разтварят книгата и всички се разтреперват: далак — хайвер! Улавят се о хляба — празя, та сладко-сладко заядат...

— На, Донке — казва Койчо, като дояда последната хапка и й подава поша си, в едина край на който виси възел, — на вземни ги: цели петдесет гроша са... Не даде онзи чифутин повече за илгията... Ех... хайде вземни — скриј ги: аз да ги не виждам, да ги не зная.

Донка поема замислено възела и става да го скъта. Неволно Койчо отделя очи и скришом, с някакъв трепет на сърце, заследява

жена си: тя отваря раклата и бърже пъхва парите в джеба на кожухчето си.

Нещо зашумява в Койчовите гърди. Донка се връща, раздига паралията — децата дремливо се протягат, заспиват, а заедно с тях бърза да легне и бащата. Той се мъчи по-скоро да заспи, а сякаш нещо го човърка... Иска да заспи, да замре, да не мисли...

Ляга и Донка, и вси, уморени от деня, скоро заспиват.

Не се спи само на Койча. Той стиска очи, върти се ту насам, ту нататък, потегли чергата, па се завий прязглава, ала нещо го човърка — не му дава мира... Пред неговите очи изпъква масата на Дончевото кафене и той постоянно гледа как летят пред него: момика пика, момче спатия, каро... и ето че и той издига своя показалец: бута, и му дават една „ръка“: поп каро, момиче каро, бирлик спатия — хайде и втора: бирлик каро, деветка каро, момче купа; слагат козът: десетка каро. Койчо чете: четирсет, петдесет, шейсет, седемдесет... У-у стигат му!... Той се забравя, отместя настрана картите — затваря. Па изглежда надменно-засмяно Димитра музикантина и издига ръка, залюшва картите:

— Дай една спатия, едно каро, още едно каро — четиридесет й стигат!

И Койчо радостно прибира парите.

И има пред себе си Койчо една камара гологани, левове... петолевки... И играе той и тъй му върви, върви... И съсипва ги всички — задигва си парите, иде си дома: всичко наред...

Зашумя още по-силно в Койчовите гърди нещо — загоря; той се подигна, огледа се: не бе изгаснала още жаравата в огнището — спря очи на жена си, на децата си и като да му прималя нещо на сърце. Легна пак, обърна се на друга страна, потегли пак чергата и стисна очи — чака да заспи...

Стои той, спотайва се в себе си, но не пада сън на неговите клепки.

... Бирлик купа — десетка каро, момчето... козът... — всичко това сякаш изскача из мъгла пред него, просвятва полека-лека и ето че пред Койча са пак Дончовите хора: пеят, пият, играят — там е светло, весело...

И пред него непрекъснато летят карта след карта. Ето че иде и Алтелели. И той смята: ще му дам да вземе, аз ще допипам момата, ще

му разваля четирсетях — ще изтегля бирлика — обявявам двайсет и пак играта е моя... И пари... печалба... веселба...

Унася се Койчо и в него все по-силно и по-силно загорява нещо — обхваща го. Той със спряно дишане се подига; нахлува тихо калеврите, хвърля на гръб кожуха — налага калпака, па се доближава до раклата — издига капака, който изскърцва остро. Донка, като прободена от скърцането на раклата, скоква в съня си, отваря очи и се хвърля с плач отгоре му.

— Нали ще спиш... нали ми ги даде... нали няма... — подхваща тя, като се улавя о него.

Но Койчо, взел вече парите, тласва настрана жена си и изскача из вратата...

Дончевото кафене се е замъглило вече от облаци тютюнов пушек и едвам се виждат насядалите развеселели гости; вик, шум, тракане на зарове, пляскане на карти — всичко туй зашеметява Койча и той забравен, инстинктивно се присламча до една от масите.

— О-о, Койчо — издига очи един във войнишка форма играч, — какво се тъй забави?... Днес събота... Хъ да те видя...

И пое Койчо картите сякаш съживен, па се залюля с все сила играта...

.....

* * *

На другата вечер около оскъдна трапеза стоят дремливо двете деца. Койчо намръщен е привел глава към земята, а Донка с нажалено лице повдига сух комат към уста.

— Ти няма да се оставиш — захваща ниско тя, — мен ако не жалиш, барим за децата не те ли е грях...

— Няма вече — я пресича глухо Койчо, — аз ти казвам — не ми ли вярваш. — В събота, щом ни дадат платата, право при тебе... Няма...

ПЕТКО ТОДОРОВ
МИШКА

I

Инженер Кръстев дълго обикаля около пътните врата на къщата си, докато се реши да влезе. Страшно предчувствие навяваше на душата му тая тъмнина, която бе забулила целия дом. Сякаш че се бои да влезе, да не би да го затворят вътре, па после... Той надникна още веднъж през прозорците — не се мярка ни жива душа: като че ли всички се преструват — дебнат го, та кога влезе веднъж в стаята си, да го налегнат и... Той и сам не може да си въобрази какво ще го правят... И защо всички го преследват? Какво особено е станало? Кой какво знае?... И защо тъй с удивление, с любопитство да го изглеждат от глава до пети? Сякаш че е нов в града. Като че ли първи път минава край доктор Наумови... А нали до вчера и денем, и нощем бяха неразделни?... И кой си е позволил сега да мисли... Какво мислят?... И кой им е казал? Знае ли някой неговите отношения към тая фамилия?... Той бе тъй близък до вчера — вчера вечерта излезе от тях... А сега?... Сега се събрали, разтичали се съседи — целият град, и мало, и голямо, заговорили... за него. Като че ли всякой има право да говори за поривите на сърцето му... Всички... Как си позволяват?... И преследват го... Искат... — Кръстеви — сам не знае какво искат от него, само чувства, че някакво зло, някакво нещастие иде да го застигне. — И тя всичко туй прави без стеснение, без да му мисли... Да помисли поне за мъжа си, за него... Посегнала да се трови... Събрали се комшийки, разтичал се градът... А Наумов... как ще се срещнат сега?... Той е имал такова голямо доверие в него, и той го излъга. Наумов ще иска сега... навярно ще иска удовлетворение — и той... ще му даде...

Мигом му се представи срещата с доктора и разправиите — и слепите му очи пламнаха, пробуди се заведнъж току-що стихналата му душа и причерня му наоколо.

В туй време отгоре из тъмната улица се зачуха познати гласове на негови другари. Той се сепна, стори му се, че разправят за него, за докторката — и без да мисли, той прескочи прага и бързо въздръсти нагоре из стълбите.

— Димо — извика машинално той. Обърна се насам-нататък — никого няма из къщи.

„И той ли се е скрил?... Да не е и той отишъл... у докторови?“ — му мина случайно през ума.

Инженерът се почувства сам, оставен, затворен.

Влезе в стаята си, запали ламбата и на масата съгледа едно писмо, което изведнъж го порази.

„Ето, туй... свърши се вече — мина несъзнателно през ума му. — Аз нали си знаях?... Туй е...“ И той простря ръка да вземе плика. Погледна го отсам-оттатък и сякаш не се решава да го отвори.

„... Туй е — прощално писмо... тя, Миш... Мина... пише ми последнйо... Укорява ме... Подлец...“

Кръстев извърна глава, затвори със сила вратите — да не би да влезе някой, да го види... Без да мисли, пръстите му разкъсаха плика, той погледва написаните листове и като да се колебае да зачете... „Прилича на прощално писмо...“ — му минава през ума, сяда до масата и очите му машинално тръгват по редовете на писмото.

„Сега е вече всичко свършено. Честта ми е потъпкана, сърцето — ритнато и мен не остава друго, освен с последните си сили да упражня последното си право — правото над себе си. Но преди да свърша, иска ми се, милий Саша, да напиша няколко реда теб, за когото животът на една опозорена жена не вярвам много да важи, но който остави толкова неща в едно искрено сърце... Както виждаш, аз, макар и да казваш, че съм озлобена, имам още слабостта да те любя. И тая любов, която за теб е вятър, страст, глупости, на мен решава живота.

Аз знаях, Саша, или по-точно предчувствах, че ти не можеше да свършиш с мен иначе освен тъй... Да ме захвърлиш като една пачавра. Знаях аз края, страшния край на моята безумна любов, ала не мислех и не исках да помисля за него. Знаях. И даже в най-задушежни минути, когато упоени един до друг, забравили всичко наокол, ти ми се кълнеш, че ще презреш и обществено мнение, и служба, и всичко, и всичко — само да се оцастливим, —

аз, която, никога не съм ти изисквала никакви обещания, не ти ли запушвах устата с горчиви усмивки, съзнавайки тежката си участ?... Но аз те любех безотчетно, лудо. Аз те любех с всичките ти слабости и дребнавост, съзнавайки, че теб не свързва нищо друго с мен освен една престъпна страст. Аз те любех, защото ти бе Саша, моят любим Саша, и защото нещо сякаш ми казваше, че ти си роден за мен.

За тая си любов аз стъпих на своята семейна чест; аз разкъсах всички връзки с толкова родни и мили, що имах в този свят, аз се реших най-сетне и на престъпление.

Аз се опозорих.

Животът става неносен за мен — аз не мога да лицемеря. Ала това, което подкосява тъй рано още моите дни, е, че ти, Саша, ме ритваш, зарязваш като последня кокетка... впрочем и към нея биха се отнесли, вярвам, по-сърдечно.

Ако и да съм нещастна, презряна, но аз съм горда — а ти тъй нарани моята гордост! Ти се подигра и с най-светите ми чувства. Това не е по силите ми да го понеса.

Но и сега, в последните минути на живота си, когато няма защо да се съмняваш в моята искреност — аз ти казвам: не желя за станалото. Напротив, аз съм доволна. Доволна съм от тоя тъй къс, ала и тъй блажен живот. Щастието не може да бъде дълго. Ах, колко добре би било да бях умряла в ръцете ти... в онез безумни, но щастливи дни...

Сега умирам отровена — отровена от своята любов.

Теб желая щастие. Вземи си жена, която да не е «възпитана на Тургеневите романи», а българка, настояща българка, без желания, без смелост да повярва в по-добър живот. Защото, Саша, ти си заклещен в стените на едно обществено мнение и не можеш никога да изхвъркнеш, да погледнеш към нещо по-възвишено...

Аз ще имам сила да ти простя всичко. А ти помисляй си понякога за твоята луда Мишка.“

II

Той остана като стреснат.

Такова писмо съвсем не очакваше! Той мислеше, че ще го наругае, ще го изобличи — ще му каже, че е подлец, мръсник... И като да се готвеше, като да събираше сили да отстои на нейния удар, да ѝ отговори и да се оправдае пред себе си... А то излезе? — Тя дори му прощава и още го... люби.

Кръстев се почувства изведнъж отпаднал, слаб, победен. В туй писмо имаше нещо дълбоко, велико, към което той не смее да издигне очи. Той е слаб да го понесе, даже да помисли за него... Той само чувства нещо силно, нещо необикновено, което неговият ум не може да обхване. И в душата му сякаш се сблъскаха две чувства. Той се замая. Сърцето му се преви, започна дълбоко да подема.

Стана — зави му се свят. Полетя, тръшна се на леглото, стисна с две ръце главата си...

„... Мишка, Мишка — в безсъзнание мисли той, — моята бедна Мишка. Защо?... Какво струваше ти... нали?... Мишка...“ И страшно ставаше в душата му. Пред него като да стои тя, невисока, с мило, почти детинско лице, над което се е завила копринената ѝ коса... Нейните малки, но живи очи светят, блещат... И той е до това лице, до туй нежно, румено лице, което толкози пъти е милвал...

Той открива очи — треперлива светлина мъждука наоколо, душата му като да начева да се проясня, умът му се събуди.

„... И сега... сега тя вече е умряла...“ — помисли си той и мигом пак се изправи пред него онзи чуден образ — преbledнял, очите изгаснали, но устните догорял розовият пурпур... Простряна е тя на кревата, вцепенена, няма... Никого не вижда, нищо не чувства... И никога тя вече няма да стане, да се усмихне... всичко е хладно — тя е един труп, безчувствен труп, който...

И Кръстев потреперва. Нервите му не могат да изтърпят тия мисли. Мъчително се гърчи душата му — вред го боли.

... А вчера тя бе мила, здрава — нейният детински, но смел поглед, който тъй го побеждаваше, нейният кръшен смях... Ах, всичко

той още чувства, сякаш че е пред него... Нему още се не вярва... Как, няма? — И тъй скоро... от нищо... те да се разделят?...

„И всичко — замисли той, — всичко стана, защото не отидох... Не изпълних един неин каприз... Защото ѝ показах, че и аз съм човек... човек със самостоятелност...“ — И като да посегна да я обвинява; но нещо му препречи; той няма сила. Закрачи назад-напред из стаята с увиснала на гърди глава и сякаш мислите му тръгнаха с него.

Кръстев си спомни как вчера крои, обмисля дълго — да отиде и да ѝ каже, че те вече трябва да... да се вразумят... Но изведнъж мислите му го отнискат в недавнашни дни; той е до нея, страстно притиснал до гърди нежното ѝ тяло, със сладострастни влажни очи я гледа и несъзнателно бърби — повдигнат, отнесен от света нейде... далеч; упоен от нея, той ѝ говори, обещава, че всичко ще стори за нея и... искрено говори — без да има на ум умисъл да лъже... Ала в такива минути неговият ум като да се променяше. Защото той някак иначе мислеше. Наистина той я обичаше, обичал я е винаги — обича я и сега; но що можеше да стори?... Той ѝ се кълнеше, той мислеше да се съберат, да заживеят наедно. Но — той е още млад, с положение, неженен. Нему се иска да си вземе някоя млада, свенлива девойка и тихо, спокойно да прекара живота си като всички хора. Вижда му се глупаво и някак лудешко да се поведе по ума на една „лека“ рускиня. Той не можеше да се отдели от света, не можеше да слезе от положението си... И как тъй? Мислимо ли е? — Какво ще кажат роднини, приятели? Да рекат хората: „Инженер Кръстев взел чужда жена“...

Той се мъчи да се оправдае пред себе си, да каже, че той не е виновен; но при това и сам пак чувства, че и тя... не е виновна. Тя не е „развалена“, „лека“ жена... Тя е... необикновена, силна — велика. Пред нейното лице той е ничтожен, дребнав — дребен е и целият свят... Тя стои високо, недостигаема. — Тя искаше да го издигне и него нейде високо, дете нищо се не чува. И той нема толкози сили... той е слаб... И вместо това... той я уби, бездушно я уби. Той е престъпник, убийца ѝ... Ще отговаря, той ще трябва да търпи своето... наказание.

„Но законите не преследват такива престъпления — минава през ума му. — За тях... наказания няма...“

И той повдигна глава. Всичко сякаш е замъглено окол него. Докривява му — и той наново се тръшва разплакан в леглото. „Няма, няма — безсъзнателно шепти инженерът, — няма кой да те защити теб, моя бедна, мила Мишка, няма в тоя свят закон, който да защити правата на твоето искрено сърце... Защото всички... всички ние сме злодеи...“

И със стиснати ръце, свит, той си заравя главата във възглавницата. Нещо сякаш хвучи над главата му, умът му се вдървява. Той премаялял, той се униса в страданията си.

Буден ли е или спи — и той сам не знае. Като да е потънал, да е увиснал в сред пространството, без да разбира, без да чувства нищо наоколо.

„И утре — минава неволно през ума му — ще удари първият камбан.“ Представя му се как тежкия звън ще се разнесе над замрелия от тъга град, как ще затупат сърцата, ще се разплачат всички-всички — за хубавата руса Мишка... А него ще гледат с презрение — той не ще може лице да покаже вън от къщи... Ще го презират... И тя умряла, а той не ще може да я види... да я види за последен път... Ще я погребат и него няма да пуснат дори до нейния гроб... да поплаче над гроба ѝ, защото я обича... защото тя го е обичала и за него... за него е умряла... И потопен в адски мъки, той ужасно страда за нея... Боли го — като да го гризе нещо... нещо като въглен гори сърцето му.

Незабелязано Кръстев заклюмва, унася се. Всичко се смутолява из душата му — той сякаш е безсилен да чувства и като че ли заспива...

„... Ах, Мишка, Мишка — като да бълнува той, — ако сега би ме видяла... ако би ме разбрала...“

И той като да вижда, че е сам, чужд в тоя свят... Притиснат от мъчителен сън, той не може да се опомни.

... Но той, убиецът, няма право да тъжи... защото злодейците не плачат над жертвите си... Тя ако би го видяла сега, би се хвърлила върху му — и с нокти би му извадила очите... да не плаче.

И Кръстев се още повече сви.

В туй време над вратите зачовърка и застърга — мишка. Нейното скърцане все повече и повече се усилва.

Като насън инженерът вижда, сякаш че тя — облечена в бяло облекло, иде, приближава се към неговите врата... „Тя, Мишката...“

иде...“ Той се разтреперва и колкото по се пробужда, толкова по-ясно чува човърканията на мишката...

Нещо се преобръща в него, той се забравя.

„... Иде — мисли си — и какво ще иска сега тя от мен?... Аз... нали... защо?... Какво... Аз затворих...“

И той вече чувства как всеки миг тя се приближава към него... Ето сега ще влезе...

Мишката продължава да човърка в тавана.

В съня си той скача, открива очи: в полутъмната стая трептят лъчите на ламбата. Наоколо глушина, като да се е спотаило всичко от страх. Само мишката по-силно и по-силно загризва.

Инженерът почувства мигом нещо ужасно. Като че ли идат при него мъртви, костеливи хора... Още малко — и ще го нападнат... и тогава...

„... Ами сега?...“ — той не знае сам що да стори... Завъртя плахо очи насам-натам — вратите са затворени.

„... Мишките ще прегризят и ще влязат“ — сякаш помисли той нечаяно...

Помери да скочи из прозореца, но не се реши. И той дръпна шапката си и замаян изхвъркна из вратата.

III

Запъхтян, с широко отворени плахи очи, той върви бърже-бърже по пустата улица. Из загърнатите в мъгливата плащ на нощта домове злокобно се е спотаил животът. Всичко глухо. Тук-таме се мерне свещ или фенер, светлината на които незабелязано се дави в мрака. Жива душа се не среща тъдява.

А инженер Кръстев все върви. Той като че ли се бои да го не застигне нещо — какво, и сам не знае, само чувства, че нещо ужасно, страшно го гони. Нещо тайнствено, могъщо, което се провира и в самата му душа, нещо необикновено. Той бяга. И всичко, което досега го мъчеше, като да влезе минутно в него, той го заключи в себе си... Де е тръгнал, де отива, той не знае.

Далече нейде в ъгъла на улицата му се мярва светлина — отворена врата; пристъпва още няколко крачки — вижда кръчма. И неволно краката му го понисат нататък.

В тая малка бедна кръчма, си мисли той, никой няма да го познае — не могат го намери в нея... Тя е тъй затънтена...

Кръстев се приближи и прескочи прага, като инстинктивно се наведе: кръчмата бе ниска, опушена. Покрай изцапаните маси бяха насядали няколко дрипави хора. Едни играят, други знаменателно погледват пред себе си шишето с вино. Замъглявени от тютюневия дим, на Кръстева се показаха някак тайнствени, чужди... Те го изгледаха въпросително, той почувства техните погледи, но правеше усилие над себе си да се покаже, че уж не обръща никакво внимание. Приближи се до една свободна маса, седна и се изви към кръчмаря — възвисок, с мазни, засукани черни мустаци човек, с бели фланелени ръкави, по жилетка, на която виси дълъг сребърен кордон.

— Какво обичате? — запита кръчмарят, изправен пред високата камина, гдето вреше голямо кафениче.

— Дай... донес конят — нехайно отговори Кръстев, като се мъчеше да се съвземе, да се опомни.

И още по-странно става в душата му. Като да живее в други мир, отдалечен, отчужден отвред... Тия, които го заобикалят, струват му се

някак странни — като че ли са мъртъвци... Те със своите бледави, необръснати лица и съдрани дрехи, като да са сенки, привидения... Като че ли сънува някакъв лош сън...

— Заповядайте... — се доближава до него кръчмаринът, слагайки отпреде му табличка с вода и коняк.

Инженерът машинално издига чашата, гаврътва я в гърлото си и конякът изведнъж сякаш го пробужда; той отваря още по-широко очи.

„... Добър коняк“ — му минава през ума, като се мъчи да не съгледа другата мисъл: „Напий се — по-леко ще ти е“... Искане да излъже сам себе си. — „Добър конякът... оживява те...“

И като че ли забравя що е ставало с него: само му тежи нещо, някакво смъртно чувство като че го завладява и него го боли, страшно му е...

— Ей... — вдига глава той към кръчмаря, — дай ми де... дай ми повече... дай ми едно шише.

Кръчмарят го погледва малко с недоумение, но покорно изпълнява заповедта му.

Кръстев обръща и втора чаша, и третя... и сякаш почва да се окопитва, да оживява. Това, що му тежи, като да се разтопява и той по-свободно взе да отдъхва.

„Добър коняк...“ — си казва той машинално.

И инстинктивно гаврътва още една чаша, която сякаш се разлива ей тъй, и в душата му става леко-леко...

Без да знае защо, той изкриви уста, като да се усмихне, потегли мустаците си да ги изцеди от коняка и погледна доволен около себе си. Па нещо сякаш повдига ръката му към шишето и той налива, пие...

Стана му леко, душата му се подема и всичко що беше се по-преди сгъстило в нея, неусетно се изпарява. Мозъкът сякаш го обви мрак и туй, което по-напред се обаждаше в него, незабелязано замлъкна. Само там, на дъното, в гърдите му, нещо има да гори, та той го гаси с коняка.

Кръстев издигна очи и — стори му се, че навред всичко е поръсено с коняк, неговите капки блестят като елмази, техният блясък премрежва очите му ослепително. Упоен, той начева и да се смее...

Той пак навири шишето, та сипа, но чашката едвам се подига. Усмихна се победоносно, па завъртя и последната глътка.

„Трябва да се върви... в къщи“ — му хрумна инстинктивно в главата и сякаш че страх го изби, но неясно някак: той нищо не разбра. Засуква си мустака, погледва изпод вежди кръчмарина и изтежко вика:

— Хей, кръчмар, ела тука...

Кръчмаринът се приближава до него.

— Колко струва?...

— Имате — каза той, като го погледна — три лева за едно шише коняк...

Кръстев бръкна в долния си джоб, извади три лева и небрежно ги хвърли на масата. Стана и полека се измъкна из кръчмата.

Нещо като че ли е разбурмило краката му, ръцете му — всичките му кости, та те се огъват ту насам, ту нататък — разхлабацани; очите му се замъглевили. Политайки ту въз тази, ту въз онази страна, той едвам върви; струва му се, че къщите се местят, клатучкат, сякаш ще паднат: фенерите, прозорците и всичко из улицата като че ли върви насперед с него...

Но той не искаше да съзнае в себе си, че е пиан, та се мъчеше да се крепи.

IV

След два часа окалян, измокрен, Кръстев се дотътра до в къщи. Влезе в стаята си. Всичко наоколо бе тъмно, а тъмно бе и в самата му душа.

Той смътно съзнава, че излъга себе си, примами се: усеща, че е пиян. Но все има в него нейде трезво, което му казва нещо, що той не дочува, ала все пак го чувства — казва му, че е виновен...

„Мишка, Мишка — като да се съвзема в ума му несъзнателно, — ах, ако ме видиш сега... напих се, Мишка... пиян съм...“

И всичко сякаш се завъртя край него. Той полетя, улови се о кревата и нещо като че го напъна, като че се повдигна от стомаха му: начена да бълва. Очите му се кокорят повече и той сякаш вижда наоколо само мишки... Събират се те да ядат това, което изригват устата му... И ето ги много, по целия под се разиграли мишки, мишки, мишки... малки, големи, прескачат се, извиват своите дълги опашки... гледат го...

Той изтръпва — пада в кревата. Да ги не гледа — затваря очи... Но ето че там отнейде из тъмнината излизат големи плъхове... Ето я... ето и Мина — Мишка — една такава голяма: хем бяла, хем руса и пепелява мишка. Тя разбутва всичките и бавно се доближава до него — очите ѝ светят, страшно се кокори, па... издига се, хвърля се на краката му, на гърдите му: впива нокти в тях. И забива ги, все повече ги забива. Започва да тече кръв... той умира от болест Край него заобикаля с блеснали очи един плъх — туй е доктор Наумов — мисли си той, — чер плъх... до него други... трети, с дълги опашки, с блеснали очи, с продълговати муцунки, из които се подават малките им остри зъби... заядат го всички...

В туй време на тавана мишката пак загризва. Кръстев чува нейното стъргане като насън — и обръща глава; счува му се, че тук, там, на тази страна, на онази, навред човъркат мишки... хвърлят се към него и ето ги като мраве по столовете, по леглото, по масата — навред подскачат, гледат го — всички извили глави и все на него налитат... Те вече гризат тялото му, хрускат костите му: ще влязат в

него, в самата му душа. Той се свива на кълбо от болки и страх. Ала мишките се провират, проядат му корема и наскачват из него, сякаш че ли е хралупа. Прегризват му ребрата и ето че една навожда малката си муцунка вече и към сърцето му... Заяда, дърпа едно по едно късче от него, ръфа го, сдъвкано го изплюва... другите го ръфат и също го изплюват... и той гледа тези парчета и всяко от тях захваща да го боли... Сърцето му е вече проядено и черна кръв бликва, излива се от него... и той вече слабее-слабее. А мишките се къпят в локвите на кръвта му. Той си стиска ръцете — гърчи се от болки. Цял е прояден — останал е само мозъкът... Но ето вече мишките се хвърлят и към главата му — една загризва при сляпото му око, иде и друга... Захващат да гризат черепа му и той чувства как прегризват вече костта — как тя отънява, пращи, сякаш че с трион я режат... Вече мишката издига предния си крак и бутва горнята част на главата му — тя пада на земята като кратуна... мишките подскачат към него... и ето на търкало се нареждат и захващат да ядат мозъка му. А мозъкът му е бял, смотан като надути черва, тлъст; те отварят колкото могат малките си уста и лапат мазния му мозък... Задавят се, раздърпват го — ей повличат го по пода... разцапва се... И вече черепът му е празен и в него наскачват мишки една върху друга...

„Аз вече съм умрял — му минава през ума, — аз нямам мозък, цялото ми тяло е продънено... и няма... не усещам вече нищо.“

А всъщност той чувства страшни болки. И обезумял от ужас, Кръстев вдига ръка да удари една мишка, но юмрукът му със сила хлътва в меката постеля, попръскана от нечистотиите на бълването. Мокротата го сепва.

„Попръсках се с мозъка си...“ — минава му през ума.

И той скача, отваря широко очите си, цял настръхнал.

Първите бледави лъчи на деня, които се премъкваха през черните дебели облаци, трептяха в прозорците. В стаята още неясно се очертават предметите.

Той още не може да се опомни.

Инстинктивно снема от стената висящия револвер и с натегнала глава се връща пак към леглото.

„Само да има смелост някой да се доближи! — И той се простира на кревата, като стиска револвера: — Всички като мухи ще пречукам...“

И уморен отпуца пак глава върху възглавницата. Искане му се да увери сам себе си, че той е подплашил вече мишките — те няма да посмеят вече да пристъпят. Но ослушва се — на тавана мишката пак продължава да гризе.

И запъхтян, настръхнал, с разтреперана ръка, той издига револвера, обтяга кондака.

Мигом огнен език се показва от устата на оръжието и се изгуби в облак миризлив пушек. Един силен гръм разтърси наоколо, а на тавана се зачу плачливо цвърчене.

Кръстев се сепна. Стори му се, че направи нещо решително, уби... „Престъпник... убийца...“ — му минава през ума. Скача от кревата, дръпва си шапката и тичешком, със силно разтупано сърце, избягва навън...

V

Небето се продираше. Мъгливият ден вече проясняваше запустелите улици. Тук-таме се мерне някой ранобуден работник, стъпките на когото сурово заглъхват из околната глушина. А нейде шумно затракат кепенци — отварят дюгените...

Кръстев бягаше. Той искаше да върви, да побегне, да отпътува надалеч-надалеч — да се спаси.

Като да го гонеше нещо.

И незабелязано той се изстъпи на брега на морето. Денят като да се огледваше плахо в морските вълни, които светнали игриво се гонеха към брега. На Кръстева му се струва, че там, далеч, на воля, всред ширините на морето, което се губи из хоризонта, е спасението, там той може да отдъхне свободно, да се отърве...

Параходният рев, който изтрещява наоколо, сякаш го пробужда и той машинално се приближава до лодките на пристанището.

— Хайде, качвай се, че тръгва — не можем го стигна... — каза каикчията, като го погледна повелително.

Той, без да знае защо, се покорява и влиза в лодката. Завъртяват лопатите.

Стигват. Ето парахода. Той се подема по стълбата нагоре. Изправен на кувертата, вятърът го брули, а той сякаш се е отпуснал — и иска да лети, да плува...

Той чувства, че заминава, и някакво странно чувство облада душата му.

Параходът изсвири още веднъж, обърна нос напред и бодро зацепи сините води. Градът се губеше зад леките му кълба дим.

ПЕТКО ТОДОРОВ СВЕТЪТ МУ КРИВ

Вървеше хаджи Юрдан тая вечер, сумтеше и се мръщеше, без сам да знае защо е недоволен — кому се сърди. Край него минават, заминават хора; по врати, по чешми се развикали, разсмели деца, жени, а той не повдига очи да погледне, сякаш светът му крив. Прегърбил се, отпуснал глава на гърди, смръщил топчестото си лице, което засеня нахлупения до вежди калпак, размахал назад-напред снажни ръце — крачи към къщи.

От Божигроб да се върне — хаджия се казва вече станал — и да го не погледне хаджи Михаил... Парите ли му са по-малко, или нивите, или лозята?... И хаджията е вече стар, и той днес-утре ще се капичне да умре и синовете му ще разпродадат стоката му — пък той ще вземе и ниви, и лозя, па... и къща, както е взел вече на толкова наследници деловите. Ще ги купи — ще ги има: в сила му е...

И белки от друго — мъчи се да излъже себе си той, — ей от почитание, речи, отиде да му се обади, че се е върнал живо-здроо от Ерусалим, да му занесе едни броеници... за вяра...

И хаджи Юрдан тутакси си спомня как купи той тези броеници още в Ерусалим и там как сладко си мечтаеше: ще ги занесе у хаджи Михаилови, ще го посрещне старият тъй засмяно — ще му вземе заведнъж сърцето... Нали вече е станал хаджия — всичко, дотогава що ги е делило, ще се махне и той няма тъй послушно да навежда глава, а ще си пият коляно до коляно ракията... ще са равни...

„Равен с хаджи Михаила... с чорбаджията!...“ При тая мисъл засияваше лицето му; той като да се повдига, унася...

А то излезе?...

Хаджи Юрдан пламва цял — свят му се вие, като си само науми.

„И какво... защо... тъй?...“ — замисля се той и сякаш се зашеметява в мислите си. Нима хаджи Михаил е по-голям, то все по да му се слуша приказката от него, па и той някак сам отива да превива врат пред хаджията... Хаджи Юрдана никой не бръсне... Никой го не зачита и сякаш всички са по-големи... равни с него... На, тези

даскалетини, дето са се тъй пременили: нямат пет пари в джеба си, а все говедина купуват, не го поглеждат — „добър ден“ да му кажат... А хаджи Михаила... хем те и него твърде не питат, ама барем по-старите — все пак... А едно време човек с толкова стока: те управляваха света, тяхната приказка тогава надве не ставаше... Как е запомнил той? — Тъй нищо и никакво хлапе, завило шапка на глава, спуснало сахат — не иска да го знае... А тогава, като мине някой стар чорбаджия, някой богат, ще му станат на крака — треперят от него, само накриво да ги изгледа. Хаджия, ходил на Божигроб, той тогава беше... какво? — Бог... Всички му се кланят... Като се зачуе само „хаджии си идат от Ерусалим“, ще излезе целият град да ги посрещне накрай града, камбаните ще ударят, децата ще пеят. А хаджи Юрдан си дойде, никой не чул, не видял... Па и хаджия не му викат, сякаш не му вярват — толкова време море е бълдал... там, где Христа са разпнали, где тече Йордан, е ходил! — потапяли са го... Знае, всичко с очи си е видял... Да го не мислят тъй, ако е слязъл от колиби, ако баща му е бил колибарин, той си е спечелил пари, има къщи, ниви, лозя, кории — чет нямат!...

И хаджи Юрдан набърже прекрачи мегданя, пред който се изправя домът му, бутна вратите и влезе в малкия постлан с каменни плочи двор: от една страна, до къщата се зеленее две фитарии с чесън, пипер, мерудия, измежду които тук-таме свети тъмножълта ружа. Из задния двор, през високия стобор, се забелязват във вечерния здрач няколко крави, лениво престъргвайки долня челюст о горня, край тях овци, кози...

„И къщата тясна — смътно му мина през ума, — на, не прилича на хаджийска къща...“ Той завъртя очи, сякаш че търсеше какво не достига на къщата му, и влезе вътре.

В одаята на голямата камина играе буен огън, който осветлява наокол полиците, по които са наредени пръстени паници, талери; мивката, край която висят няколко котла, неганосани. На една край до постлания с изтрита рогозка одър в къта е клекнала жена му.

— Добър вечер! — каза, като влезе той.

— Дал бог добро! — отвърна тя, без да се избръща.

Хаджи Юрдан изу калеври, стъпи на ниско издигнатия одър, всред който е сложена паралята.

— Готово ли е да сядаме? Где са момчетата, булката?

— Геновица не се е върнала от белянката. Киро е с коня, пък Гено не знае къде щъкна... — отвърна тя, изправи се и го погледна.

„Хем — изкриви глава той — ... никак и жена му не е... не прилича... на, богати са, ама все тя... Тъй ли ще срещне хаджи Михаилица мъжа си?...“ — му се стори.

— Е, хай дай... какво сте наготвили, да хапнем ние, пък младите, кога се върнат, и те да ядат...

И хаджи Юрдан кръстоса крака, седна турски. Треперливо огънят осветява малката паралия, по която са наредени три тануря, хляб начупен, черни, тенекиени поизкривени, олющени вилици и едно ножче с чер черен.

„... На — помисли той, въртейки очи по трапезата, — ще седне ли хаджията на такава софра? — танури, фъркулиците изкривени, вино...“ — И той се обърна, ала като забележи жълтото малко гърне отстрана, не доизкара.

— Една кърпа да се отрие човек нямате...

— А бе — и тя направи видимо над себе си усилие да каже: „хаджи“ — събрах ги днес уж да ги пера... нали е събота, пък то се защурихме да влачим вълната, не можах... ей в понеделник...

— Толкова ви то вас скопостта... — вдигна вилица той към месото в саханката.

Жена му, невисока, но плещеста баба, с мазно изгубено лице, седна и зачака ред от него, да потопи хапка. Вилницата се огъваше в ръце му и той дърпаше с месото, без да може да откъсне.

— Я гледай какви ви са фъркулиците — немой човек да откъсне... Танури! Защо не вземете от дюгеня други, сякаш от циганите сме бетер...

Жената издигна очи, погледна го изпитателно и додаде:

— Че като искаш, можем да вземем нови, аз рекох тези да коландрисваме, можем още...

— Хъм... — изсумтя той под нас — ... можем... защо да не можем? — му минава през ум. — Досега как е било?

Па заглозгаха и двамата охотно по един кокал.

Вместо да харчи, да пръска напусто пари, си мисли той, ще си посъбере... Ей на, Стоян Куру-Иванова син — разправят — ще си дойде да продаде нивите на Драката, които оставил баща му. Оная нива, горнята: тя е на припек, пък и земята е силна. А и той няма

много-много да иска; те младите разбират ли нещо? По телеграфа си продават стоката...

Та тогава да се знае, че барим и Куру-Ивановата стока е купил пак той.

— Колко стават — начена да прегъва пръсти, да смята хаджи Юрдан, — най-напред взех Ивановата къща, подир хаджи Димитровата воденица, от търга закупих изцяло чорбаджи Костакевата стока, с парите от соватя — хаджи Кънчовата. — И зареждат се пред очи му едно по едно ниви, лозя, воденици, повдигат душа му весело, самодоволно просиява лицето на хаджията.

Той вдигна гърнето, смукна жадно няколко пъти и като отри с длан свилите се от киселото вино устни, хапна да го затисне месото, що бе останало в саханката.

— Няма ли една паница мляко? — вдигна очи той.

— А... днес бях подквасила, ами от офицерите проводили да искат... Дадоха три гроша за две купи и аз им го дадох...

Хаджи Юрдан стана и тръгна да обиколи къщата.

Той отвори баскияната врата: всичко низ двора се бе прибрало. В кошарата на една страна се тъмнеят козите; до тях, той надникна над кочината, изгрухтяха две големи свини.

— Стой! — се обърна хаджията, приближавайки към яхъра. — Назобихте ли конете?

— Назобих ги — се показва на вратите с лопата в ръка ратаят, — рекох да подрина сега на кравата...

— Хъм... Хем да запрете и телето, да го не оставите като изпреди... — додаде той и излезе.

Не му се влиза в къщи. Едно ново чувство сякаш го подема и той малко по малко забравя своето недоволство. Всред своята стока, богатства той усеща самодоволство, сила и като че ли му се иска да се покаже пред света, да го познаят кой е...

Хаджията излезе на мегданя пред къщи и взе да се разхожда назад-напред; тъй също — той е запомнил — и Иванчо чорбаджи се разхождаше вечер.

Всичко наоколо бе тъмно, съседите бяха се прибрали, само насреща през отворените врати на кафенето на Миндито се разливаше треперлива светлина, която осветяваше нанататък мегданя. Като да го затегля нещо нататък, нему се и сак да се посприкаже със съседите,

които са се събрали там, но нещо сякаш го дърпа... „Не ти е мястото там...“ — вика някой глас.

И той уж няма да влиза. Несъзнателно прекрачва и занича отсам-оттатък през вратите да види кои са там. Всред ниското, тясно кафене на Миндито виси голяма, опушена лампа, която игриво осветява насядалите край трите маси посетители. В дъното пред високата камина се издига баскияна преградка по полиците, на която са наредени чаши, панички. Зад преградката седнал кафеджията. По опушените от дим стени са заковани на една страна картини: образът на Александра II, а до нея друга, поопърпана: битката при Плевен; срещу тях виси в черчеве и оплют от мухи джам картинка, как детенце повива в пелени едно коте.

— Не върви... — засука мустак Христо, като смръщи вежди — изсъхнало... няма трева...

— Аз вчера — поде Генчо, с изсъхнало черно лице човек — купих от пристава едно теле. Взех го за седемдесет и седем гроша... Май не отърва, ама като се заинаети Стойчо, рекох, чакай да видим: наддадох и то пък на мене остана... Утре ще го коля...

— Бей и Гергювата стокица отиде — поклати знаменателно глава отсреща Милан, — като я продаваха вчера на търга, гледах, сви ми се сърце; този човек синове отгледал: един офицер, другия в съдилището не зная какъв, ида не излезе никой да му плати борча.

— Где де ги плати? От тез младите чакай ти... къща тез синковци не въртят... не ги ли видиш? На пара стъпват, за две поглеждат — додаде Димо, който бе опрял ръка до масата, подпирайки глава.

— Ох — отвори уста Матей и лицето му замъгляви облак от тютюнов пушек, — и мене, като опънал днес хаджи Михаил — душа ми ще извади, да му платя борча. Отгде сега да взема? Викам му да почака, не иска и да чуй.

— Засиромаша народът — добави от горния край Данчо, — всяко се окумило, прегърбило, немой наглава да излезе.

— Добър вечер! — прекъсна приказката им с дебелия си глас хаджи Юрдан, който прекрачи прага и влезе.

— Добър вечер, бай Юрдане! — отвърнаха седещите.

— Какво се разправяте? — изтежко поде той.

— А бе разправяме се за сиромашията... Какво да правим? — го погледна полуусмихнат Генчо.

— Какво я разправяте? Сиромаш човек: малко стока, малко грижи, нито ниви му ще прегарят, нито лозята непрекопани... — каза надменно хаджи Юрдан.

— Ех, тъй хортуваш ти, че си богат, а то... ний знайме — се усмихна хитро Дончо.

Хаджи Юрдан се изстъпи всред кафенето и самодоволно усмихнат, изгледа Дончо. С цялото си лице светеше от съзнание на високото си положение и сякаш големливо да изпъчаше напред препасания си с червен пояс корем, който се показваше наполовин пред недозакопчаната му сарабозява жилетка.

— Богат... — мръдна глава той, като да иска да загрижи себе си — знаете ли колко грижи има туй богатство?... Колко грижи има, колко пари подир него се трошат?... Днес жената отишла: взела двесте, таман двесте оки вълна за къщи...

— Пъй-й-й — го погледна смаяно Милан, — че защо ви е толкова вълна?

— Лъже... лъже — изкриви уста Генчо, — ама не двесте; две хиляди оки има да купи този дас, а мен жената за двацет ми е пропищяла глава!

Възхитен от впечатлението, което произвеждат словата му, той се мъчи сам да си повярва:

— Защо ли е?... Че колко хора имам аз в къщи? Нищо не им постига... Гледам, вчера Гено донесъл осем чифта чехли... осем... и — издигна ръка той, сякаш да се спънаха на уста му думите, които той се помъчи с направен апломб да каже: — и... роганяни чехли...

„Пък у нас всичко се е изподрало. Да заведат детето да го причестят, заемат от комшиите дрехи“ — мина през ума на Матея.

Хаджи Юрдан пристъпи две-три крачки напред, изгледа окръжаещите, които бяха вперили очи в него, и поде:

— Тъй си мислите вие, шега е то... Колко пари отиват?... Днес поръчах две седла за конете по четиристотин гроша едното... Скъпо, ама аз искам такова седло с шита хаша, на каквито едно време хаджи Костаки яздеше. — И изведнъж нему се представи, като да се мята на едно такова хубаво седло, па полетява, унася се и заживява в своите лъжи.

„Хайде холан! — го изгледа със затаено презрение Христо. — На кого ги продава тези сега?... — И той не може да си представи хаджи

Юрдана на чорбаджи костакево седло възседнал. — Ама няма ли пари? Купува го, като рече, и на такова седло възсяда.“

— Две седла такива — си вдигна той пръстите, — ще дадеш пари, ама барим ще знаеш за какво си дал... Отпред и за кобури да има...

— Те вече не ездят на такива — възрази Дончо.

— Че и от кого ще се пазиш — добави Матея, — то едно време хайдутти, турци; сега нищо няма...

— Няма — изкриви глава встрани хаджи Юрдан, — че вас не закачат, ама я питай мен, само да ме подушат нанякъде... С чорбаджи Михаля днес си приказваме, че ми хортува: „Вземни си по-добър кон, ходиш по търговия, ще те турят на око...“

„Той и с хаджи Михаля взел вече да приказва“ — помисли Димо и сякаш ли хаджията се изправяше все по-голям пред него.

„Иди му се надей — сви устни Генчо. — Май със... и с чорбаджи Михаля иска да се равни!“

— Асли, твоите хергелета — поде Христо — не ги бива. — Защо не си вземеш някой кон, както трябва...

— Поръчал съм — додаде хаджията. — Още преди да тръгна за Ерусалим, казах, ама на, и досега не мога да намеря един кон като за мен... А давам — четиридесет наполюна начитам, ама само кон...

И той мигом си представя черния с кивгирлия врат кон, който изпреди видя на пазаря... Ех, само да му се метне, искри ще вземат да подскачат по пътя... Ама не, той даде девет, те искаха петнайсет, не им се срещна приказката...

— Хем кон... — продължи тихо след малко мълчание той — с преснак да го поя.

— На коня... преснак! — ококори очи Матея.

— Ах... с преснак! — изкриви глава Христо.

— Биволици и крави дават — в къщи колкото искаш мляко... В'ели сме се вече... Гледам сутрен, като стане Геновото дете, взема, па си наплиска лицето с мляко... с мляко се мие. — Тук хаджи Юрдан се удиви сам на думите си. Те му се харесаха и той се увлече и сякаш на широките му рамене израстоха криле и то полетя негде, в един чуден, райски мир.

Той като да не вижда нищо наоколо си.

— Ту-ту-ту — удивително цъка Матея. — Че субаша тъй не е правил... везир... цар... Пък у дома: децата има година не са дробили попара!

„Той се забрави — светнаха очите на Христа, който не знае насън ли, наяве ли слуша хаджи Юрдана — Юрдан от Драгижовци, — колибарина... с мляко да се мие!“

„Пък че лъже! Где му идат на ум да ни мята?“ — изкриви глава учудено Генчо.

— Ба-а! — забележи с глас Матея. — Млякото си има добра цена сега... Добре се продава...

— Ах — махна небрежно ръка хаджи Юрдан, — кой сега ще бънкави с него. Колко пари ще извадя, че да го продавам? Там нека в къщи да имат; па гледам, проваждат и у хаджи Михаилови по една паница... Ех, нека...

И той усети, че се е въздигнал негде високо; недосегаем от всички тези дреболии; махнал ръка на всичко...

— Ех, пък ний — поклати глава Дончо — има година време в къщи не сме за поревка, дето се е рекло, сръбвали мляко... Сиромашия.

— Ами у дома... Не мога — поде Матея.

— Аз пък — го пресече Милан — не мога никога да нахраня моите деца...

— Ами моите? — забележи Димо. — Все гладни...

Хаджи Юрдан ги погледна полуусмихнат, в очи светна доволство, сякаш тия окайвания наоколо го повдигат и той толкова по-силно усеща вълшебния мир, в който сега е потънал.

— Е, кой ви е крив?... Гледайте, печелете. И аз съм работил; не намерих стоката си на пътя, я?...

— Ох — въздъхна Димо, — я питай мене: кога съм си доспал, кога съм си доял? Все подир работата съм тичал и пак не мога да свържа двата края...

— Ех, аз не знам ки! — сви рамене хаджи Юрдан. — Ще му търсите колая... Всеки да се простира според чергата си...

— А бе, бай Юрдане — вдигна дружески ръка Генчо, — я остави... То сиромашко тегло край няма... Я ела, седни да му фърлим по един зар... — Па се обърна към кафеджията и викна: — Дай тавлиито бе, Минде!...

Сякаш с вряла вода го поляха — тези думи го поразяват. Изведнъж, като да се изгърва, та падна от своето величие и стъпи посред кафенето: пак незначитан, равен с тези голи цигани...

— Че... — смънка той, избърна глава и гаче тясно му стана, та излизайки бързо из врати, сърдито додаде: — Аз да не съм ти тебе денк бе?...

И разгневен, недоволен, пак усеща в гърди си омраза към всички. Той стиска с юмрук, скърца със зъби, сякаш се заканя целия свят да погуби.

„Един нищо и никакъв — мисли той, влизайки в къщи — и той ще се мери... с мен ще играй!“

— Я гледай даса му с дас! — с опулени очи, протегнато подире му издума Генчо.

Общо удивление и неловкост вапца лицата на всички.

— Че къде — кимна глава след минутно мълчание Христо, — като да го не знаем кой е, сега ще се прави богат...

— Богат... — се усмихна небрежно Дончо, — дошел да ни се продава тук, да ни лъже... Той като е богат, ний, сиромаси, мисли, ще му вярваме...

— Ама и ти, Генчо — изви глава знаменателно Матей, — нема друга работа — с такъв човек ще се мериш... Той сега и от хаджилък се върнал... не трябаше...

— А бе — махна ръка живо Христо, като се изстъпи зад масата — да не ми се големи, че се знайме... До вчера, се казва, шеташе у Иванчови... Сега, като е купил туй-онуй, като е станал хаджия, хемен да не мисли: хванал бога за нога...

— Хм — се усмихна Димо, — я го гледай ти...

— Абе нали е колибарин — скочи нервно Генчо, — пак си е колибарин... На, вари го, печи го, не става човек от него... Все лъже, иска да се прави на нещо... Че кой го бръсне?... Не от хаджилък да се върне, ами господ да стане, пак глава пред него не прекланям...

— Толкоз то от хаджи Юрдана — се обади до камината Миндото, — иде тук само да се пери... Пък да седне, да пие едно кафе, не го закачай.

— За какво ми е неговото богатство? Я го погледни, цял дас... Сиромах съм, ала пред него врат не превивам... — продължаваше

разпалено Генчо, — платя си, пия си; не съм като него стипца, над парата да треперя...

— Пък да разправя — се усмихна Димо — с мляко се мияло сутрин унуката му.

ПЕТКО ТОДОРОВ НА ИЗПОВЕД

Кога Гюровица се изстъпи пред старческото лице на духовника, последните слънчеви лъчи трептяха по прозорците и предметите в малката калугерска стая се мяркаха из вечерната дрезгавина. Той стои до масата, на врата му увиснал дълъг поизтрит патрахил, по сърмените ушивки на когото играе светлината на кандилото, що мъждукаше в иконостаса. Дългата сребриста брада, която почти закриваше широките гърди на духовника, спокойния му и дълбок поглед, бръчките, които бяха нацепили старческото му лице, привеждат в благоволение разкаяната. Нещо ѝ стисна душата, сякаш иска да я изцеди от всички грехове.

Той вдигна глава: „Какво ще кажеш ти?“

— Отче — начна тя с наведени очи, — не ми дават да се пречестя. Дойдох да се изповядам...

— Очистете душата си — каза с твърд глас, в който звучи нещо тайнствено, духовникът, — за да приемете кръвта и плътта господня... кажи, бог е милости — ниже человек жив будет и несогрешит...

Тя мълчи. Не знае сама отгде да захване. В умът ѝ като да се замотава всичко.

— Аз съм грешна... Много грехове имам, отче — подемайки, начева нерешително тя, — аз съм лъгала... открадвала... Всички в нашата махала ме гледат накриво — казват ми, че съм магйосница, баяла съм, давала съм да помятат...

— „Не убивай“ е петата господня заповед, що бог даде написана на каменна плоча на връх планината на Мойсея — казва лениво, спущайки дългите си клепачи, изповедникът.

— Че аз никого не съм убивала — сепната, начева да се оправдава тя. — Давала съм бурени, да помятат... неродени деца.

— Все равно е... Всички сме чада божии. Както тия, които са в утробата на майка си още невинни, тъй и тези грешници, що берат душа... Всички трябва да се обичаме, защото господ е казал: люби ближния си, както себе си...

— Аз право да си кажа, туй още ума ми не го достига — грях ли е, не е ли... Онзи ден дохожда пак при мен една жена, плачи ми, моли се — да ѝ дам бурен... „Седем деца, казва, имам и ушите ни ще изядат... Нищо не им постига... Баща им едвам изкара някой и други грош, и то за кого по-напред? — Боли ме сърце да ги гледам: одърпани, боси — не могат да се подадат от къщи навън. Цял ден дома гладни реват. Отгде да вземем — да ги нахраним, да ги облечем? Пък ей и сега лятос тук да раждам да остана? — Работното време: на Руманя трябва да ида, да свържа някоя пара, ако тук остана, какво ще правим? Ей го зима ще дойде — отгде ще вземем да се прехраним?... То не е един, не са двама... Седем деца и ний дърти двама — девет гърла се казва — тъй лесно затулят ли се?... Че малко ли са тези, ами още едно — и то да дойде да тегли с нас...“ — И аз какво да сторя?...

Духовникът слушаше с напрегнато внимание. Молитвеникът се е изхлузил из ръце му: той сякаш забрави длъжността си.

— Какво стори? Даде ѝ бурен? — И тя уби още в утробата младенеца, когото бог проважда да се нарадва на неговите създания на белия свят...

— Че как да направя, отче? — убито продължи тя. — Какво да сторя, кога се моли, ей тъй на колене плаче. — „Смили се, ми вика, смили се, защо да дохожда и то да се мъчи с нас!... И ний всички да теглим за него!...“

— Грехота е да убиваш — казвам ѝ аз. — Господ го е проводил... И то е човек, и то е душица... Ще се научат в полицията, че съм ти дала бурен — и аз изгорях...

— Пък по ли е хубаво глада да го умори? — плаче тя. — От глада да умре? Сега, че то няма нищо да усети. Аз ще тегля за него. Душицата му сам господ ще я люлее... не бой се, дай ми ти — нека всички да отхранят по седем деца — на царя стига войска и артисва...

— Грехота е — пак ѝ викам аз, — не бива... Намери си колая — где деветима ядат, там и десети...

— Ох, буле Гюровице, че кой те поглежда?... Като не ида на Руманя, от глад ще измрат тези дребни деца... Пък нали и дрехи трябва? — Онъз година за глоба и котела ни щяха да продадат, че не сме пуснали и тримата на училище. Та и как се обличат три деца? — А ей го и четвърто израства, ако и него не проводим! Ех, знаят само да глобяват — ами питат ли те, как се отгледват дребни деца? Дай ми,

буле Гюровице! Баща им зиме с иглата, лете на кирхана, не може и той да му срещне двата края... Дай ми, ей го запролети се, лятос с драгоманина ще отида...

— Разправя тя, разправя, отче, пък аз не знам сама какво да й кажа. Плачи, моли се — да ти откъсне сърце. Ех, защо са на този свят сиромасите? Може ли тази жена излезе на глава с толкози деца? — Осем?... Дадох й — грехота ли е, не е ли... Да ме кълнат, да ме гледат както щат — дадох й.

И след това той поема забравено молитвеника и тихо зачита. Грешницата, ниско приведена, се прекръсти, допира треперящи устни до снажната му дъка и излиза.

Той остана сам. Замислен, вдълбочен в нещо, като че ли душата му се превръщаше — презрението и ненавистта към врачката, която целия градец мразеше, като да изчезна и в него се пробуди нещо ново, разкри се друг свят.

„... Че тя, тя е спасявала — замисли несъзнателно той, — спасявала е от глад... Спасявала е невинното детенце, което се ражда да тегли и се мъчи в сиромашия. Спасявала е баща му, майка му, братчетата му и сестричетата му, които за него щяха в неволя да измрат зимъс... И за него майката щеше да открадне, бащата да излъже: ще паднат в нови грехове... А то... То ще умре невинно, невидяло нищо — нима Исус не се моли на кръста по-скоро да умре, — да се не мъче... че... но?...“

И като да попариха тия мисли душата на духовника, той машинално сне патрахиля, прекръсти се, наложи калимявката, дръпна патерицата си и излезе.

Нощта бе праметнала своето було; срамежливо премигваха трептящите звезди, сребристите лъчи на виторожката месечинка застилаха градинския шумак, из който се носеше витата песен на влюбения славей. Монаха се изгуби из сенките на дървесата.

„... Бог е казал «не убий» — го гонеха мислите му, — не убий ближния си, съседа си, а майка убива чадото си — законното си чадо, което бог е проводил и благословил... Убива го, убива го още в утробата си, убива го, още невидяла лицето му — още не му дала първата глътка от гърди... Убива, убийца — убийците се преследват — държавата ги наказва... Наказва, но им не дава... Остава ги без помощ, и те ако не идат да работят, ще измрат от глад... Работата ги не оставя

да родят... Птиците небесни, зверовете горски това не правят, защото бог се грижи за тях... А бог не се грижи за човека... Оставил го..."

И смътно се сблъска нещо в душата на стария духовник — той почувства, че вдигна очи да види далечното, запретеното, незнайното.

А край него потока безспирно тананикаше, провирайки се между тучната трева, зефира мило полъхваше и в сладък сън заспиваше земята...

ПЕТКО ТОДОРОВ
ЗА ПРАВДА

I

Наста пладне. Слънцето се спря сред хоризонта, животът сякаш се изпари. Задуха нависна в атмосферата. Пустош е вредом...

Не се мярка нищо из окръжния затвор. Нагорещения пясък, с който е покрит тюрменият двор, като жарава вече грей от жега и грейката му лениво трепти във въздуха. На средата монотонно шурти чешма, а срещу нея е открит прозорец, премрежен с желязна решетка. През прозореца нахълтват снопове слънчеви лъчи, удрят се в срещната изпокъртена, надраскана стена и се разсипват в широката ниска стая, из която са се разпилели затворниците. Дневната пустота е обзела и тях. Безчувствено-мършаво едни силят куки — плетат чорап в дрямката си; на други сякаш са се схванали пръстите в недоизкараната примка, която работят, а трети се поизлеврили, зажумели — мъчат се да заспят. Мозъкът като да се е спарил, замряло е всяко чувство в сърцата им. Всички мълчат — никой не намира що да заговори, а и не може. Сякаш са се заслушали в бръмченето на мухата, заплетена в паяжината до почернялата греда...

Но полека-лека тая глушина оживява. През двора се понасят отчетливи мерни стъпки — трима стражари прекарват един левент момък, с рядка руса брада и огнен пронизателен поглед, който нервно стреля насам-нататък. След тях иде и тюрменият надзирател с два големи ключа в ръка, които тъпо се чукат един о друг. Зачува се прегракналото обръщане на езика на ключелницата; скрибуцват тежките врати — отварят се — всички сякаш се пробуждат — влиза младежът; а след него се дранват пак вратата и се обръща ключа.

„И тъй... аз съм... съм вече тук...“ — минава почти машинално през ума му. Петранов пристъпва морно и се обляга о стената, като праща мътен поглед наоколо. Той е отпаднал; душевните мъки от мъжествената му реч пред съда едвам утихваха... но той все още се усеща тук чужд... Разбудените арестанти не отделят очи от него. Те лукаво се усмихват, поглаждат мустаци и като да искат да му кажат с очи: „Макар да си тъй пременен, и ти си направил нещо лошо — убил си, откраднал си, примабил си някого... и сега с нас наред си...“ И

самодоволно някак го гледа тая бледа тълпа, отрязана от живота чрез високите стени на нрави и закони.

Петранов полека-лека като че се опомня, дохожда на себе си, мислите му се проясняват и той обръща очи към насядалите по прашния под затворници. Те му се показват като привидения, и един потаен страх го завладява. Като че ли случайно някак той е попаднал тук и иска по-скоро да се махне. Поглежда към вратите: те са дебели и здраво затворени. И младият арестант пада в отчаяние. Той вече сега, че нещо се стовари върху него; че е паднал под врага, с когото се бори отчаяно, юнашки, до изнемощение. И сега трябва да присвие врат, да търпи... Неопределено чувство пълни неговата душа. Толкова пъти той е бил тъй близко до туй си положение и никога не си го е представял тъй ясно, както го вижда сега. Той си е въображавал нещо величествено, което изнася на плещите си, а сега — трябва да се превие, да се сравни със земята. И сякаш някакъв фалшив звук счува Петранов в собствените си слова. А той говореше тъй искрено! — Няма три часа, откак из устата му се лееха мъжествените слова. И сега, сега сякаш той се е отделил от своите думи — те са чужди за него, като един блян, сън... отделя се той от идеалите си, от борбата, от народа си, комуто той е посветил живота си. В гърдите му се повдига злоба и гняв, които като че се разширяват, разливат и обемат цял свят...

И той пак вижда пред себе си турци, одърпани, бледи, които се излежават, сякаш доволни в своя гроб. Свети образи като да бледнеят; мъглата на размесените чувства сякаш здрача крилати мечти и светли мисли. Остава той сам, с всички свои дребнавости и слабости, които никога по-преди не е забелязвал у себе си: сега почват да го снишават — той усеща като да пада...

Слънчевите лъчи се помътиха, пребледняха и незабелязано се стъписаха. Една прохлада нахлу през прозореца и сякаш отраднo се повдигнаха гърдите на всички. Арестантите се надигат и заобикалят прозореца. Всички вече са престанали да работят и въртят глави в някакво очакване.

Ето най-после се затраква на вратите, обръща се тежкия език на ключелницата и на прага строго се провиква тюрменият надзирател:

— Нарездайте се двама по двама и навън...

Всички се заблъскват към вратите — излиза най-подир и Петранов. Изправя се пред надзирателя, срещат погледи: но той сякаш

забравя какво искаше да му каже. Минутно мълчание.

— Моля ви — започва със сила и заекване Петранов, — аз... аз де ще спя... где ще стоя?...

Надзирателят се усмихва надменно под мустак.

— Ще спите, дете всички... тук — му показва той с ръка към стаята.

— Как, с четиридесет души в тая тясна стая? — Без никакъв креват, покривка? Аз ще се задуша. Наедно с четиридесет души!...

— Че как мислиш ти?... Като додеш тук, на меки дюшеци ли ще те курдисаме?... Както всички, на общо основание. Тук е социализъм — равенство — додаде важно и със съзнание на собствено достойнство надзирателят.

— Аз... с всички тук? — Как е възможно? Дайте закона! Аз протестирам — наказателният закон изрично казва: политическите престъпници имат особена стая. Могат да се разхождат, кога искат — те се ползват с особени права. Аз искам да се занимавам: дайте ми удобства да живея...

Надзирателят сви рамене.

— Няма тук никаква стая. Аз не знам закона какво пише. Всички са на общо основание и вий ще бъдете така — завърши той и нехайно отмина нататък.

Петранов се огледа: той бе останал сам. Краката му го понесоха през тъмния дълъг-тесен коридор и той се видя между множество арестанти, които лениво крачеха насам-нататък из двора.

Той се изправи на една страна, отпусна глава и се замисли. Злоба и възмущение кипна в душата му. Петранов стискаше зъби, забиваше нокти в длан, като да се заканыше на целия свят. Мисли бързи и разкъсани като светкавици пореха пламналия му мозък и при техния светлик той сякаш съзира образа на един нищожен, фалшив свят, който се е сговорил да го мъчи и преследва на всяка крачка...

Появява хладен вечерник — ясното небо се здрача, показва се на изток бледният лик на луната и над младата пролетна природа се спуща лекият вуал на нощта.

Всички зацъкват нагоре-надолу, само Петранов е неподвижен: вдаден в себе си, той пак отново се е забравил.

— Какво си се окумил, байно? — чу като в сън Петранов един убит глас, вдигна поглед и видя пред себе си нисък селянин, небръснат,

с дълги разчорлени мустаци и хлътнал нос, който като да подпираше сплесканото му чело, изпод което се откриваха две безжизнени бледосини очи. Той бе облечен в сарабозяви къси потури и червена антерия, памукът на която беше се подал тук-таме през съдраните дупки.

— За какво те доведоха тук — рекох санким да попитам — с простодушие повтори селянинът.

— За правда! — отсече с презрителен глас Петранов, с който като че искаше да каже: „Махвай се, остави ме!...“

— За правда, а?... — Абе и аз за правда стоя при тия агачовци — подаде плахо той, отстъпи настрана две крачки, погледна със страхопочитание Петранова и лениво повлече крака — да се отдалечи.

Петранов хвърли презрителен поглед към него и забравил какво каза и чу, без сърце се заклати към дъното на двора.

И след малко, кога изпляска някой с ръце и гласът на надзирателя ечна из двора, той заедно с всички машинално влезе в стаята, гдето вече бе тъмно.

II

Петранов, клюмнал в едно кюше, вдигна ръка да се протегне, прозевна се и сънливо откри подпухнали очи. Изпърво наизтягалите се арестанти му се сториха привидения; той се повтрени, но се опомни. Сега всичко у него вече утихна — той чувстваше само отпадналост и... равнодушие. Главата му тежи, сякаш е пиян, в гърдите му се разтварят някакви кухини — слаба болка усеща отпред по ребрата си.

Цяла нощ, свит в ъгъла, той гледа натъркалялите се затворници и чак когато и мозък, и нерви отпаднаха, Петранов склони глава до стената и неусетно заспа.

По едно време се чу дрънкане и шум. Петранов скочи трапен на подкосените си крака. Вратите бяха отворени и затворниците излизаха вън да се мият.

Излезе след тях и Петранов със слаби, нерешителни крачки. Той се наведе до чешмата, хвърли две-три шепи вода на загорялото си лице, обърса се и закрачи назад-напред из двора. Прясната вода го поразбуди — той се почувства ободрен, — гърдите му широко се разтваряха да гълтат утрения пресен въздух.

Беше топло, пролетно утро. Слънцето бързо се издигаше по ясното небо, из което се гонеха няколко светли перясти облаци. Из въздуха се стрелкаха лекокрили лястовици; носеше се бръмченето на пчели, къркането на квачки и някакви бодри недоловими шумоления се подемаха отвред.

Никога Петранов не е виждал такова хубаво небе, никога той не е дъхал тъй жадно, никога не е бързал да се наслади от природата тъй както сега. Той сякаш се възроди. Новият затворник усети, че има нещо, което никой никога не може да му отнеме. Той гледаше бодро всичко наоколо и като че ли нещо се повдигаше в гърдите му. Поиска му се да се сприкаже с някого. Но наоколо почти всички бяха турци. И кога случайно край него мина вчерашния селянин, Петранов машинално тръгна наспоред с него.

— Хубаво време... какво топло слънце — поде той.

Селянинът издигна очи, погледна го — уважение и почит му вдъхваше личният образ на младежа. Той сети братска задушевност към Петранова и сякаш нещо го завладя и свърза с него.

— Слънцето топло... време тамам за работа... Ех, ама не е за нас — въздъхна селянинът, — нам се пише да се поразтърим, малко да се погрейнем на припек, па хайде пак в дупката...

— Е, какво ще го правиш: ще се търпи...

— Че ще се търпи, ще се търпи: няма какво... Аз хич не искам и да мисля биля... който ме е запрял тук, нему нека тегне на душата... Аз ще стоя — за правда нали е? Ще стоя и ще търпя, па ако ще би и да се скапя... — се увеличише затворникът, простирайки ръка напред.

— За правда, а? — погледна го любопитно Петранов. — Та за каква правда те затвориха тук?

— Ех, дълга работа е... — каза сериозно, замислено той. — Други трябаше тук да е, ама кой ти слуша? — Ония очилати-брадати хлапетии, дето оправят съдбите на хората, я ги попитай гледат ли те в сърцето на човека?... Знаят те — въздъхна селянинът, махайки лениво ръка, — знаят да кажат: виновен е, тикнете го в дранголника за пет години, па му и не мислят по-нататък... Зер, що ги е еня тях... Пък ний... — и той се замисли, като да довърши в себе си.

Петранов вдигна очи съчувствено към мършавия образ и като да се огледа в дълбочините на наболялата му душа. Нещо сродно сякаш го приближи към него.

— Нима ти си осъден за пет години? — го запита Петранов.

Селянинът вдигна очи и лениво кимна с глава утвърдително.

— Пет години... Ама мен не ма е страх... Нека му мисли този, който ма е пресъдил... Той да ми тегли греха...

— Че що стори, бе бай... — той се пресече. — Как ти беше името?...

— Иван Габровеца ме зоват...

— Бе бай Иване — продължи съчувствено Петранов, — защо те осъдиха?

Габровецът наведе тежко глава, помисли-помисли, па додаде знаменателно:

— Да ти кажа, байно, аз съм от полянските села... живял съм там и всички ме знаят — не ме гледай, че съм сега тъй... хората ме почитат и имат ме: зер никому пет пари не съм изял... Туй, което си имам,

изработил съм си го — трудил съм се, печелил съм... И хвала богу, даде ми от чуждо нужда да нямам... Ама се намери една нищо и никаква — гола като тояга руспия да ме зачерни и да разпилее това, дете съм събирал по зърно... Че аз нито съм си доспивал, нито съм си доядал — денем и нощем по работата съм тичал... Станах на трийсет години, в механа не се запих...

Надзирателят изпляска с ръце и всички като безропотно стадо тръгнаха към стаите си. Габровеца и Петранова затвориха пак наедно.

— Е, та що стана?... — подсети Петранов, който с напрегнато внимание следеше разказа.

— Та — продължи със същия тон той — бях ти заказал: поумнях, харесах мома; здрава, млада, хубава — без кусур, гдето го рекли, тамам къща да върти; ама, пущината, не си в сърцето й ки!... И отивам при баща й — какво ще се лигавя с нея? — питам го: „Ще ми дадеш ли дъщеря си? — Не съм някой развейпрах, голак — от всичко си имам: и нива, и лозе... Гола, гладна няма да остане в моята къща...“ И той — рад. Пък и кой ли алъс щеше да ме върне, само да похлопах на портата му — добави гордо бай Иван. — Е, и казано — свършено... Венчахме се; сватба стана, дете се рекло, за помен — до бога!... Истина, булката похленцала малко — тя... си имала любовник... Ама детинска работа. Той, лудо-младо хлапе, гдето се рекло: самичек още цървули си не купил... Ех, па венчахме се, като всички хора — стана моя жена. Пък нали съм й мъж — трябва да ме има... Ама тя? — Как да ти кажа? — Като да се забърка тъй — сякаш от първия ден още, като стъпи в къщи... тъй без сърце... Ама где пък да я знаеш? — Не си в нея да я проумееш ки! — Ех, постоях — би що би зима, запролети се, рекох: сега има кого да оставя в къщи, гдето ще се рея парапет из село, да ида във Влашко... Тръгвам, нареждам я всичко що да стори, дете не може и по-добре. Оставих й и храна, и всичко... Тя само да варди къщата и да работи... Тя мълчи, мисля — разбира. И аз заминах... Цяло лято работихме из Влашко, па случи се оста стока — трябаше някой от нас да зимува там... Останах аз в Турно-Северин... Ех, кешки да съм знаел, там да съм стоял — хич да не съм се връщал! — Че защо си и дойдох? — Питай ме, не мога ти каза... Какви-какви влашкини ме обикаляха като ябълки... Ама — кимна знаменателно глава Габровеца — хайде, там ми е стоката, там съм се венчал, там ми е хвърлен пъпа. Как да е, мина зима, додоха пак нашите: носят ми много здраве. Питам

ги що прави тя: живо-здро̀во, казват — много здраве ти провожда... Май повехнала, сякаш чамава... — разправят. Погълчали баща ѝ, майка ѝ, че не съм се върнал, млада булка съм оставил по две години да ме не вижда... Ама зер кому минува зла мисъл през ума? — Как да е, изтъркахме и втората година. Тръгнахме си. Вървя и аз към къщи като всички хора: нося пари, накупил съм ѝ армагани. И към Димитровден дотъряме се в село — гледам, всичките ми другари ги посрещат, радват им се; отивам си аз в къщи — тя забравя и ръка да ми целуне... ей тъй гледа нам как, мълчи като пън, показвам ѝ армаганите — радва им се като крава на мъртво теле... И докривя ми, ей тъй сякаш сърце ми ритна, ама... преглътнах — премълчах... Пък, като я гледам тъй побледняла, позеленяла, сякаш нещо ме жегва... Разпитвам я, обикалям къщата — всичко като че ли наопаки: кравата се отелила — телето умряло; купа сено се запалила в двора; един мор като залюлял кокошките: гледам в градината, по двора изтършкали се пиле до пиле... Ех, домъчня ми, като погледнах на такъвзи хал къщата си, че ей тъй сякаш като малко дете ще заплача... На нея нищо пак не рекох, ама тя, като се нацупила, смръщила, сякаш баща ѝ съм убил... Пък в къщи нам-каква поразия, никой не пристъпва да ми каже барим едно добре дошъл...

Още повече ми докривя.

— Хайде, викам ѝ на другия ден, стегни се да отидем до бащини ти...

Тя... смънка, помери да чупи жегъла, ама тръгна с мен.

Срещат ме баща ѝ, майка ѝ, ама тъй, как да ти кажа? — Без сърце, едно нещо... ей тъй — не можеше да се доизкаже Габровеца.

Вечерта седя около камината и тя седи и мълчи. Па като ми притъмня на очите, като ми домъчня, че... разплаках се и я питам: — Защо си се намусила, какво съм ти сторил? Гладна ли остана, гола ли измръзна... И аз като всички хора съм си дошъл на къщата, защо не ми продумаш човешки?...

Габровецът се посмълча, погледна тъжно Петранова и с поуспокоен глас продължи:

Но нейсе, мина що мина, аз ходих за вършина в гората, затрънях плетищата, ама с нея... — и друга мисъл сякаш го превари.

Еднъж сме седнали в механата около мангала, разправяме туй-онуй — аз не зная какво бях се запънал: гледам из къшето двама току

ме погледнат и се спогледат като котове и кир-кир-кир: премират от смях — смеят ми се, мисля си... Други пък уж не ме поглеждат — заразправяли, ама високо, че механата кънти: аз да имам таквази жена — вика едина...

— И през дене си видели пак Арнаутчето, като прескачало плета — Иван без малко не го сварил...

Аз цял пламнах. Пък напук от другата страна един надига шише с вино и ми кима: — Наздрави, Иванчо, хаерлия да е... Да си жив, да кръщаваш...

Не го понесох. Като скогнах, че право в къщи.

— Какво е туй? — я питам.

Сякаш устата й се схванаха.

— Какво е туй? — ревах аз — защо ме зачерни пред света?

Па като в сън, замагнах — един юмрук в тила, още един и тя се повали на земята... разхленца се...

— Да не си ме вземал... да не си ме оставял...

А мен още повече кипна, забравих се: удрях, скачах, ритях... И жива нямаше да я оставя, ами комшии чули, притекоха се, та я отърваха... Измъкнаха я ни жива, ни мъртва; а мен ми тъмней, не зная какво направвах...

Бай Иван запъхтян замълча. Той цял трепери, стиска юмруци, като че ли иска ей сега да се хвърли връх жена си.

— Туй хлапе — нервно заговори той — и тя... Зер те се любили — сама го е повикала... Ами сега тя нали е вече моя жена — как ще го понеса?...

— Е, та що стори?... Уби я, а? — запита нетърпеливо Петранов.

— Щях да я убия, ама я отърваха... — продължи разлютен Габровеца. — И до сутринта не можах да мигна... Разсъмна се, ставам, ама нали ме е срам: как да се поддам навън? — С кои очи да погледна хората?... Стоя си в къщи; стяга ми се душата — ех, господи — ще полудея... По едно време към пладне влиза майка й; разревала се, къльне; бре да не стана, бре да не харосам... Дъщеря й родила мъртво дете.

Габровецът се замисли. Сякаш ядът, що бе развълнувал душата му, затихваше и той изтежко, недоверчиво, със заекване продължи: — Натирих старата из къщи — затворих се, седнах сред одаята: пусто, мъчно — ех, да си дойдеш на къщата подир две години и тъй да те

срещнат: и то не е лесно... Да си женен и да стоиш без жена... Идеше ми да махна ръка на всичко и да се завлека пак във Влашко...

Ама... нали пусто-окапало... — и без да се доизкаже, той додаде — ставам на другата сутрин и догде да се огледам, догде видя накъде съм — иде кехаята с двама жандари: подкараха ме като някой хайдутин — карат ме в канцеларията... Гледам дошли началник, доктор: кой ги е викал — не знам. Разпитват ме, изследват ме — аз им разправам, както си беше, по право — защо ще си кривя душата за нея?... Те приказват, сговорват се и току ме подбират напреде си...

— Где ще ме карате?... Чакайте... — викам.

— Хайде, убил си, тръгвай и не разправай много-много...

— Бе, кой е кабахатлия! — Не виждате ли? — викам аз. — Защо ме подбрахте, сега току-що съм си дошъл?... Две години във Влашко съм бил — не съм си видял още работите накъде са...

— Върви!... — ме подкарват стражарите.

— Бе, защо не разберете? — кряскам аз. — Защо не подберете нея — оногози прокопсаника, гдето ми зачерни лицето, ами мен?... Какво съм сторил аз?...

Ама разбират ли те от приказка? — Подкараха ме и аз що да сторя? — Рита ли се срещу ръжен?... Дойдохме, затвориха ме — отиде работата до съд... Изправят ме пред съда — щръкнаха с онези щикове наоколо ми солдатите, също като хайдутин... Хората ме гледат отстрани, подсмиват се, като да не съм човек... Разправам аз — нямам тук вина... Че аз не храня за хората жена... Взел съм я от боклука, гдето се рекло — гола като тояга; човек съм я направил... На къщата си и на стоката си сайбия съм я сторил — да ми бъде жена... Ако съм я бил — бил съм я, защото ме боли, защото ми посрами лицето... Разправам аз, ама слуша ли ти някой?... Като отвориха онез уста, като зинаха срещу ми: бре убиец, бре побойник — че какъв не ме направиха... убил съм й детето; бил съм я — на умирање сега лежала... Хамен на въжето да ме почакат искат... Излезе майка й, излезе баща й. — Хванали си адвокати — забравиха, че аз взех дъщеря им ей тъй... че аз можах да взема е-е жена и от род и със стока, ама взех нея с две ризи, гдето се е рекло... Пък като захортува и прокурорът: ще ме разсипят!... Разправам им аз, разправа им и моя адвокатин хубаво: бе хора, я ако вашите жени ви осрамят така, какво ще ги правите? — Хич тя да е моя жена, пък аз да не съм й господар! — Другиго да приема, от

другого да ражда — че кой ум го побира туй?... И разправих — анатисвах им тъй от сърце, ама кой те слуша? — Като рекла, бил я до умирање, убил детето. Ами че току-тъй ли хамен замагнах да я бия? — И ако тя да не беше такваз, щях ли аз с пръст да я бутна?... Бих я — кой, ако не мъж ѝ, ще я бие?...

Отидоха съдиите в другата одая, стояха-стояха и току по едно време излязоха: — Осъждат ме на пет години затвор! Причерня ми на очите, сърцето ми се обърна — без малко що не се повалих да падна.

... На пет години — поклати отчаяно глава бай Иван — че затуй ли съм аз спал по сухите буци, затуй ли съм тичал и прибирал, затуй ли съм търпял какво не? — Тъй да ми отиде живота!... Трябало да я взема, да я кача на главата си — чунким от много личен сой беше? — Да търпя и да мукам — да я държа за хората — да се мъча да храня чужди деца... Че кой ще ми оплави лозето сега — кой ще ми натори нивята!... Ама сайдисва ли те някой? — Кой иска и да та знае! — Гния аз тука, стоят ми нивите непоорани, къща запустяла, а тя си гледа кефа при баща си; среща си любовника и не иска и да чуй! — Всички я крепят... Нивите ми продадоха нея да лечат. Ако им трябват таквизи — много ще ги намерят и под път и над път... А аз, който съм я хранил и я храня йоще, се казва — толкоз пари съм дал на държавата и цели две години солдатлък съм карал, — нека си оплаквам дните в тюрмата... Ама нали е за правда? Нали е за правда? — Ще стоя, не ме е страх и господ има отгоре!... Ей тъй да ме убият, пак не ме е страх — нали е за правда! — И Габровецът като да се стискаше о това спасително слово, което случайно му допадна от Петранова. — Ще умра за правда! — мъжествено спущаше ръка той. — Аз видях, че няма управа в този свят... нали? — Нея сега на петнайсет години трябва да тикнат тук, че ме зачерни, че ме изгори, че ми разори стоката... Че ако да не беше сторила туй чудо — всичко щеше да си е на мястото, и аз не щях да съм тук... Ама виж ти, че не я и бутат, пък и Арнаутчето си криви калпака — не ще да знае, пък аз? У... Ама нали е за правда? — с увлечение подхващаше отново бай Иван. — За правда ще стоя...

Петранов го погледна сурово и изпитателно — във взора на Габровеца свети някаква мъжественост, увереност, но Петранов го гледа с възмущение и мръщи недоволно вежди.

— За правда, а? — дума той.

— За правда! — уверено отсече бай Иван.

„Правда... И ти за правда се запъваш — несъзнателно, като в сън, шепне на себе си Петранов. — Ах, тази правда...“ — въздъхна той.

Но тия несвързани тихи думи селянинът сякаш не дочу. Той се огледа наоколо, па като се пробуди, прескочи изтегналия се задрямал турчин и отиде да плете мрежата си нататък.

Петранов, облегат о стената, остана като вцепенен, в главата му нахлуха рояк мисли, които сякаш го упоиха.

III

Слънчевите лъчи се подхлъзнаха от високите железни порти. Духна студен северен вятър, който премрежи въздуха с прах. Мрачна дрезгавина пребули синьото небе. От всички кътове на затвора като да се повлече и разля унилоост и сън. Дългата наклонена стряха като да прехлупи злокобно всичко. Мълчаливо, като сенки, блуждаят затворниците из двора. Откъслечно сухо пробъбре нещо някой, други пусне шега — невесел смях се разлее по лицата им, но скоро изчезва.

Петранов е сам. Навел глава, разхожда се той назад-напред край стряхата, ту завие енергично мустаци, ту нервно заглади брада. Той е по-бодър — посвикнал с всичко. И като да живее само в себе си.

— Как е... омръзва... нали?... — чу отстрана той, изви глава и — наспоред с него тръгна Габровеца.

Петранов сякаш не обръща внимание на него. Той му не отвърна, а бай Ивана нещо още по-силно зачопля — и той търси някак да го запrikaже... Усеца се сроден с Петранова и иска още пред него да си излее сърцето — да му поолекне.

— Ех, тука ще ти дотегне и живот, и всичко... ще станеш пишман защо си се родил... Стоя-стоя и си мисля: кой е измудрил и туй мъчило — здрав човек, тикни го в дупката, — да умре празен! Чунким не стигат други мъчила, ами и хората да измислят още...

— Потрябат — със скрита злоба, разсеяно каза Петранов, като захапа нервно устни. — И тюрми са нужни... Потрябат...

Габровецът разбра, че Петранов се подбива.

— Да запират хората за правда ли? — Чунким, аслъ то само кривдата на този свят може безгрижно да мине, я...

— Тъй... тъй — гледайки земята, натърти сурово Петранов, — да запират хората за правда — за хората, които убиват и насилват, трябат затвори...

Габровецът неразбрано опули очи. Някакво зло предчувствие го облада, той като да изтръпна и смънка.

Мълчание.

— Та санким — със заекване каза селянинът — тъй а-а? — Трябат, ще речеш ти... Ами за онези... за тези жени и тия хлапетии, дето тичат по хорските жени — за тях — оживено додаде той — трябва да изкопаят такива зандани, че никога лице божие да не видят...

Петранов се усмихна злобно.

— Ами тези, дето изнасилват, бият и убиват — какво да ги правят тях? — Где да ги пъхнат тях?...

Габровецът опули очи и неволно продума: — Дето бият... За мен ли разправяш? — Кого съм аз убил?... Нека каже — кого съм насиллил?...

— Ама жена си — го пресече Петранов — преби... че и детето й уби...

— Ба, ами тя... Аз стоя тука нейните грехове да изплащам... И защо — защото съм я взел от боклука, гола — човек съм я направил. А тя да отиде с друго... а? И сега тук с тези хайдути и аз да гния... Никого не съм насиллил! Поп ме е венчавал... Не съм я убил! Бил съм я, защото ме боли, защото станах за смях на хората — чужда жена не съм отишъл да бия, я! — Я твоята жена... — Ти женен ли си?

— Не съм.

— Е, да имаш жена, че тъй тя да те расипе — ще я оставиш ли, а?

— Първо и първо, тя не ти е изменила...

— Как да не ми е изменила? — Че туй дете да не е мое?... Аз две години не бях я виждал...

— Тя не ти е изменила — вдигна успокоително ръка Петранов — затуй, защото някога тя не те е обичала и никога не е могла да ти бъде вярна. Ти знаеш, че тя си е обичала друго, него е искала, а си отишъл при баща й да я искаш. Той за богатството ти продал дъщеря си. Ти си купил силом една стока и вместо да я пазиш, оставил си я — взел я този, чиято си е била... Ти си отишъл при други, чужди влахкини, които не са били твои жени, а тя отишла при тогози, когото обича и от ръцете на когото ти си я изскубнал...

На Габровеца притъмня пред очите. Той не можа да разбере думите му, но сякаш мястото, дето стоеше, се поклати под краката му. Няколко пъти зина да продума, но нещо като да го задавяше.

Петранов го погледна сурово, безучастно и кимна утвърдително с глава.

Селянинът като да се поопомни, посъвзе и погледна плахо и с недоумение: — Е, та как излиза тъй, по твоята сметка?

— Не насилвайте момичетата, знайте, че и те са хора, ако искате да имате верни жени — заключи Петранов.

— Бе, баща й ми я е дал на ръка! — Хич, ако баща й не й заповяда, че кой?... Като е обичала друго, него да е взела... Ама... (тука Габровецът си спомни как на злом на Арнаутчето той ходеше и приказваше из село и като че нему напук наблегна пред баща й да му я даде)... ама аз съм се венчал с нея... Попът й е казал да ми е вярна и да ми се покорява...

Той не можеше да говори повече... Петранов зави настрана, а Габровецът остана сам. Умът му от дъно като да се потърси; нещо запъпла в гърдите му — той не проумява що става с него. „Добър е — не е лош човек — мислеше той, — прав е, прав е като бога. — Ама защо хортува тъй? — Учен е; не е да не отбира... Ама защо ми приказва, че съм я насиллил, че съм убил?... Нали тя всичко стори? — Тя повикала оногози... хората на мен се смееха... Насиллил си, бил си — ами че нали тя ме посрами — не отидох да я бия без вина, я?... Замахнах, когато вече ми причерня на очите. Та друга тъй да стори, мъж й ще го понесе ли?... Обичала го — че тя може да обича колко ще хора, ако тръгне подир всекиго, какво ще стане?... Нали затуй се жени човек, да му е вярна жена му, да го слуша — същата му да върти.“

Дълго се виха тия мисли в ума му. Той се оправдава пред себе си, усеща, че е невинен, че са го осъдили за правда, но все като че ли нещо се изхлузва из ръцете му — той не може хубаво да разбере, само чувства, че тука има нещо грозно, страшно. Нигде го не свърта. Обърне се насам-нататък, сякаш си търси място!!...

В двора изпляска с ръце пак надзирателят и всички мълчаливо се заблъскаха към жилищата си. Габровецът машинално влезе в стаята. Бе вече тъмно. Той прилекна в горния кът и заспа и засънува някакъв мъчителен сън...

IV

Наблегна нощта и под нея се преви и замря животът. В стаята непрогледна тъма е сляла всичко в едно и се чува само прегракналото лениво хъркане на някой заспал. Отвън долитат равномерните стъпки на часовоя.

Не хваща сън само Габровеца. Главата му гори, мислите му са разбъркани; той като да върви негде, да се лута и нанигде не може да излезе. Обърне се въз тая страна, въз оная, превие глава с наболели вратни жили — мъчи се да заспи. Ала нещо сякаш го задушава, нещо го гризе, човърка и не му дава покой.

Понадигне прекосен кръст, отвори плахо очи — огледа се и от непонятен страх тръпки го побият... Всичко като да е замряло наоколо. Той се разтреперва — нечаяно — бои се да го не сбъхте нещо... Да го не налегне да изтръгне от него. Що — Габровецът сам не знае...

Той пак закрива очи, превива се и се застоява. Вижда бай Иван своята къща и широкия двор, постлан със зеленина... разклонилите се дървеса, под които полулегнала преживя окумилата се крава... Спомня си как излезе вечер, престегна пояс пред врати, видя Цона нарамила кобилица — отива с дружки към извора. Па щурна му нещо на ум и ей тъй сякаш краката му сами го понесоха — отиде право при баща й на дюгена, че му нахортува и покурдисва се... И той:

— Че то, разбира се... Твоя да е. Ще й кажа... То оногози, хич не ни е работа да го чакаме... Върне се, та вземе, че се изплесне — иди му подир свири с габровска свирка...

Па сръбнаха му те от пресния пелин и завързаха работата... А подире?... — Ех, хорски уста не са чувал да ги запушеш ки!...

— Тя Арнаутчето либи — викат момите, — хич бива ли да ги разделят... Жива раздяла... как ще ги разделят...

— Ами белким Габровеца — тоз калугерин, ще вземе... — шушнат други.

— Че какво му е щурнало сега да се жени! — разправят трети.

И хамен-хамен ще развалят ума на баща й да се отметне от приказката си. Мяната щеше да стане — закъснях я. Разсърди се той

още по-много... — „Белким аз не струвам колкото Арнаутчето?... Белким и таквизи голтаци с мен ще се мерят?... Аз, с богатството си, един съм в цяло село и да се моля?...“ Па напук на всички, мени се, венча се — запуши им устата...

И всичко това той сякаш бе забравил и сега се редеше ден по ден пред него — той вижда всичко тъй ясно, като на длан... Габровецът усети, че е сторил нещо — силата му, мъжеството му сякаш го оставят.

„... Тя ме съсипа — като да заговори нерешителен глас в него, — тя ме посрами...“

Той се обърна на другата си страна, изпъшка, но мислите го гонеха. Пред него наново се проточи времето, като се завърна от Влашко. И стана му... той не знае що. Вижда я залутана, замаяна, като щурава овца щъка нагоре-надолу из къщи, ни жива, ни мъртва и сякаш я жалей, но нещо пък като да повдига, да напъва мишците му, налита го да я докопа за гърлото... И ходи из селото той — хората го гледат тъй... Приказват му някак, сякаш не тъй... Съкруши го нещо, захвана да се пуши Габровеца и като му се изкискаха пред лице в кръчмата — не го претърпя...

„... Да ми опрости къщата — начева да се оправдава той, — да ми зачерни честта... да ме накара да я бия... И аз пак да съм виноватия — пак аз да тегля...“

Той е недоумение.

През прозореца надникна пълната луна и няколко меки и сребристи лъчи се отрониха и застлаха натръшките се безредно затворници. И лунните лъчи сякаш се разляха със съжаление над тези живи трупове. Светликът блуждаеше из спящия мрак като някое неясно съновидение.

Габровецът излека се надигна, стана, прескочи двама турци, които изтегнати бяха ударили гръб до гръб и надникна към прозореца. Навън по трепналия под лунните лъчи двор се гонят някакви вълшебни сенки и усойно, тайнствено шурти чешмата, през коритото на която нерешително преливат леки сребристи вълни. Пред селяка сякаш внезапно се открехна нов мир, нещо като да скепца душата му — той се дръпна сепнат на другата страна. Съзря заспалия до него Петранов.

„... Добър човек — мина през главата му, — пък тъй хортува...“ „Убиец, насиллил си, черкезин...“ — И той пак разтършува из ума си, да се оправдава. — „Че тя ми е изменила — кой й е крив? Ако да не бе

тя... Като ми е жена, да отиде с друго... Че кой ѝ дава хляб?...“ Той усеща, че е прав, но не му достига нещо да се изкаже, да го чуят... да се разбере сам.

„А защо ми викат: «убивал си, насиллил си я — черкезин си станал»“ — наведе той глава над Петранова, който бе склопил очи и широкото му чело бе засенено от разчорлени коси, които даваха нежност, почти женственост на лицето му.

И някаква боязливост сякаш го привождат в умиление. Стори му се, че ако му разправи както той си знай, тъй — да излее душата си пред него, Петранов ще го проумей, ще... му помогне.

Габровецът като да се забрави, със затаен дъх той се наведе над спящия и взе да го бута по рамото с ръка. Петранов протегна мършава ръка, откри очи сънливо и в недоумение погледна на затворника.

— Ами тя всичко стори — подзе нерешително Габровеца, — тя всичко тука стори — аз нямам пръст в тая работа... Не ми ли стига, гдето сега тук тегля, ами аз пак виновен...

Петранов не може още да се опомни.

И двамата мълчат.

— А, как ще кажеш? — зашепна отново той. — Всички хора ми се смееха, че съм я държал за друго... Тя ме посрами, разсипа ме, лицето ми зачерни, аз ли съм пак крив?... — Той искаше да каже „аз съм тук за правда“, но някой изпъхтя из другия кът, той се сепна и като да нема сила да доизкаже.

Петранов слуша и не чува; гледа го плахо, неуверено. Той сам не знае сънува ли, или гледа пред себе си бай Ивана.

— Какво искаш? — каза най-подир строго той.

— Искам да те питам — виновно отвърна той, — защото тя е крива тука, взех я от бащината ѝ къща гола като тояга, пък тя ме посрами, разсипа ме, станах за присмех на хората...

Петранов се посъвзе, потри очи, опомни се и с още по-голямо удивление изгледа удивеното лице на затворника. Но и сам не знае що да му отвърне.

— Разсипа ме — продължи бай Иван, като се наведе към него, — я виж до кой ред ме докара!... Как ще вляза между хора сега?... Нея трябаше тук да тикнат...

— Е, че какво искаш?...

— А бе, искам — смути се и се замисли селякът — да ти кажа... да ти кажа, че хората на мен се смееха — нея трябваше тук да тикнат...

— Ами ти си я бил! — отвръща Петранов.

— Бил съм я, защото ми е жена, защото...

— Ама другиго либила — го пресече той.

— Е, другиго либила — кимна глава Габровеца, — ама нали за мен се е венчала...

— Тя не се е венчала за теб, а баща ѝ я продал за богатството ти... Хора вече не се продават... И не ти стига, че си я изнасилил, че си ѝ затрил живота, ами си отишъл още да я биеш, да убиеш детенцето в утробата ѝ... Хм! Що ти е сторило теб детенцето? Още бял свят невидяло.

И небрежно обърна гръб към него.

Габровеца остана слисан.

„... Убил си детето ѝ — мислеше той, клюмайки отново на мястото си, — убил си го, още бял свят невидяло. Че нейно ли е туй дете?... Че трябва ли ми мен: мойта жена да ражда чужди деца...“

Бай Иван унило закрива очи, но сънят не пада на морните клепки. Той е слаб, отпаднал, само през ума му се редят една подир друга мисли без край.

„... Какво ми е сторило детето ѝ — пропълзвава през ума му, — че какво ми е сторило? — Как, какво да ми е сторило, кога за него ми се смеят хората — за туй чуждо дете. Нали за него стана всичко...“

Но зад тия мисли, сякаш нещо страшно расте. Под тяхното було той съзира едно малко невинно същество и в душата му се повдига умилително чувство, размесено с дива злоба.

„... Детето ѝ... Какво да ѝ правя детето? Да го храня? — Да го гледам?... Да търпя да ми се смеят всички хора за него... за нея...“

И Габровецът сякаш пак опира до някоя стена и не може да отиде по-нататък. Той усеща — има нещо тук... ама не е негова вината. Всичкото село го знае... Ами той не може да се наддума с Петранова ки!... Да речеше той да надзърне в душата му, ще види, че не е крив и ще... го оправдае...

Петлите зачестиха; тук-таме птичетата разтърсиха чевръсто криле и зачуруликаха; в небето се пропукваше зората. Селянинът, умалял, изнемощял се унесе полека-лека, забрави се в мислите си и заклюма...

V

Ръмеше дъжд. Натегналото небо се бе надвесило, като да искаше да прехлупи под себе си унило заключомалата земя. Във въздуха появява някаква мъртва хладина, по вадолиците течаха мътните порои, а ръмоленето на дъжда като да шептеше нещо и замайваше душата...

Затворниците, разделени под стряхата, едни унило навеждаха глави, други със сънливи очи гледаха разсеяно, а трети, ударили гръб о стената, като да бяха се унесли... Петранов се провира между арестантите и крачи назад-напред, сякаш всичко му е дотегнало...

Той се възпря с ръце хванати назад.

— Нали ти казах, че пак ще ми додеш... — зачу отзаде си той глас. Обърна се: двама затворници, ниско остригани, се смееха. Единът, с дълго, черно, изтрито палто, бе скрил ръце в джобове, а другият, с вързан врат, който едвам обръщаше, бе облякъл жилетка без копчета.

— Аз си знаех стоката — продължаваше затворникът с вързания врат, — остро желязо в торба не стои...

— Ама да видиш само — завъртя гордо глава затворникът в черното палто, — завих и замаях на всичките главата...

— Бре! Аман, бе Куте... — се изсмя той, като повдигна ръка да поправи вързалката на врата си, и една силна миризма на карболова вода и йодоформ удари Петранова в носа.

— Заприщиха ме — начена с докачено самолюбие затворника в черното палто, — тамам щях да прецапам голямата локва... Дунава де — намигна знаменателно той, — щях да се шибна във Влашко, ама... пипнаха ме... Събират селянията, разпитват ги... И един разправя, че съм му дал бурен за ревматизъм, други — за треска, че съм го обелил пет лева — ама онъз... най-много кряскаше, че съм й влез един пуяк да й гледам...

— Е, на какво умееш да гледаш?...

— Ах... на боб, на зърно — на каквото... стига туй да дадат — и той потри знаменателно палец о показалец, като да чете пари.

— И гледач, и доктор стана ти демек...

— Ех, ами едного го проводих да си изгуби ума по имане — се усмихна с гордо съзнание за своето достойнство той.

— Хм... И на малджилък го удари — поклати глава другият.

— Ами, Петлето — начена оживено затворникът в черното палто — да го видиш само какво се е умъдрило — цял въртокъщник... Прибрало жена си и ката събота по пазаря — чалацисва нагоре-надолу... Светец, ти казвам... Вечер, още немръкнало, то се прибрало в къщи, сутрин задига кошницата! Ходи по гъби, по риба, да не повярваш, цял търговец станало... Отивам при него, смигвам му — то като че ли ни лук яло, ни лук мирисало. „Тъй, вика, аз сега си гледам работата“... Ха-ха-ха!...

— Остави го — махна ръка другият важно — и от него адам олмаджак...

Петранов кимна глава и ги отмина.

„Народ... разправяй и бори се за такъв народ — говореше на себе си той. — Той го счита за гордост да напакости... И със своите престъпления се гордее... Мисли, че принася жертва, като го затворят, накажат... А тоз, който работи мирно, той го нарича глупец, присмива му се... Народ — само крещим ний, — послушай го, разбери го и тогаз...“

В туй време край него случайно мина Габровецът и нещо като да го потегли към него.

— Какво ти бе скимнало нощес? — подхвана той, като се изстъпи пред него.

Габровецът го погледна тъпо и рабски начена: — Абе ти си добър човек, виждам те, дип умен човек си, ама защо не можем да си срещнем приказката с тебе? Защо ме гълчиш?... Защо изкарваш все мене крив?

Петранов го погледна.

— Ти все жена си укоряваш — додаде след малко той. — Какво ти е сторила тя, когато ти си я взел със злом, дето се казва: изнасилил си я; жива си я уморил и не ти стигало още туй, ами бил си я, осакатил си я, та и детенцето й си убил... Какво ти е сторило то?...

Тия думи нахълтват в душата на Габровеца, побеждават го и той се усеща някак чужд на себе си. Смыслея се — Петранов е прав, ама и той е прав... И двамата са прави... И затворникът омеква, умилява се нечаяно...

— Че как да съм я уморил — подема замислено виновно Габровецът. — Гладна ли, жедна ли остана?

— Ех, ти пак твойта си знаеш... Не храни хляба, казват хората, ами сладките приказки. — А ти какво си сторил? — Венчал си се и хайде във Влашко — тичаш подир влашкинките, ама зер, кой ще те види? — Кой те знае там? Пък тя тук да те чака. Ама барем да те е обичала!... Пък ти, като черкезин, си я извлякъл от бащината й къща... И искаш да те чака... А пред нея е любовникът й — тя го люби... Та само ти ли си човек бе? Тя не е ли млада — тя без сърце ли е?...

С вряла вода като да го попарят. Очите му се размъщат, коленете му се подсичат, завива му се свят.

Тъй да говорят за него... и в очите му, когато той тегли за една нищо и никаква... Когато той е прав, прав е... И пак да го укривяват? — Че що е сторил той? — ударил я: кой мъж не бие жена си?... Ами тя — тя... Опозори го, зачерни го, разсипа го. И току-тъй не я удари той, я!... Нали му се пресмяха хората... И пак той кривият...

Габровецът нерешително погледна Петранова.

И двамата мълчат.

— Ама не хортувай тъй бе — вдигна очи Габровеца, като да просеше милост. — Аз не съм кабахатлия... Разбери ме — не мога да приказвам... не ме... не ме върти да ме мъчиш... Млада, викаш — ами нали ми е жена? То по-напред кого е любила, не се хваща: за мен се е венчала — моя е. Мене сега трябва да има... Видиш хората сега не се смеят на него, ами пак на мен... Защото с мен се венчала, защото аз съм я взел от баща й — довел съм я на мойта къща... Пък ти защо хортуваш тъй, а? — Не разбираш ли?... Детето й месиш, че ще й храня ли аз детето?... То мое ли е детето?

— Твое ли е детето? — повтори сърдито, като да го пресече Петранов. — Ами то сторило ли ти е нещо?

— Сторило ли ми е нещо? — Че нали за него всичко стана. Ако да не бе то...

— Ама то разбира ли? — То направило ли ти е нещо, кога божи свят още не бе видяло?...

— Абе — замислено повдигна ръка бай Иван — то... аз... Ама чуждо дете... Ти да си, търпяваш ли го?... Как тъй — разбери ме най-сетне — се обърна умолително той, без да може да завърши мисълта си, — разбери ме! Тя всичко разбърника тук, аз ти хортувам...

Дъждът се усилваше.

Бай Иван стои замаян. В душата му запъплаха странни чувства — нещо като да зина в самия него: той се бои от себе си. Наоколо му мъгла и из тази мъгла сякаш се вдигат някакви таинствени сенки, които го плашат, доближават го... Той е сам, немощен. Няма ни един край него да го повдигне, да го подпре... И тъй, той ще се удави в тези мъчения...

„Либила другиго — зашепва той и бавно се разклатушка тежката мисъл в главата му. — Ами нали аз я взех! И колко моми имаше в наше село? — Белким дядовата Тотюва унука не е и по-лична и по-имотна? — Коя да бях поискал, нямаше ли да ми я дадат? — И коя нямаше да ми се бои и да ме има?... А аз нея взех? — Венчах се за нея... Докато е била мома, да е либила колкото си иска, ама веднъж омъжи ли се... Къща на ръка ѝ дадат да върти... Тогава трябва да бъде вярна... Ама млада била и мъж ѝ по влаккини отишъл... Тя да... да не гледа мъжа... Мъжът... нищо не му е... Виж, хората нищо не казват: аз ходил ли съм, не съм ли — никой ме не дири... Ама за нея не е тъй... Веднъж като тръгне с други, никой вече не я зачита: всички се смеят, че и аз се зачерням... Ама млада, има си мъж. Аз съм глава на къщата, казва писанието, тя трябва да ме слуша и да ми се покорява във всичко. Ама оставил съм я, мен не обичала, пък другиго обичала... И тя е човек... Човек, ама жена...“

И Габровецът пак се забърка и замая. Нищо не може да разбере. Нещо ново като да нахълтва в душата му... Той усеща, че има тук някакво зло, него го човърка и нему се иска тъй да срещне някого да му наговори, както... от баща и майка знай...

„Убил си, вика... Убил съм детето ѝ. Е, право е — то нищо не ми е сторило. В лице, дето се казва, не съм го виждал... Ама — то... то не е мое, пък в мойта къща, от мойта жена... Е, как излиза тъй?... Ако да не бе то, и аз не щях да съм тук... Ама то нищо не ми е сторило, пък съм го убил. Ами какво да сторя?... Всеки знае в село, че то е от другиго... Ама само то не било виновно... Е, кой е крив? — Убил съм го... Ама аз не съм го хич биля с пръст бутвал — нали нея, жена си бих?...“

И той излиза все прав, невинен, но сякаш нещо постоянно го бута и не оставя на мира — Габровецът сеца: все не е стигнал още дотам.

Той смътно съзнава, нещо е сторил в съня си, нещо грозно, зло, за което той трябва да тегли, но... не е право...

Той усети, че е смазан, победен. Сякаш се сниши — нещо като да го гони и той постоянно се крие от него, един непонятен страх го обладава. Всичко му се вижда наопаки. И Габровецът омекна, сърце му се разтвори и той немощно сякаш молеше... За какво, и сам не знае.

В няколко дена той сякаш изгуби всичко старо, мило и заживя в един нов, корав, чужд свят...

VI

Пладне. Животворно, топло слънце пак бе трепнало над окъпаната от вчерашния дъжд земя. Небето се вдигаше чисто, ясно. Всичко ободрено се пробуждаше за живот. Само в тюрмата е ненарушима тишина. Нищо освен къркането на една квачка, кой знай отгде дошла тук. Затворниците са захвърлили настрана своята тиха работа, огледват се, чакат... Някои мятат страстно ръка, като да искат да наченат нещо — други се закачат, а трети със смътна надежда не отделят очи от прозореца.

Сякаш в отговор на чувствата им се тракват вратите и на прага се изстъпва енергично надзирателят: — Али Мехмедов — вика той, — Ахмед Хюсеин, Неджиб Джамбаз, Иван Габровеца, елате...

Всички стават, само Габровецът не мърда. Залисан, той го гледа тъпо и сякаш го не чува.

— Какво се помаиваш, та не мърдаш още? — строго каза надзирателят. — Вдигай се де — няма само да те хранутим тук, я!...

Затворникът опули плахо очи, полузяпнал, скокна сепнат подир другите. Изведнъж няколко войници ги оградиха. На Габровеца още повече му домъчня, докривя. Всички се хвърлят върху му, сякаш кой знай що им е сторил! И с наведена глава машинално той тръгна подир турците.

— Ще вземете двата чебура — каза надзирателят, като ги възпря пред кухнята, — и ще отидете да донесете вода.

Двама по двама те нарамиха нахлузените на дълги пъртове чебури, големите врати се отвориха и те изведнъж се видяха всред широката улица, от двете страни на която се редят дюгени.

Животът, който бликаше отвсякъде, като да ги повдига и повлича към работа и труд. В душите им затрептя старо, отдавна заглъхнало чувство. Сякаш се пробуждаха от някакъв мъчителен сън и гледаха пак божия свят и всичко наокол.

Само Габровецът едвам пристъпва унил. Тия изпитателни погледи на минувачите като да го притискат, да годушат. Той усеща срам и безсилие в тоя нов свят. Всички сякаш някак учудено го

изгледват, като същински затворник. Наистина той като че ли беше изгубил всичко и бе се приравнил с тези хайдути, които сега вървят наспоред него.

Те се спряха до чешмата, що течеше насред мегданя, пред окръжното управление, снеха чебурите и водата затече в тях Край тях минават-заминават хора; някои се спират, погледнат ги любопитно и някаква злорада усмивка заиграе под мустаците им.

— „И мен — минава през главата на Габровеца, — и мене държат наравно с тези агачовци... С тези голи одърпани уруци, събрани от кол — от въже... И аз като тях, и аз с тях... Никой не ще и да ме знае... Защото... защото... — и някой глас отвътре сякаш додаде: защото я бих...“

Още по-тежко му стана. Притъмня му на очите. Пред него се забутаха затворниците, но Габровеца не може да доде в себе си, сякаш не ги види...

— Поемай де, какво се втеляваш! — викна един войник.

Той се разтрепера и едвам сложи ръка на пръта.

— Дръж... — Хъ, дигай, бе кардаш! — каза другарски турчинът.

Бай Иван издигна и едвам закрепил тежкия прът на рамото си, който сякаш се врязваше в тялото му. Тия думи на турчина като да го нараняват още повече. Този дрипав турчин се туря наред с него. Вика му кардаш... Кардаш на крадците, на убийците, на тези турци... Това той не може да понесе. Пребледня, краката му се подкосиха, очите размътиха; той прекрачи няколко стъпки безсъзнателно, като да вървеше във въздуха, полетя и падна на земята. Другият край на пръта мигновено отскочи от рамото на турчина и чебурът се търколи на една страна и се продъни; водата се разля и размеси с праха на площада. Всички се избърнаха сепнати.

— Их — кресна ядосан войникът, като го стовари с приклада на пушката си, — спотикало н'едно... Хъ ставай де! — Аз ще ти дам да разбереш слепок със слепок...

Тези думи Габровецът чу като насън, но той е безсилен да ги чувства.

— Ставай бе! — изрева още веднъж над главата му войникът и като видя, че той не мърда, въздържа гнева си, наведе се над него, погледна го и с недоумение вдигна очи към околните.

— Какво му стана?

— Ей сега здрав вървеше — сви рамене друг войник.

— Тряба да му е припаднало — додаде трети.

Войниците се спогледаха в недоумение, а край тях се набраха куп любопитни.

— Що му е станало? — пита един.

— Кой е този? — се обръщат неспокойно други, гледайки кръвта, що се излива из носа, и обляното в кърви чело на Габровеца.

— Арестантин — разправя войникът, — не знам що му стана... Тъй, карахме го с чубера, падна — не мърда... Припаднало му и чебура се издъни... Пък здрав, беше, догде го сапикаσαμε, търколи се на земята и чубера отскочи настрана...

Всички гледат с удивление на лежащия, който силно поема.

След малко отгоре се приближиха двама войници с надзирателя. Той го изгледа в недоумение и поръча да го вземат.

Понесоха Габровеца към затвора.

Надвечер гаснеящите слънчеви лъчи се сбогуваха с Габровеца, който седеше върх големия камък, към горния край на двора. С вързана глава, отпуснати между краката ръце, той убито гледаше из здрача: той нищо не разбира и нищо не помни. Всичко му се струва като насън. Той е умалил и немощно се е отпуснал — да го тъпчат всички, да го презират, защото... няма днес милост в хорските сърца...

VII

— На — подаде лениво комат хляб Габровецът на затворника с вързания врат, — вземи го...

— Ами за тебе? — пита той учудено.

— Не ми се яде — едвам разтвори закоравели уста селянинът, краищата на които сякаш са белосани от нещо.

— Ай холан... — съчувствено каза затворникът, — два-три дена вече троха не си турял... Не ставай такъвзи... Я си вземи паницата, че да идем да ни насипят гозба...

— Не ща — кимна отрицателно глава той, — върви ти...

И Габровеца, като да не можеше повече да търпи затворника — го отмина.

— Ами какво ти е? — го последва и запита виновато затворника.

— Тежко ми е, остави ме на мира.

— Че какво ти съм сторил аз, бе бай Иване, гледам те... другари сме, се казва, тук...

— Остави ме, върви си по пътя — какъв другар?...

Затворникът отмина.

Нищо не се запира в морната памет на Габровеца. Полумисли режат ума му, сякаш цялата му душа е настръхнала, той огъва насамнататък ръце, чупи конвулсивно пръсти. От време на време стисне уши, оближе закоравелите си усти; някакви едвам уловими болки тръпнат навред по снагата му. Очите му са подпухнали от безсъние, кръстът му е прекосен и той едвам може да се прегъва и да влачи вцепенени крака.

— Слушай — се повърна при него затворникът, който сладко мляскаше изпръхналия хляб, — ей доктора дошъл, ей надзирателя, кажи му да те извади: да те прегледа... Може да ти даде нещо, пък и в болницата може да каже да те закарат... Там е добре...

Но докато издума той, надзирателят викна:

— Габровецо, ела в канцеларията!

Бай Иван покорно влезе подир надзирателя, изстъпи се пред доктора и сне лениво калпак.

— Какво имаш ти? Какво ти е? — каза и го изгледа от глава до пети лекарят.

Затворникът се забърка, надзирателят заговори:

— Онзи ден ги накарах да донесат с чебурите вода. Той, както носел чебура, прекрило му и паднал всред мегданя... Обелил си главата, разбил си носа — фелдшерът дохожда да го превързва.

Докторът му похвана пулса.

— Е, какво ти е сега? — го погледна изпитателно доктора.

— Тъй... — разсеяно отвръща селянинът, — тежко ми е — грозно ми е... Чемав съм...

— От какво ти е тежко?

— Тъй, тежко ми е! — сви рамене той.

— Можеш ли да спиш, да ядеш?...

— Тц — вдигна отрицателно той глава, — не мога.

— Колко време откак лежиш в затвора?

— Осем месеца.

— Защо си осъден?

— Защото... защото бих жена си — разтреперано отвърна бай Иван, като наведе глава виновно.

— Е, други път не я бий! — каза усмихнат докторът. — Хай върви си сега... Давайте му — се обърна към надзирателя той — по често да се разхожда. Не го оставяйте все затворен...

Габровецът нахлу калпак на глава, излезе и бавно повлече крака назад-напред из двора.

„Други път — повтори машинално той — не я бий... Всичко гълтай, нищо не й казвай... хората да се смеят — ти мълчи... Пък тя да си прави каквото й скимне...“

Той няма повече сила да я обвинява. Тя сякаш го смачка под краката си и се издигна над него. А Габровеца стана със земята равен — всички минават по гърба му.

Всичко изгуби той. И имот, и младост... и жена. Толкози се е трудил, събирал... Толкова хора го знаят, почитат... Той от чорбаджийските синове пари без запис е вземал. И приказката му се е чувала от какви-какви хора!... А сега тук с тези нехранимайковци — турци, кой убил, кой обрал... Да го равнят с тях, да го чернят — на честта му да стъпват!... Нали човек за честта си живееш? Един нищо и никакъв — (той сам не знаеше кой е този човек) да му тъпче честта? —

Че нали той за тая чест би жена си; затвориша го, съдиха го и търпи, само и само да си умие лицето пред света?... Че защо и тези са вдигнали ръка насреща му — какво им е сторил барим на тях?...

„... Бих я... Детето ѝ убих — като да си отвърща сам той, — него обичала, пък аз съм я насилл... Живота съм ѝ зачернил... Оставил съм я... Ама нали с мен се е венчала... Белким аз не съм все по човек от нейното Арнаутче? Тя... Защо... Тя...“

VIII

Неохотно, двама по двама, затворниците се блъскат към затвора. Отстрани се е изправил с ключове в ръце надзирателят.

— О, хайде много здраве!

— Чок селям на всички! — заизбръщаха глави и една врява оживи влизащите, които вдигаха ръце. Всред тях бърже се промъкна с торбичка на рамо младо пъргаво турче.

Затворникът погледна смело в очи надзирателя и окрилен от някакво чувство, чевръсто припна нататък, като да искаше да каже на надзирателя: „Не съм вече в твоя власт!“ Той погледна вироглавника и сухо, едвам чуто, под мустак промълви:

— Ти все с този ум ходи, че...

Затворникът, засмян до уши, прехвуча като хала край бай Ивана, който замислено бе склонил глава на гърди и гледаше земята.

— Е, хайде прощавай!... — живо каза той.

Габровецът бавно вдигна очи и погледна сияющето от радост лице.

— Къде? — едвам промълви безучастно той.

— Отлежах си... пуцат ме вече — ще си вървя! — задъхано от вълнение додаде турчето и припна към канцеларията.

Габровецът го погледна тъпо. Затворникът със своята радост иска сякаш да го зарази, но... нищо не помръдва в душата на селяка.

„... Ще излезе... — замисли той, — че где ще отиде?... Какво ще прави, като си отиде у тях?... Ще го срещнат? — Кой ще го срещне, кога всичко е запустяло?... Нищо няма.“ — Той е заживял в положението на турчето, но всичко му се види тъй пусто, тъй тъжно. — Нищо не желае Габровеца, сякаш от всичко да му ритна сърце. Забрави той и село, и къща, и нива, и лозе, и хората — замисли само за себе си. А в душа му нещо се гърчеше болезнено, нещо се е смотало и кой го заплете, какво стана — той нищо не разбра. Само един глас като да се обажда кой знай отгде, шепне му нещо страшно, гони го и му не дава мира.

И в няколко дена той се изгуби. Като че ли умът му се обърна — той захвана да мисли някак инак — опърничаво. Габровецът по няколко пъти си повтаря той, що бе чул от баща и деда. Тези стари мъдрости, на които, както казват, толкова години свят се е криел, сега не ги чуват, па ако се водиш дип-дип по тях, в кози рог ще те натъпчат...

Пред Габровеца мигом мярнаха родните картини, той бавно премигна, като да обърна очи към паметта си и се заклати назад-напред из двора. Спомни си той селяните и изведнъж като се зачува присмехите и кискането в кръчмата. Ненавист и злоба се повдигат в гърди му.

„... Ех — махна ръка, като да искаше да отпъди всеки спомен из душата си за тях. — Знаят те само да се кискат, да се присмиват, ама де ги... де ги сега... хм...“

Слънчевите лъчи треперливо се плъзгат по големите обковани с желязо порти на затвора и невярно було мята вечерният здрач наокол. Нощта сякаш тегне, сякаш го плаши.

Нещо го съди, нещо става да го окривява.

Габровецът като да се изстъпя пред някой страшен, таинствен съд, който не отделя очи от него, гледа го вторачено и вижда чак в душата му... мъчи го... той вдига ръка постоянно да се забрани и няколко като да връхлитат върху му, да го таламачкат...

Той си спомни, кога бе седнал на онуй оградено с баскийки място в съда — като да е насън... Никой тогаз нищо не разбра: и съдиите, и Габровеца. Да му е сега да излезе — тъй, без адвокат да им разправи всичко, както си знай...

„... Взех я от бащината й къща — да им каже, — баща й силом ми я даде... бих я... Тя друго обичала... Ама за мен се венча, поп ме е венчавал, цялата си стока дадох на нейната ръка... Хората ми се смееха... Да си умия лицето пред хората — бих я... Убих детето й, още малко — слънце невиждаше... Изгорих й живота... и тук ме тикнаха; за нея ме тикнаха, приравниха ме с турците... убиец... Черкезин ми викат... Право ли е...“ Нека тогава да решават по бога.

„Ами какво трябваше да сторя? — се досети и прибърза да се оправдава той: — Какво да я правя с чуждо дете?... Да не й казвам нищо? — Ами хората — като ми се смеят? — Нямам ли и аз за пет

пари почит? Зачерни ми честта... изневери ми — аз нали от бащината й къща я взех, венчаха ме, жена да ми е?...“

И той пак размаха недоволно ръце.

— Хайде — каза на минуване край него надзирателят — походи още малко, че като залезе слънце, прибери се да те затворя...

Габровеца се сепва.

„Пак в затвора“ — помисли си той и причерня му на очите. Какво искат всички от него, та го не оставят на мира?... Какво им прави, та все върх него налитат?...

„Запрян цяла нощ“ — мина наново през ума му и той изтръпва. Той се мъчи в безсънната нощ, а около него... страхотия... някакви сенки, хора налитат върху му, сбъхват го — не може и да мигне... Омаломощяват го като някоя упоена риба...

„Ах“ — изпъшка той, джасна сърдито ръка и хукна към стряхата, като да се скрие от нещо.

Габровецът се свря в тъмния кът и вдигна очи към гредите. През разтрогите на керемидите занича плахо вечерта — наоколо тъмнее. И в здрача сякаш увисна нещо пред него...

„Тъй — заби почти в длан той, като си метна пояса на гърдите и една примка на врата, — ще видят... Ще ме познаят тогази кой съм... И тя ще чуе, и в село, и хората, и всички, дето са се нагадили на мен, като гарги на мърша... А то няма оправия...“

И като да стисна нещо в ръце, запъхтян, Габровеца изскърца със зъби злобно и страстно светнаха очите му — пред него като да се изпъчи нещо, на което той можеше за всичко да отмъсти.

Умът му пламна.

Той пъргаво се похвана за пояса и захвана бърже-бърже да го развива.

.....

IX

След като плисна две-три шепи вода, Петранов се обърна и затри лице. Наокол затворниците, съживени от свежия въздух и прясната вода, се закачат и боричкат весело. Петранов се промъква помежду им и зави към стряхата. Нещо се затъмня под гредите. Той се повторачи, пристъпи няколко крачки и остана втрещен на мястото си.

Габровецът висеше на червения си пояс на гредата. Край трупа му бръмчаха мухи.

Петранов затрепера в недоумение.

ПЕТКО ТОДОРОВ САМОТЕН ГРОБ

И досега щом цветна пролет се завърне, ранни минзухари като набожни вощеници замъждукват тук-таме над гроба из тревата: крехки листи се замилват като първи либета и зашушнат вековна тайна; неверен славей разсипе лудо звонки чуруликания, а пробуден оттатък, в скалите, поток се хвърли запенен и полети надолу — далеч към равно поле да разправя със задавен глас на села и колиби, на роби и робини как издъхна тук бедния харамия...

... Когато мъчително той едвам се надигна със забити в земята лакти да извика на другари си нещо, вече всички бяха отминали и нататък из гората се мярна — изчезна последния. Той не знаеше дали този не е турчин, дали всичката чета не е избита, но... струва му се да бе някой от техните...

Преди малко те откриха огън на турската потеря, която бе влязла в дирите им от гроздобер насам, и харामीите не смееха да излязат из бълкана, да се пръснат по колибите си. Раненият хубаво помни... Зад дъба той се прицели, пушката потрепера до рамото му и през дима на барутя, стори му се, сапикаса, че падна един турчин. Тогава пушките показаха през дима огнените си езици и се поде отчаян бой. Сякаш да се бе зашеметил, ушите му като да бяха се пукнали — нищо не чуваше. И защо по едно време отстъпи от дъба — той не знае: само усети, че страшен гръм разтърси планината, нещо се впи в гърди му, облак смрадлив пушек го блъсна и докато успее да се повали, сякаш и друг куршум се впи в гърди му — той се тръшна грохнал на земята. Заболя ли го, заплака ли, повика ли — той не помни. Само знае, че зина да викне на другари си: „Отрежете ми главата!...“ Ала думите ги задави бликналата през гърлото му кръв. Той се бе прострял възнак. Като насън чуваше ехтежът на пушките и сякаш из димът на барута му се мяркаха другарите, които сновяха насам-нататък около него. Те приказваха и невям жалеха и него, и жена му, и децата му...

Той се пробуди, като утихна боя. Другарите му вече гълчаха нататък и кого викна, гласът му самотно се разнесе из околната

глушина... Над него стволясти дъби са разперили своя шатър, под когото есенний вятър унило скимти, като да се дърли с оголелите почернели върхари. Раненият не може да се опомни — дали се здрача, или в широко отворени му очи, които сякаш никога няма да се затворят, тъмней. Той вижда високото модро небе — чисто лазурно, както някога го е гледал изпод бащина стряха... И... невнятно харамията се пренесе прострян под тяхната сушина, по гредите на която висяха свесла грозде, скътано за него, като се върне... Наоколо му се залъгват две малки дечица, а жена му го гледа със замислени си, дълбоки очи.

— Ще идеш, ами какво ще сториш? — като да чува той угрижения ѝ глас.

Но раненият е немощен да промълви сега мъжествените си слова: „Всеки ден да ни грабят, да ни колят като добитък и ний да търпим?... Барим един от тези, които убиха брата ми, които отвлякоха чичовата ми дъщеря, които посягат да потурчат детето ми, ще простра, че тогава да умра.“

Той простря и не един, не двама... но и него простряха най-подир. И сега той вече забрави и турци, и българи — и пушката си — най-верния другар! — Не сети кога изтърва отслабнала десница...

Вратните му жили се стягат, главата му гори от огън, а гърди му се потиснали с камък — той едвам поеме дъх, надигне камъка, но отпусне се и тежината го поплочи. Върху лявата му ръка, която той едвам с усилие мърда, се е съсирила кръвта и цялата му снага като да се къпе в топлата, захванала да се съсиря кръв. Той вижда, той сеца още всичко, но лешът му е тъй тежък — не може да помръдне. Жеден е — устните му са почернели, напукани, а в уста му се запеня блудкава някаква влага — ранения сеца — това е кръв. Иде му смътно на ум, че слабее, умира, но той още сеца себе си и като да не вярва...

Харамията вижда — на небето трепва звезда, до нея — втора и трета и всички като да му подмигват, като да му се усмихват. Той сеца — приближава нощ и невнятен страх обзема душа му. Мощният балкан усойно зашумява и гори и дъбрави като да подемат с него в един глас старата хайдушка песен. Разцъкват се вълшебни видения и сенки и целия тоз потаен мир подема вековни приказки, хохот и жалби на страшни войводи...

Ранения сеща — краката му са изтръпнали, мишците сякаш да са ги отсекли и камъкът още по-натегнал върху гърди му — той вече не може с дъх да го подеме. Кръста си, който доскоро повдигаше от земята, като да се е вцепенил. Той не може вече да мърда, сякаш тялото му да прилепна към земята и сега снагата му като да е цялата земя. И сърцето му вече не бие. Той е уморен и затваря очи, защото иска да си почине. Но ранения знае, че е още жив и може да погледне пак небето. Той се мъчи да открий клепки, но вече не може. Смътно сеща, че облак черни гарвани му затуля небето. Всичко се разрежда в главата му и сякаш слепите му очи да притискат мозъкът му...

Настава нощ. Попарени от сланата треви унило зашумяват и като да го унасят в несвестния си сън. Тъмна гъста мъгла дебнешком припада наоколо. Издалеч настръхнал вълк завива печално и ленивото му бауцание като продължителен погребален звон се носи над бърда и долини. Сур елен с настрени очи преброжда нататък и посърналите дървеса заронят пожълтели листи, които засипват лъкатушните пътеки към самотния гроб...

ПЕТКО ТОДОРОВ НОВО СЕЛО

Нали бе млад! — Насреща му ли ще излезеш, или някой ще посмей с него мегдан да дели? — Пък и какво ще се отърве от ръката му? — Като изкриви врат на една страна: не му ли думаха, не го ли съдиха?

Той пак неговата си знай:

... И тука преди години друмник ще се е боял да замръкне, из гората дървари надали ще срещнат хайдушко огнище в трева зарасло, кой знае дали барим нявга вълк изгладнял се е спущал да дебне катунарски керван насам. А забили един-двама кол на туй място, по тях оттук-оттам е вятър подвял и други и заселило се село. — Къща изградили, присвоили оградни, па поработил някому късметя, изстъпил се сред село и другите захванали да мерят с педя земята. Един изтиква тогози отсам, друг задгърбя оногова оттатък и всеки да има край — колай с къща и покъщина пред дворища и оградни ще прескочи до първата къща, комшия да заседне. Сякаш никой не вижда толкоз широк божи свят, ами натиснали се, ще се издушат! — Какво има сред село? — Всички кавги, всички клюки там се пресрещат, както всичкия боклук на купището...

— Е-е — доказваше му дядо Пенчо Епитропът, — колкото ти е по-близо до село мястото, колкото ти е по-наръки, толкози по са ценни. Пък щом по към средата си издигнеш къща, по на лице ще си, повече и хора ще ти правят чест...

Акраните му само усукваха мустак: Защо ли не си каже направо да го утрепва, ами тръгнал селото да криви. Кой го караше да си дава парите за духовнишките ливади, по два сахати път да бие дотам?...

Нека си мислят, както щат! Къща ако не вдигне на духовнишките ливади — цяло село да слиса!

Никой не хващаше вяра.

Кукувица не бе закукала, и Дамян запревозя дъски и камънак, хвана дюлгери и цяло лято се губи по духовнишките ливади. Какви не вървяха из село за него? — Станал бе за подбив в устата на млади и

стари. — Прибра се наесен, продаде всичко, каквото бе останало от баща му в село, па неделя пред Петковден пренесе се в нова къща. Зачудиха се на ума му всички: как ще се отдели от село, дето се е родил, баща и майка заровил, че и жена му заплака, не рачи подире му да иде. — Водата пие ли се там, темел къща хваща ли, кой е сял нещо по духовнишките ливади: излазят само вѣн от света с прѣст да ги сочат хората. — Мисли ли му много Дамян? — Още щом хвана първата влага, и заби рало в орници ниви; тук хвърли да засее жито, таме — царевица, рѣж, всичко, каквото му трябва! Мина неделя-друга и жена му като да се посвикна: няма вече всеки ден за нищо и никакво да ходи да се окайва в село — стегна се, измаза нова къща, притъкмиха си всичко, па се прибраха зима да зимуват. Зарадя тя с присърце като млада булка на нов дом, от тъмни зори подхваща и той работата си и кретат в слога и двамата по цял ден. Ала ей вечерен здрач свий широко небо, заглѣхне полето, опустей друма, те присядат до камината и сладка надежда им стопля сърцата. Отвѣн снежни преспи затиснали всичко, виелица на стотина гласове завила: що ги е еня тях?...

Запролети се най-подир, жаден топѣл беломорец излива снега по урви и планини, разкри облачно було слѣнцето, та надникна низ ведро небе, па избуяха наокол тучни ниви, да не хванеш вяра! Що се биле духовнишки ливади околорѣст, всички са застлали със златна трева, сякаш сам господ слязѣл от небето да ги реди. — Дочуха за скопостта и имотя му в село и един по един заприиждаха гости у Дамянови. Дойдоха подолки, дойдоха долнѣокрайци, че се изредиха най-подир всички Геновчани, не могат да му се начудят: иди се надявай, Дамян от всички най-хитѣр да излезе!...

Орляк птички вече в зори още запяват, в гѣстите дипли на зеленината се загуби стройния стан на стволясти дървеса, златни класѣе вретениха по ниви, разпери се над угари зелен мисир. Дамян едва по късна вечеря ще смогне да складе сеното на купа. Па щом зарумени лице от изток модѣр месечко, млад ступан нарами вила към къщи, та викне що му сила държи и волна песен се зарастапя в медния му глас.

И кога Дамян първи слезе в село да сбира жетварки, дори тези, които есенес му се смееха, захванаха да тѣрсят мущерии за стоката си. — Само той ли пѣк ще може къща на духовнишките ливади да издигне

— другите да не са тук с гвоздей заковани? — Па още пред виноберима епитроповия син запривозя кирпичи и греди.

— На стари денъе и аз ще се изселя! — Захвана да причернява пред очи на дяда Стоимена. — Като не ще никой ни да ме слуша, ни да ме зачита, и аз никого не ща да зная...

— Откак се помня човек — разправяше и бай Йордан, — все за общото съм залягал; селските работи повече от своите съм гледал и не можах на никого да докажа: ще ида при Дамяна, че барим там на ново село здрав темел да гудя.

Че скочи и Йонко Керин и никой не посмеи вече да го отвърща. — Защо ще стои тук? Да се свива, да няма накъде колата си да обърне и само таз да го подслушва отсам, онази да го задява оттатък?

До есента вече трима съседни заградиха Дамянови широки двори: в слога всички да добруват, на ново село нов късмет да найдет. Година по година заселиха се и пришелци от други села и нанизаха се като кехлибар броеници една до друга спретнати къщици. Ведра зеленина залеси мали градинки, па след време възмогна се над Ново село връх черковно кубе Христов кръст и широко разпери ръце на всичко околоръст. Гойни стада от сутрин до вечер оглашат тучни паши, по ниви се рони златен колос и пътища през дол и бърдо към село се провират. Стари един по един си отиват за реда, млади възмъжават и от три колена в тридесет пояса се преплетоха. Едни вече се катерят по ридовете садове от вити лози да садят, други пък ей хванаха водата и наредиха се надолу по реката воденици, бичкии, тепавици, като че всичко от памтивека си е тъй вървяло. И далеч през девет села в десето се разнесе славата на новоселци, че моми им греят като ясно слънце и от сърни са по-чевръсти. По три дена китни свати път бият на врати да им похлопат. Ала знаят, че честити ступани с благо вино и медовина саяга сгледници срещат и моми им с късани ризи цяла честна кумащина по сватби даряват. Само замъжи ли се тукашна мома за другоселец, при свекър и свекърва не отива; прави-струва на повратки и мъж със себе на привод ще доведе.

Оста да се чуди една баба Дамяница що стана със ступана й — откога побеля, мина му мерак и от село, и от всичко наоколо. — Едно време като се присели някой, немой да му се нарадва, щом рече да прави къща, той първи ще му закара кола камъни; издигнат ли майстори покрива, пак той най-напред ще им прати дар, пък сега махна

ръка на всички — да го не познаеш. А има си и ниви, лозя, до зима втора дъщеря ще замъжи и цяло село ще му прави честта: стари, млади, де помине, на крака му стават. — За нищо и никакво дядо Дамян се сърди. — Тази зима ходи да иска едно тукашно момиче за братовия си син и доде си — немой да се побере в кожата си: и баща му, и майка му пристойвали и не можле да го придумат.

Като рекла момата:

— Аз тук съм се родила, тука си момувам и мъж другоселец няма да взема...

Как не й разправял?

— Бе сино, от туй село аз първи съм излязъл — ей го таме: там сме се родили всички, там са роднините ни; до вчера на черкова ходехме там...

Взема ли някой от приказка сега?

Днес дохождаха при него да се ковладят двама братя. Едина си обърнал капката на другигото в двора и за половин хромица земя брат на брата брадва вдигнал. И тука им станало тясно, захванаха да се натискат всички към средата.

— Я Йордановия син! — Баща му за общи работи душа е давал, пък той намери сгода от селската мера да привземе... — Махна ръка дядо Дамян, вдигна тояга и сякаш някой го погна пряко село. Тръгна старецът и не може края на селото да догони. Едно време тука каква тучна трева бе избуяла, отгоре таме като стореше завис онзи зелен мисир — да му се не нагледаш! Сега всичко затиснали дворища и къщи, разделили го с колъе и плетища: не можеш го позна.

Огнен отлив от вълните на румена зара вече гаснееше по снежните вършини; Балкана бе прострял дебела сянка над селото връх моравата чак до Суходол оттатък: строен отглас на проточен блей от стада глъхнеше в далнината и край куглите и кръстовете на буренясалите селски гробища щурци подземаха самотно на приспивка. Ей след малко надникна през облак щърба месечина присмихна се на зашурания старец и невям да я не чуй някой, прикри пак ясно лице и зашушна невнятна си реч на облака.

А дядо Дамян знаеше защо му се присмива месецът и какво шепне на облака сега. — ... Сберат ли се на едно място хора — рай да бъде, миро да капе и всички кротки като ангели да са, пак с гробища и камънаци ще изрътят земята, с дируги ще покроят злачни ливади, ще

затъпчат цветя и треви, ще оголят залесени висини и всичко ще ягмисат наокол...

Като дойдохме тук, отличихме ли от Геновци? — Барим там стара вяра е затемелила цяло село и от памтивека в песни я припяват, в приказки разправят, а ката пролет геновчани над Галатски извор сбор сборуват. От тъмни зори още се протягат два реда сергии по Чобански ливади, гръмне тъпана отсам, обади се гайдата отгатак, па буйна веселба огласи отвред. И кога слънце се запре наврѣх над планина, наредят се забравили стари несрети и с благословии по бѣдни дни да пируват и млади, и стари.

... Отколе, още село не било заселено, чобански мандри се ширели тъдява, кога върли галати минали и в прах и пепел обърнали сирашки огнища. Срещу им царска войска не отстоявала, горски юнаци ги дебнели нощем отдалеч. А от мандрата всяка сутрин в зори чобанска щерка, гиздава Драганка, ходела да си мие бяло лице на студен бистър кладенец. Думал ѝ еднѣж млад овчар: „Не пий, Драганке, таз вода, че снощи галати с мъртво галатче минаха и в кладенеца му люти рани умиха.“ — Не слушала овчаря млада хубавица, бързала да се умие, че мило либе, левент горски юнак, слазъл с вярна си дружина при нея катаден. И щом се умила, легнала под дърво — под дафинка — и там ѝ душата излязла. Жалба е паднала врѣх сърце на млад юнак; жалили са с него и чобани, и вярна дружина... Ката година събирали се тук на храм, Драганка да жалят и да кълнят галати...

Като извият глас геновски моми да запоят песента им, път да имаш, гладен-жаден да си, ще се спреш да я слушаш. Сноп сред нива сам дядо Дамян е оставял със свирка да им приглася. — Де сега у млади таквози сърце? — В Ново село ни моми, ни момци умеят песен да запоят. Лъжат се само едни други да мъдруват по седенките, че с кола имане на времето дядо Дамян села е заселил...

— Празни приказки... — въздѣхна старецът и се изстъпи над рида, невям заслушан в безмълвието на нощта.

Ей перяст облак излека се поде с вис, подвоуми се нещо, па без да слуша дърдлива месечина повече, повлече се сред модрото вишене. Посрамена, бледа стѣписа се всред небото върла присмехулка, закискаха се наокол звездите, а облака, без да се обърне дори, мълчаливо отнесе скришни ѝ думи пряко земя и вода...

РАЗКАЗИ И ОЧЕРЦИ

ПЕТКО ТОДОРОВ

МЕЧТИ

Февруарска нощ тъмна като в рог. Дебела снежна пелена е покрила вцепенената земя — камък се пука от студ. Фортуната все злобно и по-злобно извива страховитата си песен: ту спусне се като вихрушка, подигне парцали сняг от земята, смеси ги с виющите се из въздуха и ядно се задавя на оголелите дървеса, ту свирепо се изкиска и полети нагоре към сдървеното мрачно небо. Далече-далече из мъртвото поле се понесат някакви твърди, несхватаеми звуци, които сухо и унило шепнат на душата, и пак „дрън-дрън-дрън“ се подема от кълцящите коне на пощаджията. Само каруцаринът и пощальона вървят през тая снежна пустиня: омаяни, зашеметени, като да минават през някой чужд таинствен мир.

— Срѣбни му, Петре, още една... — измъква роменото шише пощальона, подавайки го на каруцаря.

— А... пий, бай Пенчо, пий ти...

И Пенчо излива няколко глътки в уста, които минутно се разливат по всички краища на тялото — той се чувства съживен. Остава рома, загърне широкия кожух, дръпва коженото покривало на крака си и се сгуша.

— Страшна нощ, бай Пенчо — се наместя каруцаря, кандилкайки камшик над коне си, — ще се изморим, невидяло се...

Студът сякаш е схванал и езика, и ръцете на бай Пенча. Той все повече се свива в широкия си кожух, сън е притиснал уморените му клепки — струва му се да потъва в душата си дълбоко, дълбоко.

Конете кълцат, „дрън-дрън-дрън“ глухо чукат звънците и гласът им сякаш замръзва от студ. Тук-там под булото на нощта се зачерней нещо и тъжовно навява на душа непонятен страх.

Бай Пенчо се обърне ту въз тая, ту въз оная страна, клюмне глава, сякаш света се е стоварил на гърба му, и пак я повдигне — догде му око види сняг, мраз, пустота.

— Колко ли е сахатя, бай Пенчо?

— Трябва да има два — обръща безнадеждни очи към небето той: нито една звезда, нито един луч.

— Не ни спори... дийй! — се обръща каруцаря към конете, като завъртва камшик.

И пак отново се подема монотонното „дрън-дрън-дрън“... И този звук унася бай Пенча... Спи ли, буден ли е, той сам не знае. Носи го волна мисъл нанякъде, той не може да разбере защо като всички хора не се е прибрал в къщи, ами в тая страшна нощ го влекат пощенски кола в чужди краища... А в къщи — как е хубаво сега в къщи?... Топло, да се обтегнеш, да не станеш... Пламнала нажежената печка, забумтяла, забухтяла, сякаш тананика някаква стара песен и ти се унисаш... Хвърли едно дърво, още едно и спи, не помисляй... Бай Пенчо задрямва в кожухът си и вижда своя дом, целия свят, и като да хлътва в него.

— Ех, хубаво беше едно време... не като сега — минава през главата му и той си спомня занаята: като всички хора работи си кожухарството; ех, просто, ама добро барим и сам глава на себе си — па и прилягаше му. Мющерии от първите хора му идеха на дюген и нямаше нужда да се подлага на такива теглила: всред зима, студ, мраз да върви с пощата. Но нали няма късмет, не му тръгна, заряза занаята, сега трябва да кара служба... А тежка е тази служба — не е за него. Да е някой по-млад — белки, а той четиридесет и пет години вече минава. Ех, колко много той е живял, колко нещо е минало през глава му и пак... Той не си е отдъхнал, не е поживял, света да види. Все денем и нощем на работа — чуждата работа има ли свършване?... А той е женен и деца у него дал господ. Ей момиче, да е живо, израсло, отърсило се, до година до друга момци под стряха му ще вземат да подсмърчат... Че той тъй да им се понагледа, да им се понарадва още не е успял и ей го — години си вървят — той е, гдето се казва, вече с едина крак в трапа... И кога да ги види? Кога да им се понарадва? Върнал се в къщи премръзнал, уморен, убит, света му докривял и — изхука ги. Нима той иска да ги гълчи? — Ами като му докривяло, та сам не знае на кого да си изкара гнева?... Тръшне се, наспи се, стане, хапне надве-натри и пак в службата се впрегне... Какво да сториш? Сякаш от света са го отрязали. И какво — от света? Децата му как са израсли — не е видял!...

Размисля се бай Пенчо — забравя се, а на душа му се набира нещо: души го, тежи му. От студ се е вкочанясал и каруцаря, и той. Инстинктивно спуща ръка, вдига рома и пак една чудна сила стопля и тяло му, па и душа.

Позабравя теглило и неволи, замисля се, замечтава сладко той.

„... Ех, ще служиш — си казва, — докато се държиш на крака, ще служиш... да отслужим и на държава, и на народа, па тогава... тогава...“ — И бай Пенчо не може да измисли своето бъдеще. Чувства само той, че ще му бъде добре — тъй добре, някак вътрешно добре, както никога не е преживял...

А не е ли заслужил той? — Ех, всеки знай, нека каже: кой като него денем и нощем е тичал за службата... Дъжд, сняг, той върви с пощата — има ли някой да го не знай, кога на всички носи писма... И не друго, а писма... Майка сина през земи и морета чува с писмо... Иде писмо, не гледа ни ден, ни нощ, ни дъжд, ни вятър... Да стопли сърце на родни, а туй писмо го носи Пенчо.

И той почувства някакво доволство, стори му се като че ли в тая зловеща нощ целия свят мисли за него и му съчувства. Всеки съзнава тежката служба на бай Пенча, а и той сега с гордост стои на своя пост.

Още няколко време да послужи, че тогава и питане не ще — ще отиде при началника той сам и няма да се срамува, нито да се страхува; ще му каже тъй направо: „Господин началник, Вий сами знаете, аз имам цели дванайсет години непорочна служба... Нищо не съм пропуснал... Празник-делник, зиме-лете, все на службата съм се старал... И покорен съм бил — толкова пари са минали през моите ръце, на... имам ли нещо?... Ех, сега вече остарях... дойдоха старини, сторете си и Вий милостта“. И началника сам тъй ще поклати утвърдително глава, ще го разбере: „Ти имаш дванайсет години непорочна служба. Аз ще напиша в министерството...“ — И той сам ще седне и напише в министерството: „Пенчо Урумов има дванайсет години непорочна служба...“ Па и сам, какво му толкоз струва? — Седне, та хайде в София. Ще покаже свидетелството си на министра, белким той го не знай: дванайсет години непорочна служба има той... — И като казваше — „дванайсет години непорочна служба“, бай Пенчо чувстваше нещо велико, нещо победоносно да се крие в тия слова. Това бе дълбоката рана, която разяде и тяло, и душа и с която той се гордееше. — Нима министра го не знае — продължаваше той:

— Толкова само ведомости съм подписал, в толкова регистри и декларации, в толкова разписки и квитанции ще прочете: пощальон Пенчо Урумов! И тъй нито една не е ли видял! А и колко министри са се при него сменили? Та той ще му каже: „Аз съм Пенчо Урумов.“ — И той си въобрази как влиза в разкошния министерски кабинет: един хубаво облечен, с очила, със засукани нагоре мустаци и голяма брада, добър министър го среща с почит и Пенчо му казва... Що му казва? — Министра го знае, па като чуе и име му, та и началника може да му напише: дванайсет години непорочна служба — той сам ще го похвали и ще му отпусне заведнъж пенсия...

Но Пенчо не е доволен от такъв край. Той се надее още на нещо, което сам чувства, без да разбира. Пенсията не го възнаграждава...

Унасят го мечти в бъдещето. Той сам не вярва на това щастие. Като че ли всичко е за друго, сякаш че ли други това ще наследят...

Конете вървят напред, хруска под крака им снега, а по небето нищо се не мярка.

Бай Пенчо е вкочанясал от студ, сякаш му са отсекли и крака, и ръце, та той ги не чувства. А виющата фъртуна го пронизва до кости.

— Дай, бай Пенчо — се обръща каруцарина, — дай да се постопля малко... где е рома?...

Но Пенчо като да го не чува.

— Бай Пенчо... бай Пенчо бе! Спиш ли?... Да не си замръзнал, бе бай Пенчо?... — опулва очи каруцаря.

— Що има? — се обажда Пенчо.

— Где е рома?

Пенчо с мъки спуща измръзналата си ръка, дава рома на каруцаря, после допива и той, малко съживен, ободрен, остатъка и свива скутовете на кожуха си.

— Хей, няма съмване бе!...

— Ще се изморим — допълня каруцаря — и партината се вече не вижда...

И пак се понася наокол „дрън-дрън-дрън-дрън“.

.....

Не се минаха и три месеца и сбъднаха се мечтите на бай Пенча, но много скоро се сбъднаха...

Той пролежа дълго време в болницата, дето му отрязаха измръзналия крак...

Ясен летен ден, залян от светлината на юнското слънце. Всред въволицата народ се промъква, едвам повдигайки дървения си крак, бай Пенчо. Сега вече престана да звънти в уши му това монотонно „дрън-дрън-дрън“ за пощенските коне, но затуй пък отговаря му с всяко негово мръдване дървения му крак: „туп-туп-туп!...“ И в този мъртъв звук като да потъват и мечти, и сила, и живот...

Целият свят забрави бай Пенча, а като че ли и той сам себе си забрави. Сега отива той в банката, защото е края на месеца, за да получи пенсията си.

Само чиновниците на банката си спомнят за него, кога видят пенсионерската му книжка и дървения му крак.

ПЕТКО ТОДОРОВ ПЕВЕЦ

Отколе мъглива октомврийска зора занича през облепения с книга прозорец; в стаята бе светло, но Стоян се още не вдига. Той се спотайва в себе си, дърпа чергата и завит презглава, иска да се накара да заспи — да спи, да спи: да се не пробуди никога. И колкото повече желай да смири умът си, да задуши всичко в душа си, толкова повече мислите му се проясняват, редят се една след друга и не му дават мира в легло. Обърне се на тая страна, на оная, затвори очи — сякаш нещо е пламнало в него и не му дава място да си намери...

Стоян цяла нощ се канеше да остане, да пролежи днес в легло. Никого да не срещне, никому дума да не продума. Па нека и тя сама да знае — сърце тъй лесно се не превръща... Ала колкото се разсъмва, толкоз повече нещо го човърка и него го не сдържа вече.

Нерешително най-сетне надига се той, огледа се наокол из тясната стая, па инстинктивно отви настрана бялата черга и се изправи на крака. Тишина е увиснала в къщи. И в тая тишина като да се спотайва нещо тъжовно. Той потри уморени очи и загорялото му лице просветна; вдигна ръка, засука руси що наболи мустаци, които засенят розовите му тесни устни, и неприветливо погледа през прозореца на припадающия от балканските чуки и рътлини ден.

— Днес всичко ще се свърши — бавно се провря мисъл през умът му и той несъзнателно усети болезнено да се свика сърцето му. Стоян се задъхва, сякаш ли го души нещо, ниските почернели греди над него сякаш го потискват, смазват. Искане му се тъй да има някак край-колай да се отпусне на вятъра, на някоя хала, па да го влачи — да го влачи зад краищата на света, — той да се остави, да се унесе: да не мисли...

Машинално той бутна врати и излезе на чардака. Отпреде му глухо се бе смълчало сякаш още сънливото село; тук-там през плетищата се надига купа сено, под стрехите дремливи отпуснали глави овце, под някой сушина крава лениво преживя и с вкаменели очи гледа, гледа, а не види... Стоян усети, сякаш се връща отнегде към

село и всичко тук му е странно, чуждо — той е сам. Той се не решава да се покаже навън, необясним страх го е обзел, като да предчувства, че ще го срещне, ще го види, ще му каже нещо някой, което сърце му не може понесе...

— А сега накъде? — гаче го пита някой.

— У тях? — си помисли той и изведнъж трепва. — Не съм изгубил ума... не съм луд... как ще я погледна? Всички ще се зачудят що ща!...

И празнотата взе да го измъчва; той иска да улови нещо, да работи, но сам не знае какво да захване. Много бе накипяло в душа му, много се бе набрало — искаше му се нещо да викне, да приказва, да не млъкне. Ала като че ли думите му се разтопяват в устата, а в къщи му бе тъй тъжно, вече го не сдържа.

Стоян се обърна настрана: над натрупаната в къошето храстина зърна хвърлени кривака и торбата: „Да изкарам овците — му мина през ума. — Ми днес нали е неделя? — пришепна му друг глас отвътре... — Та какво от това? — се помъчи да отговори на себе си той. — Гдето ще стоя празен... барим по рътлината с овците... Други няма и да търся, ще изкарам само нашите...“

И без да мисли повече, той бързо се връща вътре, извади пита хляб, тикна я в торба, па се доближи до полицата над прозореца, взе си свирката и като я запъхна на пояс, се спусна по стълбите долу, на двора.

— Овците ли ще изкарваш? — го срещна баба му, която се кандилкаше към къщи с пълна пола трески.

Той се приближи до кошарата, изви инстинктивно глава и широко погледна към ниското, оловено небо, което се продигаше малко по малко.

— Какво да правя?... Гдето ще стоя празен, ще изкарам овците... — додаде глухо той и отвори малките баскияни врати.

Чевръсто вакли овце разтърсиха вълнястите си руна из двора и една след друга се забутаха към портата. Стоян ги подкара напред по тесния път, който се провира между ниските, затрънени плетища. Тъжовно са запустели градини, дворове, къщи — никой се нигде не мярка, сякаш сдървеното небо е прихлупило под своя саван живота. Овчаря лениво повлича кривакът си и като да не смее очи да повдигне.

От две страни гаче ли го следят домовете. Заклещен всред тия тесни стени, той се задъхва — бързо по-скоро да се изхули на свобода, сам...

И като насън той дочу:

— Добро утро, Стоене!

Вдигна глава и съгледа отдясно една попрекарала жена, запасала червен колан, уловила в лява ръка късия си сукман, наведена, му се усмихва дяволито.

— Где си тъй подкарал овцете? — продължава тя. — Днес нали е неделя?

А в гласа ѝ звучи нещо насмешливо, което невидимо и двамата съединява — те се разбират. Но Стоян като да остава глух към нейните думи.

— Дал бог добро — отвърна сурово той, без да се спира.

Та отново се загледа в овцете, които вървят с наведени глави една зад друга, а след себе си като да влачат и него. Ту една се затече, ту друга разтърси руно: надигне се всред равната повърхнина на гърбовете им и пак минутно се изгуби, като лека вълна всред тихия вир. Сякаш очи му се премрежили и той несъзнателно маха назад-напред кривака.

Стоян възви към края и на завоя пред Тошкови порти му се мярват две момичета, които весело разговарят.

— Яли Стоян!... — се сбутаха те засмени и впериха любопитни, изпитателни очи в него.

Той бавно вдигна поглед към тях и без да продума, сякаш тъгата, която се таеше в очите му, смрази игривия смях, що заливаше младите лица. Те остана в недоумение.

Всички го гледат — усеща той, излязвайки от село, — всички знаят. Но никой не вижда как той се мъчи, каква широка рана е цъфнала в душа му... Па и той може ли изказа всичко туй, което се набира в гърди му?... Има ли приказки?... Толкова приказки?...

Като че ли целият свят бе потънал — потоп от тъга бе го удавил. Стоян стои далеч от всички, защото всички го отделят някак настрана и всички са вперили очи в него.

Той вече нищо не желае, нищо не милее, от всичко му изстина сърце.

Крачейки подир овцете, които вървят нагоре по стръмния път, що се издига по гърбът на рътлината, нему се иска да върви, да върви по

тоя път, да се не спира...

Пред очите му се открива ширине: напред безредно разхвърляни чуки и бърда, които тънко е постлала със своята тъмнозелена покривка зимнината. Почернелите балкански върхове, които задънят простора, са завили мъгливи си чалми и тук-таме по рамене им се хванал първия сняг. Татък се черней оголялата гора, която плахо се огледва в мъртвите води на реката, що се провира като змия под рътлината. Нигде се не мярка жива душа.

Сякаш ли тъгата му е хвърлила своята сянка в природата и всичко унило, повяхло... Той се подпря на кривака си и изпод лоб загледа овцете, които се пръскат по поляната.

И някаква струя като да се излива от душа му и широко, широко се разлива, съединява се с всичко наокол.

— Сега тя вече — му минава през ум — ще се... се венчава... — И като че ли нещо изтръгват — изтръгват сърце от гърди му... Той е далеч, далеч в други мир: между тревата и горите, които му шептят нещо таинствено, и Стоян се сродява с тях — едно непонятно чувство го обладава.

И малко по малко като че ли туй, което го мъчи, се разтопява в гърди му и пластично, живо се залюлява нещо в него. Някаква странна вяра и сила се пробуждат в душа му...

Стоян не вярва, глава му го не побира: тя, неговата Райка, се венчава днес... Той напруга въображението си, сили се да си я представи до Никола — булка — и не може... Пред него възкръсва все онзи мил образ: заруменели бели бузи, свенливо навела малки очи, които замъглява нещо магическо, таинствено... Па сякаш вижда — не слуша, а вижда как розови й устни шептят: „От тебе не ме е страх... не ме е страх, Стоене...“

И той като да среща в таз минута онзи смел и спокоен поглед: нещо се повдига в него и той цял потъва в душа си.

Стоян се унася. Той си спомня: тъмна нощ — той и тя, само двамата се връщат от долни край от седенки... И вървят из заспалото село: вървят и мълчат — нещо гори в душа му, мъчи го, но той е щастлив, и как щастлив!... Вместо да пуца като други път шеги, да се кикоти, да се смее, сега нещо таинствено го е смирило: той дори дума не продумва... Ала той я усещаше — усещаше нейното дъхане, всяко нейно движение и му бе приятно... Те двамата, като вълшебни някакви

самодиви, преминаха бръвта и той внимателно гледа как по сребристите води на гладката река пълната луна бе отхвърлила сенките им... Кога се скриха изпод увисналите клони на върбите, като да ги възпря нещо, доближи ги и той потрепера... Мрак обви умът му, очи му повлажняха, сякаш ли се от дъно душа му разтърси, и забравен, той обви снажна мускуляста ръка окол кършната ѝ снага... Тя се отпусна... „От тебе не ме е страх... не ме е страх, Стояне...“

И в тоя миг като че ли се събори всичко, що ги делеше — те се сближиха до живот...

На сутринта Стоян я причаква край кладенеца...

И тя бе негова — негова до вчера. Цяло село, по хора, по седенки за сгодени ги смятаха.

— Сега тя се е венчала вече... — му пресече ума като светкавица мисъл и зад сянката на тази мисъл сякаш потънаха всички възпоменания.

Насреща, от пазвата на Балкана, се изтъркули бледавето есенно слънце, надникна през облаци и през зъби, като мащеха, се усмихна на задрямалата земя. Няколко треперливи лъчи се завъртяха по висините и един тесен слънчев пост съедини рътлината с плещите на планината...

Като че ли животворното слънце го ободри, проясни се душата му и той трескаво закрочи напред.

Стоян се загледа в слънчевия светлик, който продигаше небото, и сякаш се откриват пред него нови хоризонти, нови простори...

— Изгрей... изгрей, ясно слънце! — премина през ума му нечаяно.

И в душа му напъна нещо; нещо пластично се повдигна, залюля в гърди му и в главата му сякаш бягат някакви странни образи и мисли, които се губят несхватаемо една зад друга. Нему се иска да викне, да приказва, да лети, да маха с ръце на воля, но той не може да захване: езика му се сплита, нещо не му достига, думи му не идат...

Той си повтори: „Изгрей, изгрей, ясно слънце!“ — и като да се отвори друг простор в ума му. Стоян несъзнателно зарежда: „Изгрей, постопли ме... — Па мислите му го отвличат нататък и сякаш нещо само додава: — Че е хладно мойто сърце, изгрей, съживи го.“

И една сила му отвори уста, той викна, колкото му глас държи:

*Изгрей, изгрей, ясно слънце,
изгрей постопли ме,
че е хладно мойто сърце,
изгрей, съживи го.*

Тия думи като да се откъртват от сърце му, изплават из тихите вълни на песента и широко-широко се разливат...

* * *

Всичко се е притаило наокол, сякаш се е вслушало в тъжовната песен на овчаря, която ту прелей и повлече със себе си мъки и nevoли, ту пък незабелязано се стихне и изгуби зад някой тънка нота...

Вятъра забушува из оголелите дървеса, негде далеч се обажда осиротялата птичка и някак издалеч-издалеч се понася песента...

Сякаш Стоян потъва дълбоко, дълбоко в тая природа, ума му смразява хладния дъх на есента и той сам не знае как върви слово подир слово из уста му и все по-сърдечно, по-печално се извива гласа му:

*Страшно то се в гръд превива,
няма лек от билки,
денем нощем не заспива,
от скръб ще изсъхне...*

И песента му се подема наокол: засумтява Балкана, заплаква гората, засушуква тревата и сякаш в тихия меланхоличен напев се слива гласа на цялата природа.

Стоян сякаш се пробужда в нов мир и всичко край него става, повдига се — той смъртно вижда унилия образ на тая природа, която е притаила дъх, свила се е в душата си и безропотно се унася в зимния си сън...

„Райка се жени... Аз пея...“ — му сякаш пришепва нещо и той смътно съзнава — да мълчи, да жалея...

Ала той не можеше да се надвий, да се изтръгне от тая могъща сила, която го бе зашеметила, и той живееше с цялата околност. В песента му имаше нещо живо, вълшебно, което го унася, издига към бога; нещо, което трептеше във всеки пожълтял лист, в осланената тревица, в бледото слънце, в мъгливото небе...

И Стоян все по-сърдечно извива:

*Нямам глас да заплача,
сълзи да пролея,
само с вятра и гората,
с тревата ще пея...*

В думите си той като да заживява и някаква сладка мъка се разлива из душата му. Нещо като да се издига в гърди му и тъгата дълбоко, дълбоко пада...

Той нечаяно спря, огледа се: всичко наокол се притаило. Вятъра появява пожълтелите листа, те се повдигат нерешително, прошумоляват и безнадеждно капят. И в тяхното шумолене звучи нещо унило и тайнствено като песен без слова, като неясно възпоменание за блажени дни...

Стоян прекрачи напред, доближи се до дъба, удари гръб о вековното дърво, па инстинктивно изтегли свирка из пояс...

Изведнъж заплака, заридя свирката и отново в един глас Балкана, гората, тревата подеха:

Изгрей, изгрей, ясно слънце...

Той се унесе и в своите мъчения като да усещаше някакво наслаждение...

ПЕТКО ТОДОРОВ СТАРЦИ

Топло пролетно слънце занича вече и в тихата стая на стареца, който отново се пробужда, и една незначайна сила го подига, мами навън към подмладялата природа, към живота.

Хаджи Иван надзърна през прозореца към разцъфтелите вейки, що са напечкали чистото лазурно небе, и не го свърта повече в къщи. Нечаяно, подпирайки се о масата, се подигна, облече дългия си изтрит кожух и треперещ, с тояга в ръка, провлече тежки калеври, зацапа навън. Пресния априлски въздух милозливо лъхна небръснатото му, набръчкано, с венец от бели косми лице, което се живо разкрави. Той пое дъх и широко, широко се разтвориха гърдите му. Сякаш го обляха с животворна някаква вода, потапят го в топлите тихи вълни на пролетта и старецът се поободри.

Той се доближи до постлания с жълто губерче пред къщи пат, преви скутове и седна на припек.

Високото небе се синее до безбрежни краища към една страна на които заседнали няколко светли рунтави облачета. Слънцето широко разлива по проклокочилата, възкипяла земя снопове лъчи и сякаш с всяка фибра природата да е засмукала пролетна животворна млъзга.

Хаджи Иван гледа през светналите червени керемиди високия балкан, що е забил връх в облаците; ослушва се в кръшната песен на залюелите се по въздушни вълни птички; обръща очи към зашумялата, накичена с бели бисерни цветове градина, из която звънтят няколко детински гласенца, и обляга гръб о пата, като да иска да наблегне, да спре годините си, които не го оставят да се вживее в околната природа, а го тласкат към други непознати краища.

— Пенке, и моята върбина напъпила.

— И аз си разсадих още две белучки.

— Божурът цъфна ли ти?

Весело долитат през ниските баскии оживените гласенца на децата, които играят по тучната трева низ градината.

Хаджи Иван ги слуша, а сякаш ги не чува.

И никаква мисъл не се запира в главата му.

— Добър ти ден, Хаджи Иване — изтежко промълви някой пред него, като тупна тояга в земята.

Хаджи Иван вдигна уморени, изгаснали очи и доволна усмивка разкри тънките сухи устни, под които щръкнаха три дълги черни пожълтели зъба.

— О бе, свато Сава! — радостно кликна насреща му той.

— Рекох да дойда — сякаш не го чу, се подпря о пата гостът — да те видя. Тъй сакълдисала ми се е душа, няма с кого дума да продумам...

— Е, добре си сторил. Седни, заповядай, откога не съм те виждал. То и аз ей сега излязох — се надигна Хаджи Иван, — стоях в собата цяла зима. Стегна ми се душа, пък гледам хубаво време.

— Де ще се видим? — се намести Сава наспоред с него, като нехелан... — Не ме бива вече, Хаджи Иване, от Димитровден има няма три пъти да съм излязъл навън. Не ми държат краката, пък и недовиждам. Рекох, тъй днес как и да е ще се дотътря до вас, дип ми се дощя да те видя. Не мога с младите да си срещна приказката, хайде!

— Добре си сторил, добре си сторил — се радва Хаджи Иван. — То ние вече като остаряхме, ами тъй намкак и светът се обърна... Нищо не можеш да му проумееш.

— И аз викам в къщи днес: ще ида у Хаджи Иванови да го видя. Асла, то кажи, че само двама останах я.

— Зимъс, като слушам да чука клепалото за батя попа, викам на снаха си: сега ние със свата Сава сме на реда.

— Ох, на реда сме — поклати знаменателно глава Сава, — няма да му избегнеш, ами...

Те се споглеждат мълчаливо и навеждат глави към земята. Сякаш се повръщат години и времена — те се залисват в миналото. И над всичко като че се издига нещо величествено, пред което те са немощни. Те не могат дори да го изкажат.

— Колко свят бе! Кога се изреди, кога отиде?! — замислено поде Сава.

И времето сякаш натяга помежду им.

— Извличаха се, забравиха се, като да не са живели. Гледам, сега — доде Хаджи Иван — тези младите всичко поели.

— А бе да ти кажа. Нашето се по-друго беше. Туй, което аз и ти знаем, тези синковци не го проумяват.

— И аз ги гледам, понякога гледам, че се чудя на умът им. Нито приказката им мога да доловя, нито... — И Хаджи Иван сви рамене.

— Как ще им, асла, проумееш, Хаджи Иване? Тъй те не седат да продумват по сърце човешки ки! Заскачали, замахали с ръце, бърборят, сякаш българи не са... С турци по съм се сговорвал едно време. Вчера загърмяло, притъмняло, засвяткало се, пък като плисна един дъжд — из ведро. Всички сме се сврели в къщи, а моят, малкият, скача, ще върви.

„Де ще ланкаш? Не видиш ли дъжд пръска?“ — го гълча.

„Ще ида да се разхождам“ — вика и взема омбрелата.

Разходка низ дъжда — виж му ума, че му крои кюляф.

„Патаксай — му викам, — кой ходи по дъжда да се разхожда, луд ли си?“

„Ще ида — каже — в дъжда, каже, тъй кога шурти, обичам да гледам.“

Небото бумти, святка се и господ сякаш се е разсърдил — гълчи. И хора се изплашили, крият се в къщи. Цялата земя трепери от страх, а той скокна, изхвъркна из врати, доде го зарна. Гледам го, бая-бая момче, ама иди му разбери — изкриви глава Сава, като погледна недоумяло Хаджи Ивана.

— Е, къде — кимна глава иронически той, — кога всички се крият, той излиза. Иди му разбери — опак не е ли?

— Като остаряхме ли — зачуди се Сава, — че всички ни се струват само опърничави. Светът ли се промени, не им разбрахме ли.

— Ама — пресече го Хаджи Иван, — какво да им разбереш? Нали и аз имам един унук, сега се върнал от Габрово. Баща му, вика, за доктор в Русия да се учи, ще го проважда. И дип приемам в учението, момчето, ама...

Хаджи Иван помълча, замисли се и додаде:

— Баща му вика: сега техните оправят света, слуша му се приказката, да подаде прошение там, нали сега е в тяхна ръка, да му дадат една пенсия ли го казват, как ли, да го издържа правителството де!... И иди разбери на малкия, не дава и да му продумат, като рекъл: „Аз и баща, и дядо богати да имам, че храненик на държавата да стана!“

Ама бедните? Кой ще поддържа бедните? Нали тях трябва да поддържат.“

И не можеш да му проумееш.

— Бедните — поде замислено Хаджи Иван, — демек, дето ще се рече, на Капасъза, на Драгуна синовете, и те доктори да станат! Да станат, като имат бащи им да им ги поддържа, каквито щат да станат. Ама синковците искат правителството да ги поддържа. Че какво е сторил за правителството Капасъзът? Колко пари му е даването? Демек, ние да даваме пари, да пилейме стоката си за правителството, пък да поддържаме просешки синове. Ами нашите?... И разправям му и аз, разправя му и баща му — не чува. Като рекъл: „Бедните да поддържат — мен има кой да поддържа.“ Има, ами затуй ли прахосахме толкова пари по-напред! Да ти кажа — задушевно хвана Сава за яката той, — кога баща му побягна в Русия, цели пет години нали там стоя, гръбнакът ми обели, брате, да го поддържам. Върна се, пак няма мирясване. Нагоре-надолу го разкарвах. Колко пари потрошихме! И сега вече взеха всичко в ръцете си, дето се рекло, те колят кучето и вместо да си извадят хакът за толкова пари и теглила, син му не рачи да чуе!

— Нали ти викам аз — заключи Сава, — не може да ми удийса с тях приказката. Гледам ги някога, радвам им се и тъй сърце ми вземат, ама като им продумам...

— И аз някога тъй се размисля, докривее ми. Ех, дошли сме ние на реда, Сава!

— Не ни бива, ами току...

— Ами току...

И някакви незнайни слова сякаш замръзват на уста им.

Времето като да ги подбира пак напреде си.

А от градината крещят ясните кръшни гласенца на децата.

— Молкам ти се мари, Пенке, отчести ми от твоята чаршалуша!

— Ама ти ще ми дадеш ли от белите парички?

.....

ПЕТКО ТОДОРОВ ДЯДО ГРАДЮ СВЕТОГОРЕЦЪТ

— Ти пак заклепай от тъмни зори още, че те ще ти сметнат... — сънливо промърмори изпод чергата баба Градювица, изсумтя в тъмнината и без да отвори очи, обърна се на друга страна.

— Ех, ще ми сметнат... — сопнато повтори клисаря, като потри разкравеното си от прясна вода лице и закачи кърпата на ниския прозорец.

Искаше му се да събуди жена си, ала като не се реши, поогледа се наоколо, невям щеше нещо да продума, но си преглътна и повлече калеври през килеря навън.

„... Ще ми сметнат — си завика дядо Градю, — че какво ще ми смятат? — Все рано съм чукал за църква: — Докато станем, църковата пуснала — думат... Хаджи Димитър на осемдесет и пет години беше станал, пък по-рано от попа идеше; а те, млади хора, ненаспали се!...“

И той се застоя, изстъпен под дългата, ниска стряха, с вирната глава към обсипаното с безброй звездици ясно небе с млечните пътища, прилични на вълнисти момински коси, накичени с диаманти. Клисаря се послуша — издалеч само отнегде долита кучешки лай или хлопот от звънец на овца, които отново се давят в околната глушина. Не чуй се шепот, глас, ни дума — всичко спи. Няма тишина наоколо, таинствена безконечност горе, и той се унесе...

Стори му се негли никога вече таз божествена нощ не ще се махне от земята и под нейния покрив света спи в някакъв вечен сън...

Но дойде ум на ум за църква.

„... Рано е — си каза сякаш пробуден дядо Градю, — много рано... Пак ще се карат... Онези — офицерите, и те днес на Гергьовден нещо празнуват...“

И в това време първия сигнал на пробуда даде от съседния плет гордо изстъпилия се петел.

— Ку-ку-ригу, ку-ку-ригу!... — Заплюшкаха се крила и се заобаждаха отсам-оттатък на първия вик петлите.

По пътя се понесоха ясни звънливи гласенца на агнета, които бе подкарал касапин към салханата.

Клисаря се връцна завчас в килеря, вдигна от пезуля двата големи ключа и се запъти чевръсто през двора. Па тръгна тъй по стръмната улица, от двете страни на която са увиснали над къщните врати зелени вейки, заковани още от вечер за Гергьовден. Той удари през мостът, под който бърби клокотливата река и влезе, в изрътения от гробища църковен двор. Тихо шумоляха раззеленелите акации, полюшвани от хладния утренник. Прясната пролетна роса трептеше по тревици и цветя, порасли край продълговатите гробовни плочи.

Дядо Градю отвори високата тежка църковна врата, па се улови да пали свещите и кандилата. И скоро кротките лица на светиите, по които тук-таме бе закована или сребърна ръка, или златен венец, се обагриха от яркия светлик, отражаван в свещници и билюри на игриви, вълшебни искри.

Изстъпи се всред церкова дядо Градю, под самия полилей, дръпна свенливо скутовете на капладисаната си абяна салтамарка, попрекръсти се сърдечно и се отмести на една страна.

„По-сетничко ще ударя камбана...“ — рече си той, като обърна очи към пустите тронове. Гледаше той пустинните тронове и мисли, спомени се зароиха в главата му.

Спомни си той едно време... „Я, досега и епитрапите, и певците да са дошли — Гергьовден се казва... — Де ги сега?... При тяхното време тъй ли беше църковата? — Тук като се изправеше хаджи Илия, като запей — сърцето ти взема. Па и попа, който е ифимерия — тогава не бяха, като сега за срамотите, двама свещеници! — Ще облече филоня, купен нарочно от Букурещ за бог да прости хаджи Илиевата майка... Та като захванат... Поглеж след тях: хаджи Матей, хаджи Ганчо, който заръча на синове си този, големия полилей да донесат за церкова, когато ходиха бубено семе да продават — и почестта им да имат... И все хора... Няма ги вече тях... Ами хаджи Милан, комуто той ходи да прислужва до Света гора — малко ли икони е дарил, — ей и тези големите светилници са от него купени... Я, де тези хора сега: и набожни, и благочестиви. Изредиха се, измряха... Ще удари дядо Градю сега за литургия — и още няколко бабички, десетина хора я додат, я не... Никой не помисля вече и за черкова — старите измряха, младите остави ги! Няма вече хората страх от бога. А камо ли и да

купи някой нещо за църкова... Ей, хаджи Иванчо като умря — син му, даскала, там за читалището дал хиляда гроша, пък за църкова и на ум му не дошло...“

Мислеше клисаря, а във денят встъпваше в своите права.

Прохладен утреник духна и загаси една по една трептящите по бледното небе самотни звездици. През таз, през оназ листна мрежа на зелените акации почна да долита звънливо чуруликане на чевръстите ранобудни птички. Влажния морен въздух на нощта се разведря и из тъмните зори изпъква околния мир...

Клисаря вдигна очи, сетне лениво тръгна към вратата.

„... Ей, всички тук легнаха един до друг...“ — минувайки между гробищата поклати тъжно глава дядо Градю. Той стигна камбанарията и се завъзкачи по високата вита стълба.

Той се изстъпи на върха до самата камбана. Съмнало се бе, ала къщите спотайваха още в себе живота и нищо, нищо не се мяркаше ни по улици, ни по чардаци, ни по дворища.

„... Преди слънчев изгрев да не чукам, рече снощи попа...“ — повтори на себе си той, облегна ръце върху железните пръчки и се загледа напред.

„... Я, колко къщи...“ — замисли се дядо Градю и нова тъга прониза сърце му. — „Запустяват, разсипват се... Останали без стопани...“

По чердака на хаджи Стояновата къща впи очи клисаря към насрещната висока, клюмнала вече на една страна стряха. „Кожи да суши, онзи касапина — де му синовете, зетьовете?... Ами хаджи Ганчовата — зарея поглед той из къщите наокол — като се вече разсипва? Прилепи останали да мътят из нея. Барим Юрдан чорбаджи си го заслужва... Ей и в градината му — буренак, мечки да гониш. Нали той изяде сирашките пари... Пък Александър, хаджи Милановия, да продаде на онзи колибарин, бакалина, бащината си къща... Ама, асла, кой остава тук да живее? — Ай таквиз; слезли от колибите, ратаи, бакали, които били у чорбаджиите, те им сядат на местата... Най-богатия не е ли сега Чавдаря, когато, аз го помня, ходеше мамули за хаджи Ганчови да прекупва с един пустал кон по колибите... Богати, имотни, ама все не могат там да стъпят, като онези, старите...“

Поклати знаменателно глава клисаря и впери очи в далечния балкански връх, облян с ярък, кървав светлик. Всичко наоколо сякаш

се отърсваше от нощната дрямка, птичетата захласнато чуруликаха, някакви живи, несхватаеми звуци се подеха от всички страни. И бодрост се поде в гърдите на дядо Градя. Той хвана провисналата връвчица, за която бе свързан езикът на камбаната, па мъжки потегли. Тържествен, мощен звън се понесе наоколо, след него зачести втори, трети и в една минута всичката котловина, в която се свира малкия градец, се пробуди. Слънцето се въздигаше над Балкана.

Клисаря спря, наведе се надолу: няколко лучи игриво се огледаха по църковното кубе. От килията излезе и старата калугерица, па тръгна от гроб на гроб да пали кандило. Тук-таме измежду тревата, сънливо, немощно, като паметта на покойните, замъждя светлик.

Ей и стария епитроп закрачи по мостът.

Дядо Градю слезе.

— Добро утро! — тръгна наспоред той с епитропа.

— Дал бог добро! — отвърна машинално епитропа и вгълбен с себе си поде: — Като им думаш: с огън игра не бива — не слушат. Ей сега, забравили снощи на вратнята, под буковото клонче, вощеницата, поде се дирека, вратнята, че хайде целия им плевник... Добре нямало вятър — и махалата отива...

— Какво, кои? — опули очи дядо Градю.

— Журови, кои! — кимна с глава епитропа. — Обичай, срещу Гергьовден, с клончето и вощеница — за здраве се казва, ами вощеница забравя ли се?

Те се изстъпиха пред вратата, а на една страна подранилите анагноси се закачат.

— То за здраве — махаше по-височкото момче един стрък коприва да жили по-малкото.

— Не си играй, бе! — криеше ръце в долните джебове другото момче, замахвайки да се брани с лакти.

— Днес е Гергьовден, за здраве се жилият хората!...

ПЕТКО ТОДОРОВ ЗА ДЯДА ПОПА

Какви не билки и горчила не ѝ даваха, отде не знахари и врачки при нея не доведоха, най-подир и доктор дохожда — ала като не ѝ се проумява болката!... Кога си дойде Андрон по Димитровден от Влашко, беше здрава, чевръста и храна от ниви прибрала и бъчви с вино наляла, па кое с кумци, кое със съседи смогнала да засее и зимнина... А като замеси за Никулден рибника, наядоха се — залиня, закрепя, легна и сякаш няма да стане вече.

— То се видя. Ей, и ноктите ѝ посиняха — поклати глава майката. — Слушай, Андроне, я иди до Майтани да доведеш дяда попа, че е грехота да я оставим непричестена...

Андрон се надигна мълчаливо, погледна към одимения иконостас, в който мъждукаше сънливо кандило, обърна се към заспалите нататък под чергата деца и като да забрави какво му викаше тя. Две нощи покрай болната, ни майка ѝ, ни той са мигвали. До вчера още продумваше, погледваше ги, а от тая сутрин, като склопи очи, само подема тежко, сякаш душа бере.

— Вземи си брадвата и иди да го събудиш, че го доведи по-скоро, дано ѝ свари душата — поде пак старата.

Той като да се съвзе, вдигна от полицата стар качул, па обви уши, запъхна отзад на пояс брадва и се запъти да излиза.

Изведнъж мразовития хлад на нощта го лъхна отвън и сякаш стегна цялата му снага. Андрон чевръсто пое гладката пъртина, що криволезе край малките потиснати под снега плевници и къщя. Наокол ни под сушини, ни из дворища се мярка жива душа. Само окадени комини се изстъпват по покривите и мълчаливо се погледват един други, сякаш се боят и с дух да не смутят покоя околоръст. Всички легнали заспали над грижи и неволи, че и прозорци с капаци закрили дори — не искат да знаят за чужди теглила...

— Всеки гледа за себе си — възви той край плета на крайната хижа, що плахо сякаш се примичаше към заспалото село, което се свива от студ в снежната хралупа на Балкана.

— Кого е грижа за другиго? — въздъхна селякът и се запъти по замръзналата пъртина. От равните поля зимата бе замахнала със снежния си плащ по криворливи урви и рътлини, които с неуловими гънки набираха бялата й роба чак до поднебните й чалове на Балкана, заседнали нататък в долнините. По обсипаните с накити скреж храсти и дървеса трепти игрив светлик и всичко околоръст свети като ден. Самотна луната бледнее в небето и ту надникне из спотаени усои, ту се зарее из глъхнали долища, като да търси някого. Ала всичко се е вцепенило от студ е чуе се само хрупането на снега под цървулите на друмника. Само него тежка неволя е погнала в среднощ по студа на път.

— Грях е християнска душа непричестена на онзи свят да отиде... Мъж й е — няма да я остави тъй: да не изпълни законите, от бащи и деди държани... Тя му бе вярна стопанка и чевръста, и шетарна; ни дрехи, ни ядене си придиряше, а работна бе. Каквото похванеше, всичко й идеше отръки... Пооправи край уши качул Андрон, без да се спира, надигна глава, ала далеч са Майтани още и нищо питомно не се мярка тъдява! Той се загледа напред — по хълбоците на Балкана заприпадаха тъмни гъсти мъгли. Плахо се звезди в небе разрешиха, потаен мрак здрачи полето, изрядко заваляха и тежки парцали сняг.

— Сега ли намери да вали? — посви сякаш вцепенено от мраз чело той и се запъти по-чевръсто. — Ще засипе пъртината, подире не може се върна... Пък и мъгла като припадне, съвсем ще побъркат: не е далеч, ама в мъгла човек се зашеметява и не знае де го завлича вятърът. А нощта — година дълга. Кога ще пропеят петли?...

Па като се съвзе от мисли си Андрон и наостри уши. Издалеч, нататък, се поде стръвен вой и се разнесе страховито из нощта. Той се разтрепера всред полето.

— Вълци... — му мина изведнъж през ума и се хвана за заплеснатата на кръст брадва.

Вълкът усилено зави, гласа му поде втори, трети и ведно забауца цяла глутница. Зловещият им вой се понесе като ленив погребален звън над заглъхнали поля и рътлини. Селякът се закръсти разтреперан и плахо извърна глава. На връх отсрещната могила се мяркат нестройно разпилени глутница вълци, които зловещо извиват настръхнали рунтави вратове към небето.

— По Храстова могила вият, над Майтани — като да се опомни изведнъж той и се запъти тичешком през снега. Ръце му сякаш да са ги отсекли, крака му вкочанявали от студ, по мустаци му вият шушулки лед, а косматото му лице сякаш е замръзнало в скреж. И уж върви, пък струва му се, като да тъпче все на едно място.

А небото ще се продъни, сипе, та засипва със снежни преспи наоколо. Сиви вълци стръвно баучат и усойното им виене глухо се вдава в безпределната пустош на нощта.

— Изгладнели — си мисли той и сякаш чува сърцето си, кат тупа. — Ние вълчите им празници през дене си пазихме — овци, крави: казва се, все добитък имаме... не може. Ама изгладнели вият...

Мъглата все по-гъста припада по полето, Андрон върви намерки и вече едвам с усилие вдига потънали до колене из снега крака.

— Каква фортуна? Вълкът плаче за мъгливо време. Ех, сега ли й поп дотряба? — въздъхна той, надигна глава и отпреде му се мярна плевник, зад плевника щръкна купа сено. — Майтани! — разкри очи селякът и поде заровената из снега пъртина. Отсреща, през колибите, се вирна църковно кубе, от друга страна се показва новото училище, а срещу училищния двор и дядовата попова къща. Андрон се доближи до вратата.

— Дядо попе! — зачука той с топоришката на брадвата си по широките разтрози на вратата. — Никой не се обади; сякаш и хлопотя, и гласа му замръзват от студ.

— Дядо попе-е-е! — протегна глас той, колкото му сила държи. Само кучето откъм стряхата глухо залая.

ПЕТКО ТОДОРОВ УЧИЛИЩНА ИКОНА

Всички мои връстници от наше село ни бяха сбрали в училището. Стегнати, пременени, със снети в страхопочитание калпаци, ний бяхме наредени пред старата училищна икона. Едни от долния край, други от горния; едни богати — други сиромаси; всички за пръв път се запознавахме в училището. Дядо поп светяваше вода, двама учители му помагаха наоколо, а ний с трепет в душа бяхме вдигнали светли погледи към строго монашеските образи на светите отци — Кирил и Методий, над които бе свит венец от сочни цветя. Някаква суровост сякаш да вееше още тогава от тази дървена икона, която смътно повдигаше вяра, надежда и боязън в младите ни сърца. Ний я гледахме, ний невнятно се молехме на тия старчески лица, като едничко упование пред неуловимото бъдеще. Свещеникът свърши водосвета, вдигна китка и няколко сребристи капки оросиха иконата. Цветица трепнаха по нея, капките, обагрени от набожните воценици, заблестяха и някаква вълшебност като да одухотвори лицата на нашите просветители... Дядо поп се обърна към нас, поръси ни и ни благослови. Тогава един от учителите поде и ний в един глас сляхме нашата молитва:

*Милий боже, помогни ми
да науча да чета,
с ум и разум надари ме,
да не мога да греша.*

*Дай на мама, дай на татя
здраве, сила и живот,
мир, любов на всички братя
и добро на цял народ!*

Ний пеехме със замолени очи към иконата и сякаш в песента да сляхме душите и сърцата си. Ний се вече сближихме, преди да си кажем дума, ний се обикнахме вече като братя.

Ний бяхме другари.

И почнахме всички задружно: а, б... Всяка сутрин сбрани подемахме упорно нашето четене и без да се обръщаме назад, вървахме все по-нататък и по-нататък — пред нашите очи се разкриваше все по-нов, все по-таинствен мир... Ний учехме нашата родна реч, тълкувахме книгата на миналата слава; повдигахме очи към небото, вирахме се в сърцевината на земята; мисълта ни летеше през океани, страни и балкани и всички със затаено нетърпение простирахме ръце към бъдещето.

А иконата стоеше над нас.

Вдигаше ли се в източни долини слънцето, ний с молитва на уста се изправяхме пред вече поолющената, овехтяла икона, засядаше ли уморен денят, ний скръстяхме пак ръце, отдъхвахме пред нея.

Кога през зимните мъгливи утрини фъртуната ни подвееше някой откъснат звук от призовния звън на училищния звънец, ний тичахме с все сила да застанем пред иконата и да се заловим на работа в топлата училищна стая, между стените на която като да се още повече сближавахме и задружно в най-сладки блянове се унасяхме...

Благословени ученически блянове пред иконата!...

Като чевръст младенец в майчина утроба затрептяваше потайно в недрата на земята животворна пролет. И сочни цветове застлаха с китен килим селските морави; като огледани невести се обкичваха дървесата с бисерни цветове, завръщаха се лястовички и щъркели по ланшни гнезда. — Ний пак пред иконата пеехме хвалебния химн на възкръсналата, заедно с Христово възкресение, природа:

*Христосъ воскресе изъ мертвихъ,
Смертію смерть поправъ
И свецимъ во гробехъ
Жнотъ даровавъ.*

Па през тези пролетни дни някак загрижено захващахме да преобръщаме вече поопърпаните листи на учебниците си.

Преповтаряхме забравени уроци. — Наближаваше изпит.

Ще наберем цветя, ще окичим иконата и рано в неделя след църковен отпус с разтупкани от вълнение сърца пред изпита, който са посетители всички роднини и първенци — заставахме пак пред светия образ. И цялото училище еква от гръмката песен на молитвата:

Благословен си Христе Боже нашъ...

Ний вече възмъжавахме. По нашите младежки лица трептяха първите пробуди на смътни желаня, нашите бистри погледи замъгляваха първите замисли и кроежи. В училището се бе сбрало цялото село. А учителят, кой знае защо, загрижено ходеше между нас мълчалив. Ний неспокойно изгледвахме ту училището, ту пак окичената с венец от пролетни цветя икона. Лицата на нашите първоучители бяха пак спокойни и сякаш с тази си могъщност искаха да ни напътят в живота, както майка, която добре наредила сина си, спокойно го изпраща да търси щастието си...

По-малките ученици запяха:

*... Сега ще да видим, чада,
кой наука любил,
кой поиграл в празник, чада,
времето си губил...*

И с вяра, с младежка сила ний се разпиляхме в живота...

Ала... вече не можахме пак всички да си намерим една икона. Едни от нас се пръснаха в името на тая икона от училището да сеят знание и светлина из тъмните глъбини на родината, но измъчени, сломени вече, като да изтриват от сърца светостта на тези образи. Други хвърлиха кал върху тая икона, а колко срещам, обвесили я на шия, да простират ръце по кръстопътищата на света, колко пък се лутат без вяра, без икона в живота, като жерави в мъгла?...

Само старата икона стои и досега в училището. Понякога мина ли край тази свята ограда, аз виждам, със заруменени лица, вдигнати

към нея русокоси главички и като малки лястовички из гнездо как нетърпеливо подегат незакрепнали крила навън...

ПЕТКО ТОДОРОВ

ПЕСЕН

Откогато Топуза отвори кафене всред града, вече всички кафеджии, щом залезе слънцето, затварят — не могат пари за газ да извадят.

Топуза донесе нов билиард, нови мермерени маси, хубави столове и сега, като му се чува приказката по-нависоко, началника и всички чиновници отиват да си пият кафето при него. Дори старите посетители на махаленските кафенета отидоха при Топуза, защото всички млади там се събират и най-пресни новини там се разправят. А и де ще отидеш вечер да срещнеш хора?

— В тази глуха провинция трябва с кокошките да лягаме — убеждаваше майорката жената на полковника. — Да отидем поне малко музика да послушаме на „Независима България“. Съдържателя изписал фонограф и тая вечер ще пее няколко оперни парчета...

— Като има музика — погледна полковницата мъжа си, — да отидем.

Па тръгнаха и двете надолу, а подир тях закрачиха и мъжете.

— Топузът днес си дошел от София и донесъл фонограф — заобяснява майорът.

— Да, да — кимна с глава полковника. — Той пак ходил да подлива вода в министерството на мировия съдия.

Те завиха към мегданя. В срещната страна светят няколко прозореца, пред които се разклоняват две сенчасти, престригани акации. Над вратите голям фенер осветява пъстро боядисана табла:

ЛОВДЖИЙСКО КАФЕНЕ

НЕЗАВИСИМА БЪЛГАРИЯ

на

Братя Топузови и С-ие

Насядалите под акациите офицери, като съзряха полковника, всички настанаха. Те се приближиха.

— Добър вечер — се отби полковницата.

— Музика ли слушате? — кимна любезно майорката на офицерските жени, които пиеха бира с мъжете си.

— Ами — се понадигнаха и те — дойдохме и ний да чуем.

Те насядаха край масите, а полковника влезе в кафенето. Всред, над дългия бiliarд, се провесе голяма лампа. На една страна край стената седях няколко изпъдени чиновници; един с мешинена връзка, която пристяга гумената му яка, сякаш душа му ще извади; други с шинел, под разпраните нашивки на които се подава някогашния цвят на дрехата му и който свидетелства, че шинела — сега с черни копчета — някога действително е бил нов. Срещу изпъдените чиновници, които разсеяно прегледват няколко опърпани вестници, са насядали край мермерните маси десетина поопрашени работници и занаятчии. Всред кафенето е запушил дълго цигаре аптекарския ученик, който внимателно се е загледал във вирналата се малка фунийка на сложения пред бiliarда фонограф.

— Фонограф ли донесохте? — се обърна полковника към Топузова, който го любезно пресрещна.

— Ами рекохте — затри ръце той, — като видях... Таман излизам от Министерството на правосъдието — оправи се Топузов да повтори разказа, който, откак е дошел, разправя с особена важност — и гледам в един магазин, като се разпели онези фонографи... Отбих се, па премислих, дето нашите цигани ще дохождат да безпокоят посетителите ми, ще взема един фонограф за шестдесет лева, барим, когато искам, ще доставя музика за кафенето и все нещо европейско...

Полковника му кимна полуусмихнато. Учителят и един работник в арсеналска куртка, които седяха край аптекарския ученик, станаха да навият фонографа.

— Слушайте музика сега — се повърна полковника при офицерите.

Учителят постави цилиндърът и фонографа забръмча. Всички се послушаха. Но колелото като да дави гласа със своя шеметен въртеж, та едвам тук-там се повдига да изпищи някой глух пресипнал тон:

„Pas des femmes, pas de femmes, cet l'ordre du général!“ — едвам долови майорката и със светнали очи заприглася на фонографът.

— Ах — връцна оживено глава тя. — Каква хубава французка оперетка е тази! В Букурещ, когато се учех, дойде една французка трупа — целия град се изпревървя да я гледа, а нас от пансиона не ни

пущаха. Пък една вечер се надумахме с братовчеда си да излъжем началницата да ме пусне, та да ме заведе. Колко се смяхме нея вечер... — И тя замлъкна небрежно, като продължи сякаш да пояснява гласа на фонографа:

*„Pas des femmes, pas des femmes,
cet l'ordre du général...“*

А вътре всички смаяно гледаха фонографът.

— Чудо! — удари се в челото Генчо Касапина. — Какво измислиха тези учени и човешки глас направиха!

— Очите си не вярвам — кутия хич, като човек пее! — изкриви глава Матей Халваджията.

— С електричеството днес се возят, осветляват се хората и фонографът... — не завърши сякаш заучен урок учителя, като се обърна към аптекарския ученик, който му кимна одобрително с глава.

— Те, тези учени, скоро ще измислят... Асла, колко остана още да измислят? — се зачуди Генчо Касапина.

— Учените сега все повече напредват — поде важно от името на науката работникът, облечен в арсеналска куртка, — казват вече и месо от земя могат да правят, нали господ направил Адама и Ева от пръст и те се опитват да направят, ако не човешко месо, барим...

— Хора от земя да направят? — го пресече удивен Матей Халваджията.

— Само туй... — поклати глава Христо Каруцарина, като си наля пак чаша вино.

— Няма да съм жив, барим, като измислят и цяр за умирането, а то те ще я наредят тези учени, че кеф да ти й да живееш! — се разпали Генчо Касапина.

— След сто години, както казва Белами, като настъпи социалистическия строй, всеки ще може да си има в къщи музика, когато си ще. Поиска му се да чуй някоя песен, само ще отиде до стената, ще отвори една такава като фонографа кутийка, ще завърти една бурма и градския фонограф, който ще е на разположение всякога на всекиго, ще му запей — поправи дълги разпаднали коси аптекарския ученик.

— А-ах, че защо ми й таквази песен, като ще ми я пей една тенекия? Песен бива тъй, от сърце да излиза — вирна глава Христо Каруцаря и всички наоколо се разсмяха.

— Права ти е приказката — му поде от уста думата Гено Градинаря. — То тези, учените, правят, разбират, ама не можеш се срещна с тях — всичкото им върви, сякаш на чарк уйдурдисано. Дърва без корени са те: повей този вятър — замята ги на тъй, онзи повей — обръща ги инак. Падне туй правителство — прегънат се, дойде друго — вирнат глави. Не са хора те. Измислили месо от земя. Е, като ядат туй месо, че виж ги пожълтели като лимони, сгърнали ръце — тенекия им пее песни за веселба. Де нашия човек, като се наяде здравата, че като похване, мотиката трепери в ръцете му! И работата му работа и врата му кравен, и като е за веселба, ще запей самичък. Всичко му от сърце върви!

Фонографът замлъкна. Полковника пак влезе в кафенето.

— А бе, защо все френски-влашки песни ще ми пеете? — затърси той с очи Топуза. — Не може ли една българска да се изпей?

— А-а българска? Народна, ако обичате! — с готовност стана Топуза и се обърна към учителя, който пак затърси из цилиндрите.

Фонографа пак забръмча, като да огъват тенекия. Тук-таме се издига някой мъртъв тон, сподавен от въртежа на търкалото. И тези бездушни сипкави гласове повечето като да дразнят слушателите. Те се замъчиха да ловят невнятните думи на песента.

— Запретни-и-и, Вело моме-е-е, моме — заприглаша с полуотворена уста Христо. — За-а-претни сини ръкави-и.

Па полека-лека, като да се забравя, той понадигна, понадигна гласа си и всички се заслушаха в него.

*Замеси, Вело момне,
замеси топли краваи...*

Поде да му приглася полека и Матей Халваджията, па двамата като да се насърчиха един друг, отпуснаха волно гласове и заглушиха фонографът...

— Да си жив, бе Христо! На, туй се казва песен — от душа да я запееш! — удари сърдечно с юмрук по масата Гено Градинаря.

— Дай, бе момче, напълни още сто драма вино! — кимна забравен Христо и пак продължи разпалено:

*Наточи, Вело момне,
наточи вино червено!*

И те в един глас извиват, извиват унесени, като да се забравят. Песента им сякаш съживи всички наоколо. Лицата на всички просияха. Работниците захванаха да засукват весело мустаци.

Но... офицерите невям недоволни от пияните им гласове, зачукаха по масите да плащат. Топуза скочи и помери да смирява певците, ала като видя: офицерите вече си тръгнаха, изправи се с недоумение над замлъкналия фонограф. Изпъдените чиновници загледаха със снизходителна усмивка развеселените. А те все по-сърдечно и дружно извиват волната си песен, па като да се унасят с нея в стари години...

— Що му е било на Топуза опери за нашите хора да гетердисва — промърмори под нос един изпъден чиновник, а други сви с недоумение рамене.

ПЕТКО ТОДОРОВ ДРЯМКА

Er träumt...

Heine

Сетня зареда коледари щу се прибра, повтор петли не бяха пропяли, рано отзарана ечна черковната камбана, дол и бърдо разбуди околоръст; всред тъмни и висини като голям неизгледен фенер заблестяха високите прозорци на кубето и след малко по тесните пъртини между плетищата се запъти пременено мало и голямо свещ пред Христовата икона да запалят. А щом се поразведри и вирнатите по покриви комини подадоха един друг знак, задимиха, буен огън лумна на камини, па ей по някой час и стар свекър вече сяда в горен кът и по него редом се нареждат и стари и млади. От трудна печалба синове са се върнали, зетьове са на харч веч надвили и с песни и веселби ще славят заедно честит празник цял ден, както от памтивека се е запомнило в стара къща.

Вън е люта зима зазимила, окумени са задрямали стрехи и дървеса, а и партините е затрупал снега, че никой наникъде не може да помръдне. Самотно нататък през широка мера се мярка посърнала дъбравата — тучната трева, по която от тъмни зори до късна вечер бляеха руди агънца, е завила снежна покривка; пусти са гнездата, из които ранобудни птички подкършаха волни песни, стърчат ошмулени шубърците, лятос из които перпелеше с криле пѣдпѣдка, а онемял е под леда и ромонливия поток, по който в потайна доба вили-самовили водят сури си елени на водопой...

Увиснали със скреж грани дремят сънливо, тук-таме по снега са замръзнали леките дири на заек, прелитнал случайно и изчезнал всред самотата и нищо не пошушва, нищо не помръдва околоръст. От пладня още се зазрачва и сладка дрямка хваща да бори дъбравата.

Като насън привиждат ѝ се бѣдни дни — сладък блян, що ден и ноц милее...

— Нека малък сечко със сетни виелици да се подърли още с нейните върхари, скоро тя ще хвърли парцалива наметка, ще се отърси, ще разкърше стволясти клони и щом през Балкана прелитне млада пролет, като я окиче с зелена премяна, скъп армаган, донесен чак от юг през земи и морета, цяло село ще дойде тук по Гергьовден да ѝ се почуди. — Всеки курбан вакло агне ще заколи, стари ще се черпят и благославят с благо вино, а младите отдели ще се на самодивското хорище, на лека люлка всяко младо да люшне за здраве момата, що на сърце му е оживяла. Лудо-младо, що му сила държи, ще люлее като чевръстокрила лястовица напета девойка, чак до зелени грани ще полети, па с ясен ми глас викна ще волно песен да запее. Волна песен, що припяват като жалба по първо либе жадени изгори навред по широки тракийски полета. В летен зной всред нива жътвар сноп е оставял да я слуша, морен друмник на раздуме сам е замръквал песнопойка да види. — Знайна е песента на мала мома, що на месечина в ясна ноц китка е китела. Че рано в зори мило либе с врана коня ще да мине край порти, дълга пътя преко Влашко и Богданско чак до Будим-град ще да бие, тежки кярове по гурбет да гони. Ще го спре пред порти малка мома с наричана китка. Ще му каже нека и той знае: Дребни бисер момини сълзи — туй са сълзи що тя ще пролива, кога в късни ноци-полунощи всяка се отбие на седене и девойка сама се завърне, ран босилек — благи момини сънища; невян, смил и румена ружа — всички пак са жалби и разтуха вечер по извор, сутрин по беленки... Че през цяло лято тя саминка ще го мисли. По кого той хабер ще ѝ прати, кога жалба на сърце ѝ падне кой ще я раздума; ще посмей ли поплака да стори бар пред дружки верни?...

И мома ще пее, а гора ще да отпява!...

ПЕТКО ТОДОРОВ ЗАГОВЕЗНИ

По тесни пътища не скърцаха с пълни кораби кола; под дългите стрехи на лозарските колиби не се чуваше шуртение на обилно бликнала из лина шира; между вити лози не се виждаха с пачници и косери в ръце чевръсти берачки. Край самотни колиби са прибрани въз една страна утии, сухи обръчи или криви дъги от стари бъчви. Под дебелия сняг тук-таме надигнат оголели върхари лозите, а усоеен вятър ту зашуми над стари чукари и като да подема кръшната песен на гроздобера, ту пък изведнъж се блъсне през откrehнатия капак на някоя колиба, па хлътне и унило заскимти навътре...

Само под дългата стряха на Пенчовата колиба се вие край опушения дувар синкав дим, който незабелязано се развява из двора. Орляк врабчета чуруликат пискливо наоколо, сякаш с все сила молят милостиня по няколко зрънца да не измрат от глад.

Марин, загърнат в дебела шуба, е обърнал равнодушно гръб, загледан в буйните огнени езици, които като змии се увиват и преплитат под големия казан. Той забута пак главните, надзърна към ганосаното котле, сложено под подалата се през кацата медна тръба, и като съгледа продължително закапалата през нея в котлето бистра ракия, неохотно се надигна, взе отстрана дървената лопата, па нарина и хвърли в кацата куп ровък сняг. Изплашени врабчетата се разцвърчаха и бегливо отлетяха нататък, към новия сад.

Марин закрачи наоколо, невям да разтърпче схваналите си от седение крака, поглади мургавото си, подуто, небръснато лице и се загледа тъпо към лозята. Всичко безропотно спи. Мъгливия ден, като няма вече за кого да свети, без време се стъписва. Морна тежка нощ забуля посърналите татък планински вършини, провлича се и победно припада наоколо...

И той едвам сапикаса по засипаната пъртина висок човек, който газии насам из снега. Марин го позна по червения пояс и недоволно промърмори:

— Какво се пак мъкне Пенко тук?...

А Пенко с подпухнало лице и влажни завити мустаци вече се доближи и задушевно поде:

— Днес заговезни бе, свато, рекох... хай добър вечер... Вариш ли пращиянката?

Марин не отвърна и за да прекрати неловкото мълчание, Пенко продължи:

— Рекох, сами сме тук: само аз и ти, свато... и пъдаря, виж, за заговезни си отиде... защо ще се сърдим?... Чуждата ракия ли не можем да разделим?... Я да седнем — хората за заговезни се прощават... — И той преви крака около огъня.

Марин не можа да го изхока. Пенко, като да му взе сърцето — па седна и той срещу него.

— Ти извари ли пращините днес? — поде сурово Марин.

— А-чи... варих ги, варих... речи, че извряха, ама все по капка още... Оставих под тръбата бакрача, нека там капи, пък дойдох... — не завърши той.

— Не бива да се оставя огън... — вдигна глава пак Марин.

— А бе... нищо, какво има пък там, че да изгори? Съкалдиса ми се душата да стоя самичък — цял ден подклаждах казана, стоях, стоях, че като се размислих — да ти кажа право, докривя ми...

И Пенковия глас затрептя, а Марин не отделяше от него изпитателни очи... „Дали Пенко — си мислеше той — не се е напил, че тъй му се е развързал езика?...“

— Ех, днес заговезни — обори тежко глава Пенко. — Я гледай, всички хора — и богати, и сиромаси — се прибрали в къщи, ще се разпростят с роднини, комшии, ще седнат да заговоят... Кой колко ръка му стигнала, купил е все по нещо за в къщи — сега да се наядат, че са дълги велики пости: леща и боб, боб и леща, няма да хапнем нищо друго, докато в корема ти леща и боб не поникне, ама барим тогава ще познаеш Великдена. Пък ний — на какво сме се обърнали? Кой знай децата ни имат ли нещо да сложат на паралята си тази вечер? Аз съм седнал тук на заговезни пращини да варя...

— Е, че защо дойде на лозята? Не са те били по главата, я? — измърмори сурово Марин, сякаш незасегнат от Пенковите окайвания.

— А-чи... защо? — поде наново Пенко. — Питай ме защо де? Белким толкова работа в града не може да се намери, ама ей тъй, като

ме повика хаджийката, че като ми каза — ще вярва пращини, сякаш ушите ми щръкнаха — забравих и жена, и деца, и заговезни...

— Ех, тогава, вари пращините! — отсече Марин. И сякаш от тези сухи думи на Пенка още повече му домъчня, та той продължи:

— А бе, вари пращините... ами нали пусто-окапало, все си човек... от баща, от дяда, все си запомнил и пости да вардиш, и празник да познаваш — не си израсъл като гъба самичък в гората я...

— Баща ти бая, бая човек беше, ами... — не завърши Марин, като поклати знаменателно глава.

— Човек беше — го пресече оживен той, — бог да го прости, гдето е легнал... Днес като се размислих — сърцето ми се обърна: По туй време ще се върне от Хаджиеви — тогава Хаджията се още държеше — не командареше хаджийката в къщи, та със сиромашията си пак отделил и цяла пита халва купил; че ще заговяваме каквото заговяваме, пък като провесят всред тавана на брънката халвата, че като я завъртят — да видиш радост и смехове — ний, дечурлигата, къщата на главата си вдигахме.

— Ех, та скокни сега и ти, че си иди да заговееш — отсече безучастно Марин, — купи халва, завърти я, нали брънката стои още на тавана? Цели заговезни ще изкараш...

— Ох — въздъхна Пенко, сякаш оттласнат от суровия присмех на свата си, — да ида, та где в пръждомите ще вървя — мога ли стигна до първи петли в града? Ами като стигна, на брънката халва ли да кажа, себе си ли да обеса?...

Марин го погледна студено, поклати глава и се обърна към огъня.

— Я си прибери краката, че ти се вяреха гащите, а то... и без заговезни ще постим, ама гащи не можем си купи — преглътна той слюнка и вдигна важно очи.

— Като си сиромах, няма какво да му задирваш — празник, делник — работи там да излязва хляба и като ти дадат нещо чуждо на ръка, варди го като свое. Като си премлясквал цял ден край казана, като си изпил толкоз ракия, не ти изкараха рога я...

Пенко изчофили недоволно рамене, отмести се от огъня и обори робски глава.

— А бе, защо хортуваш, свато, наопаки — поде умолително Пенко, — сякаш напук ми правиш. Не ме ли проумяваш... Е, сръбнал съм, пил съм от чуждото, ами какво да правя?... Аз съм си оставил

празниците на тези пращини — като съм сиромах, не съм бил бога с камъни я, че да си не зачитам празниците... То за богатите е всеки ден, ако питаш, празник, ама сиромаха — работи денем и нощем и само в празник ще се попремени, ще отиде в църква, ще види хората, къщата си, че ще му светне на очи... Е, тичай все подир работата — чуждата работа има ли свършване?... Ами какво ще разберем от живота си, като си работил като вол, па поглеж най-подир отишел си да правиш лули на онзи свят. В празник ще се видиш между хората; ще се поразговориш, ще ти се постопли сърцето, че и човек ще се сетиш...

Марин поклати изтежко глава, па безучастно се усмихна, без да продума. Пенко се обърна към жаравата, към него, сякаш да му бе чоголоно, па стана и затърси с очи.

— Ех... я да опитаме пращинянката, а то... — И той пресегна към пезуля да вземе малката кратунка. — С кратунка ми сръбваш — то на лозята и с кратунка бива — грабна от котлето ракия той.

Марин ококори очи, като да се разсърди. Думите му се оплетоха в устата, та изведнъж едвам смотолев:

— Е, оставяй!... Ще опитваш!...

— Не се сърди, свато, ела на Хаджийовата колиба да те почерпя, колкото искаш. — Той повтори да гребне. — Пенко Кънчов няма да осиромашей от толкова...

— Оставяй кратуната — скокна разсърден Марин и се хвърли към него.

— Чакай холан — спокойно вдигна към уста кратунката Пенко.

— Аз от твойта ракия не ща — кресна Марин, като се хвана разтреперан за кратунката, — ти върви пий, колкото искаш на Хаджиевата колиба!...

Пенко хвърли на една страна кратунката, ракията се изля, той махна ръка и си тръгна.

— Пак си кутсузин и пак не си човек! — викна той из тъмнината.

Марин изви глава, челюстите му като да се схванаха, та не може да отвърне.

Тихо, монотонно продължава да църка из тръбата в котлето бистрата ракия...

ПЕТКО ТОДОРОВ ИМАНЕ

Иван Габъра се изтърва, като го спущаха с пояс в пещерата, и там издъхна нечут, невидян из пущияка. Дядо поп Марко и досега се шура побъркан да търси из село разколното. А Дойно Сирака махна ръка и на къща, и на стока — за хиляди гроша, глави и лихви ги пое срещу записа му кръчмарина. Децата му се разпиляха да си вадят хляба по чужди врати, жена му се глави и тя за ратакия у хаджи Маркови, колкото да има где да се подслони — да не умре от глад. Дойно, запъхнал в навуй железен шиш, ходи и до днешен ден, зареян из горите. Всички чешми край село подкопа: черници, трепетлики, тополи — вси наоколо изсъхнаха с подровени корени, да търси под тях имане...

Имането си играе, откак се е село заселило тъдява. Дядо Момчил Старика на сто години беше станал и все за него разправяше. Помнят го всички.

— Болярска сватба е превардил тук гагаузки хайдутин, па обрал всички сватбари и докато сам сапикаса, чета му затрила и момъка, и булката. И гагаузин бил — турски приказвал, ала все и той кръста целувал — докривяло му, че християнска кръв пролели, та всичко си имане от обири, което с девет катъра мъкнел, заровил го тъдява — заклето с човешка кръв, — па се пръждосал с дружина си надолу към равна Румъня. Кога изплашени сватбари назад се върнали, горко заплакала момина мама. Скокнала е, та е дошла тук край младоженски гроб, че не ѝ се щяло вече да се откъсне от него. Тя е първа къща тук в балкана издигнала, а по нея и бежанци от кърджалии и даалии с време са се прибрали тъдява, сродили са се и тъй се е село заселило...

Па оттогава и до днешен ден имането обикаля ката пролет край село. През години си лумнало край Залханата, та всички коне, които пасели по Гиргинини морави: кой въже скъсал, кой кол избил да бягат преплашени. Дойно Сирака разправя пък по-миналата година, сам с очи го видял, като трептяло над Младоженски гробец. И хвърлял си абата върху му, огъня бягал — цяла нощ го гонил, докато на призори

изкукуригал над краен плет петел, та огъня се вирнал и изчезнал нагоре по гърбеля на Рогачова стена. Тъй казваше и дядо Момчил Старика: едно време като играло пак имането, подело се по баира и преплашен рогач, що бродял по Крива урва, хвърлил се от стената долу. И досега стои белега от изписаните му два предни крака върху канарите в реката.

Дебнат го селяни тъй от години. И петли се клали по него, и поп му е чел, но и досега никой не може да наиде разколното, та да разрови, дето се спотайва толкова злато. На земно ли е, на камък ли е, не мой да се проумей. Надникне ли пък някой по-сърдечен над него, пипне ли го, то като пъстърва риба се изплъзне дяволски из ръце му и тежко и горко тогава на селякът — омаломощен, сбъхтан той ще крее с недели...

И уж всички се заричат да си не губят ума по дивото, че и питомното ще изтърват, а ката година по Благовещение скришом един от други се зашурват още от вечер из горите.

— Ако се е стрелнал рогача от Крива урва — крои на ум Бою, — трябва имането да е играло горе на Калпака. Ами чак на върха ли и той го е заровил? Как го е мъкнал дотам?...

— То на такъвзи: какъвто му ата, такъв му и сахатя — придумва Добри Байнов дядо Браделя.

— Още есенес овчарчетата му казали, че видели гола циганка с турци да се щурат насам и циганката ги повела през една козя пътека, та не можли да им хванат вече дирята...

— Ще има тук крушка опашка, ама... — шепне Добри.

— Че има-има — клати глава дядо Брадел, — ама ха, хвани го де!... Не се само обажда ки! А то и аз дохаждам да се пощураме на призори под стената... Беки...

— Ще отидем и само двама — няма да ни чува селото. Ако искаш, аз ще копая, ти само купи половин ока ракия...

— А-ах, като има ракия, и аз копавам — отминава дядо Брадел. — Ей като извадим имането, тогъзи все с ракия ще се черпим, ама сега — туй, което си от уста отделил и за черни дни скътал, не бива да отиде за ракия. Виж имането нито сермия има, нито ще се бъхтеш покрай него...

Пък Дойно Сирака стоката и къщата си опропасти, та сега и на Гергя Дългия ума ще размъти:

— Аз ти казвам, с очите си го видях — тъй пред мен игра и сам с абата си го гоних... Остави ги другите: кой гдето ще да върви; ний с тебе на Младоженски гробец ще вардим... Там като ги е заклал Гагаузинът и до тях имането е заровил...

И Герги, да не остане по-долу от Сирака, помери да излъже, та сам чак вяра си хвана:

— Баба казваше, ама... и аз една вечер бях ходил за вършина, та позакъснях. Месеца беше изгрял, отбих се да пия вода на кладенеца при Младоженски гробец, ама дечурлигата бяха разбили котела, че коленичих в кладенеца да пия. Като се надвесих, като погледнах, като заблещукало онуй дъно, премрежиха ми се очите. Имаше колкото една копринарска тава жълтици да видях.

— Туйто... — сякаш лапна приказка от устата му Сирака, — той под извора го заровил, да не е ни на камък, ни на земно — пуснал е водата отгоре му... Колкото копринарска тава, а?... Тръгвай сега...

Разщъкаха се селяни още от тъмна вечеря. Мина среднощ, време петляно настана, а те не искат и да знаят сън, умора... Ей сипна зора, сепна се гората, оттук-оттаме, като пернати стрели, прелитат прокудени от есента лястовички и слънцето бърже-бърже се подема по ясното небо. На едни се откъсват кръстове от копан, на други премалява на сърцето от глад, а имането си се спотайва мълчаливо, незнайно де.

— Не ще стигам Дойна Сирака, да ставам за смях на хората, ами да си сбирам чуковете, докато не ме е видял някой — нарамя лигар Бою да си върви.

— Ехе, Уста Добре, намери ли го? И ти, дядо Браделе, на стари години малджия си станал! — се стъписа на пътя Бою.

— Ами ти де си ходил с лизгар на Благовещение, че нас съдиш?... — се ропна Добри.

— Хайде си, Добре — вдигна нагоре очи по Крива урва дядо Брадел, като се почесва по тила, — хайде, стига сме си губили ума по туй имане...

А над тях, затулени зад драките, се препират други:

— Нали ти викаше, че като се поклатяла плочата, под нея нещо звънтяло?...

— Звънти я, повдигнахме ли я да видим?

— Звънти — щеше да ми пребиш краката...

— Ей ги и други; и те под плочи търсили — се подсмихна Бою.

И ето насреща им се ухили Дойно Сирака:

— Ехе, че то цяло село тръгнало по имане...

— Е, намерихте ли го бе, Дойно? Ти барим нали му отбираш на туй най-вече? — поде Добри.

— А, бе ще намериш... Пари много, ама ха намери му колая де...
— климна глава уморен Герги Дългия.

— Я си тръгвайте! — подбира с всички пътя Дойно Сирака. — И вий имане ще търсите. Защо ли сте само марфилили занаята?...

Извика селяни зад Рогачова стена, слязоха в село и се разпръснаха по къщи да оставят кой мотика, кой лизгар, без да се сбогуват.

Само Дойно Сирака нигде не се отби. Не му мига нему око от никого. Запъти се и право на хорището всред село се озова. Все го изгледаха засмени. Булки се сбутаха усмихнати, гайдара лудо зачофили пръсти по писналата ручилка, а накривил калпак, хороводник ситно-ситно преплете крака, па по него извиха и кръшно хоро пъстрополи изгори.

Подухна долнякът, срамежливо зашушнаха окичени с цветове овошки и от балкана полъхна излека ведрата нощ. Насядали по прагища, свекърви завикаха една по една да се прибират нескопосни невести, а ето оттук-оттам заприиждаха и малджиите. Дядо Брадел си запали луличката на една страна, па весело погледна левент хороводник и като да припомни луди младини. Бою вдигна немирни очи, сякаш търсеше някого, а Добри застиска плешки, откъснати от копан цяла нощ. Само Герги Дългия глухо изгледа наоколо и заизсмуква кухня си преден зъб.

— Как е, на земно ли е, или на камък? — смигна на Дойна горския стражар.

— Не е ни на земно, ни на камък — зашепна важно той. — Ний му влязохме вече в ноймата. Хайдутина, като избил сватбарите, заровил под Младоженски гробец имането, та пуснал да тече отгоре му водата. Оназ вечер, като изгря месеца, надвесих се да пия: на дъното в кладенеца цяла копринарска тава алтъни лъщят...

Горския стражар засука руси мустаци, като побутна провесена на рамо картина.

ПЕТКО ТОДОРОВ ПЕСЕНТА НА БЯЛА БОГА

Ката година — и зиме, и лете — кум Иван иде да ги одумва. „Стига сте делили мегдан помежду си! Друго ако не можихме да сторим ние, вървете барим небо и земя, море и гора да кръстим за тогози, който след нас ще дойде...“

Но кой слуша, кой вярва в приказките му?

Сами светците, които да поучат и наставят хората, карали се помежду си, задгърбяли се един друг. Никой никому ни чест струвал, ни празник празнувал. Докато свети Атанас измолял от господа пролет, яхвал хранена коня свети Георги — по паши и ливади вакли овци да багни. И още му се окапвало в цедилката от Петрови пости сиренето, ни го чакал, ни го кертил свети Илия — обръщал кожух, па погвал с гръм и трясък кола, от рано сняг да иска. Сред зима свети Никола пак тръгвал шарани да лови по замръзнали води, а на четиритях години веднъж свети К... се вестявал, като нов месец, колкото някоя клюка из пръсти да изсмуче и пак забивал, гдето му очи видели.

Тъмна мъгла тегнела отвред — нито вятър я развявал, нито слънце я проведряло. Докато били още по-старите, лутали се като жерави в мъглата, дано хванат някой прав път, а младите вече и туй зло си не туряли на сърце: прозявали се лениво и чакали господ в кошара да им го вкара...

Отколе, като дим се издимили и стари бащини завети, забравили са род и вяра, брат с брата вече дума не можал да срещне, сами синове като яничари налитали върху родни огнища. И кога никой не се надявал, въз злачен бряг на рудина, де разметнал бранове, пенливи Йордан се губи из стволест орешак надолу, мъчила се от Игнат до Коледа Божа Майка да си роди Млади Бога. Той да расне, да порасне, да прослави стара рода и всекиго на място да гуди. В късни ноци-полунощи добила го, и от радост Божа Майка, от хубост на Бяла Бога, Йордану води се разшибли — разлюлели. Сама-самичка в свилени скути си е повила попано чедо, с първо мляко го е кърмила и в люлекова горица на две вейки люлекови люлка му е правела. Всичко се

е грижело за Бяла Бога — вятър го полюшвал, приспивал, звезди бдели над люлката му цяла нощ, и в ранни зори птиче славейче го будело от сън. По цял ден реката му пеела своята стара песен по минали несрети и бъдни дни, гората му нашепвала незнайните си тайни, а цветя дъхали на душата му сладки блянове и вещаели му, че на честит ден е дошел за дни още по-честити. А кога вечер Млада Бога е заспивал, птици гласове притайвали, гора се смърлушала смирено, само едно белостволо дърво все трептяло и тогаз го е Божа Майка проклела: да расне в усое, де слана рано пада и де слънце не огрява...

И както трепетликата с вятър и без вятър трептяла, тъй бърбали по мегданите знахари, когато Бяла Бога тръгнал към бащиния си дом да се кръщава. Няма той на пояс сребърен дивит, нито на глава му качулка се вирела. С крушево листе засвирил той тези песни, що с майчино мляко засукал, и не се връщал ни насам, ни нататък. Но никой не чул неговата песен, защото пазарска врява оглашала тогаз целия божи дом. И не се намерил ни един светец, който да се наема да го кръсти, да положи венец върху бледото му чело. Пламнал най-подир от гняв певеца, вдигнал камшик и погнал из храма всички търговци...

Смаяло се мало и голямо. Едни свивали рамене, други се подсмиввали лукаво: „Туй ли е неговото боже слово?... Стари са тези песни, които той е запял на нов глас и всички сме ги слушали вече. От памтивека ги пеят по нас и овчари по планини, и момци из механи, и моми по седенки...“

Ала заслушали се стари в словата му и всеки взел да сеца себе си, паднало им сърце на място. По тях тръгнали и млади след певеца и — като стара песен възбленувана отново — пробудила се мъжка сила, забило и юнашко сърце в гърди им...

Дошла пролет. Свети Георги тръгнал да засее тучни ливади с треви и цветя, китили се с тях цяло лято и Петър, и Павел, и свети Илия и взели вече един другиму чест да си правят всички. — Най-подир сторили ред на кум Ивана, който сам с ръка кръстил небо и земя, море и гора, да кръсти с босильова китка и Бяла Бога. Кога Млада Бога в Йордана е стъпил, вода и гора се застояли, дребни звезди не играли, ясно слънце от радост трептял. Само стари знахари, като трепетликата — и с вятър, и без вятър бърбали и злословили. Но никой не чувал какво те баели. Сами светците вдигнали кой меден кавал, кой осенова свирка, изкачили се на високо връх планина въз рудина, па засвирили и

наляво, и надясно. Та спрепнати им гласове се кършели дружно в една песен, която трептяла из ведрината над поля и гори, като ромона на лик утренник, като чевръсти трели преди румени зари.

ПЕТКО ТОДОРОВ

В СЯНКАТА НА КИПАРИСИТЕ

Нека ми разправят луди-млади. И сега е пак хубав божий свят и в скръбта на тиха есен, и в белия кожух на хладна зима, и увенчан в кравните венци на цветна пролет.

Пак в ранни тъмнини злата зорница трепва в небесни далнини, като звуци от величествен оргел разсипват ведно дружни чуруликания ранобудни птички, по злачни паши, по китни ливади забляват руди стада и в слога под ударни ръце преваля знойний ден да се скрий в свити кръгозори. А вече тиха нощ задрямва над бърда и долини, звездици се срояват в небесни висини кат блянове в млада душа, цветя се гаят и в потайна доба заедно с момини гърди въздишат грановити клоне...

Сядали ли сте под сянката на високия строен кипарис, вслушвали сте се в тихата негова мълга без думи за радости и несрети, откъснати от сърце?... Жална приказка за стари времена — проливали ли сте сълзи над гроба?

— Тежко ти, ако си останал само с един гроб на този свят...

— Трижди тежко и горко на този сирак, който и гроб няма на този свят!

... Нали и аз бях млад? — Не дочаках майчина благословия, не дослушах напътни думи на стар баща, рано преди петли да пропеят, тръгнах на дълга пътя късмет да гоня... И бързах гурбетчия, сякаш мене първи бяха видели по този друм, като че с две ръце щях да хвана скъпи блянове там в небесни висини, дето се катереше върлия ми път.

По тези друмища от памтивека бродят пътници и ще се лутат из тях, докато свят светува... Стройни зелени кипариси извишаваха наокол: тук, връстник на мая, юноша бе склонил чело над първи блянове под сянката на кипариса, там под техните хладни сенки вехнеха росни китки, чест и слава на горди юнаци... Ала вървах и нищо не виждат тогава. — Нали бях млад? Дето осъмнах, не замръкнах, дето замръкнах, не осъмнах... Кой смееше в очи да ме погледне, кой ще помисли да ми мине път?... Гледах направо. Там над

голия връх небото беше се склонило: ръка да вдигна, и облаците ще стигна...

По сборища и панаири гоних аз на враня коня тежки кярове, в бой и кръвнини замахвах, луд делия, победен меч и далеч по хора и седенки жадени изгори пяха мойта песен. Заслушвах се и сам в тая песен, срещах очи с мила песнопойка, ала бързах младост да не преваре и хвърлях като извехнал цвят и верни клетви, и скъпи думи, които глъхваха в трева и буренак след мене...

Ала забих най-сетне в тъмно загоре, где и птичка се бои да прилети. Далеч бяха остали и бащини широки двори, и млади години заглъхнали по тях. Като звезда в тъмнина премигна, усмихна се насреща ми пъстропола загорка, но докато я зарна, полетя, изгуби се, като потъна вдън-земя... И сепнах се, бели косми попъстриха роша ми коса. Избърнах очи: по моя път назад се смееха пак пъстри цветя приветно и мило, сякаш никога да не бях минал по този път. Нямах се сякаш един спомен, нямах се една сянка, под която да отдъхна, под която в умиление да пролея сълзи...

И наведох глава над първа несрета. А хубав беше наокол широкий божи свят, всичко цъфти, скърби, бленува още с неверни младини и небото приветливо нависнало над далечни ридове, сякаш ръка да вдигнеш, и ще го стигнеш...

Но потайния здрач на кипариса ми пали душата с невнятни си слова, кротки, несвестни като първи блянове...

— Отдавна, отдавна е изтаяло всичко в този гроб и може вече дори и кости да няма в него... — чувам отдалеч.

— Може. Но нали душа в него сам зарових и приживе се вцепених като кугла под сянката на кипариса?

— Тежко му, който е останал само с един гроб на този свят.

— Трижди по-тежко и горко на този сирак, който няма на кой гроб воценица да запали, сълзи да пролей...

ПЕТКО ТОДОРОВ

ДЕЛИЯ

Какво вече не разправяха миналата зима, като се зажени Донковата дъщеря? — Кой отгде се подаде — и по хоро, и по седенки, и по извор — като тръгнаха онез приказки: Делия не мой го понесе, не мой изтърпя друг да вземе изгората му, да му подлей вода... — Едни викаха, видели го нощем да обикаля край плета, искал да я краде; други — заканял ѝ се венчило от главата ѝ в черкова ще сHEME, па по тези приказки и сватове се сепнаха, че дори не посмеиха да прекарат през село момината прикя, както си му е реда, ами натовариха дрехите на едни кола, па мълком ги закараха през долния път у момкови. И нито хоро на момкови равни двори в събота тропнаха, нито прощаване на момина мама свириха, сякаш цяло село от Делия се убоя. А на сутринта, таман булка под венчило, и току Делия се озова незван, некалесан и той наедно с всички на сватба да сватбува. Па и в къщи отиде и на трапеза седна. Смая се мало и голямо. — Толкоз хич подире ѝ да тича, да си губи ума, че да му не мигне око под венчило с други да я види, ами дори да скочи и сам дарът ѝ пред сватове да играй...

— Че свършиха се моми по света, ами за една жена ще си черня младините... — разправяше подире той.

— Ех, чакай де, то още не ти е минало — се подсмиваха старци отстрана.

— Хе-е-е, не си давам аз зло на сърце!... Веднъж се живот живеј, веднъж се младост младува. — И волен да походиш, и моми да полъжеш, жал да ти не остане, че не си си взел пая от младини...

— И тебе ще видим докога ще ти е този ум... — думаха селяните, сякаш му не хващаха вяра на приказките.

А от туй и нему сърцето се още повече подземаше: който е останал на една жена и само да гледа на харча си да надвие, нека му мисли...

— И венчило да ми мине през главата, пак не си оставям врата в хомот. — Като ми ритне сърце и от нея, и от къща, накривям калпак, че гдето ми очи видят...

Едни само жени се стряскаха от приказките му.

— С черен повой ще е повивана тази, която те вземне? — разправяха шепнешком помежду си те.

* * *

Ала сякаш и на ум им не иде, че е невярно пусто момино сърце! — От малка, като била една и за син, и дъщеря на баща и майка, гледали я, редили я, расла, та порасла най-лично между всички моми в село. Па и къщовна, и послушна — път на по-стар не минава, очи към момък не повдига... Скришом как го е зарнала, как го е харесала, ала оживя ѝ на сърце веднъж Делия, зави ѝ се ума по него, та и никому не посмя и да каже. Сутрин, като влезе да полива в мала градинка — за него мисли, вечер, като заспива, все мурголявото му лице, личния му стан пред очи ѝ се мяркат, а денем сякаш само чака на кладенец да иде... Той с други моми там се закача, нея като да я не поглежда, но тя... тя сякаш иска само да го види, само да го срещне... Ами ако ѝ поиска да ѝ напие тази вечер котлите — като на Мита снощи?... Сама тя като да се сбърква, като да не знае що да стори...

А сякаш дружка да я знаели, щом доближи кладенеца, и отдалеч заподскоросваха Делия:

— Ей Стояна, чакай да си напълни котлите, та сама ще ти даде да ги напиеш...

— Ще ми дадеш ли, Стояно? — отдалеч я пресрещна Делия.

— Ще ти дам... — едвам отвърна тя и бялото ѝ мило лице пламна като божур.

Засмяха се всички и подзеха на приказ Делия и Стояна. Ала тя като да не рачи да знай. — На другата вечер пред всички сама най-кравена китка от чело му подаде.

Отвори уста цяло село — Делия ще подгори най-хубавата мома. Зазлословиха завистливи момци — той на понеделника ще я остави.

— Па де се зави ума ѝ подир тоз луд Делия? — я жалеха дружки.

Подочу и Стоенин баща, закоси се стара майка и засъдиха Стояна:

— Слушай, Стояно, този човек не е за тебе, сино, събери си ума, дай си воля на сърце. Делия са го кръстили хората... И попа комка му

не дава вече, и на Връбница самичък на дърво се качи върба да отреже да се кумичи...

Знае Стояна, че Делия къща не храни и комин не пуши, ала щом сама остане в градинка или в къщи, и пред премрежени ѝ очи се мерне той — разкършил стан, метне насам, метне нататък засмени очи, тъй и без думи като да я подмамва към себе; замъглява ѝ наоколо, иде ѝ да зажуми, да се прежали, па подире каквото ще да става...

— Той или с билки я е замаял, или от косата ѝ магия е завил... — зашушнаха стари баби.

Зави се и замая побелял баща, що му дойде до глава на старини. Закрея и болна щу не легна от жал клета майка. — Станаха и двамата на крак и вече не оставят Стояна ни сутрин овци да изкара, ни вечер на извор да иде. Гледат я, дебнат я, по цял ден ни стрък цвете от градина да откъсне, ни отвън къщи да пристъпи.

Ала ката вечер, щом в потайна дремота заглъхнат пусти двори и в превара звездици заискрят в небото, там негде край градинския шумак трепва кръшна сянка. Ветреца ли разтършува из гъстака, самотна ли сянка преброди наоколо, тя цяла като сърна трепери, ослушва се. Не той — тя го познава по лихите стъпки и се втурва насреща му. Делия не вярва очите си. — Тя първа го причаква сама!... И сърдечни думи, невнятни трепети, верни клетви, що късна полунощ потайва в своето безмълвие, подегат и двамината.

— Потрай само, пости да изминат: не ще ни спрат... И в манастиря се венчаваме...

— Прежалих се, да правят с мен подире каквото искат: ще ти дода... Ще ти дода сама, ако ще би и сред пътя да ме оставиш.

Па не могат и всичко да изкажат, не могат вече нищо да си кажат — забравят се мисли, думи не достигат. А горят сърца в гърди, че месечко преваля към западни вършини, снишат се звездици на заник и пак трябва да бързат да избягат, докато не ги е придебнала из ведри небеса румена зора.

И как омекна мъжка сила в гърдите на Делия — не сети и сам той. Сякаш му домиля за себе, че от толкоз братя и сестри единичък е останал той в порутена бащина къща. Па дожаля му и за Стояна, че е една по хубост и род в село, всички момци луди бяха пошурели подире ѝ, ала тя никого не погледна — врене се нему, на луд Делия, който две на едно не може да сбере!

Ала нека му викат разпилейпрах, нека цяло село против него да стои, те ще го познаят! Той за Стояна живота си ще заложи, че нея няма да остави да сети неволя. И от Стояна няма да отстъпи ни крачка, само да се сберат веднъж. — Да доде неделя, да се причестят хората и още на понеделника вечерта през лозята право в манастиря ще се озоват.

Рано сутринта във вторник в село се разчу: Стояна бягала — пристанала на Делия и ги венчал през нощ игумена. Пак замъркаха стари баби, зажалиха родни и съседни. Заплака, зареди клета майка и скочи, без малко на манастиря щеше да отиде, невярна дъщеря да търси. Но не даде Стоенин баща; наведе той покорно побеляла глава и не възропта.

— Тъй била воля божия — този й бил на късметя, да й е простено от моята къща...

Па стана, повика самичък ратаите, запрегнаха брези биволи в колята и проводиха й всичката прикя у Делията.

Пак запърши се Делия, загради си широки двори, стегна си стара къща — няма го вечер да късней по кръчми, няма го празник да се щура несретен...

Присмиваха му се и засукваха мустаци едни застарели момци.

— Де да го видим сега де? — За жена живот не даваше, с къща се не заробваше — не усети как му хвърлиха примка на врата...

... Но те не знаят си думаше Делия, че Стояна за него махна ръка и на баща, и на майка, че сама на крака му дойде... Дойде да го причака при поповото лозе нея вечер, още звезди не бяха трепнали в модро вишине, още виторог месечко не бе сърп извил над горски усои. И първа му каза:

— Хайде в манастиря!

Че той се венча с нея и тя заляга сега да поднови бащината му къща, да се види и той наред с хората.

Работят и двамата, мъчат се да надсмогнат над залиси и шетня и вече в дворът им мука гойна крава, под сушината бляят вакли овци, а вярно куче помахва радостно опашка пред къщен праг.

ПЕТКО ТОДОРОВ НЕДЕЛЯ

Пък и те сякаш напук му вървяха. — И лудини, и ветрогонства — всичко е на млади простено; ама нали попът си е открай все така опърничав и неразбран? Колкото той повече ги съди и гълчи да си сберат ума, да влязат в пътя, толкоз те си разпасват поясите и нехаят. Та и тази вечер — слънцето още копраля над заход, още вечерня не пуснала, а те, щом причука клепалото, зарязаха и работа, и шетня в къщи, и един по един току се запътиха към кръчмата. Дойде Дамян Отвъдянченина, Брайно, по тях и Динко Гергин, сбраха се най-подир всички и дружен сговор сториха: никой тази вечер на кладенеца да не стъпи — от заговезни като са вирнали носове момите, нека барим веднъж ги познаят!...

Черкова пусна, припрени стопанки се прибраха в къщи, подир малко задрънкаха ковани менци: оттук-оттаме моми, скършени, пременени, с кобилица на рамо, забързаха към извора. Момците само надзъртат из кръчмата, засукват мустаци и си подмигват един друг. Не рачи да отиде дори Динко Гергин, макар че от вчера се бе врекъл на Дена да я причака.

— Какво ли се озъртат, какво ли поглеждат сега? — се усмихна Брайно.

— Нека, нека се понадяват! — климна Дамян и големият му калпак се чак до вежди изкриви.

Ала още слънцето снишено дебнеше вечерния здрач през високите буки на срещната китна дъбрава, и момите, ни чакали, ни се надявали, се показаха една след друга отдолу.

— Дявол момичета, усетиха ни! — скокна Брайно и всички момци се изстъпиха наред пред кръчмата. А момите вървят, мъдрят се и не вдигат очи, сякаш ги не виждат.

— Много сте бързоръки мари, Дено. Когичком смогнахте да се вредите всички на кладенеца и се връщате? — не стърпя Динко Гергин.

— Няма да чакаме ти да ни напълниш менците, я! — сопна се някоя отподир и всички моми пръхнаха от смях, че надхитрили момците.

— Ами пък ний току-тъй ли ще ви пуснем да си отидете с ненапити менци? — стъписа ги Дамян и всички се втурнаха да им препушат пътя.

— Остави ме да мина — се изви Дена към Динка. — Ако си искал цвете, да си дошел: пред механа ли се менци напиват?...

Задърпаха се и другите, запресрещаха ги момците, най-подир Брайно изви зелената стомна из ръката на Кина: но докато я хване, стомната падна и се разби на земята. Разстъпиха се, крекнаха всички. А отдолу в туй време ето и попът.

— И туй чудо в наше село не бе се виждало — викна той — през пости сред село моми с момци да се задяват! Хора ли сте вий? Христиени ли сте? Де ще ви излезе края — мислите ли?

Момците възвърнаха настрана, спогледаха се усмихнато, сякаш съвсем незадети от приказките му; а той още повече се разсърди, отвори очи, па като подхвана:

— Вместо да додете на вечерня, да помогнете да разтребим, да наредим в черква, че утре е света неделя, вие сте се уловили с момите всред село през пости. И други бяха млади, и други луди глави виждах — хаджи Стоянова син, Добри от края, и Нено, и Димитър, ама лудуваха, лудуваха и пак най-подир додоха на вяра: и смирени, и благочестиви, и набожни хора станаха. Само вий от дума не вземате, само на вас се не доказва, само вие не можете ума си да приберете...

Сърдеше се дядо поп на младите, че не влязат в пътя като всички хора, пък сякаш на ум не му иде, че пусто, лесно се не надвива на младо сърце! — Коста, хаджи Стояновият син, де се не скита на младини? По едно време никой не можеше да му влезе в дирята. И какви не разправяха за него! — Тоз го срещнал из Добруджа с цигански керван, на оногоз казали еди-де, че Коста се оженил за циганка вретенарка... Доде си бос, окъсан, западнал и уж хаджи Стоянов син, пък взе, та се ожени за най-сиромашкото момиче. — Ами кой можеше срещу Нена да излезе? — Все с чорбаджиите си имаше разправии: кмет ли стори нещо, писар ли някого закача — той всякога за село ще се застъпва. — Че и Добри, дето го толкова хвали дядо поп: ни по-стар, ни по-преден познаваше — на кмета, на чорбаджиите на

крака не става... Позастаряха, увиснаха им грижи на врата и да видиш как всеки наведе глава. Откогато на Коста се роди първото дете сляпо, пък второто и досега не може от пъпки да се очисти, като се е окумил — все за греховете си мисли. — И Нено зъбъст, вироглав — ожени се и залегна за своето. Пък на Добря — помина се уйчо му във Влашко, остави му пари и имот и да видиш сега как и мястото си знай, и на сетния сиромах чест прави. Всички тъй един по един додоха на вяра. И харесваха се вече на дяда попа, та с пръст ги показва.

Щом всред самотни зори се обади черковният камбан, още клисарят на полилея свещите не бе напалил, и ето, заокашля се отвън, подранил Коста хаджи Стоянов, прекръсти се, запали свещ, па обори глава на трона. След него, докато попа зачете, и Нено, и Добри, и Димитър, наизправиха се всички от двете страни на аналоите и се закръстиха смилено.

Подхвана от една страна старият псалт, додаде отсреща с предран глас клисарят, няколко момчето нерешително сдавиха исото и сякаш молитвата на всички трепетно пристъпи към пребледнелите лица на светците, наредени пред олтаря, поде се и като да замря нагоре.

— Паки и паки господу помолим ся! — протяга през олтаря тържествен глас попът.

Всички сякаш се сепнаха, приведоха глава още по-ниско и замислени за греховете си, унесоха се в молитва. Наоколо в задимената черква тук тресне пламък, там се отекне друг, сякаш задавен вопъл откъснат от сърцето на грешник, и воценици безмълвно заридаят.

Вече хладни морници побиват богомолците всред попотените стени на влажната черква, димът е тайнствено забулил околоръст, из кътовете се плахо спотаява здрача и само треперливият плам на воцениците хвърля мъжделив светлик из полумрака.

А през премрежени високи прозорци отдавна вече трепти на леки лъчезарни криле ясен майски ден, отсам надникне, оттатък надзърне и като да се присмива на смирени богомолци: подмигва си с кандила и светилници, провира се през полилейни билюри, а отскочили от тях няколко морави бои, сякаш пъстрокрили пеперуди, дяволито трептят и се ширят по отвъдната стена. Отвън на моравата се сбират, накрехнали калпаци, вакли момци, стар гайдарин за хоро да

главят, че днес е празник за млади, по воля да празнуват! — Още от тъмни зори като вековен оргел сплетоха високи гласове ранобудни петли и тържествен химн се оттекна през дол и бърдо околоръст. След тях из широки двори се поде сдържаната мътва от звънците на пробудени стада; всред зелени дървеса чевръсти птички извиха кръшна песен; сепна се в последна дрямка неверен утренник, па хукна през спотаени в сладък блян листа, скочи сред китни морави и по него извиха кръшно хоро пъстри цветя нанапред...

— И на туй хубаво време ще отида в черкова да се свра!...

— То и за веселба ще ви остане час, цял ден каква ви е работата? Вземни една вощеница, че иди се прекръсти — заподканя стара майка Брайна.

— Не ме познават мен светците! — изкриви врат Браино. — Ей, като стана като Коста хаджи Стоянов, тогаз сутрин и вечер ще ходя, сега още не съм изпаднал до туй дередже...

Па накрехна калпака и изскокна навън.

ПЕТКО ТОДОРОВ ОТ ЕДНА ДРИПА

Комахай всички българи от Костурско пролет отиват на печалба по гурбет; жените остават сами в къщи. Техните села са закътани добре из тъмните пазви на Бигла планина и Върбица и неканен гост рядко ще завърне нататък. Само в Корещенската нахия, между Шестовската планина и Черна гора, има няколко села — те са в Дреновенското поле, на открито. Дреновени и Черновища със своите бостани се редят отсам и оттатък по Кономладската река, татък пък накъдето се отбива пътя от брега, под планината е Жеравени. През нивите и лозята и трите села се гледат помежду си, като да са упование едно на друго във всяко време.

На 25 август 1903 година цялото поле беше глъхнало околоръст и този ден жив човек се не мярна наникъде по него. Отколе бяха минали дните за жетва и тъй буйно изкласилите тази година посеви лежеха клюмнали над браздите, като че класовете са се уморили да чакат сърпа да ги пожене. Скоро вече приближаваше гроздобер. По наредените татък над нивите лозя лозовата пръчка е откърмила и наляла тежки гроздове, а ни стопанин да излезе да обиколи лозето си, ни както други път по туй време весела дружина деца, погнати от пъдаря, да припнат като ято пъдпъдъци по някоя межда. Край реката къщите на селата и те бяха се смъкнали и през бостаните и тополите се мяркаха обгорени порутени стени, между които се виждаха само кръстовете на черковите: изправени сред съсипните като над гробници или може би подети с някаква молитва нагоре.

Няма месец, как една нощ загърмяха тука камбани, знамена се развиха и всичко наоколо екна от радостта и песните на новото възкресение. Войводи, повели след себе си отбор момци, всички с вдигнати глави, с напети юнашки дрехи обикаляха от къща на къща да възвестяват, че са се свършили вече дните на тегло и на робия. Отвред с китки тичаше мало и голямо да ги среща. Бащи и майки ги прегръщаха и от радост плачеха пред тях като деца. Този, когото отпосле не застигна куршума на аскера или не си сложи главата под

башибозушкия нож, той, докато е жив, ще има да разправя за него ден, когато първом се каза: няма вече турчин и няма рая! И като се мина и ден, и два, неделя и друга и отникъде не посмея да се покаже ни аскер, ни башибозук, и сладкия блян оживя в сърцата, повярваха в него всички... С тежка отплата отпосле заплатиха те тази радост и новото си царство... То не беше аскер — побеснели пълчища нахлуха и откъм плешивите висини на Буч и долу откъм Жеравени, никой не можеше да устои насреща им. Всеки остави мило и драго и търти към гората: когото настигнаха, там на мястото си и остана, който смогна да избяга, през нощта от върха на планината изглеждаше как в пламъци се топеше къщата му. След ден-два аскера, като очисти всичко и камък на камък не остави от селата, отмина пак, но още никой не смееше да подаде глава от горската шума.

Днес само тъмни облаци гарвани се виеха в небото от сутринта, ту се събираха наедно, разграцваха се, сякаш се карат за нещо, ту пък се разпиляваха ниско над полето и накацваха над мършата, разхвърляна под пътя, край реката и навред из пресъхналите вади на бостаните. Наоколо нямаше никой кой да ги плаши сега. Сегиз-тогиз някъде от кестеновите дървеса над пътя, ако се откъсне кестен и затрепчи из клонака, гарванът, както е кацнал отблизо върху белите ребра на някой леш, ще вдигне само глава, огледа се и пак си продължава да кълве.

Надвечер слънцето беше се вече скрило зад върховете на Буч, из пепелищата на Дреновени се показаха пет-шестима дрипави низами и един чаушин с подстригани отпред мустаци след тях. Стиснал всеки пушка в ръка, с източени напред избръснати вратове, те плахо оглеждаха мястото, дето край всеки дувар бомба е трещяла и от прозорците пушки пърпореха навред. Сега тука не личеха ни дворища вече, ни пътят можеше да се познае. Камънаци и обгорени греди бяха запречкали всичко. Низамите бързо се прехвърляха по тях. На края на селото те се спряха пред един бостан над реката, опряха о земята пушки и всеки отдъхна. Тази сутрин тях отделиха от аскера да тръгнат да обикалят наоколо: да не би от планината някъде да се покажат пак комити. Цял ден вече те вървят и на всяка крачка са нащрек. Дотука, слава богу, не им мина през главата никакво премеждие. Низамите се загледаха в засененото поле, като че не им се хващаше път нататък. По междите на лозята и покрай пътя се тъмнеят кестените и високите

подкастрени бадеми. Нататък, там отвъд реката, дето в битките се бяха укрепили най-върлите комити, се чернееха съсипните на Черновища. А по-насам, тъкмо насред пътя между двете села, в горичка потъмнели дъбове, се е сгушил малък параклис. Те огледаха всичко, послушаха се: наоколо нищо се не чуваше освен дружното свистение на щурците и реката, която клоkochеше под пътя нататък през полето. — Нямахше що, трябваше да се върви. — И всеки пое пак пушка през сред и възвиха към малката дъбрава на параклиса.

Макар зад Буч да бяха изгаснали багрите на вечерната зара, още навред беше видело. Пътят — тесен междуселски път покрай река — изглеждаше като замазан с глина от вчерашния дъжд; никъде по него не личеше да е минало колело или да е стъпал човек или добитък. Тук-там край брега се чернееха мърши, които със своята воня запушваха дъха на низамите и те бързаха по-скоро да отминат. Преди да наближат параклиса, на едно място изведнъж ги задави тежка миризма; те се извърнаха: под пътя долу край елите бяха вирнали подути кореми цяло стадо свини — и всички хукнаха тичешком напред. Като поотминаха, спряха се малко. Чаушина, с уста пълна от слюнка, се изплю от погнусяване, и плюнката му се проточи като тънък конец надолу.

Едвам низамите пристъпиха още няколко стъпки, и сред потъмнелите дъбове се показа малкия параклис — най-много от таквизи места из пътя ги беше страх. Всички стиснаха по-здраво пушка в ръка и източиха пак дълги бръснати вратове. Двама от низамите тръгнаха напред, а другите с чаушина се разпръснаха надолу край реката и бавно повлякоха крака.

— Дали не са се заложили някои зад дъбовете да им отворят работа по вечеря? Или някой ранен в битката, без да са го забележили, пропъзлял е тука и преди да умре, чака да хвърли бомба върху царски хора. Комита вяра няма. Един драм душа да е останало у него, той няма да я изпусне, преди да направи някоя пакост. Онзи ден край други такъвзи параклис нали един, на когото и двата крака били пребити, повали онбашията и двама низами и след това гръмна и себе си... Наоколо всичко е тихо; реката на това място се разлива, та не се чуваше и клоkochенето на потоците. Само малката дъбрава ту подемахше своя тъмен шепот, ту млъкваше, като да се слуша и тя в самотата. Стъпка по стъпка двамата низами избиколиха, огледаха — никого нямаше. Вратата на параклиса зееше отворена, вътре тъмно като в

пещера. След тях настигнаха и другите с чаушина, излязоха на пътя и без да се спират, забързаха нататък към прехода на реката, зад който се виждаха бостаните на Черновища.

Разпилените по вадите и из полето гарвани вече оставяха мърштите, подемаха се и на орляци отлетяваха нататък към потъмнелите дъбрави на Черна гора. Вечерния сумрак взе да се събира около елите и храсталаците край реката, която от вчерашния дъжд течеше още мътна. Водата беше поспаднала, на прехода се показваха един до друг големите камъни; по тях щяха да минат низамите на другия бряг. Тъкмо Чаушина слезе от пътя, единът от низамите го дръпна за мишцата и показа с пръст към плета отсреща. Между два кола беше се превил като дисаги човек, калпака му паднал на земята, почернял от кръв, лицето му закрито към плета, не се виждаше. — Този ще е бил някой от най-върлите комити: държал се е докрай... Като избягал от селото, заложил се е край бостаните и когато аскерът е напярл отвред, търтил е да бяга. Куршумът го е застигнал тъкмо да се спусне в реката и той увиснал на плета, а калпакът му паднал...

Възпрени така въз прехода, низамите бяха вперили очи в провисналия труп и мълчаха. След малко Чаушинът изсумтя с ноздри сърдито:

— Нали не е доволен от хала, на който го държеше падишаха — сега от този, който сам си го докара нека се благодари; нека виси на плета! Ей тъй гарги месата му да изкълват и на огницата им трева да порасте... Хайде! Докато аллах е отгоре и ножът се вдига за славата на пророка, тука само гяурин няма над мюсюлманина връх да вземе...

И всички вдигнаха глави да тръгнат. Но зад убития татък из бостана стори им се, сякаш се мярна човек. Тозчас се стъписаха, пръснаха се и кой зад каквото намери, сви се край брега. Със запрян дъх, със стисната в две ръце пушка, един от хралупата на крива върба, друг иззад някой голям камък, те дебом занадничаха. — Татък, сред лехите зеле, с разперени ръце се бе изстъпил човек, с една ръка развява червена дрипа. — Кървав байрак ли показва, или знак някому дава? Други се не виждат. Само той и убитият на плета виси... Низаминът зад върбата изтегли пушка, прицели се хубаво, но Чаушинът му шитна отстрани, спря го. Изведнъж татък край вадата на бостаня пък буренът зашумя, размърда се и бързо-бързо се затупа по земята, сякаш някой да бие сигнал... — Разбра се вече.

Тресна гръм, втори и трети, избиха пламъци над реката и дим на бели кълба мудно се повлече край брега. Никой отвъд не отвърна. Низамите се спряха мигом, надникнаха пак един отсам, други оттагък: — Нищо... тъй както си беше застанал сред бостаня, той стоеше, без да помръдне, и в ръка показва само кървавата дипа... Един от тях отново вдигна пушка, прицели се и този път всички с очите си видяха как куршумът прониза право гърдите му отсреща; той се поклати и вместо да се повали, стори им се, подигна сякаш по-високо дрипата с ръка. В същото време в буренака към вадата се затупа още по-усилено. Те се спогледаха в недоумение: — Това пък какво е? Откак са ги вдигнали подир комитите, само чудеса гледат: хора побеснели, с очите в огъня вървят, никой живота си за нищо не иска да го знае. Ама туй... и от куршуми да не падат, не бяха срещали... Сви се на всекиго сърцето в гърди и потаен страх изби всички. — Дали и той не е от тези, дето куршум ги не хваща — и за таквизи се разправяше из аскера. Някой, със стара чутовна муска на шия, намерил едвам оцеляла от битките дрипа от юнашки байрак, вдигнал я сред пепелищата, пак отново комити на бой да събира... А отстрани други ни жив, ни умрял го забележил, бие се да стане след него... Чаушинът както беше се прострлял зад един камък, стана, изправи се и погледна отвъд през плета. — Във вечерната дрезгавина зелките прибулили с лека тъмносиня мъгла лехите на бостаня, сред който изправен в цял ръст човек, сякаш понесен на тъмносин облак, показваше в ръка червена дрипа. — Тъдява някъде край тези бостани двайсетина комити са се били укрепили, цял ден са разигравали табора, докато ги избият. Този сякаш от тях някой е възкръснал да разпери ръце насреща им...

Докато дойдат на себе си да видят какво да правят, край вадата на бостана пак зашумоля буренакът, скритият там заби по земята пак сигнал. Низамите, всички из едно, притиснаха до рамо пушки и отново полето заеча от гърмежи. — Каквото ще да е! Нищо срещу пушката на мюсюлманина не е устояло. Когато пророкът е бягал от Мека, задето месецът е осветявал пътя му през пустинята, крилатият змей е сторил клетва пред дявола да угаси небесното светило. Оттогава всяка година се надвеса той над небото и всяка година с гръма си правоверните го повръщат назад. Един гяурин и от крилатия змей ли ще бъде по-юначен!... И един през други те се надпреваряха да гърмят; куршумите свиреха над мътната река и из бостана, а незнайният

гяурин, изправен там сред лехите, от всеки нов удар само се поклащаше изтежко, с разперени насреца им ръце, като че иска да им каже: „Стреляйте, колкото искате, ей ме на! От вашите куршуми не искам и да знам...“ Това още по дразнеше низамите и колкото стреляха, толкова повече им се отваряше охота да стрелят. Те се забравиха. Всичко, каквото им се беше набрало днес на душата — дето бяха се ядосвали, дебнали и търсели, — тука по вечеря искаха да си го изкарат.

Ноцта вече беше прибулила наоколо. Зад Жеравени се показа бледният месец. Подплашен сякаш от гръма и той, назърташе през планинските върхове да види що става надолу из полето.

Няколко куршума се спревариха пак един след други и през сред раздраха ямурлука на незнайника в бостаня. Чаушинът сне пушка от рамо, повгледа се още по-втренчено и махна на другите с ръка да спрат малко. Той разбра каква е работата. — Както вървяха гузни и само дебнеха и се озъртаха от сутринта още, в постоянното си дебнене и озъртане цял ден, те взеха бостанското плашило за комита и откриха срещу него огън, като да бяха налетели на същинска чета. Но подхванали веднъж боят, макар с плашило, низамите не можаха сами себе си да спрат. — И бостанските плашила на гяурите, и те ли кървави байраци развяват в ръце? Отде тази червена дрипа и тука? — Че и там край вадата буренакът шумеше — кой биеше сигнал?... И едвам спрели, излезе всеки от пусията си на открито и отново се започна боя с все сила. Гърмежите пращяха, подемаше ги отзад планината, отекваха се насреца в Черна гора и полето от край до край ечеше.

Куршумите раздраха ямурлука на плашилото, от едната страна се откъсна пешът, от друга провиснаха дрипи, най-сетне и двете ръце с червената дрипа се завъртяха, смъкнаха се надолу и голият кол щръкна. Тогава като на пристъп се втурнаха низамите, прецапаха реката, след тях по камъните на прехода се прехвърли и Чаушина и всички запрескачаха ниския плет на бостаня. Като че силен и упорен враг лежеше там сред лехите повален. Едни не могат да търпят, затекоха се да го видят по-скоро. Други с Чаушина се отбиха към буренака. — Един на три крака кожа и кокал кон се беше завалил в пресъхналата вада и с усилие тупаше с предния си крак да стане. Тази кранта — ранили са я, паднала във вадата и никой не я видял да я

доубие. Само ги изплаши и тя... Низамите с Чаушина възвиха към лехите, наобиколиха всички направеното на решето плашило и червената дрипа, огледаха ги и хвана ги яд за уплаха и шума, който само вдигнаха нахалост. Някой се изплю сърдито, други изпсува настрана... Като нямаха на кого да си изкарат, низамите се извърнаха към вадата, вдигнаха пушки и с няколко куршума доубиха ранения кон.

Чаушинът остана сам над падналото плашило, погледна го със стиснати зъби няколко пъти, после се изплю върху червената дрипа, смачка я с крак и тръгна след другите гневен, че пак се изплъзна от ръката му, пак не можа да хване онова, което с табори аскер и башибозук го гонят навред и не могат да го премахнат...

ПЕТКО ТОДОРОВ ЗИМНО СЛЪНЦЕ

Мудно се провличаше денят или като бе неделя и хората нямаше какво да правят, тъй им се струваше. Мъжете още щом се наядоха и запушиха своите димливи цигари по кръчми и кафенета, едни от жените поклюмаха сами в къщи, па легнаха и заспаха, други няколко — по-млади — се събраха на приказка, а момите бързаха по-скоро да умият съдовете и да се стъкмят за хорото.

Само Елена не знаеше какво да прави. Тя бе приседнала на миндера до едина прозорец и с равнодушни очи гледаше покрития с дебел сняг разграден двор, над когото сегиз-тогиз прелита ту залутан чер гарван, ту орляк чевръсти врабчета, които незабелязано се изгубват в околната глушина. По вцепенените, почернели вейки на дървесата висят ледени шушулки, нататък под стряхата дремят свити няколко сънливи кокошки, а из снега на съседните керемиди понякога запушва самотен комин и синкавия дим неумолимо се разпилява из бледнината на деня. Елена бе отпуснала поглед навън и струваше ѝ се, сякаш всичко наоколо се бе смълчало и се насилва да задреме, сякаш и самия ден заключаваше и без време искаше да заспи. Но на нея се не спеше. Смътно преброждаха из главата ѝ невнятни мисли, в душата ѝ бе пусто, тя сама не знаеше що да прави. Нищо не ѝ се нравеше, а това бездействие и самота я измъчва. И ту потрие загубени между бръчки очи, ту заглади повяхналото си лице, над което времето бе изсушило кората на годините ѝ. След малко изчофили рамене, студени тръпки сякаш пролазиха по гърба ѝ, тя преви скутовете на изтрития си шал, стана и се доближи до печката да хвърли две главни.

Подхвана отсам-оттатък поизстиналата печка, като да се сгрей, изправи се и като метна небрежно поглед към червената покривка на леглото, върху която бе захъркала сивата котка, доближи се и приседна пак до прозореца.

Издаlech откъм хорището, сякаш писваше кралне. Елена се послуша: затумтя и тъпана и весело се преплетоха игриви звуци от цигулка, кралне и тъпана. И в душа ѝ се пробудиха невнятни трепети,

сърцето ѝ затупа като съживено, нещо като да я подема... поиска ѝ се да отиде да се хване и на воля да тропне на хорото...

Но тя изведнъж смутено се отдръпна навътре, като се боеше от съблазливите звуци.

В малката прибрана стая сякаш всичко да бе се улегнало под тежестта на времето. Наредените край прозорци китени възглавници изглеждат като да са слепени, посланото на миндеря губерче прилягаше, сякаш да бе там изляно. А в закритото с червено було огледало, което се наклонява над леглото, се оглеждаха разкачените на отсрещната стена един кръст, избоден на бяла канава, под който личеше „1885 год.“, до кръста в шита от вълници рамка стоеше портрета на подпрян върху пушка войник, а под портрета върх шита синя закачалка висеше дълга бяла кърпа, на едина край на която с червени конци бе ушито „Добро утро!“

— Няма, няма да отида — се боеше да не изтърве себе си навън Елена. — Няма да отида да се подсмивват с мен вчерашни деца... да им ставам за гавра в устата... няма... няма. — И тя си спомняше как миналия празник, когато до нея на хорото се хвана един момък, всички се спогледнаха усмихнати, па и момъкът самичък сякаш взе да се чофили на подбив и тя се спусна и не дочака хорото да се развали, с налени от сълзи очи се върна в къщи и цяла нощ не може да мигне...

— Няма... — сякаш да се удря, си викаше застарялата мома — какво ще правя? Моите връстници отколе се задомиха, прибраха, какво ще правя тепърва на хорото?

А нещо като да я тегли, като да я подвлича...

Тя се послуша. Кралнето волно пищеше, тъпана още по-гръмливо забумтяваше и ведно с тях като да се съчетава тропота на кръшното хоро. И този тропот като да се заглушаваше напук все по-сърдечен, все по-чевръст. Сама елена не може да се удържи и си тропна два пъти с крака, но щом се догади, вцепени се — пак отровни думи смутиха душа ѝ.

— И какво им струва? — се питаше тя. — Но като нямаше нито един, който да милее за нея, който да я закрили, всички я имат за смях в уста си... Па и не сещат, ще кажат две думи нахалост, а тези думи сякаш като разтопен туч ще капнат да разранят сърце ѝ Изпреди събрали се пак на хорото и Нено панталонджийчето заловил се да му даде Кина карамфила си: „Бягай се оттук!“ — вика Кина.

„Или ми го дай с добром, или ще го дръпна!“ — вика Нено.

„Вземи от елена“ — показва тя на нея и се хили.

„Аз от нея неща“ — клати глава Нено.

И защо — продължава да се окайва на себе си тя — да вземе от не? И каква е тя, че Нено не ще? — Стара мома... Останала сама в света, всички да се размиват с нея...

— Няма... няма... — отсече тя и се повърна пак да седне до прозорецът.

Свирнята не млъкваше, а сърдечния тропот, който оттатък сякаш под земя кънти, като да искаше да смаже, да стъпче всичко повехнало, всичко застаряло.

И незабелязано, когато Елена бе свела глава на гърди, зад морния облак изпъплиха няколко слънчеви лучи, под които сякаш съживено трепна всичко. Светнаха ледните шушулки; снеговития скреж по двора, като безчет разсипани ялмази, магически забляска и всичко като да се усмихна...

В това време Елена вдигна очи — слънчето вече се възмогна над облака, няколко лучи надникнаха в стаята и като да замилваха самотното ѝ жилище. Чиста, необятна радост трептеше около нея и във великото тържество невнятно като да се губи и тропотя на играчите и свирнята, които смущаваха душа ѝ. И огледалото, и рамката, и стъклото с вода, което бе сложено на масата, и над нея затъкнатия изсъхнал цвят от слънчева майка, всичко сякаш да прогледна засмяно, дружелюбно. А повдигна се в нейните гърди някаква потайна сила, душата ѝ се разсмя детински и лицето ѝ разкравено просветна...

И Елена като да се сля с всичко наоколо.

ПЕТКО ТОДОРОВ
ПОД ЛИПАТА

I

— Изпрежулихме си ръцете с този бурен, моите ме смъднаха чак. Стига, бацьо, утре ще го доизскубем и в другите лехи. Жена, събери плевеля. Донеси го да го натрупаме на камара, ай тука на пътеката. Да е наръки. Като полеем бостаня, довечера с чирака ще го изхвърлим оттатък в сипеите. Де го него? — Ха-ха, коня отишел да доведе. Чакай пък аз да занеса хамутя. Ако има някоя вада неотпушена, вземи търнокопа, бацьо, да я отпушиш.

— Ами като отвърза коня, напои ли го? Хубаво. Дай го тука. Остави го на мене, аз ще му турна хамутя. Ти вземи катраника да намажеш долапя и колелото горе да не скърцат. Оправи и лакомицата. Да не се пилее водата, че я виж как е изкопала покрай вадата. Тука жената пак мисирки беше насадила...

— Дорчо, Дорчо, стой! С-с-ст! Стой! Не те оставят и тебе мухите на мира. Цял ден си си клатил главата по моравата и си дръгнал крантавите си ребра. Още малко. Повърти долапя да полеем, подире ще те назобя и никой няма да те бутат чак до утре. Ха, ела да те впрегна. Ди-и, ди-и... Върви де!

— Я го дръпни да го закопчеш от другата страна, бацьо. Жена, намери му пак парцаля да му вържеш очите. Какво се чудиш? Добитък, пък и на него му се вие свят ли! Ами да те турна петстотин пъти на туй малко колело да обиколиш до вечеря, как ти се струва? Добитъка, и той не е без свят. Хубаво го вържи. Ха тъй. — Да доде чирака да го поведе. — Обиколи два-три пъти с него, доде си поеме сам... Елате пък ний да седнем сега ай тука на синора под липата...

— Пуф-ф-ф, сними си калпака бацьо, да ти се проветри главата... И днешната горещина не беше малка. Я вижте стърковете на пиперя и на патладжаните като попарени стоят. На тази мараня, ний като смогнахме да оплевим повечето лехи... Сега да си починем. Подир труда и мъката, почивката е благодат. Този, който се е бъртал като нас отзори, може най-добре да сети сладостта й по туй време. Ей вече сенките се отпуснаха надолу по лъките и отсреща въз баиря вечерника зареди дългите из ръжта. Белите облаци, като разчепкани фъндъци

вълна, и те се показаха отдолу. Вадите навред нали са отпушени. — Гледай, водата обиколи бостаня. Лехите захванаха да се поят. Сега ще се разкрави всеки стрък... Ех, какво хубаво се прохлади наоколо.

— Туй е тя, нашата книга, а, бацьо! Какво ще кажеш? Всяка леха е лист в нея, всяка межда — ред. Ката година ний с жената си я преговаряме. Знаем я вече наизуст. Пролет с лизгаря и търнокопите я напишем и ще я четем цяло лято до Димитровден. Хем на ум ни учи, хем здраве ни дава, хем отгоре и хляба си изкарваме с нея. Ти, докато не беше се размирила Влашката земя, години наред походи отвъд, през Дунава да четеш. Ама не вярвам и твойта книга там да се е отличавала по нещо от нашата тук... Бог да прости баща и майка, че са я оставили... Слушам тази сутрина, буля облажава жената, че отхранила синове, работата им само на писане и четене да върви. Пък аз ѝ соча лехите и ѝ викам: — Който се научи на тази книга да пише и чете, той и помисъла на самия господ ще проумей. Над него господ стои и всяка буква с цвят кичи и с плод оплодява. И на нея пак си исках аз моите синове да научим. Нищо друго не им трябаше да знаят. Щяха и тримата да ме поменуват, докато са живи.

— Гледай, ти се смееш!

II

— Ей ми бога! Всеки път колчем стане дума за моите момчета или се размисля самичък за тях, струва ми се: язък, туй за туй отидоха... Жената все се сърди, като кажа тази приказка, ала тя не ме проумява. Мисли, че искам само момчетата да одумвам. Пък аз тях не ги съдя. В такова време настигнаха, когато младо и голямо ризата от гърба си продаваше на книга да върви да се учи...

— Нямах ли за друго за какво да приказваш? — рече жената.

— Как тъй? Цял живот с батя не сме смогнали да седнем да си поприказваме, сега, когато ни побеляха косите, ако не си кажем, каквото ни се е набрало — в гроба ли тепърва ще си го доизказваме?... Аз отколе все се каня да разправа на батя: той е по-стар и толкоз е ходил по света. Може той нещо повече да проумява от днешните хора... Остави ме! На такъвзи ум като тебе не мога да лежа аз: защото всички тръгнали из един път, той ще бъде най-добрия. Да вървя като добитък подир другите и да не се питам: де отивам. Или едно нещо да не се побира в главата ми, и аз да го вземам тъй на вересия. — Тц! Те само даскалите гледат какво казва книгата и не му мислят нататък. Мене ми е дал господ ум и аз не съм го захабил в прашни бурета. Докато не се убедя в нещо да го видя — който ще да ми приказва и каквата книга да го пише... Виж да отида при тогоз, и при оногоз, да попитам — не ме е срам...

— Само да ставам на хората за смях ли?

— Волно му воля, който иска неща се смее...

— Като позастарее човек, казваш, батьо, захваща всичко да му се види наопаки и мъчно му се налива в главата ли?

— Не е тъй! На времето, когато първия ми син тръгна на училището, на мене още тогава не го побираше ума. Нека каже жената колко пъти съм се чудил: — Как изведнъж сега всички се родиха за книга да стават? Бащите им: един градинар, други овощар, трети ковач — те всички учени... Чакайте малко! По книга ли зелето ще садите или клинците по нея ще избивате! Или господ от небото ще ви проважда печени врабчета, вий само да стоите и да четете. На нашето

време един даскал имаше в града и той пак покрай учението си и занаят държеше. Като научиш при него колкото да си записваш името и да можеш да си водиш сметките на тефтеря, тичаш по-скоро да се хващаш за работа и да си вземеш хляба в ръката. То се знай, който ще да става поп или този, който от даскала занаят ще учи — той ще остане по-дълго да му мете килията и да му носи дърва. Ама оставаха един-двама. Поп и даскал не е всякому подадено. Пък и не са занаяти да облегнеш само на тях...

Запахна една нова тогази — не знам отде бяха я донесли! — „Учете се, мои птички, четете, пишете“ — и помъкна се куцо и сакато. Моите не можах да ги възпра.

III

За най-големия, право да си кажа, мене не ми е толкова сега. То от малко си беше едно кекаво, злоядо дете, невредно, за нищо го не биваше. Проводихме го на училището и то кого да си избере за другарче? — Помниш ли жена? — На Главанака момчето. Онуй сухоръкото, с изюдените уста. Първия ден, щом ги погледнах как са стиснали под мишца плочите си и се клатят нагоре към къщи, рекох си на ума: „И двама сте тъкмо в една кола да ви впрегна...“

И подир година-две, като ми казаха и даскалите, че и той прилегнал към книгата, оставих го — хайде пък, нека заляга там, с перо, с книга, ще помине с тях как да е в света. Работа, каквато и да го накараш, не може ѝ излезе наглава. Купих му една ракла да си къта в нея букварите — и казах на майка му: „Никой за нищо да го не закача.“

То и тъй по-напред не му се чуваше твърде гласа из къщи, пък откакто се вдаде в учението, съвсем... Забравихме, че с нас живее човек. Сегиз-тогиз се мерне помежду ни една сянка — и толкова. Тогава аз за първи път в живота си тъй отблизо захванах да виждам какво нещо е книгата. Как човек съхне и крее до нея! Мина време, взе да дохожда на години момчето: уж да заякне, да възмъжей, а то като че се срасте само, няма сила, дето се казва, хляб да си отчупи. И отде ще се вземе сила у него. Да е работил, да е ходил, че да седне да се наяде, да събере и сила. Пък то, и денем, и нощем си гноил гърдите над книгата, доде над параята, близне от туй, от онуй — от котката по-малко ядеше! Че отгоре на всичко едно замислено, окумено, лута се из къщи като запоено. Гледа те и виждаш, че те не вижда. Слуша те: — а-а, вика само, не може да си събере ума, да чуе какво му приказваш. По-малките и двамата го взеха на смях. Аз съм баща, захвана и мене да ме боли сърцето за него. Най-вече, като влезех в къщи, да ги погледнех с Главанакото, коленичили до раклата, пишат, струваше ми, виждам ги и двамата над гроба си как са се надвесили...

Додея ми веднъж: „Поврага, рекох, и писанието ти, и учението ти! Лишни деца, който има, нека ги провожда на училище.“

Потеглих го аз да го отбия от този път, ама той нали вече тръгнал в него! И тъй му приказвах, и инак... — Не, толкова се бяхтал досега, ще кара още една година да свърши нашето училище, тогава щял да види какво да прави. Взема неговата страна майка му, вмесиха се някои от съседите и аз... Кешки тогава да бях настоял повече на своето...

Как да е, мина зимата: цяло тенеке газ изгорихме повече да четете катаден до късни полунощи. Напролет всички деца от махалата изскочиха на игрището, по-малките и двамата за ядение не можем да ги приберем — той седнал горе на чардака, забил си главата в книгата и от сутрин до вечер ту една оставя, ту друга взема, все четете...

— Какво пришепна пак под нос, жена? Слушаш ме и се чудиш как едно по едно съм ги запомнил всичките ли? Чакай, аз ще ти ги изредя докрай! А, няма буля тука и тя да слуша...

— От Кирил и Методий, кажи, бацьо, даскалите, като захванаха да изпитват децата, питаха го комахай два месеца. Най-подир на Петровден ще им кажат: кое е дало изпит и е минало по-горе, кое остава да повтаря. Пусна черкова, вземахме се няколко души от съседите — отидохме в училището.

Даскалите се наредили покрай една дълга маса, раздават на децата едни листове — свидетелства, и само викат: „Дава и минава — дава и не минава“. Изправи се някое пред масата — бледо, изсъхнало, — вдигне ръчица да поеме свидетелството си, каже му даскала: „Не минава!“, и то току му се разтреперят свирките, стъписа се, долнята му устна се задърпа и се заплаче. Изправи се друго — „Минава!“ Подскочи изведнъж, пръпне като пъдпъдък.

Гледам ги аз, пък Берберя, покойния, седнал до мене, бута ме и ми шушне на ухото: „Не стига дето свети Петър се е изправил на райските врати горе, ами и тука долу: туй пуца да мине, онуй не пуца...“ Тъй ще му е отредено на този светец, засмях се и аз, и на горния, и на долния свят все той да ги разплаква и да ги радва.

Дадоха му на моя син свидетелство тогава, отличил се по всичко. Като му лежало туй на сърцето, рекох му — доби го вече, я? Да го прибере в раклата си да си почине, подире ще видим и да го наредим някак.

IV

Нашата работа нали я знаеш, бацьо!...

Ай тъй и тогава през лятото пак се бях записал покрай бостаня, рядко ми оставаше време да надникна да видя какво става из къщи. Само празник на връщане от пазаря се отбивах у дома за обед. — Имахме нея година десетина пилета, за момчето всеки празник и пиле заколваше майка му.

Жената пристоя, хвърли и той книгите настрана, повлякоха го момчетата по реката, по лозята и подир някоя неделя, гледам го, захвана да дохожда на себе си. Не исках още да го бутам: нека се съвземе хубаво.

Мина Илинден, към богородични пости зазряха дините и пъпешите. Него лято не хванаха дъждове, зеленчука твърде не стана. Ама бях посеял ей таме десетина лехи дини и пъпеша! Като се наляха, та се натъркаляха до малините една до друга като гюллета: мало и голямо се провървя на бостаня!

Беше дошел и кмета с трима-четирима даскали веднъж. Откъснах им няколко дини, откъснах им и пъпеша, рязаха ги, ядоха, черпиха се с ракия — повикаха и мене да почерпят.

— Ти — каза кмета — имаш едно момче, сега свърши училището. Намери ли му някаква работа? Я го проводи при мене да го направя писар. Триста гроша ще му дам на месец.

— Хах — зарадвах се аз. — Още утре ще му кажа да доде!

Обърна се тогава един от даскалите към мене. Той не беше нашенец, не ми иде на ум сега как го казваха.

— Ти — рече — не давай твоето момче писар. Проводи го в Габрово да се доучи, подире ще намери и повече от триста гроша да му дадат...

Аз, като бях видял вече какво е книгата, вдигнах ръка изведнъж:

— Тц-тц! Не искам, даскале, син ми и да чува тази приказка! Нито имам толкова пари да го издържам, ни и да имам ще му дам...

И още същата вечер бързам да си отида да разправа на момчето — мисля си, ще го зарадвам.

Отворих вратата, влизам у дома, намерих ги и тримата долу в трема. Той стъпил на стол, вдига едно сандъче, направено на кафез, помалкият, изправен на стълбичка, присяга през главата му да закачи кафеза на гредата, пък най-малкия, прегърнал две гугутки, чака да ги запрат вътре. Година и повече гугукаха тези гугутки под стряхата — струва ми се, някое от вашите момичета, бацько, беше им ги дало...

Заковаха кафеза, него го потеглих настрана и му казвам:

— Тъй и тъй... Работа тъкмо за тебе.

Пък той наведе глава, че като замънка:

— Добре, татко, ама аз съм решил да отида в Габрово!

— Туй тя, новата!... Че кого пита на своя глава да решаваш — подех го аз. — Кой ще те поддържа? — Той мълчи. — Колкото си се учил, стига ти. Няма да се учиш, докато си отпориш кожата...

Седнахме на параята, аз като баща мъча се да му докажа и разправа всичко. — От учение няма полза. Само ще си затрие силата и младостта в книгата. Учен човек никога не може си изкара самичък хляба; все ще протяга ръка на другите, които работят, да му дадат. И целия свят ще се смее и ще се подиграва с него...

Аз му думам, той само си чопли ноктите, спогледват се с помалкия и се подсмивват. — Колко бяха се учили и двамата и колко знаеха, ама — те учени, аз прост, — хванаха да ми вземат приказките на смях и да ми се надуват още оттогава.

— Да знаеш, бацько, как са ме вадели от кожата навън с тези присмехи, и колко пъти майка им се е изправяла помежду ни да не се сбием!... Ти си се спрял, хортуваш му и му доказваш човешки, то, вирнало нос, хапи си устните и не иска да си стори труда и да ти отвърне дори. Докато изкопчиш една дума от устата му — е-е, сякаш милостиня ще ти даде.

Ами тогава аз още не бях влязъл в нрава на учените и се запъвах от все сила.

— Да речем, ще отидеш в Габрово, ще се изучиш. Подире?

Свива рамене.

— Ще видя, вика. Сега не е като на наше време. За учени хора има много работа.

Най-подир, като видях, че не иска да вземе от приказка, вдигнах си мотиката и пачника и си тръгнах към бостаня. От прага само се извих и му казах:

— Прави каквото искаш. Пет пари от мене няма да видиш.

V

Един-два дена след нашата разправия жената се опитала и тя да го отвърне. Ама като видяла, че щом му заприказва, и на него му се наливат очите, оставила го. А подир някой време — нали е майка, пристанала му и сама на ума. Полека, без да чуя аз, взела да го събира за път. Разчепкала дреп, натъпкала му дюшек; беше останала от руските солдати у дома една сива завивка, дала му я и нея: нагласила му, стегнала му всичко, каквото трябва. Нямали пари да замине и за първо време да се настани там — взела си майка му среброто — чапрази, гривна, обици, — отишли двамата при сарафина, заложили ги, той им дал сто и петдесет гроша. Пък повикали Стояна кираджията с коня си. Рано една сутрина натоварили му дрехите, целунало момчето на майка си ръка, кираджията повел коня, то с една тояжка подир него, че през кривините, през тревненските колиби, право в Габрово.

— Я дай си тютюня, бацьо. В моя пакет останало само дребното — не мога да си свия цигара... Толкова стига ли... Аз огън си имам... И ти ще запалиш ли?

Изпроводила го майка му, притворила портата, влязла си у дома. Пък като се погледнала сама: — ами сега? До днес той пухтял и въздишал из къщи, тя го раздумвала — от днес захванала тя да пухти, нали нея няма кой да утеши! Двама по-малки стоят пред очите й. Тя тях ги не вижда. Дори те като че не са й деца: не може да ги търпи. Не зная какво се изтървал най-малкия да й рече, тя им се сропала, нахокала ги и ги изпъдила при мене на бостаня.

Надвечер додох си в къщи. Тя седнала в трема, скръстила ръце, не повдига очи и да ме погледне. Сещам се аз каква е работата, ама се правя уж нищо не разбирам.

За момчето зло сърце още не си правех. Мислех си, ще постои в Габрово, ще се повърти да му проводя някой грош — като види, че аз не се обаждам — какво ще прави? Ще си вземе пак тояжката и ще се върне, както е отишел...

Покрай зелето и алабашите аз още по цял ден си имах работа тука. Ама вече беше захванало да се заесенява, не можеше да се ношува в колибата — захванах вечер да се прибирам в къщи. Жената на мене нищо не казва, пък гледам все умислена, все току въздиша. Легнем да спим: ту на тази страна се обръща, ту на оназ и сън я не хваща. Напред не можеше да ги търпи по-малките около себе си, сега изведнъж ѝ домиляха: щом станем сутрина и първата ѝ грижа — тях да ги нареди и изпроводи на училището.

— Тъй ли беше, жена?... Видиш — ти всичко криеше тогава от мене, ама аз като да съм бил в душата ти! Подсмиввай си се сега настрана, колкото искаш. Тогава, докато ти донесат писмо да разбереш момчето си... Помниш ли?

И днес сякаш ми е пред очите, бацько! Седнали сме двама, ей тука до долапя на една рогозка, турнали сме помежду си кринчето, лупим боб. Тя се обърнала към мене насам, пък аз гледам нататък: зад гърба ѝ покрай цялата вада нацъфтели едни хубави желти мисирки. Лупим си тъй боба — шушлопа хвърляме настрана, зърната — в кринчето, — тя пак си свела очите, не продумва.

Надвечер, по туй време речи, децата ги пуснали от училището, подадоха се тичешком оттатък и от колибата още в един глас и двамата викат:

— Мамо, писмо... писмо дошло.

— Де го? — скочи изведнъж тя. — Дайте го. Какво пише?

Хванаха писмото и двамата срещнаха глави над него и един през други засричаха.

Момчето пишеше, че и габровските даскали го питали и разпитвали няколко дена, отличило се и пред тях и те му отпуснали по двесте гроша на месец да стои и да се учи там. — Отсега нататък, казваше на края писмото, за мене недей мисли. Аз се наредих вече. Като взема да си получавам месечината, на три пъти ще отделя по петдесет гроша и ще ти ги проводя да си изкупиш заложеното на сарафина.

Тя се прекръсти, олекна ѝ.

VI

Тогава пък аз се замислих. Какво се надявах, пък то какво излезе? Ама до него време кой ти беше чувал такова нещо: — Да те повикат, да те учат някъде, че отгоре на това и пари да ти дават! Толкоз много ли притрябаха на света учени хора и какво ще бъде то това учение в Габрово?

Поразчу се из махалата, захванаха да ме разпитват и съседни, и роднини.

— Ха-ха, може и буля да ме е питала!

Аз вдигах рамене пред всички.

— Те помислили — казваш, — че крием от тях нарочно?

— Може и да са помислили?

Сам, като не зная нищо, кому какво да кажа? Тряба да намеря някого на мене най-напред да разправи.

Рекох, ще попитам по-малкия — и той нали ходи на училището, може да е чул от даскалите нещо.

— Ти не знаеш ли сега какво ще учи бацько ти в Габрово, бре? — обърнах се към него.

То беше една зимна вечер — той, бозна къде хайтувал, дошел си, — ний бяхме се наядли всички. Аз съм се дръпнал на одъра отгоре, майка му топли гозбата, той седнал на паралята сред къщи, гладен, дошло му да повие вече.

— Какво ще учи! — сропа ми се.

— Питам те, какви работи ще учи?

Майка му сложи саханката на паралята и той се разлапа като вълк.

— Всякакви работи!

— Как тъй всякакви?

— Ай тъй. Ще учи всичките царства, дето ги е имало по земята, царете им. Кой цар колко е царувал, кои са му биле синовете; всеки с кого, къде и кога са се били. Мястото, годината и деня, когато са ставали битките им.

Аз свих рамена:

— Може да има охолни хора по света и туй да им се иска да знаят. Ама на моя син защо му е?

— Как, защо му е? Нали ще го питат за него... Ще учи още и по целия свят де какви градове има, имената на моретата, на реките, на планините и на върховете на планините. През коя планина къде се минава и коя река каква земя от каква отделя.

Като из чувал изсипа той бързо-бързо един куп приказки, после се извърна към мене, навярно да види дали ме е зашеметил съвсем. Аз пък се направих на глупак и взех да му приказвам тъкмо напротив, само да го дразня.

— Чева не ще тръгне пешком да обикаля света, за какво му е пък туй? Едно време хората се вдигваха, оттука на Божигроб отиваха; без книга да са чели и без да им е разправял даскал. Тук ще се отбият да попитат, таме пак ще попитат — навред нали има хора, ще упътят всекиго.

— Ха, тъй било... — запъва се той като рак на бързей и като че не ме и слуша биля. — Ще учи още имената на всички бръмбари, всички птици и четверокраки животни. Дето и да ги има по света. Всички бурени, цветя, треви и дървета. И всички камъни, масла и руди.

— Ех, ех — спогледнахме се ний с майка му и се разсмяхме. — И имената на всички звезди по небото няма ли да ги научи?

— Ха-ха. И тях!

— Е, ами ще остане ли място и за друго в тази глава, когато натъпчат в нея всичко, дето го има по земята и по небото. И за какво му е туй?

— Да го знае!

— Как тъй да го знае? Само затуй ли той ще стои там да си хаби младините и да си губи времето?

— Е, защо да си губи времето? Като го изучи, нали ще му дадат свидетелство, че е свършил?

— Ама за какво ми е неговото свидетелство? — оставих аз шегата настрана и вече го скепцах здравата. — Що ще прави той с един лист изписана книга и с глава, натегнала от царе, бръмбари и звезди!

Вперил съм аз в него очи, пък той сякаш му додея да се разправя с мене, стана от паралята, изви се към раклата си и е-е-е тъй изтежко ми рече:

— Докато ги разбереш ти тези работи, татъо... Не са за тебе.

— Тъй ли! — викнах му аз. — Я ти, като си ги разбрал, да ми ги разправиш!

Той захвана да вие и да сучи. Насам-нататък, не може нищо да ми каже.

— Слушай жената какво приказва: — Все тъй... Те млади — пък аз съм чоплял само да намеря нещо да се наддумвам с тях... Чувай я, бацьо: гръмнала й била главата от разпавии...

— Чакай, аз ще ти кажа и за разпавиите си с тях... Ами ний се заприказвахме, пък на чирака не му иде на ум да остави коня...

VII

— И ти с Дорча долапя ли ще въртиш, бре? Казах ти, да го поведеш, колкото да тръгне и да си вземе пътя веднъж... Ха, върви седни тука да си починеш малко.

— Я, как си се справи самичък Дорчо; той си знае вече, не иска никой да го води... Сега се и позахлади — на него му е леко. Като му са свързани очите: през какви ли тъмни гори и клисури струва му се минава и бог знае какъв път е извървял...

Ще повърви той още някой час тъй. То слънцето е на залез, ей вече запипили отдолу по лъките пътя: хора и кола тръгват си да се прибират. На нас и хляба ни, и работата ни са тука. Тука е и на Дорчо зобта... Нека се полее бостаня хубаво, че в тази засуха тъй си изгаря стърка на междата, ако не го напоиш.

Аз до туй съм си дошел — и човека, и добитъка, и злака — всички от един корен издънки са. И всяко по реда си иска: храната, водата, въздуха и слънцето. Побъркаш ли му реда на което и да е — или го само храниш, пък на въздух не излязва, или не го поиш, пък слънце отгоре му пече — и то захваща да крее вече.

И ако има нещо, за което най-много да съм се разправял с моите синове, то е, защото ми се вижда и работата им, и живота им... ай тъй, въвн от реда, дето го казват.

— Ти, бацьо, нищо не си видял... Цяло лято си на градина във Влашко... Зиме се върнеш, ама то за колко? Без тебе, се вика, твоите деца пораснаха. И като ти бяха все момичета: отгледаха си се, направи им буля прикя, задоми си ги — ти не сети биля. Най-малката прескочи плета против волята ти, пристана на Бояджиевия: — ех, те тези работи, нали знаеш, стават... Не е то като с моите... И което насън не ми се е присъняло, ме накараха да го чуя и позная край тях. Ще се наддумваш и ще им се опираш биля, ами... къде щеш! Иска майка им да се оставя да ме поведат за носа...

С най-големия, виж, разправии не помня да съм имал. Той, каквото имаше, на майка си ще го каже. Ама с втория! Хем ропаше ми се, не ме слушаше, посрещаше ми приказката, хем пак самичък съм

ходил да го викам да приказваме. За книга ли беше той, когато и ум, и сръка, и сила му дал господ: и сега-сега каквато работа да го накараш, нищо не се отърва от ръцете му. Как той можа да се примири и да се побратими с букетата, още ми е чудно! То беше едно дете!... От неговия глас други не можеше да се чуе в къщи. По-стари, даскал, майка, баща — никого не искаше да знай. И каквото кажеше веднъж: сбъдник, умираше на своята! Жената и съседите все току ми натякваха, че не съм му стягал юздите; оставил съм го цялата махала на главата си да вдигне. Пък то, слава богу, по-големия ми нали беше кротък, мирен; да му кажа: изуй си обуцата, разрови жарта, стъпи в нея, ще стъпи. Ама за какво ми е кротостта му и послушността му? Тя на книгите му и на даскалите му може да приляга. Мене ми е човек да видя пред очите си, жив човек! Втория, щом бутнеше вратата да влезе в къщи, и всички се щаха кой иде. Ще доде вътре, гледам го тичал, борил се, заруменели са онези бузи, блеснали очите му, ноздрите му пърхат като на презобено конче. Сякаш абраш ще изхвърли! Седне на параята, стисне коматя, че като захрупа — чак и ушите му пращят!... Какво да го спирам, какво да го вържа: младо вино, докато не прекипи, запуша ли се? Какви, какви не бели ми е правил!

VIII

Най-напред от малко беше му оживяло на сърцето: все около поповете и черковата да се върти. Една година тъй: — празник той ще се качи да бие камбаната; попа покаже от амвона причастието, той ще вдигне светилника — ако го изпревари друго момче, сдърпва се с него пред всички и го взема от ръцете му... Гледа го майка му и драго ѝ става, вика ми: все около олтаря като навърта, може да поприсмирей... Пък аз си знам стоката и чакам да видя как ще я завърши само.

— Какво се засмя, жена? Завърши ли я?... Ха-ха, както трябва! Ама да ти кажа: той не е крив. Нали срещнах подире иконома, самичък ми разправи. Доде ми да му кажа: каквото си търсил, намерил си го — хайде да са здрави предни зъби!...

— Гледай, бацьо!

Срещу Водокръщи, сутринта, светили поповете вода в черкова: ще тръгват да ръсят по къщата. Събрали се около всеки поп по тумба момчета, бият се кой да му носи менчето със светената вода. Иконома дал своето менче на нашия — той и да пеял знаел цялото „Во Йордане“ и като най-верен. Ама повел подире си още седем-осем момчета да му пригласат.

Попа с китката и кръста в ръка, нашия с менчето и подир тях момчетата вървят от къща в къща наред и пеят. Забелязва нашия син, че другите, като додат в песента до „Во струях си Йордански“, млъкват, чакат него да поеме. Пък и забелязва още, че хората на попа дават по няколко гроша в ръка, а за тях пуцат в менчето по петаче, по десетаче. Пресметнал си той: тези момчета едно, не знаят песента, друго — ако вечерта седне да дели с тях по равно, колко ще му, се падне. И скроява една такава: — влизат у кметови и от пътния праг още викват всички „Во Йордане“. Кметовия двор какъвто си е дълъг, докато додат до в къщи, изпели първата половина на песента. Отворили им вратата, кметката излязла със свекърва си да ги посрещнат — те тъкмо да подегат „Во струях“, нашия се смълчал, засекли се момчетата и той извикал:

— Дядо попе, тези не знаят Востроядата!

Извил се попа, скръцнал им, подхванал сам срещу кметицата „Во струях си Йордански, мир господ“, подире му и момчетата — изпели песента.

Като излезли от кметови, взел да ги гълчи попа. Разправя ме пак нашия! — другите не знаят Востроядата. Какво било туй Востроядата? Втората половина на песента, дето се вдига гласа с „Во струях“, момчетата си я нарекли Востроядата. Разсмял се и сам Иконома от тая, ама послушал нашия син, отделил другите и повел със себе си само него и още двама.

Водил ги до тъмна вечеря, не оставил къща да не обходят в града. Син ми с менчето в ръка; другите двама, като влезли в нашата махала, нарамили пък по едни дисаги: — ний сме еснаф хора, вместо пари сапунджията дава на попа няколко свещи, грънчарина — паница, и момчетата прибирали всичко в дисагите. Станало късно вече, обхтани, измръзнали, отишли у попови да му занесат изръсеното и да си разделят, колко се е събрало в менчето. Попадията им дала една тава, момчетата си изсипали петачетата. Много ли са му се видели на Иконома, полакомил ли се и за техния пай, навежда се и взема кривач от парите им: „Аз другите ги отделих, казва, вий останахте само трима: по-много ще ви се паднат...“ Прекипява на нашия, сграбчва и той с кривач останалите на тавата и без да му мисли: — Бац!... заронили се по брадата на попа мокри петачета само!...

Врясва попадията, погва го попа и той по-скоро из вратата, че у дома.

Дохожда си, ляга си: ни лук ял, ни лук мирисал.

На другия ден като се вдигна една врява... майка му си счупи хурката у него. Аз нищо не му рекох.

IX

Не само тогава — много пъти съм си затулял очите на буйствата му. И той като че беше ми хванал слабостта: дето поминеше, мало и голямо викаше от него.

Ама един път много беше се забравил. Щеше да ме пъхне в беля, години да ме разкарват по съдилища и да не мога да се разправя. Наложих го — не помня ощ веднъж тъй да съм го бил.

След Сръбската война две-три лета момчетата бяха забравили всички други игри, само на солдати играеха. Като ги разпуснеха от училището, излизаха горе на баирите — нашите отсам, отвъденчетата оттатък, — избираха си главатарите, направяха си от папрат колиби, измазваха си малки пещи, да пекат в тях круши и сливи, и захващаха да се дебнат. Някоя вечер или отвъденчетата се прехвърляха отсам да развалят колибата и пещта на нашите, или пък нашите натупат някои от техните по реката, тогава изстъпят се и двете страни над дола и по няколко дена се замерят с камъни: става същинска война.

Първото лято, докато син ми зяпаше патрахила на попа, момчетата от нашата махала ги водел на Берберя сестриния син. Като вуйча си и той беше такъвзи черен и пелтечеше — подире музикант стана някъде. Ама тогава между всички по-корав от него нямало и с прашка можал да хвърля надалеч. На второто лято, като отишел нашия на баиря — той повече харесал на момчетата, — избрали него за главатар. Сестреника на Берберя се разсърдил, оставил ги, минал оттатък към отвъденчетата и ги повел срещу нашите. Няколко дена завързали се едни битки: вече или тез, или онез...

Най-подир за последнята битка нашите се сговарят от вечерта още: да излезят на баиря и от сутринта, докато не се стъмни, никой да си не отива у тях.

На другия ден, щом слънцето се вдигнало, рано-рано нашият си отчупва един комат и изскача из къщи. За главатар като са го избрали и той ще бъде главатар какъвто се следва... Отива на колибата, подир малко дошли няколко момчета. Станал с тях да обиколи наоколо и да си донесат за булгуря вода. Казали вече всички: няма да се връщат за

обед: там на печта ще си варят и булгур... Оттатък на другия баир никой още не се показвал. Като слезли на кладенеца в дола, изведнъж отгоре ги запарастили няколко отвъденчета. Рекъл син ми да се дръпне към нашия бари, погледнал, отсам пък сестреника на Берберя с още едного ги избиколили вече. В туй време, тъкмо ще ги хващат, задават се горе откъм колибата на нашите пък цял орляк момчета и вместо син ми, в примката се хваща сестреника на Берберя. Пипват го, повличат го със себе си — роб! Отиват горе на колибата, свързват го, изправил се нашия, ще го съди:

— Той е изменник — викат всички, — смърт!

Тъй се съдело по войната, чули те, и помежду тях тъй. Метнали му една връв на врата, този хванал единия край, онзи другия и син ми дава команда вече: ще го душат. Тъкмо го постиснали и то, Берберовото сестрениче, каквото беше черно, посинели му устните, пък и пелтек, едвам можало да издума на нашия:

— Чи-и-и м-милост нямаш ли бе?

Преди две години пак я разправяше син ми тая: той се стиска за корема от смях, пък ний с майка му го гледаме и се чудим на ума му. Без малко щели да удушат момчето.

Ами добре се случил на същия час да мине оттам вуйчо му. Той имаше нагоре ливади, ходил бил на ранина да си заведе косачите и да закара коня си да пасе. Като ги погледнал — изтръпнал, не можал очите си да повярва човека. Впуска се между тях; както държал свития юлар на коня си, развъртява го, пръсва ги като пилци.

Помня, дойде подире при мене тук Берберя, бог да го прости, разправя ми и тъй трепери цял. Пък като ме взеха дяволите, подскочих, отидох си у дома. На градинските баскии беше изправена мотичката, дръпнах я, че с топоришката... Син ми тъкмо хранеше под стълбата гугутките си. Набих го, както си го беше заслужил.

Х

— На батя му се просълзиха очите от смях... Какво? Много си слушал да разправят за него, ами тази не беше ли я чувал досега?... Нали ти казах: че вий с буля какво сте видяли от деца. Питай нас с жената!

— Хе-е, туй, дето са ти го приказвали за конете по ливадите — то не е бозна що. Съберат се няколко души — той лятно време цяла чета момчета водеше подире си. Дето има из поляните оставени коне да пасат, избиват им коловете; ако са с букаи на краката — и тях се бяха научили да разкопчават: по двама, по трима намятат се на един кон и се втурнат накъдето им видят очите. Най-много ходеха нагоре по колибите да крадат сливи. Като лавнат кучетата да ги погнат колибарите, те препуснат конете, никой не може да ги стигне. Ще убягнат, слязат в ливадите. И няма да отидат барим да вържат конете, отдето са ги взели, ами ги пуснат тъй буца и те тръгнат из овесята. Че правят на хората пагуби, че ще ги хване пъдаря — никого от тях не го еня.

И какво ще се смисли за другите, когато, както казваше жената: нашия син себе си не жали!

На друго място той не ходеше да се къпи — в бездънка! От реката и от слънцето всяко лято два пъти като на змей му се обелваше цялата кожа.

Пък кога наближеше гроздобер — каквито поразии правеше по лозята!... Докато за едната хубост най-подир върза пъдаря у ореха всред лозето на кметовия дядо.

— Тази му слава чувал ли си я, бацько? Тя доде последната година, преди да свърши нашето училище, ама затуй беше като пискюл над всичко отгоре!

Нагодил се с четата си моя син върху прасковите и дюлите на кметовия дядо на лозето, два-три дена все там. Разпъдил ги веднъж, дважд пъдаря, третия път ги погнал пак — те, вместо да ударят на бяг, направеше се, че го не чуват, и си продължавали да шмулят вошките. Той дошел при тях — на Берберя сестреника му дръпнал пушката,

нашия му извил ръцете, другите пък му разпасват пояса и докато се усети човека, вързали го на ореха. Те си обрала спокойно дялките и прасковите, тръгнали си, отишли си, пък пъдаря престоял цяла нощ там, докато на другия ден минали хора, та го отвързали.

Подире дохождаха пазвантите у дома, водиха ги на общината; някои от даскалите викаха, че няма да го приемат в училището.

— Ти какво кълмна глава, жена? Защо въздишаш?

Право: една ли, две ли са те неговите. Да седнеш до утре да ги разправяш, нямат свършване. Колкото грижи ни е задавал самичък той, от другите двама наедно и четвъртината не сме видели. Ами за туй отигра си момчето и в игрите си не остави дол, ни бърдо да не обходи. Хиляда работи похвана той самичък с ръка и себе си закали и изпита докрай. Неговото вилнение нагоре-надолу, неговото пъхание и блъскание навред отвори му очите за цял живот. Сега, за каквото и да му заговорим, от всичко разбира и с какъвто човек да седне — макар да е такъвзи opak и свадлив, — с всекиго ще срещне приказка.

И той асла самичък си казва: „Най-голямата сермия прези живота си аз съм я спечелили с момчетата, когато тука всичко наоколо — и овошки, и ливади, и река — беше мое царство. В детинството си колкото съм познал и научил, подир нито книгите, нито училището са ми дали толкоз...“

Аз му вярвам и дип добре го проумявам, като казва тъй. То ний, като се впрегнем веднъж в грижите, отделяме се от сума нещо, по което сме тичали като деца. Хем нашата работа ни дърпа на хиляди страни. И туй те кара да извиеш и онуй да усучиш — всеки ден трябва не зная колко да премислиш с ума си и да прехвърлиш през ръката си. Пък той — откъснал се от целия свят, запрял се между четири стени, една книга гледа какво пише...

Скръстил ръце, и денем, и нощем само тя пред очите му. Каквото мисли, ще го мисли само на ум, каквото приказва, наизуст ще го приказва...

Мене все ме налита да го попитам, спомня ли си на времето какво му викам аз: — Да не тръгва подир брата си. Да си остане на тази земя, дето е расъл и играл. Още тогава виждах, накупява у него сила, ако не се намери място, дето да я излее, та цял живот ще напирва в душата му и няма да го остави никога на мира.

Не ме послушаха — тъй и излезе.

XI

Дойде си батю му през лятото, приказваха, сговаряха се, наесен извади и него от ум — ще го води в Габрово. — Кой ще ви поддържа? — ги питам. Казват: — С туй, което дават на най-големия, и втория, ако изкара някоя пара в черковния хор там — той пее хубаво, — как да е ще преминат и двамата.

И още първата година, щом ги разпуснаха да си доде, изведнъж отлича, че неговото място не е там, дето е отишел. По-големия, и докогато в нашето училище се учеше, и подире от габровското като се връщаше, нито един път не си е отворил устата дума против даскал да рече. Пък втория — аз не се прибрах в къщи някога през лятото — да чуя за друго да приказва... Събрал горе на чардака десетина все като него от габровското училище, махат ръце и само туй разправят: едичкой си даскал такъвзи бил, едичкой си пък онакъвзи; тази книга пишела глупаво, онази нищо не струвала. И през приказка, през две чувам го и него, и другарите му току се запъват: „Аз на този даскал ще му кажа... Аз на онзи тази година не му сметнах, ама да има късмет догодина...“ Спра се под стълбите понякога, облегна се на дирека, слушам ги, слушам ги, че ми иде да отида да им река — ама не им реквам я! — Не ви се криви ни даскалите, ни букетата бре, момчета. На тези млади хубави години, напрацяла сила у вас, земята наопаки да обърнете: защо сте се вързали у тази книга? В нея ли ще излейте силата си, и да я излейте, може ли нещо покара на листовете й, да го видите и да ви зарадва сърцето? Само ще ви се набира вътре и ще търсите на кого да си го изкарате. И ако покрай вас не си изтилеса някой даскал да му счупите главата, пак е работа...

Втората есен отиде пак, три ли, четири ли месеца минаха, току чухме: цялото училище в Габрово се разбунтувало срещу даскалите, нашия син с още няколко момчета ги изпъдили и посред зима всички заедно пешком преминали Балкана и чак в Сливен се отзовали. Да беше дошел някой по-рано да ми го рече, нямаше тъй право да го прокобя.

— Онези хора на колибата какво искат? Я, ти иди ги виж, жена. Тъкмо сме отворили тези приказки, сега не ми се става. Краставици ако търсят, аз напред откъснах десетина в паничка: е-е там горе на кола, дето е закачен...

— Та да си додем на думата. Оставил моя син и хор в черкова, отдето се поддържаше, и къщата, в която толкоз години брат му стоя — стопанката го гледаше като свой: къде отива, как ще се поддържа занаят и не помислил дори...

Ама забравих да кажа, че втората година той беше останал самичък в Габрово. Батю му свърши тамкашното училище и беше заминал вече да учи по-голяма наука в София. На него в учението му потръгна, отиваше му като по вода. И колкото по' напредваше, толкози по му вървеше. В габровското училище даскалите му даваха двеста гроша на месец, като отиде в София, покачиха му на четиристотин.

Най-вече с помощта на по-големия и аз оттук колко ми стигаше ръка: както и да е, издържахме и втория да довърши в Сливен. Ама той нали навред с белите си върви, моя син и там накрай време завъртя една таквази... Остави се! Аз и досега крия, да не се научи жената.

Като си изкарал изпитите, накривил си калпака синковеца и я ударил съвсем през просото! Гледам аз: училищата ги затвориха, вече всички момчета, дето се учеха навън, дадоха си, прибра се и батю му — него го още няма. Два-три пъти оттука заръчвам на кираджии, на връщане от Сливен да му натоварят дрехите, да го доведат, ходят, викат го хората — само си намерва работа. Пък то защо било? Една гъркиня, вдовица с три деца, му завъртяла ума, увил се наоколо й, без малко щяла да му се татарузни на врата да се венчее за нея.

Добре че някои от неговите другари пошушнали на батя му, пък вдига се оттука той, отиде в Сливен, та едвам-едвам го вразуми.

ХІІ

— Три краставици ли им продаде, жена? Ех и те са като нас работни хора. Сполай и на туй, което са дали. Седни тука... Разправям на батя все за малкия. — Какво? Ще му дотегнат моите приказки ли? — Я чуй той какво казва... Асла моя син да вземе да си разправи прилуките и блъскането в една книга, хамен като онези житиета на някой от мъчениците или светиите ще излезе. Едно време дето Граматика в събота подир вечерня на метоха ги четеше. Има да слуша света и да се чуди.

Ама да карам поред. Като свърши да го доведе батю му от Сливен, аз си рекох, за по-голяма наука в София не ще ходи той. Едно, нея година беше засуха, бостаня цял изгоря, нямахме пари в къщи масрафа си да посрещнем; друго, мислех си, и на него ще се е наситила вече душата да го пъдят и да се разправя. Пък и позагатнах на по-големия да видят да му намерят място за даскал и той като че ми пристана на думата.

Щом се заесени, изведнъж крейна глава по-малкия, пак не искаше и да ме чуе дори. Молих му се: да почака да изкара батю му, че тогава — той да го поддържа. Не, по-малкия не иска да си губи годините, още сега с него ще върви. Накара ме да тръгна пари със запис да вземам и — как изкарах първите две години, аз си зная. Заех от сарафина, че повторих, че и потретих, отидох след туй при стария кмет, та най-подир като не можах да намеря отникъде, на касата бостаня си зложих...

Третата година изкара батю му, пое той неговата грижа, пък аз захванах да се мъча дълговете да намалявам. Мина зимата, разтикви се земята, тъкмо ще се хващам да се приготвям за работа аз и си мисля — още няколко месеца, по-малкия изкарва и трима като се заемем, за две години свободно ще се разплатим. И току се разчу из града: в Софийското училище момчетата се разбунтували. Хем вече не срещу даскалите — срещу правителството и на, колко момчета със стражари ги проводили при бащите им. Мене ме побиха тръпки изведнъж. Таквази работа без моя син няма да мине...

Подир няколко дена, една дъжделива, ветровита нощ, ний бяхме вече заспали, чувам, някой хлопа на пътните врата. Като отворих да погледнах — нашия син, окалян, обхътян, едвам се държи на краката си. Влязохме в къщи, захвана да разправя: два дена вървял пешком и коня на стражарят му духал във врата... Слушам го аз и едно ме е яд, друго — като го гледам тъй: не ми дава сърце да го погълча.

Млада душа нали е — два-три дена не минаха, отпочина си, забрави теглило и като че не иска да знай ни, че са го изпъдили, ни какво ще стане с него занапред — разсмя се, зашегува се, наоколо му и цялата къща се развесели.

.....

Издание:

П. Ю. Тодоров. Събрани съчинения. Том първи. Идилии

Редактор: Милка Спасова

Художник: Елена Маринчева

Худ. редактор: Стефан Груев

Техн. редактор: Лиляна Диева

Коректор: Виолета Рачева

Формат 32/84/108; тираж 20 113 екз.;

печатни коли 38; издателски коли 31,92; л.г. VI/32;

изд. № 5241; поръчка № 141/1979 година на изд. „Български писател“;

дадена за набор на 31.V.1979 г.; излиза от печат на 15.X.1979 г.

ДП „Тодор Димитров“ — София

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.